

Türk Ortodoks Patrikhanesi

Dr. Mustafa Baş

TÜRK ORTODOKS PATRIKHANESİ

Dr. Mustafa BAŞ

Aziz Andaç Yayınları • 3
ISBN 975-98554-3-7
(Din ve Toplum Serisi • 7)

Kapak Tasarım
Mehmet Fidancı
Baskı ve Cilt

Erek Ofset
Tel: 0312 342 31 01
Fax: 0312 341 53 67

Birinci Baskı
Ocak 2005
İkinci Baskı
Mart 2005

Aziz Andaç Yayınları
Yeni Ziraat Mahallesi 13. Sokak No: 14/18
Dışkapı - Ankara
Tel. (0.312) 384 18 28 - 29 • Faks : (0.312) 381 38 67

Genel Dağıtım
Alperen Basım Yayın ve Tanıtım Tic. Ltd. Şti.
www.alperenyayinlari.com
www.alperenkitabevi.com

© Bu kitabın tüm hakları Aziz Andaç Yayınlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ	1
A- Metodoloji	1
1- Konunun Seçimi ve Sınırları	1
2- Konunun Önemi (Türklük, Türkiye ve Dinler Tarihi açısından) ..	3
3- Çalışmanın Kaynakları	6
B- Türkler ve Hristiyanlık	6
1- Hristiyanlığın Türkler Arasında Yayılışı	7
2- Hristiyan Türklerin Anadolu'ya Yerleşmeleri	14
3- Türk Hristiyanlığının Özellikleri	16

I. BÖLÜM

KURTULUŞ SAVAŞI ESNASINDA TÜRK ORTODOKSLARI

A- Anadolu Hristiyanlığının Genel Durumu	21
a- Hristiyan Olan Unsurlar ve Gruplar	23
aa- Rumlar	23
ab- Ermeniler	24
ac- Süryaniler	25
ad- Keldaniler	27
b- Hristiyan Karamanlı Türkler (Karamanlılar)	28
B- Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri ..	35
C- Papa Eftim ve Beraberindeki Hristiyanlar	43
D- Türk Ortodoks Patrikhanesinin Kuruluşu	48

II. BÖLÜM

KURTULUŞ SAVAŞI SONRASI TÜRK ORTODOKS PATRİKHANESİ

A- Fener Patrikhanesi ve Papa Eftim	59
1- Fener Patrikhanesinin Yeni Hükümetle Diyalog Çabaları	59
2- Papa Eftim'in Patrikhaneye Vekil Tayin Edilmesi	69
3- Yeni Patrik Seçimi ve Eftim'in Azli	72
4- Türk Ortodoks Patrikhanesinin İstanbul'a Taşınması	75
B- Türk Ortodoks Patrikhanesi ve	
Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile İlişkileri	81
C- Türk Ortodoks Patrikhanesinin Fener Rum Patrikhanesi ile	
Mücadelesi ve Sebepleri	92
D- Türk Ortodoks Patrikhanesi ve Mübadele	107
1- Mübadelede Türk Hristiyanlarının Yunanistan'a Gönderilmesi	107
2- Patrikhanesinin Cemaatinin Kaybetmesi ve	
Fener Karşısında Zayıflaması	116

III. BÖLÜM

TÜRK ORTODOKS PATRİKHANESİ'NİN İNANÇ VE UYGULAMALARI

A- İnançlar ve İnanç Esasları	119
a- Tanrı (Baba)	121
b- İsa-Mesih (Oğul) ve Tenleşme (İnkarnasyon)	122
c- Kutsal Ruh	124
B- Ayinler ve İbadetler	126
a- İbadetler	126
b- Sakramentler (Ayinler)	130
ba- Vaftiz	131
bb- Güçlendirme	132
bc- Evharistiya (Ekmek-Şarap) Ayini	133
bd- Tövbe (Penance)	135
be- Evlilik	136

bf- Ruhbanlık (Kutsal Emirler-Kutsal Rütbeler)	137
bg- Hastanın Yağ Sürülerek Takdisi (Son Yağlama)	138
C- Uygulamalar	139
a- Vaftiz Töreni	139
b- Kutsal Zeytinyağının (Konfirmasyon Ayinin) Yapılış Töreni	141
c- Evharistiya (Ekmek-Şarap) Töreni	141
d- Evlilik Töreni	142
e- Ölüye yapılan Dinsel Tören	143
f- Diyakosun Takdis Töreni	143
g- Papazın Takdis Töreni	145
h- Episkoposun Takdis Töreni	146
ı- “Önceden Kutsu, Kutsal Ayin” Yapılışı	148
D- Mabetler	152
a) Kiliselerin Konumu	153
b) Kilise Kurulları	154
c) Kilisede İbadet ve Usulleri	157

IV. BÖLÜM

GÜNÜMÜZ TÜRK DÜNYASI VE TÜRK ORTODOKS PATRİKHANESİ

A- Günümüz Türk Dünyasının Dini Durumu	159
a- Müslüman Olan Türkler	160
b- Hristiyan Türkler ve Konumları	163
1- Gagavuzlar	165
2- Çuvaşlar	166
3- Yakutlar	168
4- Karamanlılar	169
5- Hakaslar	172
c- Ortodoksluk ve Milli Patrikhaneler	175
B- Hristiyan Türk Birliğinde	
Türk Ortodoks Patrikhanesi’nin Rolü	178
a- Hristiyan Türk Birliğinin Önemi	179

b- Hristiyan Türkleri Etkisi Altına Almaya Çalışan Kurumlar	.185
1- Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi	.185
2- Rus Ortodoks Patrikhanesi	.186
c- Hristiyan Türk Birliğinde Patrikhanenin Rolü	.189
C- Karşılaştırma (Fener Rum Ortodoksluğu ve Türk Ortodoksluğu Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar)	192
SONUÇ	.197
ABSTRACT	.201
BİBLİYOGRAFYA	.203
EKLER	.209

ÖNSÖZ

Türk Milleti'ni tarih içinde etkisi altına almaya çalışan değişik dini inanışlar olmuştur. Dini geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan Türk Milleti'nin, Müslüman olmadan önceki inanışları dikkate alındığında inançlarının temelinde vahye dayalı unsurların bulunduğu inkar edilemez.

Yahudilik ve Hristiyanlık, İslamiyet'in kabulünden önce Türklerin arasında yayılma çabası içine giren dinlerden olmuştur. Rusya Steplerinden Balkanlara gelen ve buradan Bizans'a akınlar düzenleyen Avarlar, Kumanlar, Peçenekler, Uzlar gibi Türk Boyları Bizans Devletinin entrikaları neticesinde yenilmişler, Hristiyanlaştırılarak Anadolu'nun değişik yerlerine, özellikle de İslam Ordularının akın yaptığı sınır boylarına yerleştirilmişlerdir.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde Hristiyanlığı benimsemiş olarak dil, örf ve adetlerinde değişiklik olmaksızın varlıklarını sürdüren bu insanlar, Kurtuluş Savaşı yıllarında da Yunan Ordusuna karşı Türk Ordusunun yanında yer almışlardır. Ankara'da yeni kurulan Hükümete çektikleri telgraflarla, işgal ordularını destekleyen ve Türk Devletinin bölünmesini ve yıkılmasını hedefleyen Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ile ilişkilerini kestiklerini deklare etmişlerdir. Milli Devlet'i ve Orduyu desteklemek amacıyla teşkilatlanmışlar ve Kayseri'de yeni bir patrikhane kurmuşlardır. Ancak, savaş sonrasında Lozan Anlaşması ile kararlaştırılan mübadele cemaatlerini kaybetmelerine sebebiyet vermiştir. Anadolu'daki cemaatlerini kaybetmesine rağmen bu Patrikhane, İstanbul'a taşınarak Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ile olan mücadelesini aksatmaksızın devam ettirmiş, varlığını günümüze kadar sürdürmüştür.

Anadolu'daki Ortodoks Hristiyan Türkler ve kurdukları Patrikhane hakkında bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda Türk Ortodoksların tarihi, Anadolu'daki Hristiyan Türk toplulukları, tarihi kökenleri, kültürel özellikleri gibi hususlarla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu konu, 20

asrın başlarında değişik makalelerle gündeme getirilmiştir. İzzet Ulvi, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Papa Eftim Hakimiyet-i Milliye ve İkdâm gazetelerinde yazdıkları yazılarla konuyu kamuoyu gündemine taşımışlardır. Baykurt Cami ve Prof. Dr. Mehmet Eröz bu konu ile ilgili eserler yazmışlardır. Hristiyan Türklerle ilgili olarak yapılan çalışmalar, yüzde yüz Türk olmalarına rağmen, Anadolu'dan koparılan ve sahip çıkılmayan Karamanlı Türklerinin yok oluşlarının tarihi seyrini açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Hristiyan Türklerle ilgili olarak değişik açılardan yapılan bu çalışmaların yeterli olduğu söylenemez. Çünkü Türk Ortodoks Hristiyanlık, hem Dinler Tarihi, hem Türk Kültür Tarihi hem de siyasi tarih için ayrı bir öneme sahiptir. Bu sebeple bu çalışmamızda, Türklere karşı yürütülen ilk misyonerlik faaliyetlerinden başlayarak, Türklerin nasıl Hristiyan oldukları, Anadolu'ya nasıl yerleştirildikleri ele alınmış, Osmanlı döneminde Anadolu'da ki Hristiyan gruplar ve özellikle Karamanlı Türkleri hakkında bilgi verilmiştir. Türk Ortodoks Patrikhanesinin kurulmasına sebep teşkil eden gelişmeler ve Türk Ortodoks Patrikhanesinin kurulması, Kurtuluş Savaşı esnasında Hristiyan Türklerin Mücadelesi, Lozan Anlaşmasıyla yapılan nüfus mübadelesi değişik yönleriyle incelenmiştir. Patrikhanenin, gerek kuruluşundan itibaren günümüze kadar verdiği mücadele, gerek geleceğe yönelik olarak yaptığı ve yapması gereken çalışmalar gerekse inanç, ibadet ve dini uygulamaları araştırmamızın konularını teşkil etmiştir. Bahsedilen bu konularla ilgili olarak ulaşılabilen tarihi bilgi ve belgeler kullanılarak tez konusu araştırılmış, Türk Ortodoksların bütün dünya üzerinde karşı karşıya oldukları tehlikeler ile Hristiyan Türk birliğinin oluşturulup oluşturulamayacağı konusunda bir fikir jiminastiği yapılmaya çalışılmıştır.

Yapmış olduğumuz bu araştırmaya beni yönlendirmiş, kıymetli fikirleri ile bana yol göstermiş ve beni desteklemiş olan saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK'e en derin şükranlarımı sunarım. Ayrıca gerek bilgi ve gerekse doküman açısından benden yardımlarını esirgemeyen, merhum Türk Ortodoks Patriği Selçuk ERENEROL'a, kızı Patrikhane Basın ve Halkla İlişkiler Sorumlusu Sevgi ERENEROL'a, kıymetli ağabeyim ve hocam Prof. Dr. Mustafa ERDEM, Prof. Dr. Harun GÜNGÖR ve desteklerini gördüğüm bütün arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

A - METODOLOJİ

1- Konunun Seçimi ve Sınırları

Araştırmamızın konusu, Türk Ortodoks Patrikhanesidir. Bu Patrikhane, Türk Kurtuluş Savaşına kadar Fener Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlı olan Türk Ortodoks Hristiyanların oluşturduğu bir kuruluştur. Kuruluşundan günümüze kadar Türk Ortodoks Patrikhanesinin faaliyetleri, Türk Ortodoksluğunun tarihi seyri, inançları ve ibadetleri bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

Balkanlara göç ederek yıllarca Bizans İmparatorluğunu sıkıştıran ve daha sonra Hristiyanlığı din olarak benimseyen Türk boylarının bir kısmı, anılan devletin hakimiyeti altında kültürel yapılarında fazla bir bozulmaya uğramadan, Osmanlı Dönemine kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Osmanlı Devletince bunlara dinî müsamaha tanınmış, dinî inanç ve uygulamalarını devam ettirmeleri sağlanmış, Müslüman olmaları yolunda da hiçbir baskı ve zorlama yapılmamıştır.

Tarihî vesikalar, Hristiyan olduktan sonra da Türkçe'den başka bir dil kullanmamış olan bu toplulukların, Hristiyan olmalarından yararlanılarak, yoğun Helen propagandasına tabi kaldıklarını ortaya koymaktadır. Anadolu'nun işgal yıllarında, bu propagandalar neticesinde onlardan bazılarının Yunan İşgaline sıcak baktıkları tarihi kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin yoğun faaliyetlerine rağmen, Hristiyan Türklerin büyük çoğunluğu Yunan İşgaline karşı çıkmış ve buna sert tepki göstermiştir. Bu tepkinin oluşmasında aslen Yozgat'ın Akdağmadeni İlçesinden olup Keskin Metropolitliği yapan Eftim Efendi'nin rolü büyük olmuştur. Papa Eftim'in işgal Kuvvetlerine karşı vermiş olduğu mücadele, bağlı bulunmuş olduğu Fener Patrikhanesi ile

arasını açmış ve bu mücadele bağımsız bir patrikhane kurulmasına atılacak adıma zemin oluşturmuştur.

Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçteki faaliyetleri ile ilgili olarak yapmayı planladığımız bu çalışma giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun seçimi, sınırları, kaynakları ve metot hakkında bilgi verilerek Hristiyanlığın Türkler arasında yayılışı ve Hristiyanlığı kabul eden Türkler'in durumu konu edilmekte; bu Türk boylarının Anadolu'ya gelişleri ve yerleşmeleri anlatılmaktadır.

Birinci Bölümde; Kurtuluş Savaşı esnasında Türk Ortodoksları konu edilmektedir. Bu bölümde Anadolu'daki Hristiyan nüfus ve bunların arasında Türk asıllı olanlar, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ve bu dönemdeki siyasi faaliyetleri, Yunan İşgaline ve Fenerin siyasi faaliyetlerine karşı olan Hristiyan gruplar, Papa Eftim'in faaliyetleri ve Türk Ortodoks Patrikhanesinin kuruluşu ele alınmaktadır.

İkinci Bölümde; Türk Ortodoksların Cumhuriyet ilanından sonraki durumları ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede Papa Eftim ve Fener ile olan mücadelesi, Fener'in yeni hükümetle diyaloga girme çabaları, Eftim'in Patrik Vekili tayin edilmesi ve azli, Kayseri'de kurulan Patrikhanenin İstanbul'a taşınması ele alınmaktadır. Yunanistan ile nüfus mübadelesinin yapıldığı yıllar ve Patrikhanenin cemaatini kaybetmesi, Türk Hükümetleri ile ilişkileri ve Fener ile olan mücadeleleri incelenmektedir.

Üçüncü Bölümde; Türk Ortodoks Patrikhanesinin İnanç ve uygulamaları ele alınmaktadır. Bu bölüm içerisinde, Türk Ortodoksların inanç esasları, dinî ayin ve ibadetleri, uygulamaları ve mabetleri incelenmektedir. Mabetler konusuna bağlı olarak Kilise Kurulları, Kilisede ibadet ve usulleri gibi konular da işlenmektedir.

Dördüncü Bölümde; Günümüzde Türk Dünyası ve Türk Ortodoks Patrikhanesi konusu işlenmektedir. Bu bölüm içerisinde, günümüz Türk dünyasının dinî durumu, Müslüman ve Hristiyan Türk boyları incelenmekte, Ortodoksluk anlayışı ve milli patrikhaneler konusu ele alınmakta, Hristiyan Türkler üzerinde hegemonya oluşturmaya çalışan

Kiliseler ve bunların faaliyetlerine dikkat çekilerek Hristiyan Türklerin birlik ve beraberliğinin önemi ve Patrikhanenin bu birliğin oluşturulmasında oynaması gereken rol tartışılmaktadır. Bu bölümde ayrıca Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ile Türk Ortodoks Patrikhanesinin benzer ve farklı yönlerinin ele alındığı karşılaştırmaya da yer verilmektedir.

Hristiyan Türkler ve Türk Ortodoks Patrikhanesi konusunun, Türklerin Hristiyanlaşmasından itibaren tarihi süreç içerisinde detaylı bir şekilde ele alınması araştırmamızın sınırlarını aşmaktadır. Bundan dolayı; bu çalışmamızda Kurtuluş Savaşından sonraki dönemde Patrikhanenin faaliyetleri ve yapısı araştırmanın temel konusu yapılmıştır. Türk Ortodokslarının ve Patrikhanenin, Ortodoksluk aleminde hak ettiği yeri alabilmesi, Hristiyan Türk birliğinin oluşturulmasında rol üstlenebilmesi, Türk Milletine ve Devletine düşman fikirler besleyen Kiliselerin istismarının ve zararlarının önüne geçilmesi için neler yapılması gerektiği de kısaca konu edilmiştir.

2- Konunun Önemi (Türklük, Türkiye ve Dinler Tarihi Açısından)

Batılı araştırmacılar, yüzyıllarca Anadolu'da meskun bulunan Hristiyanları soy tasnifine tabi tutmaksızın, Rum veya Ermeni olarak gösterip Anadolu'daki Türk varlığını Müslüman Türklerden öncesi için yok saymaya çalışmışlardır. Yapılan ciddi araştırmalar ise bu tezlerin yanlışlığını ve Anadolu'daki Hristiyanların tamamının Ermeni ve Rum asıllı olmadıklarını, içlerinde Türkçe konuşan fakat ibadet dili olarak Rumca'yı kullanan Türk asıllı grupların bulunduğunu ortaya koymuştur.

Yıllar boyunca Fener Patrikhanesine bağlı olarak varlığını sürdüren bu Türk Hristiyanları, yoğun bir Helenizm propagandasına maruz kalmalarına rağmen milli benliklerini, kültürel değerlerini korumayı başarmışlardır.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Papa Eftim'in önderliğinde Türk Hristiyanlar, Rum Ortodoks Kilisesine bağlı Hristiyanlarca yürütülen menfi propagandaların aşılmasında önemli rol üstlenmişlerdir. Yunanistan'ın Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ile yürüttüğü Türk düşmanlığı faali-

yetlerine karşı Papa Eftim, Anadolu'daki bütün kiliselere tamim göndermiş ve Hristiyanlara karşı adalet ve iyilikten başka muamelede bulunmamış olan Türk Milletine düşmanlık yapmamaları konusunda ikazlarda bulunmuş, kendisi de şehir şehir dolaşarak karşı propaganda yürütmüştür. Bu sebeple, onun hakkında Atatürk; “ Papa Eftim bu memlekete bir ordu kadar hizmet etmiştir “ demiştir.

Papa Eftim'in Kurtuluş Savaşı esnasında Fener Rum Ortodoks Patrikhanesine karşı organize ettiği Anadolu'daki Türk asıllı Hristiyanlar, daha ziyade Bizans Devletinin desteğini arkasına alan İstanbul Kilisesinin yürüttüğü çalışmalar neticesinde Hristiyanlaşmışlardır. Bu sebeple de İstanbul Kilisesinin temsil ettiği Ortodoks anlayışı benimsemişlerdir.

Ortodoksluk, Doğu Kiliselerini temsil eden İstanbul Kilisesinin, Batı (Roma) Kilisesi ile olan siyasi çekişmeleri neticesinde 1054 yılında her iki Kilisenin karşılıklı birbirlerini aforoz ederek kesin olarak ayrılımları ile ortaya çıkmıştır. XI. yüzyıldan itibaren Rum Ortodoks Kilisesi doğu kiliselerinin merkezi olarak Ortodoks Hristiyanları temsil etmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmiş olması ve Rusya'nın siyasi yönden güçlenmesi neticesinde Rus Patrikliği ikinci bir merkez olma özelliği kazanmıştır⁽¹⁾.

Ortodokslarda Kilisenin yapılanması, mahalli cemaatlerin metropol, metropollerin de patriklik şeklinde organize edilmesiyle gerçekleşmektedir⁽²⁾. Bu yapılanma özelliği ile Katolik Kilisesinden farklı bir durum arz eden Ortodoksluk'a “bir tür mahalli kiliseler birliği” de denilebilmektedir⁽³⁾.

Ortodoks geleneğince oluşturulan ve mahalli özelliğe sahip olan kiliseler, XIX. ve XX. yüzyılda gelişen milliyetçilik hareketleri ile bağımsızlıklarını ilan etmişler ve milli kiliseler haline dönüşmüşlerdir. Bu milli kiliselerde Patrik olarak göreve getirilen kişi, kendi kilisesinin

(1) Bkz. Mehmet Aydın, Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık, Ankara 1995,122-123.

(2) Aydın, 121.

(3) Bkz. Oliver Clement, “Ortodoksluk Mezhebi” Din Fenomeni, Çev. Mehmet Aydın, Konya 1993, 218.

topluluğu tarafından seçilmiştir. Rahipler ve cemaat tarafından yapılan bu seçimlerin neticesinde tayin edilen patriğin İstanbul'daki Fener Patrikhanesi tarafından onaylanması gerekmektedir de, bu ilke totaliter rejimler döneminde özellikle Balkanlar'daki Kiliseler tarafından uygulamaya konulmamıştır⁽⁴⁾.

Ortodoksluğu benimsemiş ve bağımsızlıklarını ilan etmiş mahalli kiliseler, Osmanlı Dönemi ve öncesinde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlı olarak yaşamışlardır. Fener Patrikhanesi yıllar boyunca kendisine bağlı olarak dini hayatlarını devam ettirmeye çalışan bu Ortodoks grupları sahip olduğu dini otorite ve yetkiyi kullanarak asimile etmeye çalışmıştır. Bu yanlış ve siyasi amaçlara karşı bağımsız kiliseler, aynı zamanda milli kiliseler olarak varlıklarını devam ettirmiş, zaman içinde bu kiliselerin Fener ile bağlantısı da oldukça azalmıştır.

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin, asimile ve Rumlaştırma politikalarını Türk asıllı Hristiyanlara da uyguladığı, bu insanları kendi emelleri doğrultusunda kullanmaya çalışarak Osmanlı Devletinin yerine Bizans'ı diriltmek için uğraştığı ileri sürülmektedir. Kurtuluş Savaşı yıllarında da topraklarının büyük kısmı işgal altında bulunan Türk Devletine ve milletine karşı Hristiyan azınlıkları kızdırttığı ve işgal kuvvetlerinin yanında yer almaları için çaba sarfettiği hakkında çok şey yazılmıştır. Böyle bir ortamda, Fener ile dini anlamda hiçbir ayrılıkları olmayan Türk Ortodokslar, verilen milli bir kavga neticesinde Türk Ortodoks Patrikhanesini kurmuşlardır.

Türk Ortodoks Patrikhanesi Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi tarafından tanınmamış ve kabul görmemiştir. Kurulduğu günden itibaren Fener Rum Ortodoks Patrikhanesini mercek altına alan ve onun yıkıcı faaliyetlerini yakından takip eden Eftim, Fener tarafından din adamlığından, sonra da dinden ihraç edilmiştir. Bununla birlikte o ve onun yolundan gidenler, Kurtuluş Savaşı sonrasında yalnız bırakılmalarına rağmen faaliyetlerini devam ettirmiş, Fener'in gizli faaliyetlerini, hedeflerini ve Bizans'ın diriltilmesi hayalleri için girişilen faaliyetlerini gözler önüne sermeye devam etmiştir.

(4) Clement, 218; Aydın, 125.

3- Çalışmanın Kaynakları

Çalışmanın ana kaynaklarını özellikle Türk Ortodoks Patrikhanesi hakkında yazılmış bulunan basılı eserler ile Patrikhanenin arşivleri oluşturmaktadır. Daha sonra diğer arşiv belgeleri ve Patrikhanenin kuruluş dönemi ile ilgili yazılı tarihi metinler temel kaynaklar arasındadır. Türk tarihi ve Hristiyan Türkler ile ilgili yazılı bütün metinler, gazete, dergi ve ansiklopediler de müracaat kaynaklarıdır.

Belirtilen bu eserlerin ve arşiv belgelerinin hemen hemen hepsi Yurt içindeki kütüphanelerde ve kuruluşlarda bulunmaktadır. Yurt dışında bu konu ile ilgili olarak yapılmış araştırmalar da ayrıca taranmıştır.

Kütüphanelerde ve arşivlerde yapılan araştırmalar elde edilen bilgiler, bilimsel fişleme usulüyle kaydedilmiş, tasnif edilmiş ve Dinler Tarihi'nin başta tarihi-deskriptif metodu olmak üzere gerektiğinde karşılaştırma ve fenomenolojik metotları uygulanarak incelenmiştir.

B- TÜRKLER VE HİRİSTİYANLIK

İslamiyet'ten önce değişik dini inanışlar, Türk milletini etkisi altına almak için faaliyetlerde bulunmuştur. "Gök Tanrı İnanc"ına sahip olan Türkler, çoğunlukla kendilerini etki altına almaya çalışan bu farklı inanışlara mesafeli durmuş ve Gök Tanrı İnancına bağlı olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Ancak, mesafeli durmalarına rağmen Doğu ve Batı kökenli bazı dinler Türkleri etkilemek için gayret göstermişlerdir.

Türkler arasında, doğu kökenli Budizm ve Maniheizm gibi Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinlerin de yoğun misyonerlik faaliyetleri olmuştur. Yürütülen bu misyonerlik faaliyetleri neticesinde Yahudilik ve Hristiyanlık, Türk boylarından bazıları tarafından kabul edilmiştir. Bu dinleri kabul eden Türk Boylarının bir kısmı da benimsedikleri bu yeni dini inanışları ile varlıklarını devam ettirmişlerdir. İslamiyet'in Türkler arasında yayılması üzerine başta Eski Türk Dini olmak üzere diğer dini inanışlar Türk boyları arasında mevzi kalmış; ancak belli bölgeler ve boylar arasında varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu dinlerden birisi de Hristiyanlıktır.

1- Hristiyanlığın Türkler Arasında Yayılışı

Türkler, İslamiyet'i kabul etmeden önce genelde tek tanrılı "Gök Tanrı İnancı"na bağlı kalmışlardır. Bununla birlikte onlar, değişik dinlerin misyonerlik faaliyetlerine de maruz kalmışlardır. Bu çalışmalar ve faaliyetler sonucunda Türk boylarından, Maniheizm, Budizm, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinleri benimseyenler olmuştur. Hristiyanlığı benimseyen Türk boylarının Hristiyanlığı tanımaları ve benimsemeleri konusunda değişik tarihler ve farklı yorumlar yapılmaktadır.

Yakup Aygil, Türklerin Hristiyanlık ile tanışmalarını ikinci yüzyıla kadar geri götüren tarihçiler bulunduğunu bildirmektedir⁽⁵⁾. Türkler arasında Hristiyanlık faaliyetleri iki bölgede, Orta Asya'da ve Balkanlarda yoğunlaşmıştır. Orta Asya'da çok fazla rağbet görmeyen Hristiyanlık, Balkan Yarımadasına yerleşen Türkler arasında Bizans İmparatorluğunun yoğun baskıları ile yayılma alanı bulmuştur.

Orta Asya'daki Türkler arasında Hristiyanlık faaliyetleri özellikle Nesturi Hristiyan Misyonerleri eliyle yürütülmüştür⁽⁶⁾. Bu bölgeye Nesturi Hristiyanların girişi de daha ziyade ticaret yolu ile olmuştur. Çünkü onlar ticaretle uğraşıyorlar ve ticaret için gittiği yerlerde Hristiyanlığı aşıyorlardı. Böylece, ticaret için Orta Asya'ya giden Nesturi Hristiyanlar aracılığı ile Türklerden bir kısmı Hristiyanlığı tanımış ve benimsemiştir⁽⁷⁾. Macar Araştırmacı Ligeti; "Bilinmeyen İç Asya" isimli çalışmasında Hristiyanlığın iç Asya'ya Nesturi Papazlar vasıtası ile yayıldığını ve Nesturi papazlarının yoğun misyonerlik çalışmaları neticesinde V. Yüzyıl sonlarında Merv, Herat gibi şehirlerde piskoposluklar kurulduğunu belirtmektedir. Bu misyonerlerin faaliyetlerini, ilmi-yollardan daha ziyade ticari faaliyetlerle devam ettirdiklerini, böylece pek çok halk ile temasa geçmeleri ve paraca kimseye muhtaç olmamaları sebebiyle de göçebe insanlara farklı gelen bilgileri aktararak onlar üzerinde hakları olmayan bir nüfuz elde ettiklerini ifade etmektedir. Elde ettikleri bu nüfuzu kullanarak yürüttükleri faaliyetler neticesinde

(5) Bkz. Yakup Aygil, *Hristiyan Türklerin Kısa Tarihi*, İstanbul 1995, 14-15.

(6) Bkz. B. Nikitine, "Nesturiler", *İslam Ansiklopedisi* (İ. A.), İstanbul 1988, IX/208.

(7) Mustafa Ekincikli, *Türk Ortodoksları*, Ankara 1998, 44-45.

Türklerden bazı kimselerle, boy olarak Kereyitler ile Ongut (Öngüt) Türklerini Hristiyanlaştırdıklarını, bu insanların yeni dine girişten sonra da Georgios, Pavlus, Denha, Luka gibi Hristiyan isimlerini taşıdıklarını kaydetmektedir⁽⁸⁾.

Hristiyanlık ; IV. Yüzyılda Maveräünnehr'e girmiş, Zerdüştlük ve Budizm arasında sürüp giden mücadelelerden de yararlanarak rahat yayılma imkanı bulmuştur. Bu yüzyılda Hristiyanlık, bölgede etkili olan din haline gelmeye başlamıştır. Nitekim 332 yılında Merv'de bir Hristiyan piskoposa rastlandığının rivayet edilmesi bunu doğrulamaktadır⁽⁹⁾.

Abbasi Halifesi el Muktedir döneminde Müslüman Türklerin, kafir Türkler olarak adlandırdıkları Hristiyan Kereyit, Çiğil ve Naymanlara karşı savaştıkları bildirilmektedir⁽¹⁰⁾. Barthold, Avfi'nin Uygurlar ve Karahitayların bir kısmının Hristiyanlığı kabul ettiklerini ileri sürdüğünü, Budist Uygurlar ile Hristiyan Uygurlar arasında bir anlaşmazlığın olduğunu, Nesturi olan Hristiyanların Budistlerle karıştırılmamak için çan kullanmadıklarını ve dua ederken ellerini göğüsleri hizasında açtıklarını bildirmektedir⁽¹¹⁾.

Nesturi Patriği Temathaus (Timothe), Hristiyanlığın yayılması amacıyla Uygur Türklerinin Hakanını Hristiyanlığa davet etmiş ve onu ikna etmek için mektuplar göndermiştir⁽¹²⁾. Bu patrik, Marunilere yazdığı mektupta Türklerin Hakanının halkıyla birlikte putperestliği bırakarak Hristiyan olduğunu, bir başka mektubunda Türkler için bir piskopos kutsadığını bildirmiştir. Türkleri Hristiyanlaşturmaya çalışan bir diğer Nesturi Misyoneri Thomas Marga da, yazdığı mektupların birinde, Patrik Timothe'nin üzerinde çalıştığı Türkler ile diğer bazı milletleri Hristiyanlığa çevirdiğini belirtmiştir⁽¹³⁾.

Kuzey Kafkasya'da yaşayan Sabir Hunları üzerine yoğun Hristiyan propagandası yapılmış, Arran Patriği Kardust'un teşviki ile bu Türkler Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Bu Türk boylarının dilinde Hı-

(8) L.Ligeti, Bilinmeyen İç Asya, (Çev. Sadrettin KARATAY), İstanbul 1990, II/149-160.

(9) Ekincikli, 45.

(10) Bkz. Zeki Velidi Togan, Kur'an ve Türkler, İstanbul 1971, 17.

(11) W. Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (Çev. H.Dursun Yıldız), İstanbul 1981, 481-482.

(12) Bkz. Hikmet Tanyu, Türklerin Dini Tarihçesi, İstanbul 1978, 87.

(13) Bkz. Aygıl, 14-15.

ristiyanlıkla ilgili kitaplar da neşredilmiştir. Arran Hristiyanları, Sabirler üzerine tesis ettikleri bu dini nüfuzu, Hazarlar üzerinde de artırmışlar ve bunun neticesi olarak Arran Metropolitisi İsrail, Hazarlar arasında Hristiyanlığın yayılmasında muvaffak olmuştur. Hazarlar, Musevilik devletin resmi dini oluncaya kadar, Hristiyanlık ile Musevilik arasında gidip gelmişlerdir. Kafkasya yöresinde yerleşen bu Türk boylarına yönelik misyonerlik faaliyetleri ancak Müslüman Arapların bölgeye girişi ile son bulmuştur⁽¹⁴⁾. Bu açıklamalar, Türklerin Hristiyanlaştırılması faaliyetlerinin Orta Asya'da II. Yüzyıldan itibaren başladığını, IV. yüzyıldan sonra yoğunlaştığını; fakat çok iyi sonuçlar da vermediğini göstermektedir. Hristiyan misyonerleri, Orta Asya'da Türk boyları arasında başarısız; Rusya, Kuzey Kafkasya, Hazar Ülkesi ve Balkanlardaki Türk Boyları üzerine yaptıkları çalışmalarda ise başarılı olmuşlardır. Bu bölgelerde yapılan çalışmalar, sonuç vermiş ve bazı Türk boyları Hristiyanlaşmıştır. Türk boylarının Hristiyanlaşmasında Bizans ve Rus Kilisesi önemli rol oynamıştır.

Asılları Onogurlar'a dayanan, Balkanlara gelip yerleşerek devlet kuran Bulgar Türkleri, Bizans'ın da etkisi ile zaman içerisinde Hristiyanlığı kabul etmişler, Hristiyan isimleri ve unvanları alarak, özellikle 870 yıllarından sonra kendi kültürlerinden uzaklaşmışlar ve Slavlaşmışlardır⁽¹⁵⁾.

Bulgarların dışında Balkanlara gelerek burada devlet kurmuş olan Türkler, zaman içerisinde Bizans Devleti'nin de entrikaları neticesinde birbirleri ile savaşarak sonlarını hazırlamışlardır. Balkanlarda Bizans Devleti'nin baskısı neticesinde Hristiyanlığı kabul etmiş olan Türk Boyları Avarlar, Kumanlar, Peçenekler ve Uzlardır.

Kafkasya'da yaşayan Avarlar, bu bölgede yaşadıkları dönemde Göktürk ve Hazarlara tabi olmuşlardır. Göktürklerin baskısı üzerine M.S. 568 de İdil ve Tunaya gelmişlerdir. Devamlı hareket halinde olan Avarlar Adriyatik sahillerine kadar inmişlerdir⁽¹⁶⁾. Avarlar, başların-

(14) Zeki Velidi Togan, "Hazarlar", I A. , İstanbul 1987, VII/398.

(15) Mehmet Eröz, Hristiyanlaşan Türkler, Ankara 1983, 7-9.

(16) Bkz. Eröz, 10.

da Bayan Kağan'ın bulunduğu dönemlerde Bizans'la karşılaşmışlar, Bizans'tan yıllık vergi ve kendileri için toprak talebinde bulunmuşlardır. İmparator Justinyanus bu teklifi red etmiş, Avar akınlarını durdurmak için Slav asıllılardan Avarların önünde bir set oluşturmaya çalışmıştır. Avarlar bu setti kısa zamanda yıkarak Aşağı Tuna'ya inmişler ve Bizansla sınır komşusu olmuşlardır⁽¹⁷⁾.

Avarlar, İran'daki Sasani'lerle ittifak kurarak, Bizans'a karadan ve denizden saldırmışlardır. Heraklius'un İmparator olması üzerine Bizans, Göktürklerle veya bir başka rivayete göre Hazarlarla anlaşma yapmış ve bu ittifakla İranlıları yenmiştir⁽¹⁸⁾. İran'lıların yenilmesi üzerine uzun süre İstanbul'u kuşatan Avarlar donanmasızlık yüzünden başarısız olmuş ve zor şartlar altında da geri çekilmiştir. Bu olay Avarların nüfuz ve itibarını da zayıflatmıştır. Avar Hakanının 630 yılında ölümü üzerine bu devlete bağlı kitleler, Bizans'ın da teşviki ile ayaklanmışlar, yapılan iç ve dış mücadeleler neticesinde zayıflamışlar ve Balkanlardaki hakimiyetlerini kaybetmişlerdir⁽¹⁹⁾.

Avarlar, 791 yılında iyice zayıflamış, Büyük Şarl ve oğlu tarafından büyük bir yenilgiye uğratılmışlardır⁽²⁰⁾. Bu çöküş süresi içerisinde Hristiyanlığın da ülke içerisinde nüfuz bulduğu ve misyonerlik faaliyetinin arttığı belirtilmektedir. 795 yılında siyasi egemenliğini kayıp eden Avar Hükümdarı istemeyerek de olsa Hristiyanlığı kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu durum, Avarların yok olmasının başlangıcını teşkil etmiştir. Avar Hakanlarından Tudun 799 yılında vaftiz olmuş, ancak daha sonra bağımsızlık için Şarlman hakimiyetine başkaldırmıştır. Bu ayaklanma Avarların son direnmesi olmuştur. Devam eden ayaklanmaların bastırılması neticesinde Zodan adındaki Avar Hakanı yenilmiş ve teslim olmayı kabul etmiştir. Teslim olduktan sonra o, Teodor adıyla vaftiz olarak Şarlman'a tabi olmuştur⁽²¹⁾.

Hristiyanlığı kabul etmiş olan Türk boylarından birisi de Peçeneklerdir. Güney Rusya'da göçebe hayatı yaşayan Peçenekler, 1046'dan

(17) İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ankara 1977,142.

(18) Bkz. Kafesoğlu, 143; Eröz,10.

(19) Bkz. Kafesoğlu, 144.

(20) Bkz. Eröz,10.

(21) Bkz. Ekincikli, 59-60.

itibaren Balkanlara yerleşmeye başlamışlardır. Önceleri Rusya'ya, Macarlara ve Bulgarlara karşı savaştıklarından Bizans ile araları iyi olmuştur⁽²²⁾. Ruslarla mücadele eden Peçenekler'in, daha önceleri Hazarlar ve Kumanlar gibi Rusların Karadeniz'e inmelerine engel olması Bizans'ın işine gelmiştir⁽²³⁾. Bulgarları ortadan kaldıran Bizanslılar, Balkanlara inmiş olan Peçenekler ile karşı karşıya kalmış, bu süreçte Peçenek beylerinden Balçar (Belçer) oğlu Kegen Hristiyanlığı kabul ederek yanındaki Peçenek kabileleri ile Bizans'ın hizmetine girmiştir⁽²⁴⁾. Bizans Devleti zaman zaman düşmanlarına karşı müttefik olarak Peçeneklerden yardım almıştır. Ancak Peçenekler, 1048 yılında Başbuğları Turak komutasında Tuna'yı geçerek zaman zaman ittifak ettikleri Bizans Topraklarına girmişlerdir. Bu saldırılar ve yağma akınları, Bizansın düşmanı olan Bulgarlara karşı değil, direkt olarak Bizans Topraklarına yönelik olmuştur⁽²⁵⁾.

Bizanslılar, Peçeneklerin bu saldırılarını durdurmak için daha önce Hristiyanlığı kabul ederek Bizans hizmetine girmiş bulunan Kegen'den yardım almışlardır. Bizanslılar ve Kegen birlikleri Turak komutasındaki Peçenekleri yenmişlerdir. Peçeneklerin bir kısmı da soğuk ve salgın hastalıklar neticesinde ölmüştür. Bizans, kalabalık olan Peçenek halkını silahsız olmak ve çiftçilikle uğraşmaları kaydıyla, Bulgaristan ve Makedonya bölgesinin ovalarına yerleştirmiştir⁽²⁶⁾. Peçenek Lideri Turak ve diğer esir alınan komutanlar, bu bölgede bırakılmayıp İstanbul'a gönderilmişler ve orada Hristiyan dinini kabul etmişlerdir⁽²⁷⁾.

Bizans hakimiyetinde bulunan Peçenek Beylerinden Turak, dağınık Peçenekleri birleştirmeye çalışırken, Kegen ise buna karşı çıkmıştır. Kegen Peçeneklerden çok az bir grubu etkisi altına alarak Bizanslıların yanında yer almıştır. Ancak soydaşlarına yaptığı bu ihanetinin bedeli olarak yine soydaşları tarafından parçalanarak öldürülmüştür. Turak

(22) Bkz. Eröz, 11.

(23) Kafesoğlu, 161.

(24) Bkz. L. Rasyonı, Tarihte Türklük, Ankara 1971, 132 ; Eröz, 11.

(25) Bkz. Ekincikli, 64.

(26) Akdes Nimet Kurat, "Peçenekler" İ A. , İstanbul 1988, IX/539 ; Eröz, 11.

(27) Bkz. Kurat, IX/539.

komutasında yeniden toparlanan Peçenekler, 1053'de Bizanslıları bir gece savaşında bozguna uğratmış ve yeniden Balkanlarda hakimiyet kurmuşlardır. Balkanları hakimiyeti altına alan Peçenekler, Balkanlara gelip yerleşen Uzlarla savaşmışlar ve onları yenmişlerdir⁽²⁸⁾.

Peçenekler, 1087 yılında Çelgü komutasında Macarların ve Kumanların da yardımını alarak Bizans ordusu ile savaşmış ve yenilmişlerdir. Bu yenilgi sonrasında Çelgü isimli komutanları da savaş alanında kalmıştır⁽²⁹⁾. Peçenekler, 1091 yılında Bizans'ın üzerine hem karadan hem de denizden saldırarak İstanbul'u muhasara etmişlerdir. Denizden kuşatmayı İzmir Beyi Çaka Bey yapmış ve başarılı bir komutanlık sergilemiştir. Bizanslılar, Kumanları yardıma çağırmış ve Peçenekleri Kumanların yardımı ile büyük bir bozguna uğratmışlardır. Bu savaşa Peçenekler, kadınları ve çocukları ile beraber katılmışlar ve Kumanların desteğindeki Bizans tarafından öldürülmüşlerdir. Bu bozgunun artı kalan Peçenekler, Balkanların çeşitli bölgeleri ile Anadolu'ya iskan edilmişlerdir⁽³⁰⁾. Yeni bir Peçenek kitlesi, 1122 yılında, yeniden Tuna'yı geçerek Bizans'a saldırmıştır. Bu saldırıda, büyük bir yenilgiye uğramışlar; saldırı sonrasında sağ kalanların çoğu Bizans'a esir düşmüştür. Bizanslılar bu esirleri de Rumeli ve Anadolu'nun değişik yerlerine yerleştirerek "Peçenek meselesi"ni bitirmişlerdir⁽³¹⁾.

Bizans Kaynaklarında Uz, Rus yıllıklarında da Tork olarak isimlendirilen Uzl⁽³²⁾; Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara inen Türk Boylarından biridir⁽³³⁾. Uzl, uzun bir süre Peçeneklerin yurt edindikleri İdil-Yayık sahasında kalmışlardır. Bu bölgelerde kaldıkları dönem içerisinde Ruslar tarafından Koma-İdil Bulgarlarına karşı yapılan sefere katılmışlardır⁽³⁴⁾. Kıpçakların sıkıştırmaları neticesinde önce Karadenizin kuzeyine daha sonra da Tuna boylarına gelmişlerdir. Burada zaman za-

(28) Bkz. Eröz, 12.

(29) Rasonyi, 133 ; Kurat, "Peçenekler" IX/540 ; Eröz, 12.

(30) Bkz. Kafesoğlu, 165 ; Eröz, 13 ; Kurat, "Peçenekler" IX/540.

(31) Eröz, 13.

(32) Bkz. Kafesoğlu, 163.

(33) Bkz. Eröz, 10.

(34) Bkz. Kafesoğlu, 163.

man Bizans'la, çoğunlukla da Bizans Devletinin çevirdiği entrikalar sebebiyle Peçenekler ve Kumanlar ile çarpışmışlardır⁽³⁵⁾.

Uzlar, 1064-1065 yılında Tuna Nehri'ni geçerek Bizans'a doğru büyük bir akın başlatmışlardır. Ancak bu akın, Uzlar açısından tam bir felaketle neticelenmiş ve Bizans hizmetinde bulunan Peçenekler tarafından kitleler halinde öldürülmüşlerdir. Bir kısmı da bu esnada hastalıktan ölmüştür. Bu katliamın ardından sağ kalan Uzlar, Bizanslılar tarafından Balkan Yarımadasının değişik yerlerine yerleştirilmişlerdir⁽³⁶⁾. Uzların bir kısmı da Bizans Ordusunda askerlik hizmeti görmüşler ve Anadolu'ya yerleştirilmişlerdir. Bizans ordusunda görev yapan bu askerlerin Malazgirt Meydan Muharebesinde Selçukluların saflarına geçtiği nakledilmektedir⁽³⁷⁾.

Hristiyanlığı kabul eden Türk topluluklarından olan Kumanlar, Orta Asya'da Kıpçak ismi ile tanınmışlardır. Rusya topraklarına geldikten sonra bu Türk boyu, "Kuman"lar olarak anılmıştır. Onlar, Hindistandan Mısır'a ve Bizans'a kadar uzanan geniş sahada hükümet ve askerlik işlerinde yüksek mevkilere yükselmişlerdir⁽³⁸⁾. Kumanlar, 1060 dan itibaren Uzlar'ı takiben Tuna boyuna doğru ilerlemişler, 1064 yıllarında Transilvanya ve Macaristan istikametinde devam ederek Karadeniz'in kuzeyini tamamen ele geçirmişlerdir⁽³⁹⁾.

Kumanlar, Tuna Boylarına, Bizans ile yaptığı savaşta Peçeneklerin Kumandanı Tatuş'un kendilerinden yardım istemesi üzerine inmişlerdir. Bu dönemdeki Kuman desteğindeki Peçenek akınları, Bizans'ı zor durumda bırakmıştır. Verimli Balkan topraklarında yerleştikten sonra ayrılmayan Kumanları Bizanslılar, Peçeneklerin aleyhine kullanmak için kışkırtmışlardır⁽⁴⁰⁾. Onlar, 1091 yıllarında Peçeneklere karşı savaşmak, Bizans'a yardım etmek üzere başlarında Bönek ve Togortak bu-

(35) Eröz, 10.

(36) Rasyon, 132 ; Kafesoğlu, 163-164.

(37) Bkz. Ekincikli, 69.

(38) Bkz. Eröz, 14.

(39) Mustafa Safran, Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lügatlara Göre Kuman/Kıpçaklarda Siyasi İktisadi Sosyal ve Kültürel Yaşayış, Ankara 1993, 11.

(40) Bkz. Ekincikli, 71-72

lunduğu halde Meriç Irmağı kıyılarına gelmişlerdir. Bizans İmparatoru, onlara hediyeler vermiş, ziyafetler sunmuş ve bu yollarla onları kendi tarafına çekmiştir. Peçenekler, Kumanları yeniden kendi saflarına çekmek istediklerinde ise muvaffak olamamışlar ve Bizans destesindeki Kumanlar tarafından imha edilmişlerdir. Daha sonra Bizanslılarla araları açılan Kumanlar, 1094 yıllarında Edirne'ye kadar birçok yer ele geçirmişler ve daha sonra Bizanslılar tarafından yenilmişlerdir. Bizansın uyguladığı yıpratma siyaseti neticesinde Kumanların bir kısmı, Rumeli ve Anadolu'da belli bölgelere yerleştirilmiş, bir kısmı da Bizans Ordusunda askeri hizmete alınmışlardır⁽⁴¹⁾.

Kumanlar Rusya topraklarında iken İtalyan Katolik Misyonerlerinin⁽⁴²⁾, bilhassa Kırım'da Cenova'lı ve Venedik'li Katolik Fransisken Rahiplerinin yoğun Hristiyanlık Telkinlerine maruz kalmışlardır. Bu bölgedeki Kumanların bazıları da Rusların tesiriyle Ortodoksluğu seçmişlerdir. Macaristan'a inen Bönek komutasında Kumanlar, "göstermelik" veya "şeklen", burada Hristiyanlığı kabul etmişlerdir⁽⁴³⁾. Meşhur Kuman Başbuğu Konçak'ın oğullarının isminin Yiriy ve Daniil olması Ortodoks Hristiyanlığı seçtiklerinin delili gösterilmektedir⁽⁴⁴⁾. Kumanlardan 40 000 kişilik bir grup, Gürcistan'a girmiş ve burada Gürcü Krallının emrine girerek Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Hristiyanlığı kabul eden bu Türk boyu, Doğu Anadolu ile Doğu Karadeniz'e yayılmışlar ve buralara yerleşmişlerdir. Bu Türk boyu, zaman içerisinde dini etkilenme sebebi ile asimile olarak varlıkların kaybetmişlerdir⁽⁴⁵⁾.

2- Hristiyan Türklerin Anadolu'ya Yerleşmeleri

Müslüman Türklerin Anadolu'ya ilk girişleri, Abbasiler dönemine kadar geri gitse de, toplu olarak gelişleri Selçuklu Devleti ile olmuştur. Hristiyan Türklerin Anadolu'ya girişleri ise bu tarihlerden daha öncelere, Sultan Alparslan'dan beş buçuk yüzyıl önceye dayanmaktadır.

(41) Eröz, 15-16.

(42) Bkz. Ekincikli, 75.

(43) Bkz. Eröz, 15.

(44) Bkz. Ekincikli, 75.

(45) Bkz. Eröz, 16 ; Safran, 16-17.

Bizans Orduları tarafından bozguna uğratılan Bulgar Türklerinin bir kısmı, 530 senesinde Anadolu'ya geçirilerek Trabzon havalisi, Çoruh ve Yukarı Fırat bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Bulgar Türklerinin ikinci bir iskanı da, 755 senesinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde ise Bulgarlar, Bizans devleti tarafından, kendilerini zorlayan Müslümanlara karşı koymak üzere Tohma ve Ceyhan havzalarında iskan edilmişlerdir⁽⁴⁶⁾. Bulgarlarla birlikte yine Bizans ordusuna intisap etmiş bulunan Peçenek ve Uzlar gibi Hristiyanlığı kabul etmiş olanlar; Toroslar, Kapadokya ve diğer bölgelere dağılmışlardır⁽⁴⁷⁾. Asker veya hudut muhafızı veya kolonizatör olarak Anadolu'ya sevk edilerek iskan edilmiş bulunan bu unsurlar, Müslüman ordulara karşı hudutları korumak amacıyla, Karaman ve Kayseri bölgelerine kaydırılmıştır⁽⁴⁸⁾. Selçuklular, Anadolu'ya girdiklerinde bu bölgeleri Hristiyanlığı benimsemiş Türklerle meskun olarak bulmuşlardır⁽⁴⁹⁾.

Gürcü Ortodoks Kilisesine bağlı olarak Hristiyanlığı benimsemiş ve Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu bölgesindeki Kıpçakların bir çoğu M.S. 1200 yıllarında Ani-Şeddatlı Emirliğini fethederek "Monofizit Apostolojik" Gregoryan Mezhebini benimsemiş ve zaman içerisinde de bu Hristiyan Kültür içerisinde erimişlerdir. Hristiyan Kıpçaklar, bu bölgelerde Müslüman Selçuklulara karşı durmuşlar ve Tiflis'in bir Hristiyan kenti olmasında önemli rol üstlenmişlerdir⁽⁵⁰⁾. Bu savaşlar esnasında esir düşen Kıpçaklar da geri dönen ordu ile getirilerek Anadolu'da iskan edilmişlerdir. Konya-Sille Tarihi üzerine yapmış olduğu araştırmada Hasan Özönder, Sille'deki Hristiyan Türklerin Sultan Alaaddin Keykubat'ın 1226 yılındaki Ermenistan Seferinden dönerken yanında esir olarak getirdiği ve daha sonra da azat ettiği kimseler olduğunu zikretmektedir⁽⁵¹⁾.

Baykurt Cami, Anadolu'daki Hristiyan Türklerin bu bölgeye nasıl geldikleri sorusunun cevabını verirken bunun, özellikle X. Asırdan baş-

(46) Eröz, 17.

(47) Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, 209.

(48) Eröz, 18 ; Ekincikli, 77.

(49) Eröz, 18.

(50) Bkz. Aygil, 27.

(51) Hasan Özönder, *Sille (Tarih, Kültür, Sanat)*, Konya 1998, 42.

lamak suretiyle üç asır devam etmiş olan Arap-Rum harplerinin bir neticesi olduğunu belirtmektedir. O, Arap istilasından kendisini korumak isteyen Bizans'ın güney bölgelerine Toros Dağları ile Kapadokya bölgelerine, özellikle hafif atlı Türk Süvarilerinin sınır muhafızı gibi yerleştirildiklerini Bizans Kaynaklarına dayanarak ileri sürmektedir⁽⁵²⁾. Malazgirt Meydan Muharebesi öncesinde Romen Diyojen, Anadolu'ya karşı devam etmekte olan Selçuklu akınlarını durdurmak için, Anadolu'dan asker topladığı gibi Rumeli'deki Hristiyan Uzlar ve Peçenekler'den de kuvvetler oluşturmuştur⁽⁵³⁾.

Malazgirt Savaşı esnasında daha önce Sultan Alparslan'la irtibat kurmuş bulunan bu Peçenek ve Uz boyları kendi soydaşlarına karşı savaşmayarak Selçukluların tarafına geçmişler ve bu olay Bizans Ordusunun yenilmesini sağlayan önemli bir amil olmuştur⁽⁵⁴⁾. Togan, Sultan Alparslan'ın tarafına geçerek Malazgirt Savaşının sonucunu tayin eden bu Rumeli'den getirilme Peçenek ve Uzlار'ın daha sonra Selçuklular tarafından Anadolu'da iskan edildiklerini belirtmektedir⁽⁵⁵⁾.

Yapılan bu kısa açıklamalar, Bizans Devletinin gerek Balkanlarda yapmış olduğu akınlar ile başını sıkıntıya sokan Türk Boylarından kurtulmak istemesi, gerekse güney sınırlarına karşı Müslüman ordularının akınlarına karşı paralı asker olarak zorla Hristiyan yaptığı Türk Boylarını değişik zamanlarda Anadolu'nun belli bölgelerine yerleştirdiği sonucunu ortaya koymaktadır. Türk boylarının yerleştirildiği bu bölgeler, özellikle sınır ve problemli bölgeler olan Kapadokya, Kayseri, Konya ve Toroslar gibi bölgeler olarak kaynaklarda zikredilmiştir.

3- Türk Hristiyanlığının Özellikleri

Değişik dini inanışları benimsemiş olsalar da Türkler'in değişmez ortak özelliği, kabul ettikleri dini, kendi örf ve adetleri ile birlikte kaynaştırarak devam ettirmeleridir. Hristiyanlığı benimsemiş olan Türk

(52) A.Baykurt Cami, Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler, İstanbul 1932, 119.

(53) Kurat, "Peçenekler" İ.A. IX/540; Ali Sevim, Anadolu'nun Fethi, Ankara 1988, 47; Faruk Sümer, Oguzlar, İstanbul 1999, 124.

(54) Sevim, 67.

(55) Bkz. Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, 196.

boylarının da örf ve adetlerinde devam ettirdikleri hususiyetleri onların tam anlamıyla Hristiyanlığa teslim olmadıklarını ortaya koymaktadır.

Milli benlik noktasından Ermeni Cemaati içerisinde kalan Türkler'in bir kısmı Ermenileşmişler, Rum cemaati içerisinde kalanlar da Türk mü? yoksa Rum mu? olduğu hususunda kararsız olmuşlarsa da⁽⁵⁶⁾, bunların dışında kalan Hristiyan Türk Boylarının büyük ekseriyeti, örf ve adetlerini, milli benliklerini koruyarak kalarak günümüze ulaşmışlardır.

Orta Asya'da Nesturi Hristiyanlığı kabul etmiş bulunan Karahitay ve Uygurlar'ın bir kısmının Budistlerle karıştırılmamak için çan kullanmadıkları ve dua ederken ellerini göğüs hizasında tuttukları belirtilmektedir⁽⁵⁷⁾. Nesturi Papazlar, talebelerine Hristiyanlığın temel akidelerini öğretmeye çalışmışlar, bunun için de Süryani harfleri ile Türkçe kitaplar yazmışlardır⁽⁵⁸⁾. Bunun yanında Hristiyan Uygurlar'ın, Müslümanlara karşı Budist ve Taoist Uygurlarla birlikte olmalarına karşın, Cuma gününü kutsalaları, kiliseye girerken abdest almaları gibi Müslümanların bazı özelliklerini yerlerine getirdikleri de zikredilmektedir⁽⁵⁹⁾.

Hristiyan Türkler'in en belirgin özelliklerinden biri de milli benliklerine bağlı kalmaları ve Türkçe konuşmaları olmuştur. Bizans ordusuna intisap edip Kapadokya ve diğer bazı yörelere yerleştirdikleri görülen Bulgar, Peçenek ve Uz gibi Hristiyanlığı benimsemiş Türkleri, aralarında oluşan din birliğini kullanarak yerli Hristiyan unsurlar tam olarak Rumlaştıramamışlardır. İstanbul'da Bizans İmparatorunun hizmetinde bulunan Hazarlar'ın kendi milli hayat tarzlarını yaşattıkları kaynaklarda bildirilmektedir⁽⁶⁰⁾. Bu insanlar, bir Türk için Rumlaşmak, ancak Bizans Ordusuna intisap ederek onlarla evlenmek olarak anıldığından, milli benliklerini kaybetmemek için Bizanslılarla evlenmekten de çekinmişlerdir⁽⁶¹⁾.

(56) Bkz. Eröz,18.

(57) Bkz. Barthold, 481-482.

(58) Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, 100.

(59) Barthold, 480.

(60) Bkz.Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, 209.

(61) Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, 217.

Hristiyanlığı kabul eden Türkler'in Hristiyan isimlerini kullanmış olmakla Türkçe adları da terk etmemiş olmaları önemli ortak özelliklerden birisidir⁽⁶²⁾. Anadolu'nun değişik yerlerine yerleştirilmiş bulunan Hristiyan asıllı Türkler, yoğun Helenizm propagandasına maruz kaldıklarında Türkçe isim kullandırılmamışlardır. Bu dönemden önce, genelde Türkçe isimler kullandıkları Ankara, Konya, Isparta, Niğde ve Nevşehir Şer'iyye Sicilleri ve tarihi belgelerdeki kayıtlarında görülmektedir⁽⁶³⁾.

Hristiyan Türkler'in diğer Hristiyanlardan farklı olarak dini gereklerini yerine getirirken genel olarak kendi dillerini kullanmaları çok önemli bir özelliktir. Süryani harfleri ile Türkçe yazılan din kitaplarının Hristiyan Uygurlar tarafından kullanılmış olması gibi⁽⁶⁴⁾ diğer Hristiyan Türk boylarında da benzer uygulamalara rastlanmaktadır.

Anadolu Türk Hristiyanları, konuşma dili olarak Türkçe'yi kullanmışlar ve Türkçe'den başka bir dil öğrenmemişlerdir. Bunlar, Rumca bilmediklerinden dini eserlerini de Grek harfleri ile Türkçe yazmış ve dini ayinlerini de Türkçe yapmışlardır⁽⁶⁵⁾. "Karamanlidika" isimli kitapta, Anadolu'nun Türk asıllı Hristiyanları için Grek harfleri ile Türkçe dini kitaplar hazırlatıldığı ortaya konulmuştur. 1795 yılında basılan bir dini eserde; "tefsir olunmuş Rumça Yunan tilinten Türk lisanına" ibaresi bunu açıkça ortaya koymaktadır⁽⁶⁶⁾. Yine bu kitapta Rumca bilmeyen Hristiyanlar için Karamanlıca adı verilen Grek harfleri ile Türkçe olarak basılmış bir çok dini ve edebi eserden bahsedilmektedir⁽⁶⁷⁾. Bu eserler de Türkçe'nin dışında başka dilin bilinmediğini ortaya koymaktadır.

Türkçe'nin dışında başka bir dil kullanmayan Kuman Türkleri arasında misyonerlik yapan Katolik Misyonerleri, bu insanlar arasında da-

(62) Ekincikli, 50.

(63) Bkz, Eröz, 50-63 ; Bkz. Ali Özgökmen, Konya Şer'iye Sicilleri Işığında Müslim Gayr-i Müslim Münasebetleri (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1995, 25-26.

(64) Bkz, Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, 100 ; Aygıl, 16.

(65) Bkz. Avram Galanti, Ankara Tarihi, İstanbul 1950, 116-117.

(66) Eröz, 38.

(67) Eröz, 38-39.

ha iyi faaliyet yürütebilmek amacıyla “Codax Comanicus” isimli bir lügat hazırlamışlardır⁽⁶⁸⁾. Bu lügatın, Kumanlar’a Hristiyanlığı açıklamak için hazırlanmış bir kitap olduğu ileri sürülmektedir⁽⁶⁹⁾.

Bu eserler, günlük konuşmanın Türkçe olmasının yanında ibadet ve din dili olarak da Türkçe’nin kullanıldığını ortaya koymaktadır. Nitekim, Kapadokya yöresinde yaşamış ve mübadele ile Yunanistan’a gönderilmiş bulunan kişilerce anılan bölge üzerine yazılmış bulunan makalelerden oluşan “Kapadokya’daki Sinasos” (Ürgüp) isimli eserde, “Tarihi Zemin” başlıklı makalede de, 19. yüzyıla kadar bu yöre insanların Türkçe konuştuğu belirtilmektedir. Bunun yanında bu insanlar için birçok dini kitapların Türkçe olarak basıldığı ve bu durumun önlenmesi için özellikle 19. yüzyılın başından itibaren çok yoğun faaliyetlerin yapıldığı zikredilmektedir⁽⁷⁰⁾. Hristiyan Türklerin yaşadığı bölgelerde bulunan kitabeler ve diğer belgelerde, her ne kadar alfabe olarak Grek Alfabesi kullanılmış olsa da, dil olarak Türkçe’nin kullanıldığı açıkça görülmektedir⁽⁷¹⁾.

Sonuç olarak Hristiyan Türkler; dil, isim, örf ve adet gibi birçok yönlerden Rum, Ermeni gibi diğer Hristiyan unsurlardan farklı bir tavır sergilemişlerdir. Ancak bu insanların maruz kaldıkları yoğun asimilasyon faaliyetleri, dillerini ve kültürlerini muhafaza etmelerine rağmen Türklük şuurunu zayıflatmış, hatta bu şuurı kaybetmelerine sebebiyet vermiştir. Bugün Türk olduğu tartışmasız olarak kabul edilen Gagavuzlar, (Gök Oğuz) bu savunduğumuz fikrin canlı delili olarak varlığını devam ettirmektedirler.

(68) Eröz,15 ; Aygil, 86-87.

(69) Aygil, 86.

(70) Bkz. Robert Browning, “Tarihi Zemin” Kapadokyadaki Sinasos, Basılmamış Ter. Ertuğrul Malçok, Tar. Bas. y.y. 8.

(71) Bkz. Harun Güngör, Türk Bodun Bilimi Araştırmaları, Kayseri 1998, 225-237.

I. BÖLÜM

KURTULUŞ SAVAŞI ESNASINDA TÜRK ORTODOKSLARI

A- ANADOLU HİRİSTİYANLIĞININ GENEL DURUMU

Anadolu Coğrafyası Hristiyanlığın ilk yayıldığı merkezlerdendir. Hristiyanlarca da kutsal sayılmaktadır. Buna sebep, birçok yerin Havarilerce gezilmiş bulunması ve Hristiyan Kutsal Kitaplarında da bazı yerlerin adının Havarilerin ayaklarını bastığı yerler olarak zikredilmesidir. Bundan dolayı, Hristiyanlığın ilk beşliği olan bu topraklarda farklı Hristiyan grup ve mezheplere rastlanmış olması olağan bir durumdur.

Bizans İmparatoru Konstantin döneminde Hristiyanlık, İmparatorun ve Devletin desteğini almıştır. Bu tarihe kadar Bizans Topraklarında gizli gizli yayılmakta olan Hristiyanlık, kısa zamanda bütün İmparatorluk sınırları içinde bilinen bir din oluvermiştir⁽¹⁾. Ancak, farklı kişiler ve değişik şekiller anlatılan bu dinin inananlarının arasında tam manasıyla ortak bir anlayış ve uygulama gelişmemiştir. Bu dönemlerden itibaren yapılan toplantılar ve konsiller de bu farklı anlayış ve uygulamaları ortadan kaldırmayı sağlayamamıştır. Birliği sağlamak amaçlı gidermek için yapılan konsillerde bölünmeyi biraz daha hızlandırmıştır. Konsillerde alınan kararlara uymayan dini liderler kendi bölgelerine çekilerek faaliyetlerini devam ettirmiş, bu liderlere tabi

(1) Bkz. Suat Yıldırım, Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık, Ankara 1988, 72-73.

olan ve onun görüşüne benimseyenler değişik isimlerle günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu farklı gruplar arasındaki dini çekişmeler zaman zaman bir birlerine karşı çok yoğun baskıyı da beraberinde getirmiştir. Bu baskı da, daha çok devlet gücünü arkasına almış bulunan Rum Ortodoks kilisesinin Anadolu'daki diğer kiliselere baskısı olarak kendini göstermiştir.

Kaynaklar, Bizanslıların baskı ve zulümlerine maruz kalan Ermeni ve Süryanilerin Türklerin hakimiyetine sıcak baktıklarını bildirmiştir. Bunun en önemli sebebi olarak da Türklerin, Anadolu Topraklarına ilk girdiği dönemlerden itibaren idaresi altındaki gayrimüslimlere baskı yapmaksızın adalet çerçevesinde davranmaları olduğunu ileri sürmüşlerdir⁽²⁾. Anadolu Toprakları üzerinde 600 yıldan daha fazla bir süre hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti'nin, Müslüman olmayan vatandaşları ile ilgili uygulamaları da İslam dininin ölçüsü içerisinde olmuştur. Osmanlı Devleti, yüzyıllar boyunca bünyesinde farklı din ve mezheplere mensup olan insanları barındırmış, bunları asimile etmeye çalışmamış, bunlardan her grubu kendi dini inanışını yaşamasında hür ve serbest bırakmıştır.

Anadolu Coğrafyasının Hristiyanlığın ilk yayıldığı ve farklı anlayışların ortaya çıktığı topraklar olması, farklı mezheplerin bu topraklarda Osmanlı hakimiyetine kadar varlıklarını devam ettirmelerini sağlamıştır. Bizans döneminde zaman zaman baskı altında tutulan bu mezheplerin mensupları, Osmanlı'nın geniş müsamahası altında dini kimliklerini koruyarak günümüze kadar ulaşmışlardır. Bu grupların başında; gerek nüfus yoğunluğu ve gerekse Anadolu'ya Türklerin girişinin öncesinde bu topraklarda yaşayan yerli Rumlar gelmektedir. Rumlar'dan başka Anadolu'nun doğu bölgelerinde varlığını devam ettiren Gregoryan Mezhebini kabul etmiş bulunan Ermeniler, kendilerini en eski Hristiyan Kilisesi olarak kabul eden Süryaniler, Keldaniler, sayıları çok az olsa da İstanbul-Galata civarında yerleşmiş bulunan ve aslen Ceneviz'li olan Katolikler bölgedeki Hristiyan unsurlar olarak göze çarpmaktadır. Bizanslı misyonerler tarafından Hristiyanlaştırılmış, Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı, Karamanlılar olarak anılan ve Anadolu'nun özellikle iç

(2) Abūurrahman Küçük, Ermeni Kilisesi ve Türkler, Ankara 1997, 81

bölgelerinde iskan edilmiş bulunan Hristiyan Türklerin sayıları da küçümsenemeyecek ölçüdedir.

a- Hristiyan Olan Unsurlar ve Gruplar

aa- Rumlar

Osmanlı Devletinin kuruluş devresinden itibaren sergilediği adalet ve dini müsamaha Rumların dikkatini çekmiştir. Devletin yerleştiği toprakların yerlisi konumunda olan Rumlar, yavaş yavaş topraklarına hakim olan Türkler ile aralarında dostluk oluşturmaya ve aralarındaki ilişkileri geliştirmeye başlamışlardır. Bursa'yı fethettiğinde Rumlar, Ohan Gazi'ye ; “Sizin Devletinizin günden güne yükseldiğini ve bizim devletimizin devrinin geçtiğini anladık. Babanızın idaresine geçen köylülerin memnun kalıp bir daha bizi anmadıklarını gördük ve biz bu rahatlığa heves ettik” diyerek teslim olmuşlardır⁽³⁾.

Rum Ortodoks Patrikhanesinin Osmanlı hakimiyeti içerisinde yeniden kimlik kazanması Fatih Sultan Mehmet döneminde olmuştur. İstanbul'u fetheden Fatih, daha sonra Ortodoks Rumları yeniden teşkilatlandırmış, Patrik II. Anastasios'un istifasından sonra boş bulunan Patriklik seçimi ile ilgilenmiştir. Bu seçimde Ruhaniler toplanarak Gennadios'u Patrik seçmişlerdir⁽⁴⁾. Ayasofya'nın camiye çevrilmesinden sonra Patrikhaneye yeni mekan olarak bugün Fatih Camiinin bulunduğu mekan olan Havariyyun Kilisesi tahsis edilmiştir. Patrikhane buradan Çarşamba civarındaki Pammakaristos Manastırına, daha sonra da Balat'taki Aya Dimitri Kilisesine taşınmıştır. Aya Dimitri Kilisesine taşındıktan sonra Fener adını almıştır. Patrikhane, 1602 tarihinden itibaren de bu gün bulunduğu Haliç kenarındaki Aya Yorgi manastırında faaliyetlerini yürütmüştür⁽⁵⁾.

Rum ve Ortodoks azınlığın temsilcisi durumunda olan patrikhaneye Fatih tarafından bir çok imtiyazlar verilmiş ve Patrikhane Bizans dö-

(3) Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul 1979, 524

(4) M.Süreyya Şahin, Fener Patrikhanesi ve Türkiye, İstanbul 1996, 52 ; Adnan Sofoğlu, Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri, İstanbul 1996, 14.

(5) Şahin, 57-59.

neminden daha güçlü hale getirilmiştir. Patrik de milletbaşı olarak nitelendirilmiştir⁽⁶⁾. Fatih tarafından verilen ve “Kimse, Patrike tahakküm etmesin, kim olursa olsun hiçbir kimse kendine ilişmesin, kendisi ve maiyetinde bulunan papazlar her türlü hizmetten ebediyyen muaf olsunlar, kiliseleri camiye tahvil edilmeyecektir. İzdivaç ve defin işleri, sair adat ve işleri Rum Kilise ve adetlerine göre eskisi gibi yapılacaktır” ibarelerini içeren Ferman, Patriğin dini hizmetlerini yerine getirmesi şartı ile tahta çıkan her padişah tarafından yenilenmiştir⁽⁷⁾.

Ortodoks Hristiyan tebaaya, Fatih tarafından verilen bu imtiyazlar patrikhaneyi devlet içinde bir devlet konumuna getirmiştir. Patrikhane’ye diğer sultanlar döneminde de kısıtlama getirilmemiş ve bu imtiyazlar Tanzimat Fermanı ile daha da genişletilmiştir⁽⁸⁾.

Patrikhane kendisine tanınan bu imtiyazları yanlış olarak kullanmış ve Osmanlı Devletinin yıkılmasına sebep olacak yıkıcı ve bölücü faaliyetlerin merkez üssü olarak tarihteki yerini almıştır. Kurtuluş savaşı esnasında da Ortodoks Rumların Anadolu’yu işgal eden Yunan kuvvetlerinin yanında yer alması için gayret göstermiştir. Bu sebeplerle savaş sonrası yapılan nüfus mübadelesinde İstanbul dışında kalan bütün Anadolu’daki Rum nüfus Yunanistan ve adalara gönderilmiştir.

ab- Ermeniler

Osmanlı Devleti’nin hakimiyeti altındaki diğer bir dini azınlık Ermeniler’dir. Onlar da Türkler’in engin hoşgörüsünden yararlanmışlardır. Bizans tarafından yıllarca baskı altında tutulan Ermeniler, Türklerin hakimiyetinde rahat bir nefes almışlardır. Orhan Gazi Bursa’yı fethedince Kütahya’da yerleşmiş olan Ermenileri ve dini liderlerini Bursa’ya getirmiştir. Selçuklular döneminden itibaren Türklerin egemenliği altında yaşayan Ermeniler, merkezi idareye boyun eğen bir tavır sergilemişlerdir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul’u fethettikten sonra Bursa Bölgesi Metropoliti Piskopos Hovakim’i İstanbul’a çağırması ve bir Er-

(6) Bkz.Şahin, 59-60.

(7) Bkz. Sofuoğlu, 15.

(8) Bkz. Şahin, 76.

meni Patrikliği kurdurarak onu başına geçirmiştir. Hovakim'i İstanbul Ermeni Patriği olarak tayin eden Fatih, Süryanileri, Kiptileri, Gürcüleri, Kaldelileri ve Habeşlileri liderleriyle birlikte Ermeni Patrikliğine bağlayarak nüfuzunu da artırmıştı⁽⁹⁾.

Ermeniler, Türklerin hakimiyeti altında rahat ve sakin bir hayat sürmüşlerdir. Onların dinî ve sosyal durumlarına müdahale edilmemiştir. Kendi mahkemelerini ve hapishanelerini kurmalarına izin verilmiştir. Askerlikten muaf tutulmuşlardır. Ticaret ve sanayi ile meşgul olmuşlar, şartları müsait olduğundan eğitim ve öğretime ağırlık vermişlerdir. Eğitim ve öğretim seviyesi yüksek olan Ermeniler, sarayda önemli görevler üstlenmişlerdir⁽¹⁰⁾.

Özellikle XIX. Yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devletince "Millet-i Sadıka" olarak isimlendirilen Ermeniler de dış etkiler altında devlete karşı ayaklanmışlar, Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurmak amacıyla oluşturulan Taşnak ve Hınçak çeteleri ile Türk köylerini basmışlar, sayısız masum ve korumasız insanların kanına girmişlerdir⁽¹¹⁾. Bu faaliyetleri bastıran Osmanlı Devleti nihai çözüm olarak da 1915 yılında iki maddelik Sevk ve İskan Kanunu çıkararak devlete ve hükümete karşı silahlı saldırıda bulunan kimselerin göç ettirileceğini hükme bağlamıştır. Bu kanuna bağlı olarak da olaylara karışan Ermeni unsur daha kontrollü bölgelere intikal ettirilmiştir⁽¹²⁾.

ac- Süryaniler

Süryani isminin nereden geldiği ile ilgili olarak değişik görüşler bulunmaktadır. Bir görüş, bu ismin Asur Kralı Suroş'tan geldiğini, diğeri ise Asur kelimesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. İkinci görüşün sahipleri Süryani isminin daha çok Hristiyanlıktan sonra kulla-

(9) Küçük, 70-71.

(10) Bkz. Hüsamettin Yıldırım, Ermeni iddiaları ve Gerçekler, Ankara 2000, 6-7.

(11) Bkz. Muhittin Nalbantoğlu, Türklere Karşı Ermeni Vahşeti, İstanbul 1992, 26-33 ; Yıldırım, Ermeni İddiaları, 8-9.

(12) Yıldırım, Ermeni İddiaları, 20-21.

(13) Bkz. Yakup Bilge, Süryaniler, İstanbul 1996, 20.

nıldığını belirtmektedir⁽¹³⁾. Süryaniler, Hristiyanlığı daha ilk dönemlerde kabul etmişlerdir. Süryaniler'in, Hristiyanlığı, Havarî Petrus ve arkadaşları Toma ve onun kardeşi Aday ve onların şakirtleri Agay ve Mara vasıtası ile kabul ettikleri nakledilmiştir⁽¹⁴⁾. Yakup Bilge de, Kilise'nin kuruluşunun Havarilerce yapıldığını vurgulamış, Süryaniliğin tarihi merkezi olan Antakya Kilise'sinin kuruluşunda Barnabas ve Pavlus'un çalıştığını, Petrus'un da bu kilisenin kuruluş işlemlerini tamamlamak için 8 yıl Antakya'da kaldığını zikretmiştir⁽¹⁵⁾.

Süryaniler, kendilerini ilk Hristiyan ve en eski "ortodoks" bir cemaat olarak nitelendiren monofizit kilise mensubudurlar⁽¹⁶⁾. Hristiyanlığı ilk kabul eden topluluk olmalarından dolayı kendilerini "Süryani Kadim" olarak isimlendirmektedirler. Aynı zamanda saf ve katıksız Hristiyanlığı kendilerinin yaşadıklarını savunmaktadırlar⁽¹⁷⁾.

Nesturiler'den, Hz. Meryem'e "Teotokos" (Tanrı Doğuran-Tanrının Anası) denileceğine inanmalarıyla ayrılan Süryaniler, M.S. 451 yılında yapılan Kadıköy (Kalkedon) Konsilinden sonra bu konsilin kararlarına katılmayarak monofizit görüşü benimsemişlerdir⁽¹⁸⁾. Bu ayrılık sebebi ile Türklerin Anadolu'ya girişlerine kadar Ortodoks Kiliselerce takip ve taciz edilen Süryaniler, Antakya'daki merkezlerini bırakıp gezici duruma düşmüşler, daha sonra Antakya'ya geri dönmüşlerdir. Devam eden baskılar sebebiyle değişik yerlere dağılmış olan Süryaniler, Malatya merkezli toplanmışlar, Melkit Rum Ortodokslarının baskıları neticesinde 1058 yılında Diyarbakır'a gelerek burada daimi bir kilise oluşturmuşlardır. Diyarbakır'da kilise merkezini oluşturan Süryani Kadim Patriği Diyonnosiyos VI Yahya, yaz aylarında da Mardin'deki Deyruzzafaran olarak bilinen Manastırda yaşamıştır. 1293 yılından itibaren de burası Patrikliğin Merkezi olmuştur. 1932 yılında Humus Metropolit'i Afrem Barsom'un patrik seçilmesinden sonra merkez Şam'a taşınmıştır⁽¹⁹⁾.

(14) Bkz. Mithat Sertoğlu, Süryani Türklerinin Siyasi ve İktisadi Tarihi, İstanbul 1974, 67 ; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi 1997, Ankara, 303.

(15) Bkz. Süryaniler, 58.

(16) Tümer-Küçük, 303.

(17) Sertoğlu, 69.

(18) Bkz. Tümer-Küçük, 303.

(19) Bkz. Sertoğlu, 73-74.

Süryani Kilisesi'nde ilk ayrılık, 1782 yılında kurallara aykırı olarak patrik seçilen Halepli Mihayel Carve'nin, patrik seçimi için kongreye katılanlar tarafından kabul görmemesiyle ortaya çıkmıştır. Mihayel Carve, bunun üzerine Katolik Misyonerlerle anlaşarak Katolik anlayışını benimsemiş, Papa tarafından Katolik Süryanilere Patrik olarak tayin edilmiştir. Osmanlı Devleti başlangıçta bu ayrılığı tanımamış; fakat daha sonra 1845 yılında Katolik Süryaniler'in sayılarının tespitini yaptırarak bu kiliseyi de onaylamıştır. 1852-1860 yıllarında yürütülen misyonerlik faaliyetleri neticesinde Süryanilerin bir kısmı da, Protestanlığı kabul etmiştir⁽²⁰⁾.

ad- Keldaniler

Osmanlı Devleti hudutları içerisinde varlığını devam ettiren ve günümüze kadar getiren gruplardan biri de Keldanilerdir. Nesturiler'de Patrikliğin bir ailede devam etmesine tepki gösterenlerden bir grup, Keşiş Sulala'nın Patrik olmasını talep etmiştir. Ancak bu talep, Nesturiler'in çoğunluğu tarafından kabul görmemiştir. Nesturi Patriği olmayan Keşiş Sulala, daha sonra Vatikana gitmiş, 1553 yılında Papa III. Julius tarafından Musul Patriği olarak tayin edilmiştir. Keşiş Sulala'nın Musul Patriği olarak tayin edilmesinin akabinde Nesturiler'den Katolikliği kabul eden gruba Keldaniler adı verilmiştir⁽²¹⁾.

Musul'dan sonra 1828 yılına kadar Diyarbakır, Birleşik Keldani Patrikliğinin merkezi olmuştur. Merkez, daha sonra yine Musul'a ve sonra da Bağdat'a taşınmıştır. Patriklik merkezi günümüzde Bağdat'ta bulunmaktadır⁽²²⁾.

Keldaniler, Anadolu coğrafyasının güneydoğusunda yer alan Diyarbakır, Mardin, Siirt, Maraş, Urfa, Bitlis, Van, Midyat gibi bölgelerde yaşamışlardır. Onlar, I. Dünya Savaşı döneminde, daha sonra da bölge-

(20) Bkz. Türk Ansiklopedisi, "Süryaniler" Ankara 1981, XXX/4. Ekrem Sarıkoğlu, Dinler Tarihi, Isparta 1999, 319.

(21) Kadir Albayrak, Keldaniler ve Nesturiler, Ankara 1997, 107.

(22) Albayrak, 113.

nin yapısı ve terör sebebiyle başka ülkelere göç etmiş ve sayıları da giderek azalmıştır⁽²³⁾.

Hakkında bilgi verilen bu grupların dışında kalan, sayıları az olsa da cemaat teşkil eden başka Hristiyan mezhepleri mensupları da Osmanlı Devleti tarafından verilen dini imtiyazdan faydalanmıştır. İstanbul'da, Galata semtinde varlıklarını devam ettiren Katolik Cenevizlilere, şehrin fethedilmesinin akabinde bir ahitname verilmiştir. Bu ahitname ile Cenevizliler de, diğer din mensupları gibi din ve vicdan özgürlüğüne, dini inançlarının gereklerini yerine getirme hakkına sahip olmuşlardır. Bu fermanla yine onlara, her türlü hukuki işlerine deruhte edecek bir teşkilat kurmaları ve kendilerini devlet nezdinde temsil edecek "cemaat vekili" seçme hakkı da verilmiştir⁽²⁴⁾.

b- Hristiyan Karamanlı Türkleri

Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan, günlük hayatlarında ve ibadetlerinde dil olarak Türkçe'yi kullanan Karamanlılar olarak tanınan bir grup daha bulunmaktadır. Bu grubun, gerek örf, adet ve gerekse dini inanç dışındaki bütün özellikleri ile Rumlardan çok farklı bir görüntü sergilediği bilinmektedir. Rumlardan farklı olan bu insanların, Türk oldukları muhakkak olan ve Osmanlı Devleti ile birlikte Bizans'a karşı savaşan Gazi Mihal'ler ve Gazi Evrenos'ların torunları olduğu ileri sürülmektedir⁽²⁵⁾. Türk asıllı bu Hristiyanların, Anadolu'da yoğun olarak Konya, Beyşehir, Akşehir, Karaman, Niğde, Nevşehir, Uluborlu, Eğirdir, Isparta, Karahisar ve bu bölgelere yakın mıntukalarda yaşadıkları görülmektedir⁽²⁶⁾.

Gerasimos Agustinos da Küçük Asya Rumları isimli kitabında; "Antik Kapadokya" topraklarında, Rumların yaşadığı Zallela, Niğde ve Potamion (Dereköy)'dakiler gibi cemaat sayılarının birkaç yüz kişi olduklarını, ancak bu sayının Kayseri, Neopolis (Nevşehir) ve Sinasos

(23) Albayrak, 116-119.

(24) İlkınur Polat Haydaroğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, Ankara 1990,5.

(25) M. Necati Sepetçioğlu, H. Suphi Tanrıöver'den Seçmeler, İstanbul 1971, 93.

(26) Bkz. Mehmet Akif Erdoğan, Beyşehir Sancağı İcmal Defteri, Bas.Y.Y. 1988, 75

(Ürgüp) gibi merkezlerde birkaç bine çıktığını ve buralarda yaşayan Rum Cemaatlerinin birkaç istisna hariç ekseriyetle Türkçe konuştuklarını açıklamaktadır⁽²⁷⁾. Agustinos'un bu tespiti de Hristiyan Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerin nereler olduğuna işaret etmektedir.

Osmanlı Devleti döneminde Ortodoks Hristiyan tebââ genellikle Rum ve zımmî olarak zikredilmiştir. Bundan dolayı devlet kayıtlarında da bu tebââ milliyet esasına göre değil, dini inançlar esas alınarak şekillendirilmiş, Hristiyan asıllı olan Türkler de bu bağlamda zımmî olarak belirtilmiştir.

Osmanlı Mahkeme Sicilleri incelendiğinde bahse konu bu kişilerin isimlerinin de konuştukları lisanları gibi Türk ismi olduğu dikkat çekmektedir. Mehmet Eröz, mahkeme sicillerinde Hacı oğlu Durmuş, Durmuş oğlu Evran, Ayvaz oğlu Giregos Papaz, Aslan oğlu Yahşi, Budak, Karagöz, Karaman, Tanrıverdi, Aydoğmuş, Ayvat... gibi isimlerin zımmî Hristiyan ismi olarak zikredildiğini bildirmektedir⁽²⁸⁾.

Kayseri Zincidere Manastırında görev yapan Metropolitin, milliyeti belli olmayan görevliler getirerek Ruhban Mektebi açtığı, mektepleri gelir kaynağı ve ziyaret yerlerini de ticaret amaçlı kullandığı, bu konuda soruşturma yapan Patrikhane Müfettişlerinin de olayı kapattıkları hususları ile ilgili olarak saraya 14 Teşrinisani 1305 (26/11/1889) tarihinde yapılan şikayet telgrafındaki müşteki isimlerinden bazıları da şöyledir : Kiryako Güllüoğlu, Döneoğlu, Kileoğlu, Gözlüoğlu Yovan, Bostancıoğlu Yordan, Bedos Bektaşidis, Kararloğlu, Gedikoğlu Şahbalidis, Topaloğlu Hristo, Külahoğlu Yordan, Birlioğlu, Durmuşidis, Mi-hal Aslanidis...⁽²⁹⁾

Konya Şer'iyye Sicilleri üzerinde yapılan bir araştırmada da aynı durum görülmektedir. Bu sicillerde Bünyad oğlu Dökmeci, Buğuş oğlu Ertan, Durmuş oğlu Murad, Döndü kızı Sare, Karaoğlu oğlu Murat, Kaplan oğlu Aslan, Karakoç oğlu Buğuş, Mihayil oğlu Hüdaverdi, Satı oğlu İskender... gibi zımmî Hristiyan isimleri göze çarpmaktadır⁽³⁰⁾.

(27) Gerasimos Augustinos, Küçük Asya Rumları (Çev. Devrim Evcı), Ankara 1997, 268.

(28) Bkz. Eröz, 57-59

(29) Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, YMTV. 41/43

(30) Bkz. Özgökmen, Konya Şer'iye Sicilleri, 25-26

Nafaka takdiri ile ilgili olarak 22 Cemaziy'el-ahir 1125/1714 tarihli ve-rilen bir kararda şöyle denilmektedir : “Sille Köyünden Beleş Oğlu Burak adlı zimminin küçük kızı Küpeli'nin annesi Güllü kızı Zeyne isimli Nasrani mahkemeye baş vurarak kızı Küpeli'ye babasından intikal malından kadr-ü kifaye bir nafaka tayin edilmesini istemiş mahkeme durumu incelemiş Küpeli'ye 8 akçe yevmiye nafaka verilmesini kararlaştırmıştır.”⁽³¹⁾

Konya Sille'nin Kozyaka Mahallesi İsterçekoz Kilisesinin onarımı ile ilgili belgede geçen isimler de yine dikkat çekicidir: “Medine-i Konya nevâhisinden Sudirhemi nahiyesine tabi' merhum ve mağfur'un-leh Sultan Alaaddin tebeserehu evkaf-ı kuralarından Sille nam karyede ehl-i zimmet-i kefere reayasından Yori veledi Yari, İstirati veledi Arslan ve Todori veledi Hücrev ve Bayram veledi Murat ve Menayıl veledi Devci ve Mihayet veledi Ayvaz ve Bekli veledi Vasil ve Yanye veledi Karlı ve Arslan ve Gözme Keşiş veledi Köstendil...”⁽³²⁾

Zikredilen isimler, bu insanların Türk asıllı Hristiyanlar olduğunu ortaya koymaktadır. Konya-Sille yöresindeki Hristiyanların, Ermenistan Seferinden getirilen Hristiyan Türk esirler olduğunu söyleyen Özönder, Konya'nın diğer yörelerine yerleşmiş bulunan ve Türkçe konuştuğu halde Rumca bilmeyen, Türkçe isimler kullanan Hristiyanların, Balkanlardan getirilerek buralara yerleştirilmiş Peçenek Türkleri olduğunu ileri sürmektedir⁽³³⁾.

“Kapadokya'daki Sinasos” (Ürgüp) isimli eserde Kapadokya'da yaşayan Hristiyanların genel olarak XIX. Yüzyıla kadar Türkçe konuştuğu, birçok dini kitapların da Türkçe olarak basıldığı ve bu durumun önlenmesi için de özellikle bu yüzyılın başından itibaren Rumca'nın öğretilmesi hususunda yoğun faaliyetlerin yapıldığı belirtilmektedir. Ancak yapılan bu faaliyetlere rağmen okula devamedip Rumca öğrenen öğrencilerin daha sonra yaz tatillerinde öğrendiklerini unuttukları vurgulanmaktadır⁽³⁴⁾.

(31) Özgökmen, Konya Şer'ie Sicilleri, 53.

(32) Özönder, 112.

(33) Bkz. Özönder, 42.

(34) Bkz. Browning, 8, Yukarıda belirtilen Kayseri Yöresinden bir grup Hristiyan'ın şikayetinde de bu husus vurgulanmaktadır. Bkz. BOA, YMTV. 41/43.

Agustinos da; “Kayseri vilayetinin çoğu yerinde Kapadokya Piskoposluğu Rum Ortodoks halkı ve bir kısım din adamları Türkçe konuşurdu. Dini törenlerin Rumca yapılması, sözlerin anlaşılması açısından başlı başına bir engel oluştuyordu. Yerel kilise hiyerarşisi, bu durumun kilise çıkarlarına zarar verdiğini kabul etmekteydi. Böylece 1838 yılı başında Kayseri Piskoposu bir Rus başrahibin hazırladığı Ortodoksluk Rehberini Türkçe’ye çevirme işine girişmişti” demektedir⁽³⁵⁾.

Balkan Yarımadasındaki Türk Boyları üzerine araştırma yapan Rus Etnoloğ Moşkov da; Balkan Yarımadasında Karamanlı kelimesinden gelen yerleşim merkezlerinin bulunduğunu zikretmiş, bu kişilerin, yöredeki Yörükler gibi Küçük Asya’dan (Anadolu’dan) gelen Hristiyan Türkler olduğunu belirtmiştir⁽³⁶⁾.

Moşkov, Karamanlılar olarak isimlendirdiği ve Türk olduklarını vurguladığı bu insanlarla İstanbul’da tanıştığını, Galata civarında bulunan bu insanlar hakkında bilgi topladığını, başka dil bilmediklerinden onlarla Türkçe konuştuğunu, kendisine çok iyi davrandıklarını, kendilerini Yunanlı olarak isimlendirmelerine rağmen niçin ve ne zamandan beri Türkçe konuştuklarını izah edemediklerinden asılları ile ilgili olarak onlarla tartışmadığını, Kumkapı’da bir kiliselerinin bulunduğunu, “Anadoli” ismiyle Karamanlıca bir de gazete çıkardıklarını; Konya, Ankara, İzmir, Bursa, Trabzon ve Kastamonu civarında 1 milyon civarında bir nüfusa sahip olduklarını bildirmiştir⁽³⁷⁾. Bu insanlar, içinde bulundukları ikilemi bir şiirde şöyle dile getirmişlerdir;

“Gerçi Rum isek de Rumca bilmez, Türkçe söyleriz.

Ne Türkçe yazar okuruz ne de Rumca söyleriz.

Öyle bir mahludi hattı tarikatımız vardır.

Hurufumuz Yunanice, Türkçe meram eyleriz.”⁽³⁸⁾

(35) Bkz. Agustinos, 182.

(36) Bkz. V.A.Moşkov, Balkan Yarımadasında Türk Kavimleri, (Çev. Elena İvanova), Kayseri 1999, 34.

(37) Bkz. Moşkov, 35-38.

(38) Eröz,42.

Aslen Karamanlı Türkü olan S.A. Hudaverdioğlu Theodotos, Karamanlıların köken itibarı ile Grek-Rum olduklarını, Türklerin tehditleri altında dillerini değiştirmek zorunda kaldıklarını, buna karşın dinlerini koruduklarını ileri sürmüştür⁽³⁹⁾. Hüdaverdioğlu Theodotos'un III. Bizans Kongresinde ileri sürdüğü bu iddiayı Sykurtis, asılsız olarak nitelemiş, bu insanların Grek-Rum olmadıklarını delilleri ile ortaya koymuştur⁽⁴⁰⁾.

Ana dilleri olarak Türkçe konuşan bu insanların, aynı dine mensup oldukları bir başka köydeki komşularından farklı bir dil ile nasıl konuştukları hususunda Theodotos'un söylemi benzeri yapılan açıklamalar konuyu açıklığa kavuşturamamıştır. Kısaca, bütün bu ve benzeri emareler, sadece dil değil, örf ve adet yönünden de Rumlardan farklı özellikler sergileyen bu insanların, Türk oldukları hususunda bir şüphe bulunmadığını ispatlamaktadır. Nitekim Köprülüzade Mehmet Fuat, İkdâm gazetesinde yazdığı "Anadolu'da Hristiyan Türkler" başlıklı yazısında, bu insanların yoğun Elenizm propagandası ile Rumlaştıklarını belirtmektedir : "...Türkçeden başka lisan bilmeyen Anadolu Ortodokslarının eski lisanlarını unutmuş eski Anadolu Rumları olduğu nokta-i nazarını biz hiçbir suretle kabili müdafaa bulmuyoruz. Çünkü evvelen, Rumca ibtidai bir tekellüm lehçesi değildir ki kolayca unutulabilsin. Saniyen, Anadolu Ortodoksları Anadolu'daki Türklere nisbetle küçük bir ekalliyet teşkil ediyorlarsa da her halde kendi ana lisanlarını unutmayacak derecede kesafete maliktirler. Salisen, Türk hakimiyeti hiçbir zaman kendi idaresi altındaki kavimlere ana lisanlarını unutturmağa çalışmamıştır. Rabian, yine Anadolu'da asırlardan beri Türk hakimiyetaltında yaşayan bir takım Ortodokslar vardır ki onların ana lisanları Rumca'dır. Cebren ana dilleri unutturulsaydı bunların da Rumca konuşmamaları icap ederdi. Halbuki hiç böyle olmamıştır. İşte kısaca arz ettiğimiz bu mülâhazat Anadolu'daki Rumca bilmeyen Ortodoksların ana lisanlarını unutmuş eski Rumlar olmayacağını en büyük sarahatle gösteriyor..."⁽⁴¹⁾

(39) Harun Güngör, "Karamanlılar" Etnik Sosyoloji, İstanbul 1998, 544.

(40) Bkz. Semavi Eyice, "Karamanlidika, Yunan Harfleri ile Türk Dilinde Basılmış Kitapların Analitik Bibliyografyası", Belleten 1962, XXVI/370

(41) İkdâm, 26 Kanunuevvel (Aralık) 1921, 2.

Jaschke, Karamanlıların Yavuz Sultan Selim tarafından bir sefer dönüşünde İstanbul'a getirildiğini, Yavuz 'un, onlar için Samatya ve Yedikule arasında bir kilise inşa ettirdiğini belirttikten sonra, onlar hakkında şöyle bilgi vermiştir: "Yedikule Kalesinin yakınlarında Karaman bölgesinden 'Karamanos' denilen Hristiyan bir halk yaşamaktadır... Hristiyan inançlarına sahiptirler. İbadetleri kiliseye aittir, ancak yönetimlerinde kilisenin rolü bulunmamaktadır. Türkçe konuşurlar. Bilmiyorum başlangıçtan beri Türkçe konuşuyorlar mıydı ?"(42)

Hakimiyet-i Milliyeti Gazetesinde "Anadolu'da Hristiyan Türkler" başlığı ile iki sayıda bu konuyu işleyen İzzet Ulvi, milli tarihimizi çok ihmal ettiğimizi vurgulayarak başladığı makalesinde, Türklerin Anadolu'ya Tuğrul Gazi'den daha önce geldiklerini vurgulamış, eski tarih incelendiğinde Hititler, Kumanlar, Kumuklar, Urartular gibi turanî kavimlerin Anadolu ve Kafkaslar'da yaşadıklarını belirtmekte ve şöyle demektedir: "Bir Karaman Rum'unu ele alalım. İri kemikli, vücudu geniş omuzlu, gür siyah kaşları, pala bıyıkları, sakın tavrı, ciddiyet ve samimiyeti, hele konuşmasındaki şivesi ile bir Oğuz'dan bir Türkmen'den ne farkı vardır. Konuştuğu dil halis Türkçe'dir. Birkaç kelime Rumca öğrenmiş olsa bile onu söylemekten zevk almaz. Söylese bile kelimeleri ziyade bozar, dağıtır. Başka şekle sokar. Vaktile Anadolu adlı İstanbul'da çıkan Rumca harfli ve Türkçe ibareli gazeteleri vardı. Bu gazete bile Rumca harflerin tamamını kullanmıyordu. İşte Karamanlı denilen Türkler'in Rumlukla alakası bu gazete kadardır. Bu Karamanlılar Ortodoksluğu kabul ettikleri vakit kilisede Rumca ibadetten pek ziyade bıkararak Bizans İmparatoruna şikayet etmişler, bunun üzerine kilisede bunlara Türkçe va'z edilmesine müsaade edilmiştir... Hulusa olarak şunu söyleyelim ki Anadolu Tarihi ilk devirlerden beri Türk'tür... Rumca ve Ermenice bilmeyen, anadilleri olan Türkçe'yi konuşan Hristiyanlar ise tamamen Türk'tür."(43)

Bu yazının devamı niteliğinde olan yazısında da İzzet Ulvi, Kayseri civarında halk şiiri üzerine araştırma yaparken asıl isimleri Artin ve

(42) Von Gottard Jaschke, "Die Türkisch Ortodoks Kirche" Der Islam, Münster 1964, XXXI/98.

(43) İzzet Ulvi, "Hristiyan Türkler", Hakimiyet-i Milliye, 18 Teşrinisani (Kasım) 1921.

Kirkor olan Harbî ve Mahcubî olan iki şaire muttali olduğunu, Mahcubî'nin çok seneler evvel söylediği eser ve kasidelerin Kayseri'de ağızdan ağıza dolaştığını, Harbî ile de görüştüğünü, bu kişinin tam bir Anadolu insanı olduğunu, şiirlerini de tam bir Anadolu Türkçe'si ile yazdığını belirterek her iki şairin şiirlerinden örnekler sunmuştur⁽⁴⁴⁾.

Ayrıca kaynaklar, Hristiyan Türklerin, İpatetname, Sabilere Fazilet Kılavuzu, Milleti Hristiyanlığın Çok Lazımlı Tarife Kitapçaazı gibi bazı dini kitaplarını da Rumca bilmedikleri için Türkçe'ye çevirdiklerini bildirmektedir⁽⁴⁵⁾. Karamanlıca olarak adlandırılan Grek Harfleri ile Türkçe yazılmış bulunan kitabeler ve mektuplarda kullanılan ifadeler, isimler ve bazı terimler Karamanlıların Türk olduğu tezinin doğruluğunu bir başka yönden teyit etmektedir⁽⁴⁶⁾.

Anadolu'daki varlıkları boyunca Türkçe'den başka bir dil kullanmamış olan bu insanların, aralarındaki dini bağ kullanarak, yoğun Helen propagandasına tabi tutuldukları ve Türkçe konuşan Rum asıllı kimseler oldukları fikrinin kendilerine aşılandığı görülmektedir. Bu hususu aslen Karahisarlı ve Yozgat'ın Akdağmadeni ilçesinde yerleşmiş olup Keskin Metropolitliği yapan Papa Eftim, 1919 yılında yayınladığı birinci Beyannamesinde şöyle dile getirmektedir: "...İstanbul Patrikhanesi Mübarek İsa Mesih'imizin emri hilafına ruhaniyetini ve mezhebimizi şerre alet ederek Türk olduğumuz halde Helenizm propagandası ile iğfal ederek güya aslen Yunan'lı imiş ve aslına rücu edermiş gibi azınlık hukuku iddiasıyla mezhebi millete karıştırarak ... dini ve ruhani vazifesini ihmal ederek şanlı Türk Milletinin şanlı biz evlatlarını hileler ile Yunanlı yapmaya kalkışması ve Avrupa'ya böyle göstermesi Türk Milletinin aleyhine esastan şikayette bulunması Allah'ın emrine ve hakikatine muhaliftir..."⁽⁴⁷⁾

(44) İzzet Ulvi, "Hristiyan Türkler", Hakimiyet-i Milliye, 12. Kanunuevvel (Aralık) 1921.

(45) Bkz. Eröz, 35-40.

(46) Bkz. Güngör, Türk Bodun Bilimi, 224-237.

(47) Hakimiyet-i Milliye, 30 Teşrinisani (Kasım) 1921; Anadolu'da Ortodoksluk Sadası, 30 Mart 1338 (1922); Erol Cihangir, Papa Eftim'in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi, İstanbul 1996, 31-33; Ekincikli, 177-179.

Papa Eftim, Hakimiyet-i Milliye gazetesinde “Anadolu Hristiyanları ve Arzuları” isimli yazısında da Karamanlıların Türk olduklarını şöyle ortaya koymaktadır: “... Bir kere Anadolu’da yalnız bir millet vardır. Türk... Herkes Allah’ın içinde yaratmayı nasip ettiği dine merbut kalmak şartı ile Anadolu Türk’ü ya Müslüman, ya Hristiyan’dır. Bunun için pek uzak bir maziye kadar giderek ırk ve tarihi malumat toplamaya lüzum yoktur. En mütevazı bir evin alçak tavanı altına giriniz. Orada bir Pavlus, bir Meryem vardır ki bunların dili Türk ve adeti Türk’tür. O kadar Türk’tür ki; Bir gün kiliseye gidiniz; Orada duayı Rum Diliyle okuyan papazın biraz uzayan duası, dinleyen Hristiyanların başını sıkarak dışarı çıkarırken papaz zekice bir şekilde Türkçe nasihate başlar başlamaz uyuyanlar gözlerini açar. Çıkmak üzere olanlar geri döner...”⁽⁴⁸⁾

Karamanlı olarak anılan ve Türk oldukları şüphe götürmeyen bu insanlar da nüfus mübadelesi yapıldığı yıllarda mübadeleye tabi tutulmuşlardır. Gittikleri Yunanistan’da Türkçe konuştukları için orada da tam kabul görmemişlerdir. Onlardan bir kısmı gittikleri yerlerde, Anadolu Türkü ile benzerliklerini devam ettirmiş, gelenek ve göreneklerini günümüze kadar sürdürmüşlerdir.

B- FENER RUM ORTODOKS PATRİKHANESİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, en görkemli dönemlerinden birini Osmanlı İmparatorluğu yıllarında yaşamıştır. İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet bütün dinlere karşı takındığı hoş görülü tavırını Rum Ortodoks Patrikhanesine de göstermiştir. Fetihten sonra ilk iş olarak, neticelenmemiş olan Patrik seçimi yapılmış, Patrik olarak seçilen Gennadios’a milletbaşunvanı verilerek Rum Ortodoks Patrikhanesi “özerk” yetkilerle donatılmıştır⁽⁴⁹⁾.

Patrikhaneye verilen imtiyazlar sayesinde Rumlar, daha sonraki dönemlerde devlet içerisinde iyi bir konuma yükselmişlerdir. Verilen

(48) Papa Eftim, “Anadolu Hristiyanları ve Arzuları”, Hakimiyet-i Milliye, 7 Teşrinisani (Kasım) 1921.

(49) Şahin, 52-54

imtiyazlarla onların dini müesseselerinin dışında, bağımsız mahkemele-ri, mahalli idareleri, vergi sistemleri, okulları, bunların yanında güçlü ticaret ve sanat hayatları olmuştur⁽⁵⁰⁾.

Patrik, kendisine tanınan imtiyaz ve yetkilerle, ayrıca cemaati karşısında yükseltilecek konumu ile halk üzerinde büyük bir nüfuza sahip olmuştur. Bu imtiyazlar ve nüfuzun sağladığı imkanlar aracılığı ile Patrikler, yavaş yavaş Bizans'ı yeniden diriltme hayallerini gerçekleştirmek için çalışmaya başlamışlardır⁽⁵¹⁾. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için Patrik Parthenios, cemaat olarak Patrikhaneye bağlı olan Eflak ve Boğdan Voyvodalarını isyana teşvik ettiğinden Köprülü Mehmet Paşa tarafından Parmakkapı'da idam ettirilmiştir⁽⁵²⁾.

XVIII. Yüzyıl başlarından itibaren Patrikhane, Bizans'ı yeniden canlandırma ideallerinin ilk adımı olarak devlet nezdinde Ortodoks Rum adında birleşmiş olan Balkanlardaki Ortodoks camiasını Rumlaştırmak istemiştir. Bunun için farklı milliyette insanların yaşadığı bölgelerde eğitim dili olarak Rumca'nın kullanılmasını şart koşmuş, Rumca dışında yazılmış olan ibadet kitaplarını toplattırıp yakarmıştır. Aynı şekilde Anadolu'daki Türk asıllı Ortodoks Hristiyanlara da benzer uygulamalar getirilmiş, anadilleri Türkçe olan bu insanların, Rumca öğrenmesi için büyük gayretler sarfedilmiştir⁽⁵³⁾. Patrikhane bütün bu faaliyetler neticesinde Rum millî ruhunun oluşmasına zemin hazırlamış ve milletin yeniden doğuş fikrini onlara aşılamıştır.

Patrikhanenin asıl ve yıkıcı faaliyetleri XVIII. Yüzyıl sonlarında Mora İsyanları ve Yunan Devletinin kurulması esnasında ortaya çıkmıştır. Patrikhanenin izlediği usta siyaset ve yaptığı telkinler ile hem bazı batı ülkelerinin hem de Rusya'nın Büyük Yunan Devletinin kuruluşu için destekleri sağlanmıştır. Patrikhanenin özellikle Moskova Patrikhanesi ve Rus Çarları ile olan işbirliği genel olarak Osmanlı Devletine karşı harp hareketi olarak tezahür etmiştir⁽⁵⁴⁾.

(50) Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul 1978, X/214-217 ; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, V/107.

(51) Şahin, 163.

(52) Öztuna, V/374; Cihangir, 3.

(53) Bkz. Şahin, 168-171; Browning, 8.

(54) Bkz. Şahin, 176-177; Sofuoğlu, 33.

1800'lü yılların başlarında kurulan ve Bizans Devletinin yeniden diriltilmesini hedef alan Etniki Eterya(*) Cemiyeti sahip oldukları imtiyazlar sebebiyle Metropolitliklere el atmıştır. Patrikhane de bu derneğin merkezi gibi çalışmış, kiliseler ve Rum Okulları adeta bu derneğin birer şubesi haline getirilmişlerdir⁽⁵⁵⁾. Bu dönemde Patrik Grigoryus da, anılan cemiyete girmiş ve faaliyetlerine destek vermiştir. Patrikhane bu dönemde, Rum cemaatini isyana teşvik ve tahrik edici faaliyetlerini artırmış, Metropolitlere ve patrikhane ile bağlantısı olan kimselere bu faaliyetlerin yapılmasını içeren mektuplar yollamıştır⁽⁵⁶⁾.

Megalo İdea'yı gerçekleştirmek amacına yönelik bu faaliyetler, zaman içerisinde meyvelerini vermiş, 12 Şubat 1821 yılında Patros Başpiskoposu Germanos, Kalavrtiya Kalesine isyan bayrağını çekerek Mora Yarımadasında bir ayaklanma başlatmıştır. Bu ayaklanma kısa zamanda genişlemiş, halk isyana iştirak etmiş ve isyanın idaresini de büyük papazlar üstlenmişlerdir⁽⁵⁷⁾. Bu isyanın çıkışı ve gelişmesinde Patrikhanenin, dolayısıyla Patrik Grigoryus'un rolü çok önemli olmuştur. İsyanın din adamlarınca başlatılmış olması, Patrikhane tarafından tezgahlandığını açıkça ortaya koymuştur⁽⁵⁸⁾. İsyan bastırıldıktan sonra yapılan soruşturma ve Patrikhanede yapılan araştırma neticesinde, Patrik Grigoryus'un isyanda parmağının olduğu kesin olarak anlaşıncıca resmi elbiseleri ile 22 Nisan 1821 yılında Patrikhanenin kapısı önünde; isyana karışan diğer din adamları da bulundukları bölgelerde asılmışlardır⁽⁵⁹⁾.

Mora'da başlatılan isyan tohumlarının üzerine Batılı ülkelerin ve Rusların da devreye girmesi neticesinde Osmanlı Devleti, 1821 yılından

(*) Etniki Eterya : 1814 yılında Odesa'da Yanya'lı Athanosios Tsakaloph (Atnas Çakalof), Patnos'lu (Batnoz Ada) Manuel Ksanthos (Manuel Ksanto), Nardan'lı Nikolaos Skuphas (Nikola Skofo) tarafından, eski Yunanistan'ı ihya ve başkenti İstanbul olmak üzere Bizans İmparatorluğunu yeniden kurma amaçlarına yönelik olarak kurulmuş gizli cemiyet.(Bkz.Şahin, 179-180; Sofuoğlu, 33-34)

(55) Bkz. Şahin, 184-186 ; Sofuoğlu, 39.

(56) Bkz. Şahin, 185 ; Sofuoğlu, 39-42.

(57) Şahin, 190 ; Sofuoğlu, 45-46.

(58) Bkz. Şahin, 192-193.

(59) Bkz, Öztuna, VI/442 ;KaraI, V/113 ; Sofuoğlu, 49.

itibaren bağımsızlık peşinde olan Yunanistan'ın bağımsızlığını nihai olarak 1832 yılında yapılan İstanbul Kongresi ile tanımıştır⁽⁶⁰⁾. Bu devletin kuruluşunda din adamlarının önemli rolleri olmuştur⁽⁶¹⁾.

Patrikhane, Yunan Devleti kurulduktan sonra da yıkıcı ve bölücü faaliyetlerine devam etmiş, yeni kurulmuş olan devletin sınırlarının genişlemesi için çeşitli isyanların çıkmasına zemin hazırlamıştır. Girit Adasında 1897 yılından itibaren organize olarak başlayan ve daha sonra adanın Yunanistan'la birleşmesine kadar uzanan isyan da yine Patrikhane tarafından organize edilmiştir⁽⁶²⁾.

Girit İsyanı'nda da önemli rol üstlenmiş ve bu adanın Yunanistan'la birleşmesinde katkıları bulunmuş olan Venizelos, 6 Ekim 1910 tarihinde Yunan Devletinde Başbakanlığa getirilmiştir. Venizelos, Patrikhane'nin Bizans Grek İmparatorluğunu yeniden ihya etmek üzere taşıdığı önemi, "Patrikhane Yunanistan'ın emrine girmelidir. Bu suretle birleşmiş bir Patrikhanenin ilerideki milli davalarındaki rolü pek büyük olacaktır." şeklinde dile getirmiştir⁽⁶³⁾.

Venizelos'un ehemmiyetini vurguladığı Patrikhane, yıkıcı ve bölücü faaliyetlerini Bulgaristan ve Yunanistan arasında anlaşma zemini hazırlayarak devam ettirmiştir. Rum Patrikhanesi, Balkanlarda, Osmanlı Devletine karşı yeni bir savaşın başlatılmasını sağlamış, bundan istifade eden Yunan Devleti de bu savaşa katılarak topraklarını bir misli daha büyümüştür. Bu savaş esnasında Patrikhane, Makedonya, Tselya ve Epir'deki kiliselerini harekete geçirerek Türk Ordusunun cephe gerisinden vurulmasını sağlamıştır⁽⁶⁴⁾.

Aytunç Altındal, Birinci Dünya savaşı öncesinde Gaston Deshamps'ın 1913 yılında yayınlanan "İstanbul'da" isimli kitabında Patrik Joahim ile yaptığı görüşmede şöyle dediğini aktarmıştır: "Ben yoksul

(60) Bkz. Şahin, 204.

(61) Bkz. Hikmet Yavuz Ercan, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi (A.Ü.D.T.C.F. Tar. Ar. Der.), Ankara 1967, V/413.

(62) Bkz. Şahin, 209-210 ; Sofuoğlu, 66-69.

(63) Bkz. Şahin, 211.

(64) Bkz. Sofuoğlu, 74-75.

bir papazım, esir edilmiş bir bayrağın mütevazı hizmetkarıyım. Varlığım rastlantısal amma durumum çok zordur. Hayatımın her anı bana, dinime, ırkıma ve ulusuma düşman olan bir hükümetin (Osmanlı Devletinin) yapacağı kaprislere bağlıdır. Bizim tarihimizi bildiğiniz için çektiğimiz acıları bir kez daha anlatmak ihtiyacı duymuyorum. Ama hiçbir şekilde ümitsiz değilim. Benim geleceğe güvenim tamdır. Mösyö siz Fransızsınız. Sizler idealist bir ulusun yurttaşı olmak şerefine sahipsiniz. Ben bir ideali temsil ediyorum. Bir gün mutlaka bu kurtuluş ideali gerçekleşecektir. Bunu hiçbir güç engelleyemez. Çünkü bu ideal canlıdır. Çünkü bu ideal ölümsüzdür. Tam 400 yıl sürdürülmüş ve bugün de benimle süren idealdir. Esir ulus olmaktan çıkıp, kurtuluşumuzu ve özgürlüğümüzü kazanacağımız güne kadar da sürecektir.”⁽⁶⁵⁾

Balkan Savaşının akabinde kaybettiği toprakları geri almak ve eski nüfuzuna kavuşmak isteyen Osmanlı Devletinin, Birinci Dünya Savaşına Almanya’nın yanında katılması, sonuç olarak da bu savaştan yenik çıkması Patrikhane ve Rum cemaati arasında büyük bir coşku yaratmıştır. Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarında Rum Ortodoks Kilisesince, Cunda (Alibey) Adasında okutulan ders kitabında Megalo İdea’nın gerçekleştirilmesi için yapılması gerekenler sıralanmış, Türk toplumunun gerek ahlak, gerek maddi ve gerekse de morâlmelen çökeltilmesi hedeflenmiştir⁽⁶⁶⁾. Bu dönemlerde Burdur’un Rum mahallesinde faaliyet gösteren ve Rum gençlerine bağımsızlık fikrini aşılayarak onların Büyük Yunanistan hayaliyle Yunan Ordusuna katılmasını sağlayan Kozma isimli Rum asıllı doktordan bahsedilmektedir⁽⁶⁷⁾.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Rumlar, bütün gizli emellerini ortaya koymuşlar, açık açık Anadolu’nun Yunanistan tarafından işgal edilmesi fikrini savunur hale gelmişlerdir⁽⁶⁸⁾. Yenik düşmüş Osmanlı Devletinin çaresizliği karşısında Rumlar, yaptıkları gösterileri de artık Yunan Devletinin Bayrakları ile yapmaya başlamışlardır. 4 Kasım 1918’de İzmir’de, mütareke sonrasında bir İngiliz harp gemisinin geli-

(65) Aytunç Altındal, Türkiye ve Ortodokslar, İstanbul 1995, 48.

(66) Bkz. Ekincikli, 147.

(67) Bkz. Cihangir, XIV-XIX.

(68) Bkz. Ekincikli, 147.

şini fırsat bilerek, evlere ve dükkanlara Yunan Bayrakları çekmişler, gemiyi ellerinde Venizelos'un resimleriyle karşılaşmışlardır. Bu dönemde gemiden karaya çıkan İngiliz Komutanı, Rum Papazları tarafından tuz, ekmek sunularak karşılanmıştır⁽⁶⁹⁾. İzmir'den yıkıcı ve bölücü faaliyetleri sebebiyle sürülmüş bulunan İzmir Metropolit Hrisostomos, bu dönemde geri dönmüş ve sürülmesi sebebiyle yarım bıraktığı yıkıcı planlarını gerçekleştirmek için çalışmalarına bıraktığı yerden devam etmiştir⁽⁷⁰⁾. Hrisostomos, Yunan askerleri İzmir'e ayak bastıklarında da onları kutsamıştır⁽⁷¹⁾.

Mütareke ve devamındaki Kurtuluş Mücadelesi yıllarında Patrikhane, Bizans'ın ihyası için faaliyetlerine devam etmiş, İstanbul merkez olmak üzere bütün Anadolu'da yıkıcı faaliyetlerini artırmıştır. Papaz Okullarında gizlice askeri eğitimler yapılmış, Rum köyleri dolaşarak çeteler teşkil ettirilmiştir⁽⁷²⁾. İstanbul'da bazı kiliseler silah ve cephane deposu olarak kullanılmış ve bu silahlar el altından ahaliye de dağıtılmıştır. İstanbul Muhafızı Mirliva Sait Paşa tarafından bu faaliyetlerin anlatıldığı raporlar Harbiye Vekaletine gönderilmiştir⁽⁷³⁾.

Patrikhane tarafından yönlendirilen Çatalca, Amasya ve Konya Metropolitleri; 22 Haziran 1919 günü İtilaf Devletleri Başkomiserliğine baş vurarak, Anadolu, Trakya ve Karadeniz sahillerinde Hristiyanlara baskı yapıldığını ileri sürerek bunlara müdahale edilmesini talep etmişlerdir. Rum Patriği Dorates ile Ermeni Patriği de Yüksek Komiserliği ziyaret ederek Mustafa Kemal Hükümetinin Hristiyanlar için tehlike teşkil ettiğini ileri sürerek Anadolu'nun tamamının işgal edilmesini talep etmişlerdir⁽⁷⁴⁾.

Yapılan bu yıkıcı faaliyetlerin üzerine daha da ileri gidilmiş, Patrik Kaymakamı Nikola, Bab-ı Ali'ye verdiği bir muhtıra ile Wilson Pren-

(69) Ekincikli, 149.

(70) Bkz. Şahin 224.

(71) Jaschke, "Die Türkisch Orthodox Kirche", XXXI/103.

(72) Ekincikli, 150.

(73) Ekincikli, 154 ; Patrikhanenin bu faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk (I-III), İstanbul 1972, III/899-900

(74) Ekincikli, 158.

siplerine göre, her milletin serbest bir şekilde ilerleme ve gelişmeye hakları olduğunu gerekçe göstererek merkezi hükümet ile irtibatlarını kestiklerini bildirmiştir⁽⁷⁵⁾. Bu beyanat, aynı gazetenin daha sonraki günlerde çıkan nüshalarında gerek yazarlar tarafından, gerekse Mezahip Müdürü Baha bey tarafından çok sert bir üslupla eleştirilmiş, kabul edilemez olduğu belirtilmiştir⁽⁷⁶⁾.

Papa Eftim, patrikhanenin yaptığı faaliyetleri, Ortodoks Kiliselerine Tamim başlığı ve onların şerre alet olmamalarını tavsiye ederek yayınladığı birinci beyannamesinde şöyle dile getirmektedir: “...Anadolu’da hiçbir Hristiyan yoktur ki şu umumi felaketin kendilerine ait kısmının yegane müsebbibi İstanbul Patrikhanesi olduğuna kanaat getirmiş olmasın. ...Hükümetimizin bidayetden şimdiye kadar kiliselerimize bir müdahalesi olmamış iken İstanbul Patrikhanesi Mübarek İsa Mesih’imizin emri hilafına ruhanîyetini ve mezhebimizi şerre alet ederek Türk olduğumuz halde Helenizm propagandası ile iğfal edilerek güya aslen Yunan’lı imiş ve aslına rücu edermiş gibi azınlık hukuku iddiasıyla mezhebi millete karıştırarak ...Avrupaya karşı hükümetimizden müşteki sıfat vaziyeti ile göstermeye kalkıştılar....Kiliseler siyaset ocağı değildir. Din şerre ve ihtilafa alet değildir. Allah’ın evidir....Fener Patrikhanesinin dini ve ruhani vazifesini ihmal ederek şanlı Türk Milletinin şanlı biz evlatlarını hileler ile yunanlı yapmaya kalkışması ve Avrupa’ya böyle göstermesi Türk Milletinin aleyhine esastan şikayette bulunması Allah’ın emrine ve hakikatine muhaliftir..”⁽⁷⁷⁾

Patrikhane, yıkıcı ve bölücü faaliyetlerini Karadeniz yöresinde de devam ettirmiş, Trabzon’da Rusların Desteğinde bir Rum Pontus Devleti kurulmasına çalışmıştır. 1917 Ekim Devriminin akabinde Ruslar’ın Karadeniz Bölgesinde işgal ettiği topraklardan çekilmesi üzerine bu çalışma başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun üzerine mütareke yıllarında bu yörelerdeki kiliseler ve din adamları, Türk Ordusunu cephe gerisinde yıpratmak için çeteler oluşturarak dağlara çıkmışlar ve Türk Köylerine baskın yaparak ahaliyi huzursuz etmişlerdir.

(75) İkdâm, 26 Kanunuevvel (Aralık) 1921.

(76) Bkz. İkdâm, 27-28 Kanunuevvel (Aralık) 1921.

(77) Hakimiyyet-i Milliye, 30 Teşrinisani (Kasım) 1921. Bu tamim metni için ayrıca bkz. Jaschke, “Die Türkisch Ortodoks Kirche” XXXI/108-109 ; Cihangir, 31-33 ; Ekincikli, 177-179

Mustafa Kemal Atatürk, Fener Patrikhanesinin bu faaliyetlerini Nutuk'da: "Bilâhara elde edilen mevsuk malumat ve vesaik ile teyyüd etti ki, İstanbul Rum Patrikhanesinde teşekkül eden Mavri Mira Heyeti vilayetler dahilinde çeteler teşkil ve idare etmek, mitingler ve propagandalar yapmakla meşgul. Yunan Salib-i Ahmeri, resmi muhacirin komisyonu; Mavri Mira Heyetinin teshili mesaisine hadim. Mavri Mira Heyeti tarafından idare olunan Rum mekteplerinin izci teşkilatları, yirmi yaşını mütecaviz gençler de dahil olmak üzere her yerde ikmal olunuyor." Sözleri ile dile getirmektedir⁽⁷⁸⁾. Bu konuyu gayet mahrem tutulacaktır ibaresini taşıyan 22.08.1919 tarihinde Erzurum'dan gönderdiği tamimi ile ilgililere şöyle duyurmuştur: "Pek Mahrem mevsuk elde edilen malumata göre Rum Patrikhanesinde Mavri isminde bir heyet teşekkül etmiştir. Bunun reisi; Patrik Vekili Doreteos, azaları; Ate-nagoras, Enez Metropolit, Yunan Kaymakamı Giritli Katekhakis, Ketalopulos, Dipasimas, Ayınpa, Polimis, Siyari ismindeki zevattır. Heyet doğrudan doğruya Venizelos'tan talimat alıyor. Rumların ve Yunan Hükümeti'nin muaveneti naktiyesiyle pek azim bir sermayesi vardır... İstanbul Patrikhanesi ve Yunan Konsoloshanesi esliha ve cephanesini depo-su haline almıştır ve hatta kiliseler ibadet yerinden ziyade askeri ambarlar gibi kullanılmaktadır..."⁽⁷⁹⁾

Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisinde Pontus Meselesi üzerine yaptığı konuşmasında da; 1840 senesinden beri eski Yunanlılığın ihyası için çalışan Rum zümrelerinin olduğundan, birinci dünya savaşı sonrasında Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa Rum köylerinin silah deposu haline getirildiğinden bahsederek bu faaliyetlerde din adamlarının rolünü şöyle belirtmektedir: "..... Mütarekeden sonra, bütün Rumlar Yunanlılık amali milliyesi ile her tarafta şımardığı gibi Etniki Hetairia Cemiyeti propagandacıları ve Merzifon Amerikan müessesatı tarafından manen yetiştirilen ve ecnebi hükümetlerin silahları ile maddeten takviye ve teşci edilen, bu havalideki Rum kütlesi de, müstakil bir Pontus Hükümeti teşkil etmek emeline düştü. Bu maksatla umumi bir kıyam hazırladılar. Dağlara çekildiler ve Amasya, Samsun ve havalisi Rum

(78) Nutuk, İstanbul, 1972, 1/2

(79) Bkz. Nutuk, III/899-900

Metropoliti Yermanos'un idaresinde muntazam bir program tahtında icrayı faaliyete başladılar..." Aynı konuşmasında; Metropolit Yermanos'un küstah tavırlarının Rumların da fikir ve düşüncelerini aleni hale getirdiğini, Patrikhane ile Venizelos arasında bulunan ilişkiyi ve Patrikhane'ye yapılması gerekenler hususunda Venizelos tarafından talimat verildiğini, 19 Temmuz 1920 yılında Batum'da yapılan Pontus meselesi ile ilgili kongrenin muhtırasının da bir üye tarafından Patrikhane'ye ulaştırıldığını üzerine basarak vurgulamaktadır⁽⁸⁰⁾.

Trabzon'daki Pontus Ayaklanması din adamlarının rolü Dido Sotiriyu tarafından da dile getirilmektedir. O, Trabzon'dan çekilen Rusların idareyi Rumlarla Türklere bıraktığını, burada oluşturulan yönetime Konstantin Teofialto'nun başkan seçildiğini, ancak perde gerisindeki asıl yöneticinin Piskopos Krizantos olduğu belirtmektedir. Piskoposun bu rolünün, "Metropolit vatan sana emanet, Elevian'a bastım da koptu kıyamet" türküsünün konusu yapıldığı ifade edilmektedir⁽⁸¹⁾.

C- PAPA EFTİM VE BERABERİNDEKİ HİRİSTİYANLAR

Papa Eftim; kendini "Türk oğlu Türk" olarak tanımlamaktadır. Bizans Devletinin Hristiyanlaştırdığı Türk boylarından Karamanlılara mensup olan Papa Eftim, 1884 yılında Yozgat'ın Akdağmadeni kazasının İstanbulluoğlu mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Karahisarlı oğullarından Baraş'tır. İlk ve orta öğretimini Akdağmadeni'nde yapmış, 21 yaşında iken Ruhban mesleğine girmiştir. 1912 yılında diyakos, 1915 yılında seçimle papaz olmuş ve Akdağmadeni'ne dönmüştür. Kayseri Metropoliti Nikolaos tarafından takdis edilen Eftim, 1918 yılında, Metropolit Vekili olarak Keskin'e gönderilmiştir⁽⁸²⁾.

Papa Eftim, kendisini ve manevi dünyasını şöyle tanımlamaktadır: "Beni yakından tanıyanlar pek iyi bilirler ki gösteriş ve şahsi propagandalardan hoşlanmam. Bir övünme ve ululanma sayılamayacağından biraz kendimden, şahsımla ilgili gerçeklerden konu açmama müsaade

(80) Bkz. Nutuk, II/626-628.

(81) Bkz. Dido Sotiriyu, Benden Selam Söyle Anadolu'ya, İstanbul T.y. 127,

(82) Bkz. Ercan, 417; Şahin, 243 ; Ekincikli, 162.

edilmesini rica ederim. Ben 10 yaşından beri mukaddes kitaplarla meşgul olmaya başladım. Mukaddes kitapların lehinde ve aleyhinde ne yazılmışsa okumaya çalıştım. Bundan başka kırk yıldan beri her gün en az üç sabah, iki akşam gazetesi ve birçok mecmualar okumayı itiyat edinmişimdir... Ruhumu öyle terbiye etmiştim ki uykuda bile sanki bana bir çok yeni şeyler öğreten bilgilerle meşgul olurum. Kendimi bu derece ilm-ü irfana bağladığım halde, yine de bir hiç olduğum kanaatini taşımaktan asla çekinmemişimdir. Böyle olmakla birlikte ilahi bilgiler ve tecrübeler içinde itikat ve imanımla şu fani ömürden gücüm yettiği kadar zevk duymaktayım. Bunun bana bir ilahi lütfkarlık olduğuna inanıyorum... Ben Ortodoks Hristiyan olarak doğdum. Ana dilim Türkçe'dir. Rumca, Ermenice, Fransızca, Arapça, Farsça da öğrenmeye çalıştım. Dinimin ve Kilisenin anadili olan Rumca ile mukaddes kitabı ezberlediğimden bu dili çok iyi anlarım... Milli ve dini duygularımın sağlamlığı, milliyetimin Türk, din ve mezhebimin ise Ortodoks olduğunda beni hiçbir zaman şüphe ve tereddüde düşürmemiştir..."⁽⁸³⁾

O, milliyet anlayışını da şöyle dile getirmektedir: "Din değiştiren bir ferdin mutlaka milliyetini de, ırkını da değiştirmesi gerekmez. Esasen buna imkan da yoktur. Din değiştirmek, bir arzu meselesidir. İrk ve milliyet ise, insanın arzu ve iradesine değil, dile, kültüre, tarihî münasebetlere bağlıdır. Din, Allah'a ait ve vicdana bağlı bir hadisedir. Milliyet ise, tamamıyla içtimaî, tarihî bir vakıdır. Aynı milliyet içinde çeşitli din ve mezhepler olduğu gibi, aynı dine mensup olanlar da aynı ırk ve milliyet duygularını taşıyabilirler..."⁽⁸⁴⁾

Milli Mücadelenin başladığı yıllarda Fener Rum Patrikhanesi bütün kilise teşkilatlarına yayınladığı Türk olmadıkları, Türklerle alakayı da kestikleri, bu sebeple Milli hareketleri ile bir alakalarının bulunmadığı, Hükümet tarafından yapılan davetlere de iştirak edilmemesinin gerektiği, Patrikhanenin 1919 yılından beri Yunan olduğu şeklinde bir tamim göndererek bütün Rumları kendi yanına çekmeye çalışmıştır⁽⁸⁵⁾. Papa

(83) Ercan, 417-418 ; Şahin 243-244.

(84) Ercan, 418 ; Şahin, 244.

(85) İkdâm, 26 Kanunuevvel (Aralık) 1921 ; Mustafa Emil Elöve, "Türkiyede Din İmtiyazları", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (A.Ü.H.F.D), Ankara 1953, X/1-4, 363.

Eftim yapılan bu faaliyetlere karşı çıkararak gönderilen tamimi dikkate almamış ve Milli Mücadelenin yanında yer almıştır. O, Fener Rum Patrikhanesinin tamimlerine nasıl karşı çıktığını şu satırlarda dile getirmektedir: “Ben o zaman Ankara’da Keskin’de metropolit vekili bulunuyordum. Bu tamimi (Rum Patrikhanesinin yayınladığı) biz, ne dine, ne mantığa, ne insanlığa uygun bulduk... Bunu cemaatimizin muvaffakiyetiyle protesto ettik. Patrikhanenin bu emri hilafında da İstanbul’da toplanan ve bilahere İngilizler tarafından dağıtılan Meclisi Mebusan seçimlerine, hatta Müslüman Türk cemaati tarafından seçilmiş bir müntehibi sani sıfatıyla bil fiil iştirak ettik...Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya geçip Erzurum ve Sivas Kongreleri yapıp milli harekete bir mevcudiyet verildikten sonra Keskin’de yapılan bir miting sırasında İstanbul Hükümetini tanımayıp Gazi Mustafa Kemal Paşa’yı tanıdığımı ve ancak ondan emir alabileceğimi bildirdim.”⁽⁸⁶⁾

Papa Eftim, 1919 yılında Milli Mücadelenin yanında olduğunu ve Anadolu Hristiyanlarının da kendisiyle beraber olmaları ve Fener Patrikhanesinin yanında olmamaları gerektiğini, patrikhanenin asimile politikası uygulayarak Kiliseyi siyasete alet ettiğini bütün Anadolu Ortodoks ve cemaat kiliselerine yayınladığı birinci beyannamesinde dile getirmektedir. O, ayrıca Dünya Kiliseleri ve Anglikan Kilisesi Başepiskoposuna da birer mektup göndererek Hristiyanlığın sevgi dini olmasına rağmen, Fener Patrikhanesinin bu ilkenin aksine yıkıcı faaliyetlerde bulunduğunu, Anadolu’da verilen mücadelenin bir milletin var oluş mücadelesi olduğunu belirtmiş, Fener Patrikhanesi tarafından söylenen sözlerin ve yapılan propagandanın nazar-ı itibara alınmamasını talep etmiştir⁽⁸⁸⁾.

Papa Eftim’in yürüttüğü bu çalışmalar neticesinde, Fener Rum Patrikhanesinin Milli Mücadele karşısı olarak yürüttüğü faaliyetlere katılmayan Anadolu Hristiyan Cemaatleri, yeni kurulmuş bulunan Ankara Hükümetine bağlılık dilekçeleri gönderilmiştir. Papaz Germanos’un

(86) Elöve, 363.

(87) Beyannamenin metni için bkz. Hakimiyet-i Milliye, 30 Teşrinisani (Kasım) 1921; Anadolu’da Ortodoksluk Sadası, 30 Mart 1338 (1922), Cihangir, 31-33 ; Ekincikli, 177-179

(88) Mektubun tam metni için bkz. Anadolu’da Ortodoksluk Sadası, 6 Ağustos- 13 Ağustos- 10 Eylül 1922, Sayı:4-5,8

başkanlığında Safranbolu'lu 11 kişilik bir heyetin 2749 üyeli Türk Ortodoks cemaati adına 30 Nisan 1921 tarihinde sunduğu dilekçe bunlardan biridir. Bu dilekçede şöyle denilmektedir: “Menşe, adet, görenek ve dil olarak Türk olan bizler İstanbul'daki Pan Elenizm'in gerçekleşmesi için çalışan İstanbul Rum Patrikhanesinin baskı ve etkisiyle asıl millî kimliğimizi açıklayamamıştık. Gerçekten tarih sayfaları incelenecek olursa geçmiş zamanlarda Ortodoks mezhebini benimsemiş, Türk olduklarında şüphe bulunmayan fakat söz konusu baskılar altında Rum kimliğiyle yaşayan kardeşlerimizden zikredilen Patrikliğin teşvik ve telkinlerine uyan aramızda yanlış yollara giden oldu. Buna rağmen biz Türklerden ve Türk Hükümetinden hep adalet ve şefkatle muamele gördük. Bundan sonra da Pan Elenistik faaliyet ve akımlarına kesinlikle uymayarak aslen kardeşlerimiz olan Türklerle mutlu ve rahat bir şekilde yaşamaya kararlıyız. Anadolu'da bulunan ve bizim gibi kendileri Rum olarak adlandırılan Anadolu'daki tüm soydaşlarımızın da aynı düşünceler etrafında olduklarında şüphemiz yoktur. Bu sebeple bir çok yanıltıcı ve aldatıcı gerekçelerle iki kardeş milletin arasını açmaya, özellikle son zamanlarda maskeyi tamamıyla atarak, vazife ve ruhani sıfatlarını kötüye kullanarak yaptığı pek çirkin taşkınlıklarla maceracı davranışlarla bizleri de felaket uçurumlarına sürüklemeye çalışan İstanbul Rum Patrikliği ile bugünden itibaren ilişkimizi kestik. Gayemiz, Anadolu'nun uygun bir bölgesinde bir Türk Ortodoks Patrikliği kurup, Türk Kardeşlerimizle birlik oluşturmak ve hükümetimizin kanatları altındaki adalet ve dostluğunda mutlu yaşamaktır. Bu arzumuzun gerçekleştirilmesi ve kolaylaştırılması hususunu Safranbolu'da oturan 2749 kişinin duygu ve düşüncelerinin tercümanı olarak Adil Hükümetimizden samimi dilekçemizle istirham ederiz. Safranbolu'da 2749 nüfusa sahip Türk Ortodoks cemaati adına Kırımlıoğlu Hristo, Bazı Köyü Muhtarı Yorgi, Kilise Mahallesi Muhtarı Dimitri, Papaz Yermanos, Kilise Heyetinden Dimitri Kemikcioğlu Hristo, Hanyar Mahallesi Muhtarı Vasil, Eşraftan Cilbıroğlu İstavri, Karkalan Mahallesi Muhtarı, Ekmekçioğlu Anastas, Dolambas Mahallesi Muhtarı Vasil, Karatavoğlu Yovan, Ekmekçioğlu Yovan, Şerbetçioğlu Mihail”⁽⁸⁹⁾

(89) Hakimiyet-i Milliye, 1 Mayıs 1921. Ayrıca bu konuda bkz. Jaschke, “Die Türkisch Ortodoks Kirche”, XXXI/104-105 ; Ekincikli, 167-168.

Gönderilen bu ve benzeri dilekçelerle Türk Ortodoksların kendilerini siyasi faaliyetlerin içine girmiş Fener'den soyutlamaya ve yeni kurulan hükümete de seslerini duyurmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Havza Piskoposu da Ankara'ya çektiği telgrafında bu durumu dile getirmiş, Gümüşhacıköy Reisiruhanisi de, yazdığı telgrafında bugün Anadolu'da yaşayan Rumların aslen Selçuklulardan kalma ve Hristiyanlığı kabul etmiş halis Türkler olduğunu belirtmiştir⁽⁹⁰⁾.

İsparta'dan Papaz Yovakim, Nikola, Stoati ve beraberindeki bir çok imza; Havza'dan Piskopos Aristas, Haralambos ve çok sayıda imza; Gümüşhacıköy'den Papaz Petra, Dimitri ve sekiz on imza; Kayseriden Papaz Vekili isimleriyle Ankara'ya çekilen ve İkdâm Gazetesinde yayınlanan telgrafta Türk Ortodokslar ; Milli Mücadele'nin yanında olduklarını ve Fener Rum Ortodoks patrikhanesinin siyasi faaliyetlerini desteklemediklerini belirtmişlerdir. Bu kişiler, aynı zamanda Türk Ortodokslar olarak müstakil bir Patrikhane kurmak istediklerini dile getirmişlerdir⁽⁹¹⁾. İkdâm Gazetesi 30 Aralık 1921 tarihli nüshasında yayınlanan bir haberde; Safranbolu Türk Ortodoksları namına Papa Yermanos imzasıyla gönderilen, Fener Patrikhanesinin yıkıcı faaliyetleri ve Yunan İşgalinin kınandığı, bu duyguların bütün dünyaya duyurulması istendiği bir telgraftan bahsetmiştir. Bu telgrafta, "Anavatanımızın kurtuluşu için dua ediyoruz" denildiği vurgulanarak bu insanların işgal karşıtı arzuları ortaya konulmuştur⁽⁹²⁾.

Ankara'ya çekilen ve Anadolu Türk Ortodoks Hristiyanlarının hislerine tercüman olan telgraflar üzerine gazetelerde de konu ile ilgili yazılar çıkmaya başlamıştır. Hakimiyet-i Milliye isimli gazetede İzzet Ulvi, "Anadolu'da Hristiyan Türkler" başlıklı bir yazı dizisinde; Anadolu'da yaşayan ve Karamanlisler olarak adlandırılan topluluğun Oğuz ve Türkmenlerden ayrı olmadığını belirtmiştir⁽⁹³⁾.

(90) Bkz. Ekincikli, 169.

(91) Bkz. İkdâm, 3 Mayıs 1921;

(92) İkdâm, 30 Kanunuevvel (Aralık) 1921

(93) Bkz. Hakimiyet-i Milliye, 18 Teşrinisani (Kasım) 1921; Jaschke, "Die Türkisch Ortodoks Kirche", XXXI/111

İkdam ve Hakimiyet-i Milliye Gazetelerinde yazılan makalelerde ve verilen haberlerde Türk Ortodoksların müstakil bir Kilise kurmak istediklerinden bahisle, bu taleplerinin doğruluğu ve haklılığı ortaya konularak konunun milli bir dava olarak takip edilmesi talep edilmiştir⁽⁹⁴⁾.

Papa Eftim ve kendisi gibi Türk Ortodoks Patrikhanesi fikrine taraftar olanlar fikirlerini daha fazla kitlelere ulaştırmak için Kayseri-Zincidere Manastırında“Anadolu’da Ortodoksluk Sadası” isimli bir gazete çıkarmışlardır⁽⁹⁵⁾.

D- TÜRK ORTODOKS PATRİKHANESİNİN KURULUŞU

Türk Hristiyanların Fener Patrikhanesinden ayrılarak yeni bir Patriklik kurma talepleri gerek Türkiye Büyük Millet Meclisinde gerekse Ortodoks cemaat arasında makes bulmuş ve tartışılır hale gelmiştir.

(94) Bkz. Bu konudaki haberler için Bkz. Hakimiyet-i Milliye, 1 Mayıs, 7-9 Teşrinisani (Kasım), 22-29 Kanunuevvel (Aralık) 1921; İkdam, 3-7 Mayıs, 30 Kanunuevvel (Aralık) 1921.

(95) Jaschke, “Die Türkisch Ortodoks Kirche”, XXXI/112 ; Şahin, 261 ;Ekincikli, 174. ; 9 Temmuz 1922 tarihinde haftalık olarak yayın hayatına başlamış bulunan Anadolu Ortodoksluk Sadası isimli gazete 16 sayı devam etmiştir. Son sayısı 8 Nisan 1923 tarihinde çıkmıştır. Gazete isminin altında “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine tabi Umum Anadolu Türk Ortodoksları Kilise Kongresinin Mürevvici Efkardır. Şimdilik haftada bir defa neşrolunur.” ibaresi bulunmaktadır. Gazetenin sahibi ve imtiyazlı başmuharriri Münteşibin-i Hukuktan Bodrumlu Bolluoğlu İstimat Zihni, umur-u tahrir müdürü Antalya’lı dava vekili Çene oğlu Filip’dir. İdare yeri olarak Zincidere Manastırı daire-i mahsusası gösterilmiştir. Genellikle Kayseri’de yapılan Türk Ortodoksların kongresi ile ilgili gelişmeleri açıklayan bu gazetenin sayılarında, Türk Ortodoksların verdiği mücadelelerin izlerini taşıyan haberler ve yazılar görmek mümkündür. Zaman zaman dini bilgiler ve yapılacak olan Pazar ayinlerinin duaları da ayrıca zikredilmiştir. Gazetede Kayseri Kongresinde ortak olarak kararlaştırılan kilise mütevelliilileri ve papaz olacakların tayin, seçim ve azillerinde uygulanacak hususlarla ilgili talimatnameler de yayınlanmıştır. 6 Temmuz 1922 tarihinde Kilise Kongresinin Nizamnamesi; 30 Temmuz 1922 tarihinde Papa Eftim’in Türk Ortodoksların Fener Patrikhanesine karşı mücadelesini anlatan İngiliz Generali Tovsend’e gönderdiği telgrafın metni; 10 Eylül 1922 tarihli nüshasında Patrik Meletyos’un Anadolu Ortodokslarına yönelik olarak çıkardığı Milli Mücadele karşıtı beyanatının İstimat Zihni tarafından eleştirisi; 24 Eylül 1922 tarihinde Türk Ortodoks Patrikhanesinin Kuruluş Mazbatası, son sayılarında ise alınan mübadele kararı üzerine Türk Ortodoksların kanaatleri yayınlanmıştır. 16 yaprakтан ibaret olan bu gazete A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde bulunan Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivinde bulunmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Türk Ortodoks Patrikhanesinin kurulması için yapılan baş vurular üzerine Meclis gerekli araştırmaları yaparak kararlar çıkarmaya başlamıştır. 5/1/37 (1921) tarihli ve 94/4 sayılı Kararnamede: "Anadolu Hristiyanlarının büyük bir kısım itibarı ile neslen Türk olmaları nazarı dikkate alınarak bunların bir Anadolu Patrikliği yapılmak suretiyle İstanbul Patrikliğinden ve bunun tesirlerinden kurtarılması mümkün olup olmadığının Adliye Vekili Celalettin Arif Bey tarafından tetkiki Heyeti Vekaletinin 5/1/37 tarihindeki içtimasında karargir olunmuştur." denilmektedir⁽⁹⁶⁾.

Meclis, 1 Mayıs 1337 (1921) tarihinde yapması gereken kararı almış ve Türk Ortodoks Patrikhanesi kuruluşunu kabul etmiştir. Bu tarihi karar hemen gerekli işlem yapılmak üzere Adliye Vekaletine gönderilmiştir⁽⁹⁷⁾.

Adliye Vekaletince de 2 Haziran 1337 tarihinde bir kuruluş kanunu ve gerekçesi hazırlanarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına takdim edilmiştir⁽⁹⁸⁾. Hazırlanan bu kanun 16 Maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler(*) bir Türk Ortodoks Kilisesi kurulmasını, bu kilise-

(96) Hakan Alkan, Türk Ortodoks Patrikhanesi, Ankara 2000, 63.

(97) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.), Bel.No: 18.94.6.1921. Ek:1-2

(98) B.C.A., Bel.No: 18.94.6.1921, Ek: 6

(*) 16 maddeden müteşekkil olan kanun taslağının maddeleri şunlardır:

Madde 1-Türk Ortodoks cemaatinin umuru Ruhaniyelerini idare etmek ve diğer kiliselerden müstakil olmak üzere bir Türk Ortodoks Kilisesi tesis olunmuştur. İş bu kilisenin baş riyaseti ruhaniye makamı Kayseri şehridir.

Madde 2- Türkiye dahilinde iş bu Kiliseye bağlı piskoposluklar ber vechi atidir: İstanbul, Edirne, İzmir, Ereğli, Ankara, Amasya, İznik, Üsküdar, İzmit, Antalya, Alaşehir, Aynaroz, Aydın, Güzelhisar, Edremit, Bursa, Tire, Çeşme, Çatalca, Diyarbakir, Halep, Kuşadası, Kars, Kapadagi, Konya, Trabzon, Gümüşhane, Mardin, Gelibolu, Maçka, Niksar.

Madde 3- Başreis-i Ruhaninin göreceği lüzum üzerine ve hükümetin tensibi ile icap eden mahallere memurunı ruhaniye tayin olunur.

Madde 4- Başreis-i Ruhani ikinci maddede tatad olunan piskoposlarda lâ ekal beş sene ifa-i hizmeteden ve eben an cedden tabiyyeti devlette bulunmuş olan ve kırk yaşına ikmal eden Piskoposlardan olmak üzere hükümetçe irae edilecek üç namzet meyanında nizamnamei mahsusiyesina tevfiikan intihab olunur.

Madde 5- Piskoposluk mesnetlerinde vuku bulacak mahallere tayin keyfiyeti lâ ekal beş sene ifayi hizmet eden ve eben an cedden tabiini devlette olan Türkçe okur yazar Rahabin meyanından meclisi ruhaniyece tefrik ve intihap olunacak üç namzettten birinin baş reis-i ruhani tarafından arz ve inhasi üzerine tarafı kilisece icra olunur.

ye bağlı merkezlerin ve ruhbanların çalışma esaslarını düzenlemektedir⁽⁹⁹⁾.

Bu kanun tasarısının gerekçesinde Fatih Sultan Mehmet zamanından itibaren gayrimüslim tebaanın tarihi süreçteki durumu belirtilmiş,

Madde 6- Gerek baş reis-i ruhani, gerek piskoposlar ve gerek diğer memurini ruhaniye ve mezhebiyenin devlete ihanet ve hıyanetlere, ahaliye zulüm ve taaddileri, siyasetle işigalleri, kavanin ve nizamat-ı devlete mugayir sui hal ve hareketlere vukuunda hükümetçe azil olunmaları caizdir.

Madde 7- Kavanin ve nizamat-ı devlete mugayir hareketlerden dolayı haklarında takibat-ı adliye icra edilen memurun ruhaniye her hangi rütbe ve derecede olursa olsunlar, memur mahkemesi hiç birine imtiyaz ve istisna ve muafiye iddia edemezler.

Madde 8- Gerek mansipta bulunsun, gerek bulunmasın başreis-i ruhani, piskopos ve rüesayı rahabinden biri vefat ettiği takdirde, müteveffanın zatına ait emval ve emlak hakkında kavanin ve nizamati devlet tamamen caridir. Ancak bunlar Türk Ortodoks cemaat ve kilisesinden gayri bir cemaatin ve kilisenin menfaatine vasiyyet ve vakfa mezun değildir.

Madde 9- Kayseri'de başreis-i ruhaniyenin riyasetinde olmak üzere on iki azadan mürekkep bir meclis-i ruhani teşkil olunmuştur. İkinci maddede tatad olunan mahaller piskoposları en kıdemli ve müsinnî olanlardan başlamak üzere ikişer sene müddetle meclis ruhani azalığı vazifesini ifa ederler. Meclis-i ruhani azasının bir listesi her defasında baş riyaset-i ruhaniyece Adliye ve Mezahip Vekaletine takdim olunur.

Madde 10- Meclis-i Ruhaniyenin vazifesi Türk Ortodoksların umuru ruhaniyesine Vekalet ve itikadat-i mezhebiyyeyi haleden siyanette taifei ruhbanın ıslah ve terakkiye-i hallerine ve ehliyetli rahip veya papazlar yetiştirmeye gayret ve tekevvün eden mesail-i diniye ve mezhebiyyeyi usulü kenaiseye tatbiken hal ve tesviye etmek hususlarından ibarettir.

Madde 11- Meclis-i Ruhani azalarından beş zat bil'intihap kilise meclis idaresini teşkil edeceklerdir. Meclis idare azalığı iki sene devam eder.

Madde 12- Bütçe veche layhasını tanzim ve meclisi ruhaniyece kabul olunan bütçe başreis-i ruhaniinin emriyle tatbik ve icra Türk Ortodoks Kilisesinin emval ve emlak ve evkafına ait umuru ruyet ve mebanii diniyenin tamiratı gibi hususata takyid meclis idaresinin vezaifi cümlesindendir. Her sene bu vechin bir nüshası baş riyaseti ruhaniyece Adliye ve Mezahip Vekaletine takdim olunur.

Madde 13- İkinci maddede tatad olunan piskoposluk daireyi ruhaniyeleri dahilinde bulunan kiliselerde bil cümle emlak, emval ve varidatın idaresi Türk Ortodoks Kilisesine aittir. Bu hususa tekevvün edecek ihtilafat nizamname-i mahsusta beyan olunan usul dairesinde Adliye ve Mezahip Vekaleti tarafından hal ve fasl olunur.

Madde 14- Müsterek hasılatın idaresi ile muhasebatının ru'yetine.... nasb ve tayinine dair Kayseri Patrikhanesi layihası tertip edilerek Adliye ve Mezahip Vekaleti tarafından ba'del tasdik mevkii icrası va'z olunacaktır.

Madde 15- İş bu kanunun tatbikiyesine dair nizamname yapılacaktır.

Madde 16- İş bu kanunun tatbikine Adliye ve Mezahip Vekili memurdur.

Rum Ortodoks Patrikhanesinin Katolikler gibi evrensel ve beynelmilel olmadığı ifade edilmiştir. Patrikhanenin, Osmanlı Devleti tarafından verilen imtiyazları suistimal ettiği, kendisine bağlı kiliseler aracılığı ile değişik milliyetlere mensup olan cemaatini asimile etme gayreti içine girdiği ve onları devlete karşı kıskırttığı vurgulanmıştır. Bu arada örf, adet ve anane itibarı ile yıllardan beri Türk olarak varlıklarını sürdüren ve Rumlar tarafından da Karamanlı diye tahkir edilen Anadolu Türk Ortodokslarının durumu, Türk olduklarının delilleri ile ortaya konulmuştur. Bütün özellikleri ile Türk olan bu insanların bir kısmının, Fener Rum Patrikhanesinin asimilasyon çalışmaları neticesinde Rum kültürünü benimseyip Rumlaştıkları ileri sürülmüştür. Ancak Fener Patrikhanesinin bu oyununa katılmayan ve yıkıcı faaliyetlerini desteklemeyen Türk Ortodoksların, anılan Patrikhaneden ayrılma isteğinde bulundukları belirtilmiştir. Türk Ortodoksların, Türkiye Büyük Millet Meclisine bu hususta yaptıkları müracaat ve çektikleri şikayet telgrafları göz önüne alınarak milli bir kiliseye bağlanmalarının daha faydalı olacağı beyan edilmiş, Türk Ortodoks Patrikhanesinin kurulmasını amaçlayan kanunun da bu amaçlara yönelik olarak teklif edildiği belirtilmiştir⁽¹⁰⁰⁾.

Türk Ortodoks Patrikhanesinin kuruluşu ile ilgili olarak Saruhan Mebusu, 26 Temmuz 38 tarihinde TBMM İcra Vekilleri Riyaseti Celiyesine başlığı ile verdiği dilekçesinde; müstakil bir Türk Ortodoks Patrikhanesinin kurulmasının faydalı olduğu fikrini desteklediğini belirtmiş, bu Patrikhanenin kurulmasının Türk Milletine sağlayacağı faydaları ortaya koymuştur. Yapılan bu çalışmalar hususunda Fener Patrikhanesinin içinde bulunduğu telaş ve heyecanın bu hususta atılan adımın doğru olduğunun en büyük delili olduğunu ifade etmiş ve bu çalışmaların bir an önce sonuçlandırılmasının gerektiğini dile getirmiştir⁽¹⁰¹⁾.

Jaschke, Türk Ortodoks Patrikhanesi kurulması ile ilgili olarak hazırlanan kanun teklifinin maddelerinin İtilaf Devletlerine bildirildiğini, kanun teklifinin Adalet Nazırı Hafız Mehmet Bey tarafından okunduğunu, maddelerin ve gerekçenin 1 Haziran 1921 tarihli “Le Bosphore” ga-

(100) Bkz. B.C.A, Bel.No: 18.94.6.1921, Ek: 6

(101) Bkz.B.C.A, Bel.No: 18.94.6.1921 Ek:5

zetesinde yayınlandığını, anılan gazeteden alıntı yaparak nakletmektedir⁽¹⁰²⁾.

8 Aralık 1921 tarihinde Atina Piskoposu ve Venizelos'un arkadaşı olan Meletios'un Fener'e Patrik seçilmesi ve 6 Şubat 1922'de de iş başına gelmesiyle Ortodoks cemaat arasındaki hava iyice gerginleşmiştir. İtilaf Devletleri Hükümetleri bunu Türk Ortodoks Kiliselerine de kabul ettirmek girişiminde bulunmuşlardır. Onların bu girişimine Papa Eftim şiddetle karşı çıkmış, bu karar üzerine bir yürüyüş tertiplemiş; bu yürüyüşte Kurtuluş Savaşını, Hz. Davut'un Goliath ile yaptığı savaşa benzettiği ateşli bir konuşma yapmıştır. Konuşmasının sonunda da çok yakında "Fener Patrikhanesinin ocağını söndüreceğini" ifade etmiştir⁽¹⁰³⁾. 1922 yılı şubat ayında da Adliye Vekaleti, vatana ihanet isnadıyla Türk Ortodoksların İstanbul Patrikliği ile tüm ilişkilerini yasaklamıştır. Papa Eftim de, Türk Ortodoksların lideri olarak Anadolu'daki bütün Kilise okullarını kapatarak, bu tarihten sonra sadece Türkçe okuyup yazan, beş yıldan daha uzun süredir Anadolu'da oturan ve siyasetten uzak kalanların Metropolit olabileceğini belirtmiş, 1 Nisan'da Türk Ortodoks Kilisesinin bağımsızlığını ilan etmiştir⁽¹⁰⁴⁾.

Papa Eftim, Kilisenin bağımsızlığını ilan etmesinin akabinde gerekli girişimlerde bulunmak yapmak ve Kayseri'de bir umumi kongre toplamak için Adliye Vekaletinden gerekli izinleri alarak çalışmalarına başlamıştır. Ancak, Türk düşmanlığında bulunan ve işgal kuvvetleri ile birlik olan ruhani liderlerin bir kısmı İstanbul'a kaçtığından, kongrenin toplanması için gerekli olan episkopos sıfatında bulunan ruhanilerden hemen hemen hiç kimse Anadolu'da kalmamıştır⁽¹⁰⁵⁾. Papa Eftim, Kongrenin toplanması için Anadolu'da bulunan Ruhani liderlerden Konya Metropolit Prokopiyos, Maçka Metropolit Krillos, Antalya Episkoposu Meletyos ve Gümüşhane Episkoposu Yervasyos ile görüşmeler yaparak bunları Kayseri'ye davet etmiştir. Kayseri'ye davet edi-

(102) Bkz. Jaschke, "Die Türkisch Ortodoks Kirche", XXXI/105-106

(103) Jaschke, "Die Türkisch Ortodoks Kirche", XXXI/111 ; Cihangir; 44-45.

(104) Jaschke, "Die Türkisch Ortodoks Kirche", XXXI/112.

(105) Bkz. Cihangir, 62.

len ve Papa Eftim'in kendisine öncelik vermeyi düşündüğü Prokopi-yos, bu çalışma için bir çok engel çıkarmış ve bu engeller ancak Adli-ye Vekili Mahmut Esat tarafından ortadan kaldırılmıştır⁽¹⁰⁶⁾. Toplantıya davet edilen Ruhani liderlerden Konya Metropolit Prokopi-yos dışında Antalya Episkoposu Meletyos ve Gümüşhane Episkoposu Yervasyos Kayseri'ye gelmişlerdir. Ayrıca bu toplantıya Anadolu'da ve Trakya'da bulunan 80 merkezi kilise davet edilmiş, bunlardan Fener Patrikhane-sinin nüfuzu altında bulunan İstanbul'daki sekiz kilise katılmamış-tır⁽¹⁰⁷⁾. Maçka Metropolit Krillos ise bu kongreye katılmaktan çekin-miş ve hastalığını ileri sürerek Maçka'dan ayrılmamış, bir süre sonra da İstanbul'a kaçırmıştır⁽¹⁰⁸⁾.

Kongre, Kayseri Zincidere Kilisesinde icra edilen bir ayin ve Kay-seri Metropolit Meletyos'un dualarından sonra açılmıştır⁽¹⁰⁹⁾. Kongre-nin açılışında konuşan Türk Ortodoks Kilisesinin kuruluşunda önemli rol üstlenmiş bulunan İstimat Zihni, Fener Patrikhanesinin yıkıcı ve bölücü faaliyetlerini dile getirerek, Anadolu'da yaşayan ve Türkçe'den başka dil bilmeyen Türk Ortodoksların da Fener Patrikhanesi tarafın-dan siyasi oyuna getirilmek istendiğini, bu faaliyetlerin milletin bünye-sinde onulmaz yaralar açtığını, rahat olan toplum bünyesini sarstığını, Fener'in zavallı, saf, masum Anadolu Türk Ortodokslarını yıkıcı siyase-tinin kurbanı etmek istediğini ifade etmiştir⁽¹¹⁰⁾.

Kayseri'de toplanan bu kongre çok çekişmeli ve tartışmalı geçmiştir. Kongre öncesinde yapılan ön kurul çalışmaları neticesinde şu teklif-lerin Kongreye sunulmasına karar verilmiştir:

1- Kanun ve nizamlara aykırı olarak Patrik seçilen Meletyos Me-taksis Patriklikten çıkarılacak ve Fener Patrikhanesi feshedilecek.

2- Kayseri'de bağımsız bir Türk Ortodoks Patrikhanesi kurulacak.

(106) Jaschke, "Die Türkisch Ortodoks Kirche", XXXI/113. Prokopi-yos'un hangi engelleri çıkar-dığı ve nasıl ikna edildiği ile ilgili geniş bilgi için bkz. Cihangir, 64-92.

(107) Bkz. Ercan, 420 ; Şahin, 246-247.

(108) Cihangir, 63.

(109) Anadolu'da Ortodoksluk Sadası, 9 Temmuz 1922, Sayı:1.

(110) Konuşma metni için bkz. Anadolu'da Ortodoksluk Sadası, 9 Temmuz 1922, sayı :1.

3- Kilise ve cemaatler tarafından noterliklerce tanzim edilmiş ve-kaletnamelerle Papa Eftim'e "Anadolu Ortodoks Kilisesinin umumi vekilliği ve murahhaslığı" payesi verilecek⁽¹¹¹⁾.

Öncelikle yapılacak kongre için 6 maddelik bir nizamname hazırlanarak kongrenin yapılış amacı, bu amaca yönelik olarak yapılacak harcamaların nasıl olacağı ve kongrenin genel esasları belirlenmiştir. Bu nizamname ile Kongre Başkanlığına Antalya Episkoposu Meletyos'un seçildiği bunun dışında biri başkan vekili, biri genel sekreter, biri de veznedar olmak üzere beş kişinin daha Papa Eftim tarafından tayin edileceği karar altına alınmıştır. Nizamname, 15 Mayıs 1922 tarihinde üç nüsha olarak Kayseri Sancağı Mutasarrıflığına verilmiştir⁽¹¹²⁾.

Papa Eftim, 21 Eylül 1922 Çarşamba günü yapılan toplantıda kongreyi Roma'dan ayrılan Doğu Kilisesinin örnek alınmasını belirten bir konuşma ile açmış ve konuşmasını "Kutsal kilisemizi ve dinimizi lekelere koruyup, şanını yücelteceğiz. Haklı mücadelemizde yüce Tanrı ve Rab İsa yardımcımızdır." sözleriyle bitirmiştir⁽¹¹³⁾.

Yapılan tartışmalar neticesinde toplantıya katılmış bulunan 72 ruhani daire başkanının da iştiraki ile alınan kararlar ve tutulan tutanak ittifakla kabul edilerek imza altına alınmıştır. Bu tutanağın metni şöyledir:

"İşbu bin dokuzyüz yirmiiki senesi şehri eylülünün yirmi birinci Çarşamba günü, zevâlî saat üç raddelerinde, biz; zîr' devaziü'l imza umum Anadolu Türk Ortodoks cemaatleri murahhasları, Konya Metropolit şerafetli (Prokopiyo) efendi hazretlerinin taht-ı riyasetlerinde şerafetli Episkopos (Meletyos) efendilerle Umum Anadolu Türk Ortodoksları murahhas-ı umumisi faziletli Papa Eftim Efendi ve Kayseri'de mevcut ruhban sınıfı hazır oldukları halde bil' içtima asırlardan beri biz umum Anadolu Türk Ortodokslarının merci-i ruhanimiz olan Fener Patrikhanesinin, tarafı ilahi zîr himayesinde tevdi edilmiş olduğumuz Hükümet-i Celile-i Osmaniye ile kat-ı münasebet ve kilisemizin kava-

(111) Ercan; 420 ; Şahin, 247.

(112) Nizamnamenin maddelerinin tamamı için bkz. Anadolu'da Ortodoksluk Sadası, 9 Temmuz 1922, Sayı: 1.

(113) Bkz. Anadoluda Ortodoksluk Sadası, 24 Eylül 1922, Sayı 10 ; Jaschke, "Die Türkisch Ortodoks Kirche" XXXI/113

nin-i mevzuasına külliye muhalif olarak idare-i mülkiye ile idare-i ruhaniye arasında tevazın-i muktezi bulunan ahengi ihlal ve Fener Patrikhanesi ile hiçbir münasebeti olmayan ve teb'a-i ecnebiyeden bulunan Meletyos Metaksis'i patriklik makamına ik'ad etmiş, bu suretle hem hükümet-i metbuamıza karşı ademi itaate ve hem de hükümet-i metbuamızla biz teb'a-i sadıka arasında su-i te'fhimat hususuna sebebiyet vermiş olduklarından ve bi'n-netice milletimizi pek müşkül ve vahim vaziyete ilka' ettiklerinden müekkillerimiz bulunan Anadolu Türk Ortodoks cemaatleri mukaddema hükümeti milliyemize müteaddit arıza ve telgrafnamelerle müracaat ederek bu suretle kilisemizin kanunları ve teamülü ahkâmı hilafına olarak Fener Patrikhanesinde husule gelen ahvali red ve protesto ve fekk-i irtibat ettiklerini dahi bütün aleme kerraren ilan ve ilam eylediklerinden ve bizleri usul-i mevzua dairesinde kilisemizin ahkâmı şerifesine tev'fikan Patrikhanemizin teşkil hususunun mütevakkıf bulunduğu umurun kallisini ifaya mezun olmak üzere tevkif ettiklerinden İstanbul'da Patriklik makamını gasbetmiş olan Meletyos Metaksis efendinin mezkur makamın gasıbı bulunduğunu ve binaen aleyh hiçbir veçhile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine tabi umum Türk Ortodokslarının Patriki bulunmadığını ilan etmekle beraber ve şimdilik Patrik intihabı ise muzaffer Türk Ordularımızın ve gayri ruhani murahhaslarımızın iştiraki ile içtima olunacak meclis-i umuminin davet-i içtima ve in'ikadına mütevakkıf bulunduğundan ve bunun temini dahi ahval-i hazıra ilcaatiyle kabil olamayacağından esamisi bâlâda zikredilen Episkopos efendilerle teşekkül eden cemaat, metropolitler ile kilisemiz kongresi tarafından intihap olunan **Çene oğlu Filip, Boyacı oğlu Kozma, Kostaki, Fehmi, Yorgi Orogos, Teofilos, Ayan oğlu Todor, Çömlekçi oğlu Mihaliki, Bullu oğlu İstimat Zihni** efendilerden mürekkep daimi meclis-i muhtelite, birlikte Patrikhane nizamnamesi ahkâmına tev'fikan umuru ruhaniye ve mezhebiyemizi tedvir ve ileride patrik intihabatı istihzaratına tevessül etmek üzere reis-i müşarünileyh Prokobiyyos efendi hazretlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine tabi umum Türk Ortodoksları Patrik Kaymakamı intihap ettiğimizi ve merc-i aidinden umur-ı resmisinin istihsalı zımında iş bu mazbatai intihabiyemiz üç nüsha olarak tanzim ve umum hazırun tarafından hattı destimizle imza edildikten sonra, biri Kayseri

sancağı mutasarrıfıyet-i aliyesine, diğeri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine tabi Umum Türk Ortodoks Patrik Kaymakamı Rütbetli Prokopiyos efendi hazretlerine ve üçüncüsü de umumi murahhasımız ve mümessilimiz Papa Eftim efendi hazretlerine takdim kılındı. 21 Eylül 1922.

İmzalar;

Konya Metropolit Prokopiyos – Antalya Episkoposu Meletyos – Gümüşhane Episkoposu Yervasyos

Türk Ortodoks Cemaat ve Kiliseleri Vekil-i Umumisi ve Murahhası Papa Eftim.”⁽¹¹⁴⁾

Kongre neticesinde ortaya çıkan bu tutanakla Anadolu Türk Ortodoksları, Fener Patrikhanesi ile bütün ilişkilerini kestiklerini açıklamışlardır. Prokopiyos, Patrik Kaymakamı tayin edilmiş, hepsi halktan olmak üzere 12 kişilik sen sinod meclisi oluşturulmuştur. Papa Eftim de daha önce üstlenmiş olduğu Türk Ortodoks Cemaat ve Kiliseleri Vekil-i Umumisi ve Murahhası unvanını bu kongreye tescil ettirmiştir.

Prokopiyos’un Patrik Kaymakamlığına getirilmesi üzerine İstanbul’da bulunan azledilmiş eski Kayseri Metropolit Amorsiyos bir kutlama mesajı göndermiş ve mesajında Fener Patrikhanesinin içinde bulunduğu ruh halini şöyle ifade etmiştir: “Patrik Kaymakamlığına seçilmemizden dolayı cidden memnunum. İğrenç Meletyos pis cesedini kurtarmak için Patrikhane’yi Aynaroz’a nakletmeye çalışıyor. İnşallah yakayı ele verir, amacına ulaşamaz. Eski Kayseri Metropolit Amorsiyos”⁽¹¹⁵⁾.

Kayseri’de yeni kurulan patrikhane, Anadolu’daki Ortodokslar tarafından kabul görmüş, bazı metropolitler aralarındaki bağı kopardıkları ve cemaatleri üzerinde de tasarruf hakkı bulunmayan Fener Patrikhanesi ile ilişkilerini kestiklerini bildirmişler, bu yeni durum karşısında Hükümetle olan münasebetlerinde haiz oldukları ruhani sıfatının tanınıp tanınmayacağı konusunda yetkililerden bilgi istemişlerdir⁽¹¹⁶⁾.

(114) Anadolu Ortodoksluk Sadası, 24 Eylül 1922, Sayı:10. Tutanak metni için ayrıca bkz. Ercan, 420-422 ; Şahin,247-249 ; Cihangir, 56-59.

(115) Anadolu Ortodoksluk Sadası, 28 Kanunusani (Ocak) 1923, Sayı :15.

(116) B.C.A. 030.18.1/04.47.13.

Türk Ortodoksların Kayseri’de yaptıkları toplantılar üzerine Fener Patriği Meletyos, Anadolu’daki Ortodokslara bir tamim göndermiş; bu tamiminde, Anadolu’nun aslen Hristiyan toprağı olduğunu, bu savaşın sonunda Türklerin tam bir hezime uğratılacağını, Yunan Askerinin Megalo İdea’yı gerçekleştirmek için Anadolu’ya çıktığını, Fener Patrikhanesine bağlı Rumların merkezi hükümete isyan etmelerinin gerektiğini, Anadolu’daki Milli Hareketlere karşı çıkarak Yunan Ordusuna destek vermelerini istemiştir⁽¹¹⁷⁾. Meletyos’un bu tamimi, İstimat Zihni tarafından, Anadolu’daki Ortodokslar arasına ayrılık tohumları ektiği ve onları sonucu olmayan bir maceraya sürüklediği iddialarıyla sert bir dille eleştirilmiştir⁽¹¹⁸⁾.

Kayseri’de bağımsız bir Türk Ortodoks Patrikhanesinin kurulması üzerine Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, yeni kurulan bu patrikhane-nin kendileri tarafından onaylanmadığını, bu sebeple de bağımsız bir kilise olarak tanınmasının mümkün olmadığını iddia etmişlerdir. Patrikhane-nin kuruluş beyannamesinin yayınlanması üzerine de, yeni kurulan Patrikhane’ye karşı yıkıcı faaliyetlerini ve dedikodularını artırarak devam ettirmiştir. Anadolu Türk Ortodokslarının desteğini kaybetmenin verdiği ruh hali ile İstanbul ve işgal altındaki bölgelerde hedeflerine yönelik faaliyetlerini artırarak devam ettirmiştir⁽¹¹⁹⁾.

Fener Patrikhanesinin yeni oluşturulan Patrikhane’ye karşı başlatmış olduğu dedikodular neticesini kısa zamanda vermiş, Türk Ortodoksların Kayseri’de oluşturdukları güzel hava dağılmaya başlamıştır. Fener Patrikhanesi taraftarlarınca, Papa Eftim’in aslında Fener Patrikliği’ni istediği dedikoduları yayılmış, Kayseri’deki toplantıya katılan Fener Patrikhanesine bağlı kişiler aracılığı ile Papa Eftim’in bu amacına ulaşmaya çalıştığı şayiaları artmaya başlamıştır. Papa Eftim, bu şayiaları engellemek için çok uğraşmış, önünü alamadığı bu dedikodular karşısında yorucu çalışmalar neticesinde oluşturduğu Türk Ortodoks Patrikhanesini, ehliyetsiz kişilere bırakarak Kayseri’den ayrılmış ve Ankara’ya yerleşmek zorunda kalmıştır⁽¹²⁰⁾.

(117) Bkz. Anadoluda Ortodoksluk Sadası, 10 Eylül 1922, Sayı:8.

(118) Anadoluda Ortodoksluk Sadası, 10 Eylül 1922, Sayı:8.

(119) Bkz. Ercan, 422.

(120) Jaschke, “Die Türkisch Ortodoks Kirche” XXXI/113.

II. BÖLÜM

KURTULUŞ SAVAŞI SONRASI TÜRK ORTODOKS PATRİKHANESİ

A- FENER PATRİKHANESİ VE PAPA EFTİM

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ile Türk Ortodoks Patrikhanesi arasında kuruluş aşamasında başlayan mücadele, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, bir taraftan Papa Eftim'e karşı mücadele verirken, diğer taraftan yeni kurulan hükümet ile diyalog yollarını aramış, yapılan anlaşmalar aracılığı ile Türkiye'deki varlığının devamını sağlamaya çalışmıştır.

1- Fener Patrikhanesinin Yeni Hükümetle Diyalog Çabaları

Kurtuluş Savaşı sonrasında halledilmesi gerekli olan en önemli problemlerden biri de Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin durumu idi. Lozan'da savaş sonrası durumun belirlenmesi için yapılan konferansta Patrikhane meselesi de gündeme gelmiştir. Yapmış olduğu yıkıcı faaliyetlerden ve çalışmalarından dolayı kamuoyunda Patrikhaneye karşı büyük bir tepki oluşmuştu. Her ne kadar Patrik Meletyos 2 Kasım 1922 tarihli gazetelere yansıyan beyanatı ile bu olumsuzluğu gidermeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Bu beyanatında; kendisinin Türk asıllı olduğunu, Türklere kesinlikle düşmanlık yapmadığını, Türk milletine

karşı bir düşmanlık da taşımadığını, Hükümetin kendisini istememesi halinde Türkiye’den gideceğini belirtmiştir. Ayrıca İstanbul Rumlarının yaptıklarından intikam almanın Türk Milleti gibi köklü bir millete yakışmayacağını söyleyerek Yunanistan’da Türklerin, Türkiye’de Rumların var olmasının her iki milletin dostluğunu pekiştireceğini ifade etmiştir⁽¹⁾. Meletyos, daha sonraki tarihlerde de yeni Hükümet ile arasındaki havayı yumuşatmak için benzer beyanatlar vermiştir⁽²⁾.

Lozan’da barış görüşmeleri devam ederken Mustafa Kemal Atatürk, 20 Ocak 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesine şu beyanattı vermiştir: “Bir fesat ve hıyanet ocağı olan ve memleketimize nifak tohumları eken, uyumsuzluklar yaratan, Hristiyan hemşehrilerimizin huzur ve refahı için de uğursuzluğa ve felakete sebep olan Rum Patrikhanesini artık topraklarımız üzerinde bırakamayız. Bu tehlikeli teşkilatı memleketimizde muhafazaya bizi mecbur etmek için ne gibi vesile ve sebepler gösterilebilir?

Türkiye’nin Rum Patrikhanesi için arazi üzerinde bir sığınılacak yer göstermeye ne mecburiyeti var? Bu fesat ocağının hakiki yeri, Yunanistan değil midir? Büyük Millet Meclisi tarafından idare edilmekte olan yeni Türkiye Babıâli’nin tahtı idaresindeki eski Osmanlı İmparatorluğu değildir.

Yeni Türkiye şeref ve haysiyet ve kuvvetini müdrik ve hukukunu muhafaza için mevcudiyetini tehlikeye atmaya hazır ve amadedir.”⁽³⁾

Lozan görüşmelerinde Patrikhane, Azınlıklar Alt Komisyonu’nun gündemine gelmiştir. Patrikhanenin İstanbul’da kalması sorunu bu komisyonda ilginç bir biçimde müzakere edilmiş, hatta Lozan Barış Konferansının görüşmeleri sürecinde görüşmelerin ilerlemesini engelleyen sorun olarak, Türkiye’nin Patrikhaneyi ülke sınırları dışına atma konusundaki ısrarı gösterilmiştir⁽⁴⁾.

Yunan delegasyonu hararetli bir şekilde Patrikhanenin İstanbul’da kalmasını savunmuştur. Bu sebeple de Patrikhanenin İstanbul’dan

(1) Tanin, 2 Kanunuevvel (Aralık) 1922.

(2) Bkz. Tanin, 2 Temmuz, 1923.

(3) Hakimiyet-i Milliye, 20 Kanunisani (Ocak) 1923.

(4) Hakan Alkan, Fener Rum Patrikhanesi, Ankara 1999, 55.

uzaklaştırılmasını ön gören bir anlaşmaya taraf olmayacakları ifade edilmiştir. Yunan baş delegesi Venizelos, konu ile ilgili olarak 10 Ocak 1923 tarihli oturumda yaptığı konuşmada Türk Heyetinin yaptığı itirazlarını kendi açısından cevaplandırmış ve Patrikhanenin konumunu şöyle açıklamıştır : “... Patrik IV. ve V. Yüzyıllardaki büyük gelişmelerinden ötürü, Roma Kilisesinin de katılmasıyla, bütün Hristiyan Kiliselerinin kararıyla Evrensel Patriklik’e yükseltilmiş olan İstanbul’un, başka deyimle, ‘Yeni Roma’nın başpiskoposudur. Dünyada hiç kimse, bu iki görevi bir birinden ayıramaz. Bu öylesine önemli bir konudur ki, Patrik İstanbul’u bırakıp gitmek zorunda kalırsa, Rum Ortodoks topluluğu ruhani başını yitirmiş olur...”⁽⁵⁾

İngiliz delegasyonu da Patrikhaneyi sınır dışı etme olayının Hristiyan dünyasını rahatsız edeceğini söylemiştir. Bu durumun Ortodoks dünyasının dinî hislerini inciteceğini, hem Ortodoksları hem de İngiliz Hristiyanları gönülden yaralayacağını söylemişlerdir. Fransız delegem. Bombard da İngilizlerden geri kalır bir tavır göstermemiş ve “İstanbul başpiskoposu yüz yıllardır Ortodoks aleminin ruhani lideridir. İstanbul’dan sürülmesi asla kabul edilemez” demiştir. A.B.D. delegesi de “Amerikan kamuoyu, Patrikhanenin İstanbul’da bırakılmasını istiyor” diyerek kanaatini belirtmiştir⁽⁶⁾.

Bütün bu tartışmalara rağmen Türk Temsilcileri, Patrikhanenin şimdiye kadar Türkiye’de her zaman politika ile uğraştığını, buna da ara vermeyeceğinin anlaşıldığını, son savaş sırasında devlete karşı takındığı tavrın da aşırı düşmanca bir tavır olduğunu belirtmişlerdir. Bu sebeplerle Patrikliğin İstanbul’da kalmasının yeni anlaşmazlıkların ve problemlerin ortaya çıkmasına neden olacağını belirterek Aynaroz’a (Athos Adasına) taşınmasını ve İstanbul’dan uzaklaştırılmasını resmen istemişlerdir. Yunan Heyeti, patriğin İstanbul’dan ayrılrsa bile İstanbul Patriği ve Başpiskoposu unvanını taşıyacağını, meşrutiyetin ilanına kadar Rum ulusunun başı olarak bilindiğini, devlet memurları sırasında da vezir rütbesinde bulunduğunu belirterek Türk uyruğunda olması gerek-

(5) Yorgo Benlisoy-Elçin Macar, Fener Patrikhanesi, Ankara 1996, 123-125.

(6) Alkan, Rum Patrikhanesi, 55.

tiğini ileri sürmüşlerdir. Türk heyeti ise görüşünde ısrarlı olmuş, Hali-fe'nin dünya işlerine ilişkin yetkilerine son veren Türk Hükümeti'nin Patrikhaneyi İstanbul'dan uzaklaştırmaya kesin olarak karar verdiğini söylemiştir⁽⁷⁾.

Patrikhane konusunda kilitlenen görüşmeler, Lord Curzon'un; Türk Heyetinin Patrikhanenin yetkilerini siyasi alanda kullanmasının doğurduğu sıkıntılara değinerek, kendisine dünyanın dört bir tarafından gelen telgrafları ve bu konunun hassasiyetini ortaya koymaya çalışarak Patrikhanenin siyasal ve yönetim alanındaki yetkilerinden yoksun bırakılarak salt din kurumu olarak İstanbul'da kalmasını önermesi ile aşıl-maya çalışılmıştır⁽⁸⁾.

Türk heyeti önce bu teklife de sıcak bakmamış, ancak konferansa katılan bütün devletlerin muhalefeti ve Lord Curzon'un kesin tavırları nedeniyle yumuşamak zorunda kalmıştır. Venizelos da, Yunan Heyeti-nin, Türk temsilcileri Lord Curzon'un teklifine katılırsa görevde bulu-nan patriğin çekilmesini kolaylaştıracak biçimde davranmaya hazır ol-duklarını belirtmiştir. Türk Heyeti de, bu görüşmeler üzerine Patrikha-nenin sadece dinî yetkileri ile sınırlı kalması ve Osmanlı dönemindeki bütün ayrıcalıklarının kaldırılması şartıyla İstanbul'da kalmasını kabul etmiştir⁽⁹⁾.

Lozan görüşmeleri esnasında Patrikhane konusunda yapılan bu tartışmalar, Türkiye Büyük Millet Meclisine de taşınmış ve tartışma konu-su olmuştur.

Türk Delegasyonunda bulunan Rıza Nur Bey, gizli oturumda Lo-zan görüşmeleri ile ilgili olarak yapılan müzakere çalışmalarını anlat-mış ve konuşmalar yapmıştır. Bu konuda Mecliste yapılan tartışmalar şöyle cereyan etmiştir:

“Rıza Nur Bey (Lozan görüşmelerini anlatmaya devamla)- He-yet-i Celile kabul ederse ekalliyetler meselesi hal edilmiş şeydir. Onu izah ediyorum. Şu halde söylemeyeyim. (Hayır, hayır sesleri) Patrik-

(7) Benlisoy-Macar, 119.

(8) Alkan, Rum Patrikhanesi, 55.

(9) Benlisoy-Macar, 49.

hane meselesi, bu da ulvi bir mesele oldu. Büyük münakaşatı mucip oldu. Heyet-i Celile bilir ki burada Heyet-i Celile'nin hatta hükümetin hatırına bir patrikhane meselesi gelmemiştir. Bunu biz ihdas ettik. Bazen bir şey istemediğimiz halde bize lüzumu olmadığı halde mahsus icad ettik ki onunla da bir şey alalım... Asırlardan beri gelen Patrikhanenin imtiyazat-ı mezhebiyesi vardır. Arz ettiğim beynelmilel muahedatta olmayan bu imtiyazat-ı mezhebiyeyi ifa etmek ve hem teşdiden ifa etmek istiyorlardı. Yunanlılarda bunu şiddetle arzu ediyorlardı. Bunun için çok çalışıyorlardı. Halbuki bu bizim için esas meselelerden idi. Halbuki biz Patrikhanenin bütün tavabi-i ile menleketten çıkıp gitmesini teklif ettik. Nihayet bir çok münakaşattan sonra biliyorsunuz ki; Patrikhanede siyasi idari, adli, dini vezaif vardır. Asırlardan beri gelir, mahkemeleri vardır... Fakat büsbütün Patrikhaneyi çıkarmak mümkün olmadı ve bütün İngilizler kiliselerinin tazyik sütresi altında bunu kurtarmak istediler. Ve bizzat bu mesele hakkında da müracaatta bulundular. İmtiyazat-ı mezhebiye meselesi ancak bizim için mühim olduğundan buna muvaffak olduk. Bu gün patrikhanenin dini bir hassasından başka hiçbir şeyi kalmamıştır... Asırlardan beri bu devlet ve millet aleyhine bütün Rumları teşvik etmek gibi idareye karışmak, mahakim gibi bunları kaldırdıktan sonra zaten hükmü kalmadı. Bu gün adi bir köy papazı haline geçmiştir. Bir sıfat-ı resmiyesi kalmamıştır.

Ethem Fikri Bey (Menteşe)- Hala sefirler gönderiyor.

Rıza Nur Bey (devamlı)- Halen muahede mevkiyi icraya meriyete konmamıştır. Ve İstanbul'un ahvali malumdur. Böyle olmazsa hepsini bir günde hal eder bitiririz. Bizi bu noktada ısrar etmemeğe yani harice çıkmasına izhar etmemeğe mecbur etmiştir ki fakat mesele dayanmıştır da zaten. Patrikhane gider de Aynaroz'a oturursa idare aleyhimize faaliyette bulunacağına şüphe yoktur. Fakat pençemizin altında bir papaz gibi İstanbul'da her şeyden tecrit edilmiş bir halde en güzel bir tariftir. Bu meselede bu suretle hal olmuştur.

Osman Bey (Kayseri)- Patrikhane unvanı kalıyor mu?

Rıza Nur Bey (Devamlı)- Hatta biz bunda başka şekilde düşündük, bir piskopos halinde olsun ve böyle kalmıştır. Efendiler her türlü evsa-

fı gittikten sonra hiçbir meziyeti kalmamıştır. Pençemizin altında zebun bir halde kalacaktır...”⁽¹⁰⁾

.....

“Neşet Bey (Üsküdar)- Patrikhanenin buyurduğunuz her hangi bir şekilde kalması bendenizce Hüsnü tevilden arîdir ve tatbıkatta hüsnü netice vereceğini zan etmiyorum. Patrikhanenin her ne şekilde olursa olsun İstanbul’da kalması tehlikelidir. Atiyen daha ziyade tevessü edecek, eskiden daha fena tesir yapacaktır.

Rıza Nur Bey (Devamla)- Patrikhane iki meclisten mürekkeptir. Birisi Sensinod Meclisi, diğeri muhtelit Sensinod. 12 Metropolitte teşekkül eder. Bu gün mübadele ile Anadolu’dan bütün Rumlar gidiyor. Bir defa katiyen metropolit bulamayacaklar.

Rasih Efendi (Antalya)- Yunanistan’dan getirirler...

Rıza Nur Bey (Devamla)(*)- Yunanistan’dan getiremezler.

Neşet Bey (Üsküdar)- Getirirlerse Kuvve-i tediye nedir ?

Rıza Nur Bey (Devamla)- Kuvve-i tediye, Patrikhane böyle bir şey yaptığı takdirde tutup kolundan dışarı atmaktır...”⁽¹¹⁾

Lozan görüşmelerinin akabinde Patrikhanenin İstanbul’da kalmasını sağlayan Venizelos verdiği sözü tutarak, patriğe istifa etmesini tavsiye etmiştir. Patrik IV. Meletios, 10 Temmuz 1923’te sağlık nedenlerini ileri sürerek Aynaroz’a gitmiş⁽¹²⁾, azledilmesinin gündeme gelmesi üzerine yapılan baskılara dayanamayarak, 10 Kasım 1923 tarihinde istifa etmiştir⁽¹³⁾. Meletios, istifa etmesinden önce Papa Eftim’in baskısı neticesinde Erdek Metropolit Kalinikos başkanlığında topladığı yeni Sen Sinod Meclisi tarafından da azledilmiştir⁽¹⁴⁾.

(10) T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, İş Bankası Kül. Yay. Ankara 1985, IV/6-7.

(*) Rıza Nur Bey’in verdiği bu cevap Gizli Celse Zabıtları kitabının 10. sayfasında yer almaktadır. Bu konudaki konuşmanın başlangıcı ise 11. sayfadadır.

(11) T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, IV/10-11.

(12) Benlisoy-Macar, 50.

(13) Sofuoğlu, 152.

(14) Bkz. Teoman Ergene, İstiklal Harbinde Türk Ortodoksları, Karaköy (İstanbul) 1951, 66-70; Ercan, 424 ; Sofuoğlu, 150.

Yeni patrik seçimi için İstanbul Valiliği Patrikhane Sen Sinod'una gönderdiği tezkerede; "Türkiye dahilinde gerçekleştirilecek dini ve ruhani seçimlerde, katılacak adayların Türkiye vatandaşı ve seçim sırasında Türkiye dahilinde olmaları gerekmektedir. Bu şartlar seçilecek kişi için de geçerlidir." diyerek seçim ile ilgili uyulması gereken şartları bildirmiştir⁽¹⁵⁾.

Valiliğin gönderdiği bu talimat doğrultusunda yapılan seçimlerde Kadıköy Metropolit Grigorius yeni patrik olarak seçilmiştir. 11 ay Patriklik yapan Grigorius'un dönemi, Papa Eftim ile patrikhane arasındaki çekişmelerle geçmiştir⁽¹⁶⁾.

Grigorius'un ölümünden sonra Terkos Metropolit Konstantin Arapoğlu, 17 Aralık 1924 tarihinde Patrik VI. Konstantin olarak patriklik makamına oturdu⁽¹⁷⁾. Ancak Konstantin, İstanbul doğumlu olmayıp 1918 yılında İstanbul'a gelmişti. Ayrıca Yunanistan'da Kral taraftarı olarak tanınması da ayrı bir durumdu. Yunanistanda Kral Konstantin karşıtı bir yönetimin bulunması sebebiyle Patrikhane böyle birini Patrik seçerek kendi konumunu denemek istemişti⁽¹⁸⁾.

İstanbul Valiliği Patrikhaneye bir yazı yazarak Konstantin'in mübadeleye tabi olduğunu ve seçilmemesi gerektiğini bildirmiştir. Patrikhanenin bu uyarıya aldırması üzerine de Mübadele alt komisyonuna baş vurarak bir karar almasını istemiştir. Komisyon, Yunan Üyelerin çekimser kaldığı kararda Konstantin hakkında bir karar vermemiş, ancak Patrik olarak da adından söz etmemiştir. Bunu fırsat bilen Türkiye Hükümeti, 29 Ocak 1925 tarihinde Konstantin'i Avrupa Ekspresiyle sınır dışı etmiştir. Daha sonra yapılan görüşmeler neticesinde o, patriklikten de feragat etmiştir⁽¹⁹⁾.

Konstantin'in patriklikten feragatının akabinde 13 Temmuz 1925 tarihinde yapılan toplantıda İznik Metropolit Vasilios, Patrik seçilmiş-

(15) Benlisoy-Macar, 50.

(16) Benlisoy-Macar, 50-51.

(17) Jaschke, "Die Türkisch Ortodoks Kirche", XXXI/124, Benlisoy-Macar, 51.

(18) Sofuoğlu, 156.

(19) Benlisoy-Macar, 51-52; Sofuoğlu, 156.

tir. Vasilios 79 yaşında patrik seçilmiş, 29 Eylül 1929 yılında ölünceye kadar görev yapmıştır. Bu dönem, patrikhanenin hem ekonomik, hem de siyasi olarak fonksiyonunu yitirdiği bir dönem olmuştur⁽²⁰⁾.

Patrikhane, bu dönemde uluslararası hüviyete kavuşmak ve bütün Ortodoks alemi üzerinde yeniden güç tesis etmek üzere bir atılımda bulunmuş ve İstanbul Valiliği aracılığı ile İçişleri Bakanlığından bütün Ortodoksluk alemine ilişkin muhtelif meselelerin tetkiki ve ihtilafların izalesi için İskenderiye, Antakya, Kudüs, Sırbistan, Romanya patrikleriyle; Rusya, Kıbrıs, Yunanistan, ve Lehistan'dan birer veya ikişer papazın katılımı ile Heybeliada Ruhban Okulunda bir toplantı tertip etmeyi talep etmiştir⁽²¹⁾. Konu hakkında Başbakanlıkça, Dışişleri Bakanlığında görüş istenmiş, mühim ve acele olarak verilen cevapta Lozan anlaşmasına göre Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin böyle bir toplantı tertip edecek bir dini ve siyasi yetkisinin olmadığı bildirilmiştir⁽²²⁾. Bu yazışmalar üzerine tanzim olunan 18 Ağustos 1926 tarihli ret Kararnamesinde konu şöyle dile getirilmiştir: *“Bütün Ortodoksluk alemine müteallık dini meselelerin tedkiki ile hall ve faslı için Fener Patrikhanesi tarafından Adada kain Ruhban Mektebinde ihzari bir konferansın toplanmasına müsaade itası talep edildiğine dair Dahiliye Vekaletinden yazılan 30 Haziran ve 16 Ağustos 1926 tarih ve Emniyet-i Umumiyye Müdiriyeti 6579/2162, 2579/7896 numrolu tezkirelerle bu hususa mütedair Hariciye Vekaletinden gönderilen 12 Ağustos 926 tarih ve Umur-ı Siyasiyye 67098/371 numrolu mütala'aname, İcra Vekilleri Hey'etinin 18 Ağustos 1926 tarihli içtima'ında tedkik ve tezekkür edilmiş ve patrikhanenin siyasi ve idari selahiyetlerinden mütecerrid olarak sadece dini dini bir müessise halinde İstanbul'da ikameti Lozan Konferansında kabul ve Yunan delegesi tarafından birinci komisyonda sedr idilen ekalliyetlerin ayini mezhebisinin tesbiti teklifide red edilmiş olmasına ve Lozan Mu'ahedenamesinin akalliyetler hakkındaki ahkamu ile ta'yin itmiş olan patrikhanenin hukuki va'ziyyeti mevzu' bahis*

(20) Benlisoy Macar, 52.

(21) B.C.A. 18 94 55.

(22) B.C.A. 18 94 55.

Kongrenin akdine mani' bulunmasına mebni talebi vaki'in reddi takarrur itmiştir. 18 Ağustos 1926

Reisicumhur

Gazi Mustafa Kemal

<i>Baş Vekil</i> <i>İsmet</i>	<i>Adliye Vekili</i> <i>M.Esad</i>	<i>Müdafa-i Milliye Vekili</i> <i>İmzada Bulunamadı</i>	<i>Bahriye Vekili</i> <i>İhsan</i>
<i>Dahiliye Vekil</i> <i>M.Cemil</i>	<i>Hariciye Vekil</i> <i>Dr. Tevfik Rüşdü</i>	<i>Maliye Vekili</i> <i>M.Abdulhalik</i>	<i>Maarif Vekili</i> <i>M.Necati</i>
<i>Nafia Vekili</i> <i>Behiç</i>	<i>Ziraat Vekili</i> <i>M.Sabri</i>	<i>Ticaret Vekili</i> <i>M.Rahmi</i>	<i>Sih. Ve Muav. İct. Vekili</i> <i>Dr. Refik</i> "(23)

Patrikhanenin üstü kapalı olarak geçmiş günlerine dönmesini ve ökümenik olduğunun teyit edilmesini sağlayacak bu girişim; Lozan Anlaşmaları esas alınarak reddedilmiştir. Bu kararname, aynı zamanda Lozan'da Patrikhanenin bütün yetkilerinden soyunmuş bir müessese olarak kaldığının uygulamalı olarak teyidini de sağlamıştır.

Vasilios'un ölümünden sonra 7 Ocak 1930'da Terkos Metropolit II.Fotios Patrik olarak seçilmiştir. Bu dönemde Türk-Yunan ilişkilerinde yumuşamanın oluşturduğu olumlu hava, patrikhane ile devlet arasında da bir yumuşama getirmiştir. Fotios, Atatürk tarafından "Fener'deki Ortodoks Patriği" olarak kutlanmıştır. 29 Aralık 1935 tarihinde öldüğünde de cenazesine üst düzey Türk yetkililerinin katılmış olması bu patriğin sevildiğinin göstergesi olarak ortaya çıkmıştır(24).

Fotios'un ölümünden sonra patrikliğe İznik Metropolit Benjamin I. Christodulos, onun 17 Şubat 1946 yılında ölmesinin akabinde de Kadıköy Metropolit Maksimos gelmiştir(25). V. Maksimos'un patriklik dönemi, Sovyet yanlısı, komünist, ruh hastası olduğu iddiaları gibi ide-

(23) B.C.A. 18 94 55 – 0.30.18.01- 0.20.52.16.

(24) Bkz. Benlisoy-Macar, 52-53.

(25) Bkz. Jaschke, "Die Türkisch Ortodoks Kirche", XXXI/127 ; Benlisoy Macar, 53.

olojisi ve kişiliği ile pek çok spekülasyon yaratmıştır⁽²⁶⁾. V. Maksimos, 3 Ocak 1948 yılında ruh hastalığı sebebiyle makamından ayrılmış ve 18 Ekim tarihinde de aynı gerekçelerle görevinden istifa etmiştir. Bunun üzerine 27 Ocak 1949 tarihinde aynı zamanda Amerika tarafından da desteklenen Newyork Başpiskoposu Athenegoras I. Spyru patrik olarak göreve başlamıştır. Göreve başladıktan sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından kabul edilmiş ve Cumhurbaşkanı Amerika Devlet Başkanı Harry S. Truman'ın mesajını iletmıştır. Amerika'ya yayın yapan bir radyoda da Türkiye'nin gücünü ve atılımlarını öven bir konuşma yapmıştır⁽²⁷⁾.

Türk Hükümeti Lozan Anlaşmalarına uygun olarak daha önce yapılan Patrik seçimlerinde tercih hakkını kullanarak Konstantin'in patriklik seçiminde Kadıköy Metropoliti Yovakim'i listeden çıkarmış, Benjamin'in seçiminde de Kadıköy Metropoliti Maksimos ve Terkos Metropoliti Yovakim'i liste dışı bırakmıştır. Ancak Türk vatandaşı ve ruhani dairesi Türkiye'de olmamasına rağmen Athenegoras'ın seçiminde böyle davranmamış, bu seçime müdahale etmemiş, olumlu cevap vermiştir⁽²⁸⁾.

Athenegoras, Patrik seçildikten sonra vatandaşı ve ruhani dairesinin bulunduğu Amerika Devletinin de desteğini alarak Patrikhaneyi uluslararası bir konuma taşımış, Hükümetin iyi niyetinden istifade ile Atatürk döneminde yediye indirilen metropolit sayısını yirmiye çıkarmıştır. Aynı zamanda Atina Hükümetinin yardım ve Atina Kilisesinin izni ile önce Girit Adasını daha sonra da Aynaroz'u Fener'e bağlayarak patrikhanenin nüfuz alanını genişletmiştir⁽²⁹⁾.

Patrik olarak görev yaptığı yıllar ve faaliyetler dikkate alındığında, Lozan anlaşmalarının ortaya koyduğu hükümlere rağmen Patrik seçilen Athenegoras'ın, Türk Hükümetinin kendisine göstermiş olduğu bütün iyi niyetleri göz ardı ederek Türkiye'nin zararına çalıştığı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

(26) Benlisoy-Macar, 53.

(27) Jaschke, "Die Türkisch Orthodoxe Kirche", XXXI/128.

(28) Şahin, 270.

(29) Bkz. Sofuoğlu, 168-170.

Athenegoras'ın 1972 yılında ölümünden sonra yerine Gökçeada ve Bozcaada MetropolitisiDimitrios, onun ölümünden sonra da 1991 yılında Kadıköy Metropolitisi Bartholemeos patrik olarak seçilmiştir. Halen Bartholemeos, Fener Rum Patriği olarak görevini sürdürmektedir⁽³⁰⁾.

2- Papa Eftim'in Fener Patrikhanesine Vekil Tayin Edilmesi

Lozan Barış görüşmelerinden sonra Anadolu'daki Rumlarla Yunanistan'daki Türklerin karşılıklı mübadelesi gündeme gelmiştir. Bu mübadele sonucunda Anadolu'daki Türk Ortodokslardan büyük çoğunluk Yunanistan'a gönderilmiştir. Bunun neticesi olarak da Anadolu'daki cemaatini kaybeden Papa Eftim, 1923'te Keskin'e geri dönmüştür.

Papa Eftim Keskin'de iken, bir gün aniden Ankara'ya çağırılmış ve kendisini Başbakan Fethi Bey karşılayarak Türk Ortodoks Patrikhanesinin durumu ile ilgili olarak teselli edici sözler söylemiştir. Papa Eftim'e, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin hükümetle aralarındaki uyumsuzluğu gidermek için çalışmalar içinde olduğunu, hükümetin bu çalışmaları takip ettiğini, onlara ne olumlu ne de olumsuz bir cevapta bulunmadıklarını anlatmıştır. Yapılan bu talep karşısında, Patrikhane yöneticilerinin niyetlerinde samimi olup olmadıkları ve Türk Devleti için önemli olan diğer konularla ilgili olarak onlarla gayri resmi diyaloga geçmek istediklerini ifade etmiştir. Papa Eftim'den Patrikhane ile diyaloga geçerek hükümeti haberdar etmesi ile görevlendirildiğini ve bu görevi kabul edip etmeyeceğini kendisine sormuştur⁽³¹⁾. Kendisine teklif edilen bu görevi kabul eden Papa Eftim, yanında Ankara Polis Müdürü Dilaver Bey'in kardeşi Saffet Beyile birlikte yola çıkmış, İstanbul'a gelerek Tokatlıyan Oteline yerleşmiştir. İstanbul'a gelişinde Papa Eftim'igünlük gazetelerden geleceğini öğrenen yabancı basın mensupları ve misyon şefleri karşılamışlardır. Karşılama esnasında Patrikhaneden kimse bulunmamıştır⁽³²⁾.

Papa Eftim, Tokatlıyan Oteline yerleştikten sonra ilk iki-üç gün içinde bir çok Rum ve Ermeni tarafından ziyaret edilmiştir. Üçüncü gün

(30) Bkz. Benlisoy-Macar, 55-56.

(31) Ergene, 57-59 ; Jäschke, "Die Türkisch Ortodoks Kirche", XXXI/118-119 ; Cihangir, 99-100.

(32) Cihangir, 100-101.

ise Fener Patrikhanesi Maçka Metropolitinin başkanlığında bir heyet göndererek ziyarette bulunmuştur. Papa Eftim de, bu ziyareti fırsat bilerek ertesi gün yanında Saffet Bey olduğu halde Patrikhane'ye iadeyi ziyarette bulmuştur⁽³³⁾. Patrikhane'ye vardığında Kayseri Metropoliti ve Ruhani Meclis Başkanı Nikolaos tarafından büyük bir saygı ile karşılanmıştır. Burada bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında; kısa bir teşekkürden sonra İstanbul'a gelmesinin sebebinin, kendisine yapılacak yardımlarla Kutsal Kiliseyi şerefli mevkiine yükseltmek, bu amaçla Ruhani Meclis tarafından tespit edilecek bir heyet veya kişiyle gerekli raporu hazırlamaya çalışmak olduğunu belirtmiştir. Konuşmasının akabinde Ruhani Meclis Başkanı Nikolaos tarafından kendisine uygun cevabın verileceği belirtilmiş, o da, Partikhaneden ayrılarak oteline dönmüştür⁽³⁴⁾.

Bu ziyaretten birkaç gün sonra tekrar Patrikhane'ye çağırılan Papa Eftim, patrik odasında toplu halde bulunan Sen Sinod üyelerine bir konuşma yaparak mütareke yıllarında yapılan Patrik seçiminin usulsüz olduğunu, hükümetin patrikhanenin kendisini yenilemesini istediğini, özellikle de Türk vatandaşı olmayan ve Türklere karşı düşmanlık beslediği ileri sürülen Meletyos'un Patriklikten ve Sen Sinod üyeliğinden alınmasının gerektiğini belirtmiştir⁽³⁵⁾. Bu talepleri Anadolu Kilise ve Cemaatleri Genel Vekili sıfatı ile yaptığını söyleyen Papa Eftim'den Sen Sinod bu taleplerin kendilerine yazılı olarak verilmesini istemiştir. Taleplerin yazılı olarak verilmesinin akabinde de Rum gazetelerinde Papa Eftim'in yetkisi olmadığı halde Patrikhane'den hükümet namına taleplerde bulunduğu ve Sen Sinod'un kendisi ile alakayı kestiği şeklinde haberler çıkmıştır⁽³⁶⁾.

Gazetelerde çıkan bu haberler üzerine Papa Eftim, Türkçe gazetelere Patrikhane ile aralarında geçen konuşmaları anlatan bir beyanat vermiş ve Ankara'ya dönmek için hazırlıklara başlamıştır. Dönüş hazır-

(33) Jaschke, "Die Türkisch Orthodoxe Kirche", XXXI/119 ; Ercan, 423 ; Cihangir, 101.

(34) Jaschke, "Die Türkisch Orthodoxe Kirche". XXXI/119. Ayrıca yapılan konuşmanın metni için bkz. Ergene, 61; Cihangir, 102.

(35) Bkz. Ergene, 62-63; Ercan, 423-424 ; Cihangir, 103-104.

(36) Ergene, 64 ;Cihangir, 105.

lığı içinde iken Galata, Kumkapı, Balat ve Kurtuluş Kiliselerini temsil ettiklerini söyleyen oldukça kalabalık bir heyet Sen Sinod toplandığı günlerde İstanbul'da bulunması gerektiğini, bu sebeple de seyahatini ertelemesini istemişlerdir⁽³⁷⁾.

Bunun üzerine Papa Eftim, Ankara'ya dönmekten vazgeçmiş, kendisini ziyarete gelen cemaat ile Patrikhane'ye gitmiştir. Patrikhane'de kendisini Sen Sinod Genel Sekreteri Metropolit Yermanos karşılamıştır. Yermanos'un odasında Sen Sinod'a çağırılmayı bekleyen Eftim, bunun gerçekleşmediğini görünce meclisin bulunduğu odaya girerek, daha önce yazılı olarak bildirdiği teklifleri görüşmelerini ve kararlarını da bir an önce vermelerini istemiştir. Bunun üzerine Meclis, Meletyos'u Patriklikten düşürdüğünü ve diğer tekliflerinin de görüşüleceğini kendisine bildirmiştir. Yaptığı taleplerin yerine getirilmemesi için bir oyalama taktığının uygulandığını gören Papa Eftim, mevcut Sen Sinod'un görevine, Türk Hükümetinin kendine verdiği yetki ile son vermiştir. Daha sonra altısı, feshedilen Sen Sinod üyelerinden, diğer altısını da Patrik Meletyos tarafından görevinden uzaklaştırılmış metropolitlerden olmak üzere yeni bir Sen Sinod oluşturmuş; bu meclisin başına da Erdek Metropoliti Kalinikos'u getirmiştir⁽³⁸⁾.

Bu yeni Sen Sinod'un ilk yaptığı iş daha önceki meclis tarafından verilen Meletyos'un Patriklikten çıkarılması kararını onaylamak olmuştur. Daha sonra da Papa Eftim geniş yetkilerle Patrikhane Mümessilliğine tayin edilmiştir. Tarihi bir vesika sayılan bu görevlendirme kararı şöyledir:

"İstanbul Patrikliği

Protokol No: 4825

İstanbulda mevcut metropolitlerden müteşekkil Sen Sinod meclisi derecat itibarıyla Erdek Metropoliti Kalinkos Efendinin tahtı riyasetinde olarak 4 Teşrinievvel 1339 tarihine müsadif Perşembe günü içtimasında, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin nezdinde bir patrikhane mümessilliği ihdasına müttefikan karar verildi.

(37) Ergene, 65 ; Cihangir, 106-107.

(38) Ergene, 65-69 ; Ercan, 424 ; Cihangir, 106-110.

Anadoludaki Türk Ortodoks kiliseleriyle cemaatlerinin vekili umumi İkonomos Eftim Efendinin gerek hükümeti muhteremimize ve gerek ise Anadoludaki Ortodoks Hristiyanlarına ve kiliselerine sepkat eden hizmeti meşkuresi Sen Sinod meclisince takdir olunarak Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti nezdinde, selahiyeti vasia ile mümaileyh Papa Eftim Efendi, mütefikan Patrikhane mümessili ve vekili umumi intihap ve tayin edilmiştir. 4 Teşrinievvel 1923

İşbu mazbatai intihabiye, Ankarada Büyük Millet Meclisi Hükümetine ibraz etmek üzere cihan patrikhanesi mümessili İkonomos Eftim Efendiye vesika olarak ita kılındı.

Cihan Ortodoks Patrikhanesi 4 Teşrinievvel 1923 tarihinde Sen Sinodu Temsil edenler;

Reisi: Erdek Metropolit Kalinkos. Azalar: Kadıköy Metropolit Gri-goryus, Niksar Metropolit Agatangelos, Silivri Metropolit Evgenyos, Söke Metropolit Tomas, İznik Metropolit Vasilios, Bursa Metropolit Konstantinos, İnoz Metropolit İoakim, Maçka Metropolit Krillos

Cihan Ortodoks Merkez Patrikhanesini temsil ettiğini iddia eden Sen Sinodun yukarıdaki umumi vekaletnamesinin sureti aslına mutabık olduğu tasdik olunur. 15/03/1950 Katib-i Adl Mühürü”⁽³⁹⁾

3- Yeni Patrik Seçimi ve Eftim’in Azli

Papa Eftim, Patrikhane umumi mümessili sıfatıyla ilk olarak seçtiği dört metropolit ile İstanbul’a gelen Şükrü Naili Paşa’yı karşılamıştır⁽⁴⁰⁾. Daha sonra gerek yeni patrik seçimi ve gerekse Ortodoks Hristiyanların problemleri hususunda fikir alışverişinde ve görüşmelerde bulunmak üzere Ankara’ya hareket etmiştir.

Bu dönemde Yunanistan’da Batı Trakya Türklerine karşı, Yunanlılar tarafından baskı ve zulüm politikaları uygulanmaya başlanmış, bu uygulamalar Türkiye kamuoyunda kısa zamanda duyulmuştur. Bu baskı ve zulüm haberleri üzerine galeyana gelen Türk Halkı, Türkiye Hü-

(39) Ergene 75-76, Jaschke, “Die Türkisch Ortodoks Kirche”, XXXI/120.

(40) Ergene, 73.

kümetinden İstanbul'daki Ortodokslara misilleme yapmasını istemiştir⁽⁴¹⁾. Patrikhane Mümessili olarak görüşmeler yapmak üzere Ankara'da bulunan Papa Eftim, Başbakan İsmet İnönü'yü ziyaret ettiğinde, ondan Patrikhane'nin Batı Trakya Türklerine yapılan baskıları protesto eden sert bir miting düzenlemesi istenmiştir. Papa Eftim bu talebi Patrikhaneye bir telgraf^(*) ile bildirmiş, Patrikhane yetkilileri tarafından gönderilen cevabi telgrafta ise siyasi konulardan uzak durması istenmiştir⁽⁴²⁾.

Bu dönemde Yunan basınında Yunan Hükümetinin Türk Hükümeti ile dostane ilişkiler kurmak istediği, usulüne göre seçilecek olan yeni patriğin kabul edileceği ve Papa Eftim'in baskılarıyla azledilen Meletios'un da istifa ettirileceği haberleri çıkmıştır. İstifa haberinin yayınlanmasından sonra Kadıköy Metropolit Grigoryus'un patrikliğe en yakın aday olduğu haberleri gazetelerin manşetlerine taşınmıştır⁽⁴³⁾. Papa Eftim; bunun üzerine Ankara'dan yazdığı bir mektup ile Sen Sinod'u uyarmış, Maçka Metropolitinin Patrik adayı olarak ilan edilmesini, bu açıklamayla da gazetelere intikal etmiş bulunan haberlerin yalanlanmasını istemiştir. Bu mektup basında Papa Eftim'in Sen Sinod'u tehdit ettiği şeklinde yer almıştır. Adalet Bakanı, Papa Eftim'e yaptığı ziyaret esnasında basında çıkan bu haberlerden bahisle gerçekten patrikhaneyi tehdit edip etmediğini sormuştur. Yaptıkları bu görüşmede Papa Eftim'i teselli etmiş, milli duygularının derinliğinden, memlekete olan bağlılığından bahisle onu Patriklik Temsilcisi olarak değil, yakın dost ve sadık vatandaş olarak gördüklerini söylemiştir. Patrikhanede görev başında bulunan bütün asi papaz ve yardımcılarını yola getirme görevini de gayri resmi olarak kendisine verdiklerini belirtmiştir. Devletin kendisini destekleyeceğini belirterek, Papa Eftim'e İstanbul'a yerleşmesini ve mücadeleye orada devam etmesini söylemiştir⁽⁴⁴⁾.

Bu görüşmenin akabinde Papa Eftim, ailesi ve yanındaki taraftarlarıyla ile Ankara'dan İstanbul'a hareket etmiştir. Papa Eftim'in İstanbul'a

(41) Ercan, 424.

(*) Bu telgrafın metni için bkz. Ergene, 78-79.

(42) Bkz. Ergene, 77-79 ; Jäschke, "Die Türkisch Orthodox Kirche", XXXI/121.

(43) Jäschke, "Die Türkisch Orthodox Kirche", XXXI/122.

(44) Bu hususlarda geniş bilgi için Bkz. Ergene, 80-86 ; Cihangir, 122-129.

geldiğini öğrenen Patrikhane onu seçimden uzak tutmayı tasarlamış ve bunu gerçekleştirmek için her yolu denemiştir⁽⁴⁵⁾. Papa Eftim, İstanbul'da kendisi ile röportaj yapan Tanin Gazetesi muhabirine; patrik seçiminin kanunlara uygun olarak yapılması gerektiğini, Türk Hükümetinin de bu konuda Patrikhaneden dürüst davranmasını beklediğini, hileli yapılacak seçimin kabul edilemez olduğunu açıklamıştır⁽⁴⁶⁾.

Seçimden önce patrikhaneye uğradığında, Sinod Başkanı Kalinikos kendisine Ankara'dan Patrikhane'ye danışmaksızın dönmesinin sebebi ni sormuştur. Papa Eftim, bu soruya el altından çevrilen entrikalara karşı kendi ismini kullanmayacağı ve bunun karşısında mücadele edeceğini bildirerek cevap vermiştir⁽⁴⁷⁾. Eftim, ertesi gün Patrikhaneye geldiğinde Sen Sinod'un her zamankinden daha erken toplandığını görerek ne olduğunu öğrenmek istemiş, ancak kendisine cevap konusunda bir oyalama taktiği güdülmüştür. Toplantının bitmesinden sonra Kadıköy Metropolit Grigoriüs'un Patriklik Makamına seçildiğini öğrenmiş, kendisine yapılan bu oyun üzerine ikinci defa Patrikhaneye el koymuş ve Sen Sinod'u azletmiştir. Azil işleminin akabinde Grigoriüs'a bir mektup yazarak seçimin usulsüz olduğunu, Türk Hükümetinin güvenine sahip olmadığını, bu sebeplerle patriklik makamından çekilmesini istemiştir. Hükümet nezdinde de girişimlerde bulunarak, Kayseri'de kurulmuş bulunan Türk Ortodoks Patrikhanesinin İstanbul'a, Fener'e naklini istemiştir.

Papa Eftim'in bu seferki patrikhaneye el koyma girişimleri iç ve dış basında, özellikle Rumca yayın yapan gazetelerde geniş yankılar uyandırmıştır. Bu arada Patrikhaneye giremeyen Sen Sinod üyeleri ve diğer Metropolitler, Kadıköy metropolitliğinde Grigoriüs'un etrafında bir araya gelerek yazılı olarak İstanbul Valiliğine ve durumu anlattıkları uzun bir telgraf ile Hükümete baş vurmuşlar, Patrikhanedeki işgale son verilmesini istemişlerdir. Papa Eftim, Hükümetten beklediği olumlu cevabı alamamış, aynı zamanda yaptığı el koyma eylemi Grigoriüs ve

(45) Bkz. Tanin, 4-6 Kanunuevvel (Aralık) 1923 (1339). Ayrıca bu konu ile ilgili olarak bkz. Jaschke, "Die Türkisch Orthodoxe Kirche". XXXI/122.

(46) Bkz. Tanin, 4 Kanunuevvel (Aralık) 1923 (1339).

(47) Bkz. Tanin, 8 Kanunuevvel (Aralık) 1923 (1339) ; Ergene, 88 ; Cihangir, 131.

adamları tarafından Türk Hükümetinin el altından desteklediği bir kompo şeklinde yorumlanmıştır. Bu haberler üzerine Papa Eftim, konunun Türkiye ile Yunanistan arasında bir krize sebep olmasından çekinerek, mücadelesini dışarıdan devam ettirmeye karar vermiş ve kontrolü altında bulunan Patrikhane'den ayrılmıştır⁽⁴⁸⁾.

Papa Eftim'in patrikane'yi terk etmesinin üzerine 13 Aralık 1923'te VII. Grigorius patriklik makamına geçmiştir. Yapmış olduğu açıklamada Türkiye Cumhuriyetine sadık kalacağına söz vermiş, Mustafa Kemal Atatürk de ona bir telgrafla teşekkür etmiştir. Gregorius ayrıca kiliselerde Cumhuriyet için dua edileceğini de va'd etmiştir⁽⁴⁹⁾. Bu gelişmeler üzerine Patrikhaneyi terk eden Papa Eftim, aynı zamanda Patrikhane Vekillikinden de istifa etmiştir⁽⁵⁰⁾.

4- Türk Ortodoks Patrikhanesinin İstanbul'a Taşınması

Fener Patrikhanesini terk eden Papa Eftim, mücadelesinden vazgeçmemiş, Beyoğlu Tarlabası'nda misafir olarak kaldığı evde yapması gereken mücadelenin nasıl olması gerektiğini düşünmeye başlamıştır. Bu dönemlerde, Galata'daki Ortodoks Cemaatin başkanı olan Damyanos Damyanidis ile Fener Patrikhanesi arasında, daha önceden azledilen Patrik Meletyos'un seçimini usulsüz olduğu gerekçesi ile kabul etmemesi ile başlayan sürtüşme ileri boyutlara ulaşmıştır⁽⁵¹⁾. Fener Patrikhanesi, aracılar vasıtasıyla bu konularda, Papa Eftim'den yardım istemiştir. Papa Eftim, kendisine gelen araçılardan umumi vekaletname alarak Damyanos Damyanidis ile görüşme yapmış ve onun Galata Cemaati Başkanlığından istifa etmesini sağlamıştır. Bu anlaşmazlığın

(48) Tanin, 10 Kanunuevvel 1923 (1339). Bu konuda geniş bilgi için bkz Ergene, 90-104 ; Cihangir, 133-147. Papa Eftim'in patrikhaneden ayrılması hususunda Jaschke, 9 Aralıkta Ankara'dan gelen bir emir üzerine İstanbul Polisinin onu binayı terk etmeye zorladığını, çıkmamak için ayın onunda Hükümete, on ikisinde de İstiklal Mahkemesine baş vurduğunu; ancak sonuç alamadığını belirtmiştir. Bkz. Jaschke, "Die Türkisch Ortodoks Kirche", XXXI/122.

(49) Tanin, 14 Kanunuevvel (Aralık) 1923 (1339) ; Jaschke, "Die Türkisch Ortodoks Kirche", XXXI/122.

(50) Bkz. Ercan 424-425.

(51) Cihangir, 148-149.

problemsiz bir şekilde giderilmesine yardımcı olan Papa Eftim, aynı zamanda Galata cemaati arasında hatırı sayılır bir konuma yükselmiş, Merkez Panayia Kilisesi olmak üzere Galata Kiliselerinin Başpapazlığını da üstlenmiştir. Papa Eftim'in bu konumu Fener'i rahatsız etmiş, önce Papa Eftim'i aforoz ederek⁽⁵²⁾ başpapazlıktan almış, ardından da Damyanos Damyanidis'i Papa Eftim'e karşı kışkırtarak mahkemeye vermiştir⁽⁵³⁾.

Fener Patrikhanesi, Papa Eftim'in Aforoz edilmesini bütün bağlı kiliselere duyurmuş, bu haber Anadolu Kiliselerindeki cemaat arasında da etkili olmuştur. 19 Mayıs 1340 (1924) tarihli Keskin Gazetesinde verdiği ilanda, Keskin Rum Milleti Namına Muhtar Azarya şöyle demiştir: "Der-saadeti Beyoğlunda Tarlabasında 67 numarada Akdağmadenli Eftim Karahisar Bedis Efendiye; buradan infikak ettiğiniz halde hala Keskin Reis-i ruhanisi sıfatıyla imza atıyorsanız, infikakınız tarihinden itibaren Keskin Re'is-i ruhaniliği ile bir alakanız ve bu babda milletimizden bir gûna muttalibeye hakkınız kalmadığını ihtar ederiz."⁽⁵⁴⁾

Aynı sayıda çıkan "Papa Eftim'i Aforoz" isimli bir diğer yazıda: "Dördüncü sahifemizin ilanata mahsus son sütununda Papa Eftim'e hitaben bir Rum tarafından yazılmış bir mektup var. Pek ziyade calib-i dikkat olan bu mektup üzerine icra ettiğimiz tahkikat neticesinde Keskin Rumlarının ikiye ayrıldığını ve bir tarafın Papa Eftim'i istemekte diğer tarafında mektup sahibi ile alakalılarını istemekte olduğunu, hatta paskalya günü kilise dahilinde bir yerlerine güzelce bir de sopa salladıklarını öğrendik. Şimdi bu mektubu okuyan Papa Eftim Efendi belki aleyhindeki cereyandan telaşa düşecektir. Fakat Koca Papa'ya müstehrik olmasını tavsiye ederiz. Çünkü ekseriyat kendi tarafında imiş ve dayağı da muhalifleri yemiştir." denilerek bu konunun, cemaat arasında sebep olduğu ihtilafa da dikkat çekilmiştir⁽⁵⁵⁾.

Bu sürtüşmeler sırasında Papa Eftim, Fener Patrikhanesinin yaptığı faaliyetleri ile İstanbul Rumlarının karşı karşıya olduğu tehlikeleri an-

(52) Bkz. Tanin, 10 Kanunuevvel (Aralık) 1923 (1339) ; B.C.A, 030.01.101.623.9.

(53) Gen. Bil. İçin Bkz. Ergene, 107-115.

(54) Bayram Sakallı, Cumhuriyetin İlk Yıllarında "Keskin" Gazetesi, Ankara 1999,33.

(55) Sakallı, Keskin Gazetesi, 28.

lattığı “Fener Papazlarına Açık Mektubum” ve “Müdafaam”^(*) başlıkları ile iki muhtıra bastırması ve İstanbul Rumlarına dağıttırması⁽⁵⁶⁾. Bu muhtıraların halk üzerinde olumlu tesirleri olmuş, akli selim olan Ortodokslar Papa Eftim’in etrafında toplanmaya başlamışlardır. Bu arada Papa Eftim’i Fener Patrikhanesinin teşvikleri ile mahkemeye vermiş bulunan Damyanos Damyanidis de barışmak için vesileler aramaya başlamıştır⁽⁵⁷⁾. Bir yıl gibi süren bu anlaşmazlıklar ve karşılıklı sürtüşmeler neticesinde Galata’daki Merkez ve müteveli heyetler, kiliselerinin idarelerini Papa Eftim’e vermeyi kararlaştırmışlardır⁽⁵⁸⁾.

Papa Eftim yaptığı bu başarılı çalışmaların sonucunda Kayseri’de kurulmuş bulunan Türk Ortodoks Patrikhanesinin yeniden hayata geçirmenin zaman geldiğine karar vererek 06/06/1924 tarihinde aslen Anadolu’lu olup İstanbul’da bulunan Ortodoks cemaat heyetlerini bir araya getirmiş ve umumi bir kongre tertip etmiştir. Başkanlığa Papa Eftim’in seçildiği bu kongrede söz alan bütün üyelerin dilekleri şu dört konuda toplanmıştır:

1- Fener Patrikhanesi ile dine ve dünyaya ait ilişkilerin kesilmesi.

2- Kayseri’de evvelce kurulmuş olan Türk Ortodoks Merkez Kilisesinin İstanbul’a nakledilmesi, bu kilisenin başkanlığına Papa Eftim’in getirilmesi.

3- Ortodoks Kilisesinin müstakil olması ve bu istiklalinin hükümet tarafından tasdikine ait gerekli muamelelere hemen başlanılması.

4- Panayia Kilisesinin, Türk Ortodoksluğun merkezi olarak tanınması⁽⁵⁹⁾.

Kongrenin 14 Temmuz 1924 tarihinde yapılan oturumunda ulaşılan nihai kararda şöyle denilmiştir: “Biz, doğu Türk Ortodoks Merkez Kiliselerinin 84 temsilcisi ... Anadolu Türk Ortodoks Kiliseleri ve Cemaatleri Baştemsilcisi ‘İkonomos’ Papa Eftim Efendi başkanlığında karar verdik ki;

(*) Elden basılıp dağıtılan Papa Eftim’in muhtıralarının tam metni için bkz. Ergene, 144-185; Cihangir, 188-242.

(56) Ergene, 125 ; Jaschke, “Die Türkisch Ortodoks Kirche”, XXXI/123 ; Cihangir, 168.

(57) Bkz. Ergene, 126-132.

(58) Ercan, 425.

(59) Ergene, 186.

1- İlk Kayseride yapılan toplantıda alınan kararlar aynen geçerli olduğuna,

2- Bilindiği üzere, teb'ası olduğumuz Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine ihanet eden ve ıslah olmaz Fener Papazlarının kiliseyi idare etmekten men ve ruhani vazifelerinden ıskat edilmelerine,

3- Doğu Türk Ortodoks Kilisesi muvakkat merkezini Kayseri'den İstanbul'a nakline ve Galata'da Panayia Kilisesinin şimdilik muvakkat merkez ittihaz edilmesine,

4- Müstakil Türk Ortodoks Kilisesinin teşkiline ve kilise cemaatlerinin vekili umumisi ve Murahhası bulunan İkonomos Eftim Efendinin ruhani riyasesine tayinine,

5- Bir Kilise nizamnamesinin kaleme alınarak, kongrede kabul edilen nizamnamenin hükümetimiz tarafından kabul ve tasdikine kadar, Ruhani lider Eftim Efendi reisliği altında olmak üzere, Avukat İstimat Zihni, Damyanos Damyandidis, Koço Papadopoulos, Zamba Zambaoğlu, Dimosteni Papadopoulos ve Yani Bilbiloğlu efendilerden mürekkep daimi bir cismani heyet teşkiline, Sokrat Karahisarlıoğlu, Kiryako Göleoğlu, Anastas Manoloğlu, Nikola Vasilyadis ile Kiryako Pamukoğlu efendilerin de bu heyetin ihtiyat azaları olmak üzere intihabına ve bu heyetin, reisi ruhani Eftim efendinin riyaseti altındaki daimi ruhani heyet ile birleşmek suretiyle teşekkül edecek olan ruhani ve cismani muhtelit meclis tarafından kiliseye ait bütün umuru hususun idare edilmesine kabul ve ol vecihle karar verdiğimizize dair iş bu mazbatamızı iki nüsha olarak tanzim ve imza ile reisi ruhanimiz Eftim Efendiye ifa ettik.”⁽⁶⁰⁾

Bu kongrede ayrıca yeni oluşturulan Kilisenin çalışma usulleri ve uyulması gereken esaslarla ilgili olarak 19 asıl, bir ek maddeden oluşan tüzük tanzim edilmiştir*).

(60) Ergene, 188-189.

(*) Türk Ortodoks Patrikhanesinin daha sonraki dönemlerde temel mesnedi olan bu tüzüğün maddeleri şunlardır:

- 1- Müstakil Türk Ortodoks Kilisesi başpapaazlığına merbut Türk Ortodoks kiliselerinin hüküm ve kumandası müstakil kiliseye mensup cemaatlerin Kilise daimi reisi başpapaazın tahtı riyasetinde içtima edecek umumi heyetine aittir.
- 2- Heyeti Umumiye reisi umumide başka on iki azadan eksik teşekkül ve içtima edemez.

Fener Patrikhanesine karşı olarak yapılan bu yeni kongre ile Galata'daki Panayia Kilisesi Türk Ortodoksların yeni kilisesinin merkezi olarak kabul edilmiştir. Papa Eftim ise Türk Ortodoksların cemaat baş-

- 3- Heyeti umumiye'nin muayyen içtimaları : Her sene birinci kanunun ilk günüdür. Fevkalade olarak içtimaa lüzum ve ihtiyaç hasıl olduğunda, tarafı rıyasetten muktezi müsaadeyi resmiye'nin istihali ile, kilise ilamı usulü ile, heyeti umumiye içtimaa davet edilir. İcabında müstakil kiliseye mensup on iki zatın tahriren talebi üzerine, reisi umumi, heyeti umumi, içtimaa davete mecburdur.
- 4- Müstakil Türk Ortodoks cemaatleri tabi bulundukları Türkiye Cumhuriyeti devletinin içinde ekalliyet hukuk namı altında, kendilerinde Türk Müslüman vatandaşlarından ayrı bir hak tanımadıklarından, sırf dini müesseseden ibaret olan kiliseleri için, ayrı bir cemaat teşkilatı mevcudiyetinelüzum kalmadığı ve esasen bir mezkûr nizamname ile, her nevi maddi ticaretten salim ve sırf bir ibadethane olan kiliselere, mütevelliler heyeti namında ücretsiz ve gayri mesul bir heyetin intihabından sarfı nazar edilecektir.
- 5- Kiliseler müstakilen reisi umumi başpapaz tarafından cemaat namına Vekalet ve nizamname ahkamı üzere kumanda edileceğinden yegane mümessil ve tek mütevellî Türk Ortodokslar namına başpapazdır.
- 6- Başpapaz kaydı hayat şartıyla ruhani ve cismani kilise anayasasına göre, umum ortodoks cemaati tarafından intihap ve tayin keyfiyetinin beray-i malumat hükümete bildirilmesi ve hükümet tarafından intihabın tasvibi, dini ve vatani menfaatı icabı bulunduğu zaruridir.
- 7- Papazlar ve diyakoslar başpapazın göstereceği lüzum üzerine, Türk Ortodoks Hristiyanların heyeti umumiyesini içtimalarında kaydı hayat şartıyla seçilirler ve başpapaz tarafından da kilisece takdis ve tayin edilirler.
- 8- Başpapaz, papaz ve diyakoslar kaydı hayat şartıyla intihap ve sıfatı ruhaniyi iktisap eylediklerinden, sıfatı memuriyetlerinden tecrit ve azilleri, yalnız tabi bulundukları Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti mahkemelerinden aleyhlerine verilecek ve katiyet kesbedecek karara bağlıdır.
- 9- Papazlar ve Diyakoslar bir hata ve mesuliyetlerinden dolayı muayyen bir zaman için (bu da nihayet üç ayı geçmemek üzere) Başpapaz tarafından vazifei ruhaniyesinden el çektilirler. Fakat vazifeden el çektilirildikleri zaman zarfında, mesuliyetlerinden dolayı mahkemeye verilmişler ise, netice-i muhakemelerinde intizaren ruhani vazifelerinden mahrum kalırlar.
- 10- Ruhani memurların elbise-i ruhaniye ile sokaklarda, çarşı ve pazarlarda, dükkan ve kahvehane gibi umumi yerlerde dolaşmaları ve oturmaları katiyen memnurdur.
- 11- Ruhani memurlar kiliseden dışarı medeni kıyafetle ve mevkii içtimaiyeleriyle mütenasip olan her yerde gezip oturmakta ve meşru ticaretlerle meşgul olmakta serbesttirler. Saç ve sakal taşımak mecburiyeti yoktur.
- 12- Papazların her ay başında mukaddes su ile eski ve köhne adete göre, hane ve dükkan, sokak ve çarşılarda dolaşmaları katiyen memnurdur. Ancak Türk Ortodoks Hristiyanlarından her arzu eden , papazı evine davet eder ve evinde mukaddes su ayini yaptırabilir.
- 13- Kiliselerin mukaddes eşyalarına sivil şahıslara el ile dokunmaları, dinen caiz olmayan ve onların çok temiz olarak muhafaza edilmeleri papaz ve diyakosların dini vazife ve borçları ikti-

kanlığını ve Galata'da bu cemaate ait bulunan Aya Nikola ve Aya Yani ve Hıristos Kiliselerinin başpapazlığını üstlenmiştir⁽⁶¹⁾.

Türk Ortodoks Kilisesinin Merkezini İstanbul'a Panayia Kilisesine taşıyan ve burada faaliyetlerine devam eden Papa Eftim, Fener Patriği Grigoryus'un ölümünden sonra 18 Mart 1926 tarihinde Kayseri Metropoliti Amorsiyos, Erdek Metropoliti Krillos ve Adalar Metropoliti Agatantelos'un katıldığı bir ayin ile Fener tarafından verilen aforozu kaldırılmış, ruhani olarak Piskoposluğa yükseltilmiştir^(*). Böylece o, bağımsız bir Patrikhanenin Baş Episkoposu olmuştur⁽⁶²⁾.

zasından olan eşyayı mukaddese dini tayinlerinde diyakoslara teslim edilir ve ziyanlarından dolayı da kendileri mes'ul tutulurlar. Sivillerin ellemelerinde dinen mahzur olmayan diğer eşyalar kandilcilere teslim olunur ve ziyanlarından kandilciler mes'ul tutulur.

- 14- Başpapaz her ay başında kiliselerin bircümle eşyasını teftiş ve kontrol ederek neticeden kilisede cemaati haberdar eder.
- 15- Umuma ait olan ibadethanelerin muhafazasına devlet kanunları tekeffül eylediğinden, bu hususta cemaatçe ayrıca bir tedbir ihtihazına lüzum yoktur.
- 16- Kiliselerin öteden beri maddi idarelerini temin eden tabak (Disko) usulü ile cemaatten para toplamak gayri meşru ve gayri kanuni olduğundan memnudur.
- 17- Kilisede papazlar, diyakoslar, müezzınler ve kandilciler bila maaş çalışırlar. Düğün, vaftiz, nikah, cenaze, Liduragya, Evhaleon, Ayazmos, Baraklis ve saire gibi yapılan dini merasim ve ayinlerde herkesin şahsına ait cemaat tarafından ihtiyari olarak yapılan bahşışler ile idarelerini temin ederler.
- 18- Kiliselerin zeytinyağı, mum, elektirik ve günlük vesaire gibi ufak tefek masrafları için, her kilisede birer kutu bulundurulacak ve mezkur kutulara cemaat tarafından ihtiyari olarak atılacak teberruattan bu masraflar temin olunacaktır. Bu kutular her aybaşında, başpapaz tarafından umum müstahdemler huzurunda açılır ve hasılattan kilisenin masrafları tefrik edildikten sonra artan miktarı müstahdemin arasında müsavatan taksim edilir.
- 19- Başpapazhaneye ayrıca bir tahsisat verilmediği ve mukarrer maaşı lağvedildiği cihetle, kiliselere ait akaratin icar bedelleri bu hususa tahsis edilir. Mezkür akaretleri mülken satmamak şartı ile başpapaz namına icar ve isticar ederek hasılatından başpapazhaneye ve istihdamlarına lüzum gördüğü ruhani ve cismani memur, katip vesair hademe ücretlerini ve fevkalade masraflarını ve kendi şahsi idaresinin yeterine göre temin eder.

Zeyl-Birinci maddede heyet-i umumiye teşkil edecek cemaat kelimesi müstakil kiliseye mensup yirmi yaşından yukarı erkek ve kadın Türk Hristiyan Ortodoksları diye tefsir edilir. Ergene, 188-193 ; Jashcke, "Die Türkisch Ortodoks Kirche", XXXI/123-124 ; Cihangir, 244-250.

(61) Bkz. Ercan, 425-426 ; Cihangir, 244-250.

(*) Papa Efüm'in Piskoposluğa terfi ettiği ayinin belgelerinin aslı ve tercümesi için bkz.Ercan, 437-438..

(62) Bkz, Ercan, 427 ; Cihangir, 263-264.

B- TÜRK ORTODOKS PATRİKHANESİ VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ İLE İLİŞKİLERİ

Türk Ortodokslarının, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile ilişkileri, Kurtuluş Savaşı yıllarına rastlamaktadır. Anadolu'nun işgal edildiği yıllarda Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, Anadolu'daki Ortodokslardan işgal kuvvetlerinin yanında yer almalarını istemiştir. Fener Patrikhane- sinin bu talimatına rağmen, vatansever birçok Ortodoks, bu emre karşı çıkmış ve Ankara'da yeni oluşturulan hükümetin yanında olduklarını çektikleri telgraflarla ortaya koymuşlardır. Bu mücadelede de önderliği Papa Eftim yapmıştır.

Kayseri'de Zincidere Manastırında düzenlenen Anadolu Türk Ortodoksları kongresi ve arkasından da Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhane- sinin kurulması üzerine Papa Eftim, Ankara'daki yeni Hükümet adına hareket eder gibi Anadolu Türk Ortodokslarının Türk Ordusuna karşı ayaklanmalarını önlemiştir. Aksiyon Dergisinde "Sürgündeki Hristiyan Türkler" başlıklı yazısında Ercan Yavuz, Yozgat'lı olması hasebiyle Çerkez Ethem'in Papa Eftim'i, Atatürk ile tanıştırdığını; onun da Sivas Kongresinden önce kendisini Sivas'a davet ederek görüş alışverişinde bulunduğunu, ulaştığı bu bilginin Patrik Vekili Selçuk Erenerol tarafın- dan da teyit edildiğini bildirmiştir⁽⁶³⁾.

Fener Patrikhanesi, Papa Eftim'in işgal yıllarında yaptığı çalışmaları zararlı görmüş, İstanbul Hükümetinden tutuklatılmasını talep etmiş, ancak bu emir Keskin Kaymakamı Avni Bey tarafından yerine getiril- memiştir⁽⁶⁴⁾. Kurtuluş Savaşı esnasında Fener Patrikhanesinin yabancı basın ajanslarına Anadolu'daki Hristiyanlara soykırım uygulanıyor şek- lindeki iddialarına karşın o, Fener'in dini siyasete alet ettiğini ileri sü- rererek gazetecileri Anadolu'ya davet etmiştir. Yabancı gazeteciler ile yaptığı görüşmede de; Türklerin Hristiyanları öldürdüğü iddialarının asılsız olduğunu, öldürülenlerin Milli Hükümete ve Türk Milli davası- na ihanet edenler olduğunu, mahkemede yargılanıp idam edilenlerin ço- ğunu ise Müslüman Türkler'in teşkil ettiğini, Akdağmadeni, Konya gi-

(63) Ercan Yavuz, "Sürgündeki Hristiyan Türkler" Aksiyon Dergisi, 17-23 Ocak 1998, Sayı: 163, 28.

(64) Cihangir, 34-35

bi yerlerin de aynı konumda bulunduğunu belirterek, verilen bu müca-
delenin hürriyet ve istiklal mücadelesinden başka bir şey olmadığını be-
yan etmiştir⁽⁶⁵⁾.

Papa Eftim, en önemli girişimi olan Kayseri Kongresini tertip et-
meden önce Milli Hükümet yetkilileri ve Adalet Bakanı ile görüşmüş,
yapılması gereken çalışmaları anlatmış, faaliyetlerini hükümetin bilgisi
dahilinde yapmıştır⁽⁶⁶⁾. Kayseri’de kongre düzenlenebilmesi için gerek-
li olan Episkoposları bir araya getirmek için de bu ilişkilerini kullan-
mış, Erzurum ve Erzincanda hükümet tarafından mecburi ikamete tabi
olan Konya Metropoliti Prokopiyos ile Antalya Episkoposu Melet-
yos’un af edilerek kongreye katılımlarını sağlamıştır⁽⁶⁷⁾.

Papa Eftim, Lozan görüşmeleri esnasında Fener Patrikhanesi’nin
Türkiye hudutları dışına çıkarılması ile ilgili olarak da çok ciddi bir ra-
por hazırlamış, bu raporu Başvekil olan Rauf Orbay’a sunmuştur. Rauf
Bey, bu raporu bir kurye ile Lozan’a göndermiştir. Bu raporun kendi-
leri için görüşmelerde tarihi ve değerli bir mesnet teşkil ettiğini Rıza
Nur’un şöyle dile getirdiği zikredilmiştir : “Fener Patrikhanesinin na-
sıl ihanet ve fesat yuvası olduğunu bu rapordan daha veciz izah etmek
imkansızdır... Hristiyan Türk olarak kalmış ve şimdi zerresine rastlan-
mayan sadık tebaanın sadık ve son mümessillerinden olan Yozgat’ın
Akdağmadeni’nde doğmuş bu zatın her kısmı tarihi değeri müsbet ve-
sikalara bağlı ifşaatı, Fener Patrikhanesinin istikbalde de Türklüğü yıkı-
cı ve ezici her hareketin yanı başında, Bizans ruhunun, Mega-
lo-İdea’nın, Büyük Yunanistan rüyasının bağrımızda beslediğimiz tah-
rikçisi olduğunu anlatır...”⁽⁶⁸⁾

Lozan görüşmelerinin neticesinde Anadolu’da bulunan bütün Orto-
doks nüfusun mübadele edilmesi üzerine Papa Eftim, Keskin’e geri dön-
müştür. Daha sonra bir gün Ankara’ya çağırılarak Başbakan Fethi Bey
tarafından karşılanmış, Kayseri’deki Türk Ortodoks Patrikhanesinin ka-

(65) Nurettin Peker, “Türk Dostu Değil Türk Oğlu Türk Papa Eftim’in Arkasından”, Tarih Konu-
şuyor, 1968, C.8. Sayı 52, 3691.

(66) Cihangir, 62.

(67) Cihangir, 63.

(68) Peker, 3691.

patılması ile ilgili olarak şöyle teselli edilmiştir:“Sizden yeni hizmetler bekliyoruz. Bize bildirildiğine göre Patriklik, bir takım yanlış anlamalar sonucu hükümetimizle aralarında bozulan güven ortamını onarmak ve ilişkileri yenilemek istiyor. Biz bir cevap vermedik. Fakat sizi İstanbul’a gönderip, patriklik ile gayri resmi temas kurmaya karar verdik. Sizin vereceğiniz rapora göre kesin bir karara varacağız. Bizim isteklerimizi siz tam olarak biliyorsunuz. Onların dindaşı olarak da düşüncelerini tespit edebilirsiniz. Eğer niyetlerinde samimi iseler bizi bilgilendirecek ve size vereceğim talimatları bekleyeceksiniz. Bu şekilde hem kiliseniz ve İstanbul’daki dindaşlarınız için bir şefaathemini etmiş, böylelikle hem onlara hem de hükümetimize büyük bir hizmet etmiş bulunacaksınız.”(69)

Eftim, İstanbul’a geldikten sonra Fener Patrikhanesi’ne hükümetin isteklerini deklare etmiş, Meletyos’un azlını sağlamış, yeni oluşturduğu Sen Sinod tarafından kendisine Patrikhane Mümressilliği verilerek Ankara’da hükümet nezdinde görüşmeler yapmak üzere görevlendirilmiştir. Grigoryus’un, Meletyos’un yerine patrik seçilmesi üzerine Fener ile olan ilişkilerini kesmiştir(70). Papa Eftim, bütün bu mücadelelerinde hükümetin desteğini hep yanında görmüştür.

Galata Kiliselerinde, Panayia merkez olmak üzere, Türk Ortodoks Patrikhanesinin temelleri atılırken, Fener Patrikhanesi tarafından anılan kiliselerin işgal altında olduğu ve Patrikhaneye iadesi yolundaki Hükümete yapılan itirazlar ve şikayetler, yersiz aynı zamanda laikliğe aykırı olduğu belirtilerek reddedilmiştir(71). Papa Eftim ve Türk Ortodokslar hakkındaki şikayetler, İstanbul’a gelişinde Fener Papazları tarafından Mustafa Kemal Atatürk’e de iletilmiştir. O da; “Aynı dine salık ve aynı hukuka malik bulunan herhangi bir vatandaşın mabedine girmekten ve ibadetini yapmaktan men edilmesine, Cumhuriyet kanunları katiyen cevaz vermez. Mezkûr kiliselere aynı dine salık bir cemaat tarafından vaziyet edildiğine göre Hükümetçe yapılacak bir şey yoktur.” şeklinde cevap vererek şikayetleri geri çevirmiştir(72).

(69) Ergene, 57-59 ; Jäschke, “Die Türkisch Ortodoks Kirche”, XXXI/119 ; Cihangir, 99-101.

(70) Bkz. Ergene, 72-105.

(71) Ergene, 187.

(72) Ergene, 188.

Atatürk, Türk Ortodokslarının varlığını bir vakıa olarak kabul edenlerden biriydi. Kurtuluş Savaşında Türk Ordusunun yanında yer almış bulunan bu insanlarla ilişkisi de o yıllara dayanmaktaydı. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmir'de Latife Hanım ile evlilikleri üzerine Türk Ortodoksları adına Umum Anadolu Türk Ortodoksları Başepiskoposu Prokopiyos tarafından bir kutlama telgrafı çekilmiş, Atatürk de bu telgrafa; "Kayseri'de Türk Ortodoks Başepiskoposu Prokopiyos Hazretlerine. Tebriklerinize refikam hanım ile beraber teşekkür eylerim." diyerek mukabelede bulunmuş ve Türk Ortodoksların müstakil varlığını Türk Ortodoks Başepiskoposu ibaresi ile teyit etmiştir⁽⁷³⁾.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Türk Ortodoks Patrikhanesinin ilişkilerinin de bu sebeplerle Cumhuriyetin ilk yıllarında çok üst seviyede olduğu görülmektedir. Hükümet, Kurtuluş Savaşı esnasında yanında bulunan bu insanları savaş sonrasında da sahiplenmiştir. Papa Eftim ve ailesi Lozan Anlaşmasına göre mübadeleye tabi olmalarına rağmen Bakanlar Kurulu Kararı ile Mübadeleden istisna tutulmuşlardır. Bu tarihi karar şöyledir:

"Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet Kalem-i Mahsus Müdiriyyeti Adet 744.

Kararname

Papa Eftim Efendinin Hareket-ı Milliye'nin İptidasından beri Türkiye davasıyla alakadar görünmesi ve Patrikhane ile arasındaki vaziyet nazarı itibare alındığı takdirde efrad-ı ailesinin mübadeleye tabi olması duçar-ı felaket olacağı muhakkak bulunduğundan bu hususta bir karar ittihaızı talebini havi Dahiliyye Vekalet-i Celilesinin 20.8.340 tarih ve Emniyet-i Umumiye Müdiriyyeti 3798 numaralı tezkiresi üzerine muama ileyh Papa Eftim Efendi ve Ailesinin İstanbul'da yerleşmesine müsaade itası ile İcra Vekilleri Hey'etinin 3.8.340 tarihli içtimasında karar gir olmuştur. 3.8.340 (03.08.1924)

*Türkiye Reis-icumhuru
Gazi M. Kemal*

(73) Anadolu'da Ortodoksluk Sadası, 28 Kanunusani (Ocak) 1923, Sayı: 15.

<i>Başvekil ve Hariciye Vekili İsmet</i>	<i>Müdafa-i Milliye Vekili Kazım</i>	<i>Adliye Vekili Mustafa Necati</i>	<i>Dahiliye Vekili Dr. Refik</i>
<i>Maliye Vekili Mustafa Abdulhalık</i>	<i>Maarif Vekili Vasf</i>	<i>Nafia Vekili Süleyman Sırrı</i>	<i>Ziraat Vekili Zekai</i>
<i>Ticaret Vekili Hasan Hüsnü</i>			
<i>Sıhhiye ve Muaavenet-i İctimaiye Vekili Dr. Vefik</i>		<i>Mübadele, İmar ve İskan Vekili Rafet”⁽⁷⁴⁾</i>	

Yaptığı bütün çalışmalarda Papa Eftim’in yanında ve ona destek olan Bodrumlu İstimat Zihni’nin de 29 Nisan 1341 (1925) tarih ve 1844 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile aynı gerekçelerle mübadeleden muaf tutulmasına karar verilmiştir⁽⁷⁵⁾.

Türk Ortodoks Patrikhanesi kurulduğu günden itibaren Cumhuriyetin ilk yıllarında Fener Patrikhanesi ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında bir köprü olmuş, Fener Patrikhanesinin konumuna göre bazen yaptığı faaliyetlerle öne çıkmış, bazen de Türk Devleti ve Hükümetinin çıkarlarını göz önüne alarak geri planda kalmıştır.

30 Ekim 1930’da Türkiye ile Yunanistan arasında karşılıklı dostluk ve saldırmazlık anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmadan sonra Türkiye ile Yunanistan arasında esmeye başlayan dostluk rüzgarları, iki ülke arasındaki problemlerde bir yumuşamayı başlatmıştır. Bunun üzerine de, Papa Eftim’den faaliyetlerini biraz askıya alması istenmiştir⁽⁷⁶⁾. Bu dönemler aynı zamanda, Türk Ortodoks Patrikhanesinin Fener Patrikhanesi ile olan mücadelesinde yumuşama olduğu dönemler olmuştur.

Papa Eftim, Atatürk tarafından karar verilen azınlıkların Türkiye Büyük Millet Meclisinde temsil edilmesi konusunda başarılı bir çalışma yaparak en yakın taraftarlarından ve Kayseri’den beri beraber mücadele ettiği İstimat Zihni’nin mebus olarak seçilmesini sağlamıştır⁽⁷⁷⁾.

(74) B.C.A. 030.18.01-010.37.1

(75) Bkz. B.C.A. 030.18.01-013.25.18

(76) Jaschke, “Die Türkisch Ortodoks Kirche”, XXXI/125-126.

(77) Jaschke, “Die Türkisch Ortodoks Kirche”, XXXI/126.

İstimat Zihni'nin mebus seçilmesi için Papa Eftim tarafından Başbakanlığa bir mektup yazılmış, mektupta talep edilen hususlarla ilgili olarak Cumhuriyet Halk Partisi mütaka müfettişlerince konu incelenerek genel sekreterliğe, oradan da Başbakanlığa bildirilmiştir⁽⁷⁸⁾.

Papa Eftim, 12 Haziran 1935 tarihinde çıkarılan ve devletin tanınmış olduğu sekiz dini cemaat liderlerinin umuma açık yerlerde dini kisve-leriyle dolaşabileceklerinin istisna edildiği kararnamede dini kisvesi ile umuma açık yerlerde dolabilecek ruhani liderler arasındaki yerini almıştır⁽⁷⁹⁾. 13 Mart 1964 gün ve 11660 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı Papa Eftim bu kararnameden istisna edilmiş ve bu muafiyet Müstakil Türk Ortodoks İstanbul Başpiskoposu Turgut Erenrol'a tanınmıştır⁽⁸⁰⁾.

Türk Ortodoksların, Atatürk'ün ölümünden sonra kurulan hükümetlerle de ilişkileri iyi olarak devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşının çıktığı dönemler ise, Türk Ortodoks Patrikhanesinin yıldızının sönmeye başladığı dönemlerdir. Bu dönemde Türk Ortodoks Patrikhanesi ile Fener arasında özellikle Balıklı Rum Hastanesi ve Galata'daki kiliselerin iadesi konusu sık sık gündeme gelmiştir. Bu konu, Hükümetçe de yakından takip edilmiş; 1946 yılı Nisan-Mayıs aylarında bu konularla ilgili olarak Rumca gazetelerde çıkan haberler, önemine binaen tercüme edilerek Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğüne verilmiştir⁽⁸¹⁾.

Rumca Gazetelerde çıkan bu haberler ve hastanenin Hükümet için problem olmaya başlaması üzerine Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Türk-Yunan dostluğunun pekiştirilmesi için Balıklı Rum Hastanesinin Fener Patrikhanesine iade edilmesini Papa Eftim'den istemiştir. O da, Türk-Yunan dostluğuna inanmadığını, ancak hastaneye de ihtiyacı olmadığı için isterse Hükümetin alabileceğini söylemiştir⁽⁸²⁾.

1949 yılında Athenegoras'ın Fener Patriği olarak Türkiye'ye gelecek göreve başlamasından sonra Türk Ortodoks Patrikhanesi ile Hükü-

(78) Bkz. B.C.A. 030.01-134.873.2.

(79) Jaschke, "Die Türkisch Ortodoks Kirche", XXXI/, XXXI/126

(80) Bkz. Süleyman Yeşilyurt, Türk Hristiyanların Patrikhanesi, Ankara 1995, 181.

(81) Bkz. B.C.A. 030.01-101.623.9 ; 030.01-101.623.10 Ek:9-16.

(82) Jaschke, "Die Türkisch Ortodoks Kirche", XXXI/127.

met arasındaki ilişki eski canlılığını yitirmeye başlamıştır. Athanegoras'ın, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından ABD Başkanı Truman'ın mesajını iletmek üzere kabul edilmesi, daha sonra da Amerika'ya yayın yapan radyoda Türkiye Cumhuriyetinin gücünden ve atılımlarından bahseden bir konuşma yapması yeni patriğin hükümet nezdindeki itibarını da artırmıştır⁽⁸³⁾.

Athanegoras, İsmet İnönü tarafından kabulden sonra Dışişleri Bakanlığı Köşküne giderek Bakan Necmettin Sadak'ı ziyaret etmiş, onuruna da akşam Devlet Konukevi olan Ankara Palas'ta bir akşam yemeği verilmiştir. Bu yemekte, Hükümeti Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu temsil etmiştir. Ayrıca, bu yemeğe bazı milletvekilleri ile üst düzey bürokratlar da katılmıştır⁽⁸⁴⁾.

Demokrat Partinin iktidara geldiği yıllar ise Türk Ortodoks Patrikhanesinin yıldızının sönmeye başladığı ve gücünü kaybetmeye başladığı dönem olmuştur. Yavaş yavaş İstanbul'daki cemaatini de kayıp ederek zayıflamaya başlamış bulunan Patrikhane ile bu dönemlerdeki hükümet ilişkilerini Turgut Erenrol şöyle dile getirmiştir : “Demokrat Parti dönemi bizim için en berbat dönemlerden biri oldu. Adnan Menderes o dönemde Athenagoras'ın ayağına gidip elini öptü. Athenagoras'ın kılıcının iki tarafı da kesiyordu. O zamanlar Menderes, Athenagoras'ın elini öperek Amerika'dan hep dolarları alacağını zannediyordu. Bu dönemde, bütün olup bitenler sebebiyle idaredekilerin yanlarına bile yaklaşamazdı.”⁽⁸⁵⁾

1950' li yılların sonlarına doğru, Başpiskopos Makarios'un Kıbrıs'ta Türklere karşı işlediği cinayetler Türkiye kamuoyunda infial uyandırmıştır. Türk Ortodoks Patrikhanesi, Rum Ortodoks Patriği Athanegoras'ın bu katliamları tel'in etmemesini iyi kullanarak kendini yeniden gündeme taşımışsa da, bu uzun ömürlü olmamıştır. Kurtuluş Savaşından beri Fener Patrikhanesi ile mücadelesini sürdüren Papa Eftim, 1960 yılında felç geçirmiş, onun yürütmekte olduğu faaliyetleri ise dini ve millî görevlerini vekaleten oğlu Turgut Erenrol üstlenmiştir⁽⁸⁶⁾.

(83) Jaschke, “Die Türkisch Ortodoks Kirche”, XXXI/128.

(84) Yeşilyurt, 74.

(85) Cihangir, 311.

(86) Benlisoy-Macar, 58.

Turgut Erenrol, 1960 İhtilalinden sonra patrikhanenin problemlerini anlatmak üzere Ankara'ya gelmiş ve burada Başbakanlık görevini üstlenmiş bulunan Albay Alpaslan Türkeş ile görüşmüştür. Bu sıcak görüşmeyi o, şöyle nakletmiştir: “Bize en olumlu davranan politikacı Alpaslan Türkeş bey olmuştur. Ankara’da Başbakanlıkta beni Albay üniformasıyla karşıladı. Sarıldı, öptü ve buyurun oturun Turgut Bey; ‘Babanın oğlu geldi’ dedi. Hemen konuya girerek durumumuzu sordu. Kısaca konuyu anlatmam üzerine ‘Hiç durmayın burada, gidin bir teşkilat şeması çıkartın hemen getirin’ dedi.”⁽⁸⁷⁾

Türkeş Beyin kendisinden istediği teşkilat şemasını çıkarmak için hazırlıklarda bulunan Turgut Erenrol, daha sonra Türkeş ve arkadaşlarının İhtilal Komitesinden tasfiye edildiğini öğrenmiştir. Duyduğu bu haberin akabinde Türkeş ile Mecliste yeniden görüşmüş, onun talebini tekrarlaması üzerine kendisinden istenen teşkilat şemasını hazırlayarak Türkeş Beye götürmüştür. Alpaslan Türkeş, Muzaffer Özdağ ile birlikte konunun Cemal Gürsel’e iletilerek görüşülmesi için bir randevu alma girişiminde bulunmuşlar, ancak orada bulunan diğer İhtilal Komitesi üyeleri, bu çalışmalara batının tepki göstereceği tezi ile karşı çıkmışlardır. Türkeş ve Özdağ ise Turgut Erenrol’a maddi ve manevi her çeşit destekte bulunacaklarını belirtmişlerdir. Ancak kısa bir zaman sonra da Alpaslan Türkeş ve arkadaşlarının tutuklanması üzerine, Turgut Erenrol İstanbul’a eli boş dönmüştür⁽⁸⁸⁾.

Turgut Erenrol, 1965 yılında yine Ankara’ya gelerek Kemal Satır ve daha sonra Maliye Bakanı Ferit Melen ile Türk Ortodoks Patrikhanesinin problemleri ile ilgili görüşmeler yapmış; ancak bu görüşmelerden de netice alınamamıştır⁽⁸⁹⁾.

1960’lı yılların başında felç geçirdiği için görevini oğluna devretmiş bulunan Papa Eftim, 14 Mart 1968 tarihinde yakalandığı bu hastalık sebebiyle hayata gözlerini yummuştur. Papa Eftim’in cenazesi Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında verdiği mücadeleye ve kurduğu Pat-

(87) Cihangir, 313.

(88) Bkz. Cihangir, 313-314.

(89) Cihangir, 315-317.

rikhaneye merkez yaptığı Panayia Kilisesinde icra edilen bir ayin sonrasında Şişli Rum Ortodoks mezarlığına defnedilmiştir. Hükümet adına cenazesine üst seviyede katılım olmamış, CHP Milletvekili Oguz Oran cenazeye iştirak etmiş ve bir konuşma yapmıştır⁽⁹⁰⁾.

Menderes Hükümeti gibi Demirel Hükümetleri dönemlerinde de Türk Ortodoks Patrikhanesi, beklenen ve arzulanan duruma kavuşamamıştır. II. Papa Eftim unvanı ile Türk Ortodoks Patrikliğini üstlenen ve babasının bıraktığı mücadeleyi devam ettiren⁽⁹¹⁾ Turgut Erenrol, Başbakan olan Demirel'den altı defa randevu talebinde bulunmuş, ancak cevap alamamıştır. Hükümetin bu tavrını da o, Türk Ortodoks Patrikhanesinin taleplerine olumlu cevap veremeyecek olmaları şeklinde açıklamıştır. Papa II. Jean Paul'un Türkiye'yi ziyareti esnasında Turgut Erenrol, Türk Ortodoks Patriği olarak, karşılama komitesindeki protokol listesine alınmamış, çağrılmamasına rağmen karşılamaya gideceğini basın organları aracılığı ile belirtmiş, ancak kendisine emniyet yetkililerince "Papa'yı karşılamaya gitmeyeceksin" emri tebliğ edilmiştir⁽⁹²⁾.

Turgut Özal ve Anavatan Partisi iktidarı döneminde de Türk Ortodoks Patrikhanesi hükümetten gerekli desteği bulamamıştır. Bu dönem Türk Hükümeti, yüzünü oldukça fazlasıyla Batıya dönmüş ve Avrupa Birliğine girmek için çalışmalar yapmış olması sebebiyle Türk Ortodoks Patrikhanesi gibi problemlili bir konu ile iç içe olmak istememiştir. Ancak Başbakan Turgut Özal, bu dönemde Türk Ortodokslara göstermediği ilgi ve müsamahayı Fener Rum Patrikhanesine defalarca göstermiştir. Patrik Dimitrios'un, Ortodoks alemine yönelik ve ökümeniklik iddiasını perçinleyecek olan gezilerine Hükümet ses çıkarmamıştır. Özal, Cumhurbaşkanı olduğunda kabul ettiği ilk dini şahsiyet Patrik Dimitrios olmuştur. Bu kabulde Patrik, ona, Patrikhanenin onarımı için gösterdiği yakın ilgiden dolayı teşekkür etmiştir. Cumhurbaşkanı, yeni onarılan binanın açılışına hükümetten bir bakanın katılması için de talimat vermiştir⁽⁹³⁾.

(90) Bkz. Tercüman Gazetesi, 15-18 Mart 1968.

(91) Ercan, 429.

(92) Cihangir, 318-319.

(93) Şahin, 311.

Turgut Özal, Başbakanlığı döneminde, Türkiye aleyhine yaptığı faaliyetler sebebiyle 1958 yılında sınır dışı edilmiş bulunan Metropolit Yakovas ile Amerika'ya gittiğinde defalarca görüşmüş ve onun özel izinle Türkiye'ye girişini sağlamıştır⁽⁹⁴⁾. Patrik Dimitrios'un ölümünden sonra Bartholomeos, 1991 yılında patrik olarak göreve gelmiş, Fener Patrikhanesinin uluslar arası platforma taşınması faaliyetlerine hız vermiştir. Fener Patrikhanesinin faaliyetlerini artırdığı bu dönemlerde, Türk Ortodoks Patrikhanesi de bu faaliyetlerin perde arkası ile ilgili yapmış olduğu basın açıklamalarıyla daima gündemde kalmıştır..

1990'lı yılların başlarında Sovyetler Birliğinin tarihe karışarak bu bölgede bağımsız ve özerk Türk Cumhuriyetlerinin ortaya çıkmış olması; Türk Ortodoks Patrikhanesine yeni bir çalışma zemini doğurmuştur. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen II. Papa Eftim Turgut Erenerol, bir ülkü olarak ömrünün ahirine rastlayan yıllarda Hristiyan Türk Halklarını bir Kilise altında toplamaya yönelik çalışmalar yapmıştır. 1991 yılı Haziran ayında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfının düzenlediği bir toplantıda o, Gagavuz Türkleri Cumhurbaşkanı Stefan Topal ile görüşmüş ve geleceğe ilişkin müzakerelerde bulunmuş, ancak bu görüşmeden kısa bir zaman sonra da hayata veda etmiştir. Onu son yolculuğuna az bir devlet adamı ve İstanbul Müftülüğü temsilcileri katılmış, cenazesi dualarla uğurlamıştır⁽⁹⁵⁾.

Turgut Erenerol' ölümünden sonra Patrik olarak görevi kardeşi Selçuk Erenerol üstlenmiş ve Fener Patrikhanesi ile olan mücadeleyi devam ettirmiştir. Selçuk Erenerol da, 20.12. 2002 tarihinde geçirdiği bir kalp krizi neticesinde hayata gözlerini yummuş, cenazesi Bulgar Kilisesi Başpiskoposu Kosta'nın icra ettiği bir ayin ile defnedilmiştir. Selçuk Erenerol'un cenazesine Marmara İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Zekeriyya Beyaz da katılmış; cenazede dua etmiş ve fatiha okumuştur. Cenazeye, çok sayıda sivil kurum temsilcisi ve vandaş katılmış; MGK Genel Sekreteri, MHP Genel Başkanı, İP Ge-

(94) Şahin, 311.

(95) Cihangir, 319-320.

nel Başkanı ve daha bir çok kişi çelenk göndererek taziyelerini bildirmişti⁽⁹⁶⁾.

Tez hazırlama süresi içinde yaptığımız görüşmelerin birinde Selçuk Erenerol, Hükümetin kendilerini yalnız bıraktığından ve sahiplenmediğinden yakınmıştır. Mesut Yılmaz Başbakan iken onu ziyaret ettiğini, onun da Patrikhane'ye kendilerini iade-i ziyarete geleceği sözünü verdiğini, Başbakanı karşılamak için Patrikhane'de boya, bakım ve tamir işlerine giriştiklerini belirtmiştir. Ancak daha sonraki yaptığımız görüşmelerde bu ziyaretin gerçekleşmediğini belirtmiştir.

Halen Fener Patrikhanesine karşı amansız bir mücadele veren Türk Ortodoks Patrikhanesine olan ilgisizliği göstermesi açısından şu haber ilginç olmalıdır: **“Türk Ortodoksları Patriği Selçuk Erenerol İstifa Etti** (14 Mart 2002) Fener Rum Patrikhanesi'nin Heybeliada Ruhban Okulu'nun yeniden öğretime açılması için yürüttüğü kampanyaya devam ederken, Türk Ortodoksları arasında da sürpriz gelişmeler yaşanıyor. NTV'nin haberine göre, Atatürk tarafından Fener Rum Patrikhane'sine karşı denge unsuru olarak kurulan Bağımsız Türk Ortodokslarının Patriği Selçuk Erenerol İstanbul Valiliğinin kendilerine karşı uygulamalarını protesto için görevinden istifa etti... Erenerol, istifa dilekçesini İstanbul Valiliğine gönderdi. Erenerol, bir süredir Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı mücadelesinde yalnız bırakıldığını ve destek görmediğini belirtiyor, İstanbul Valiliğinin kendisine yardımcı olmadığını ileri sürüyordu. Selçuk Erenerol valiliğe gönderdiği istifa dilekçesinde şu görüşlere yer verdi: '80 senedir Fener Rum Patrikhanesi'yle sürdürmüş olduğumuz milli mücadele davamız burada sona ermiştir. Sona erdiren sizler olduğunuzdan mutlu olabilirsiniz. Sizleri Allah'a havale ediyorum. Bu kararım Fener Rum Patrikhanesi ve Yunanistan'ı memnun eder. Bir an evvel Avrupa Birliğine girebilirsiniz.' Selçuk Erenerol'un istifasının valilik tarafından işleme konulduğu öğrenildi.”⁽⁹⁷⁾

(96) Bkz. 23.12.2002 tarihli Posta, Zaman, Milli Gazete, Yeniçağ, Star Gazeteleri.

(97) <http://www.haberx.com/news>.

C- TÜRK ORTODOKS PATRİKHANESİNİN FENER RUM PATRİKHANESİ İLE MÜCADELESİ VE SEBEPLERİ

Türk Ortodoks Patrikhanesinin Fener Patrikhanesi ile mücadelesi- nin tam olarak başlangıcı, kuruluşundan önceki yıllara, Kurtuluş sava- şı yıllarına uzanmaktadır. Tez çalışması esnasında görüştüğümüz Türk Ortodoks Patriği Selçuk Erenerol, Fener ile olan mücadelelerinin teme- linde milli bir kavganın yattığını, bu kavganın başlangıcının da İstiklal Savaşı dönemleri olduğunu belirtmiş, daha sonraki yıllarda da Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin Türk Devleti aleyhine yaptığı her faali- yette karşısında Türk Ortodoks Kilisesi mensuplarını bulduğunu ifade etmiştir.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin bütün kiliselere gönderdiği tamimde “Biz Türk değiliz, Türklerle ala- kayı kestik. Milli hareketleriyle alakamız yok. Hükümet tarafından va- ki olacak seçim davetlerine iştirak etmeyiniz”⁽⁹⁸⁾ denilmesi üzerine Keskin’de Metropolit Vekili olan Papa Eftim, bu tamimim ne dine, ne mantığa, ne de insanlığa uygun olduğunu belirterek karşı çıkmış ve mü- cadelesini başlatmıştır⁽⁹⁹⁾.

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin Kiliselere gönderdiği bu ta- mime karşı Papa Eftim, Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 30 Kasım 1921 tarihli nüshasında da yayınlanmış bulunan Umum Anadolu Orto- doks Cemaat ve Kiliselerine hitaben ilk beyannamesini yayınlamıştır. O, bu beyanname, Fener Patrikhanesinin tarih boyunca yaptığı yan- lışlıkları özetlemiş, dini siyasete alet ederek Anadolu’daki Türk Orto- doksların Yunanlı gibi gösterilmesinin gerçek dışı olduğunu vurgulamış ve bütün Anadolu Ortodokslarını yeni Hükümetin etrafında birleşmeye çağırmıştır⁽¹⁰⁰⁾.

Yine bu yıllarda Patrik Meletyos tarafından Anadolu Kiliselerine; Anadolu’nun Hristiyan toprağı olduğu ve bu savaşın sonunda Türklerin

(98) Bkz. İkdâm, 25 Kanunuevvel (Aralık) 1921.

(99) Bkz. Elöve, 363.

(100) Bkz. Hakimiyet-i Milliye, 30 Teşrinisani (Kasım) 1921 ; Cihangir, 29-33 ; Ekincikli, 177-180.

tam anlamıyla hezimete uğratılacağı, Yunan Ordusunun Megalo İdea'ya gerçekleştirmek için Anadolu'ya çıkması sebebiyle yardım edilmesi hususlarında bir başka talimat gönderilmiştir. İstimat Zihni, Anadolu Ortodoksluk Sadası isimli gazetede bu tamimi çok sert bir dille eleştirilmiştir. Bu eleştiride, Fener Patrikhanesinin Anadolu Hristiyanlarını sonu belli olmayan bir maceraya sürüklediği, Yunan Ordusunun kısa zaman içinde hezimete uğrayarak Anadolu'yu terk edeceği, Anadolu'nun sonuza kadar bir Türk toprağı olarak kalacağı vurgulanmıştır⁽¹⁰¹⁾.

Papa Eftim, Türk Heyetince Lozan görüşmeleri esnasında kullanılmak üzere, Fener Patrikhanesinin yıkıcı faaliyetlerini anlattığı bir raporu hazırlayarak Başvekil Rauf Orbay'a vermiş, rapordaki bilgiler görüşmelerde dikkate alınmıştır. Türk Heyeti, bu bilgilerle Fener Patrikhanesinin, Bizans Ruhunun, Megalo-İdea'nın ve Büyük Yunanistan rüyasının bağrımızda beslenen tahrikçisi olduğunu delilleriyle ortaya koymuştur⁽¹⁰²⁾.

Papa Eftim, 4 Eylül 1923 tarihinde yayınladığı ve broşür olarak dağıttığı Muhtıra niteliğindeki beyannamesinde Fener ile mücadelesinin sebeplerini şöyle açıklamıştır: "...Fener Papazlarının bir kısmı bilinen bir kısmı da bilinmeyen, nice nice fenalıkları, hele hükümetimize karşı düşmanca cephe almaları, yalnız ben acizinizi değil, siz Ortodoksları da çok müteessir etmiştir. Bu sebeptendir ki, bir çoklarımız Fener Papazlarına karşı cephe almış bulunuyor. Sırası geldikçe kendilerine karşı hoşnutsuzluğunuzu dile getiriyorsunuz. Bu hırs ve öfke sizlerin dini, millî duygu ve imanınızın eseridir. O geniş cübbeli, sözüm ona büyük ve aziz metropolitlerin, Patrikhanemizin sakin havasını ve çevresine hale getirdiklerini ve bu yüzden biz Ortodokslara neler kaybettirdiklerini, burada bilmem tekrar etmeye gerek var mıdır? Fener Papazlarının, kan ve soy kardeşlerimiz olan Türk Milleti aleyhindeki çılgınca takibe kalkıştıkları iğrenç siyaset ve hareketler yüzünden, hiç şüphesiz ki pek haklı olarak uğranılan kayıpları ve sonuçları tekrar sayılıp dökülmeyecek kadar para ve korkunç, mağdurları da o nisbette çoktur, değil mi? Güne-

(101) Anadolu'da Ortodoksluk Sadası, 10 Eylül 1922, Sayı 2.

(102) Peker, 3691.

şin ışıkları her hangi bir şekilde ne kapanabilir, ne de unutulabilir ! Bunları neden boş yere inkar ile gizlemeye, yalanlarla değiştirmeye uğraşalım....”(103)

Papa Eftim, Fener Patrikhanesi ile aralarındaki ihtilafın kaynağını soran Fransız gazeteciye mücadelesinin sebebini ortaya koyan şu açıklamayı yapmıştır : “...İstanbul Patriğini Kilise Kanununa göre, Anadolu’daki cemaat ve kilise temsilcilerinin İstanbul’daki cemaat ve temsilcileriyle birlikte seçmeleri gerekirken Fenerdeki Papazlar, bu kanunu hiçe saydılar ve patriği kendi başlarına seçmeye başladılar. Sonunda, kanuna aykırı olarak patrikliğe seçtikleri meşhur Meletyos zamanında da kilise kanununun seçime ait hükümleri gibi diğer hususlara ait hükümlerini de ayak altına alıp terk ettiler. Bu arada dini ve kiliseyi siyasete alet etmek marifetini göstermekten de çekinmediler. Bütün Ortodoks cemaatlerinin temsilcisi sıfatıyla Türkiye Hükümetiyle olan münasebetlerini kestiler ve Yunanistan’a iltihak ettiklerini bütün dünyaya ilan ettiler. Bu şekilde doğu Ortodoks kilisesinin asırlardan beri koruyucusu olan Türk Milletine ve bu arada Anadolu’daki Hristiyan cemaat ve kiliselerine karşı ihanet ettiler. Fener Papazlarının bu çok çirkin olduğu kadar da kanunsuz ve şuursuz hareketlerine karşı Doğu meclisi hükümetin izniyle yaptıkları seçimde bütün Anadolu Cemaat ve Kiliselerini geniş bir yetkiyle temsil etmek görevini Keskin Metropolitliğinin vekaletinde bulunduğu sırada bana verdiler ve Fenerdekilerle ilişkim kesildi.”(104)

Eftim, Lozan Anlaşmasından sonra imzalanan karşılıklı nüfus mübadelesi ile cemaatini kaybetmiş olmasına rağmen yılmamış, mücadelesine devam ederek Galata Kiliselerin başına geçmiş ve Anadolu’da kurulan Patrikhaneyi İstanbul’a taşıyarak Fener’le kavgasını devam ettirmiştir.

Papa Eftim, Galata Kiliselerinin hakimiyetini eline geçirmesinin üzerine aşırı bir şekilde üzerine gelen, sudan bahanelerle mahkemeye veren ve İstanbul’daki bütün Rumları kendisine düşmanlık yapmak için

(103) Ergene, 238-239 ; Cihangir, 189

(104) Cihangir, 305-306.

kışkırtan Fener Patrikhanesinin içyüzünü ve yıkıcı faaliyetlerini anlattığı 4 Teşrinievvel 1923 tarihli beyannamesinde Fener Patrikhanesi ile mücadele sebeplerini anlatmıştır. Bu beyannamesinde; İncil'den örnekler vererek İstanbul'daki Rum cemaate, Fener'in tahrikleri ile yaptıkları yanlışlıklarla ilgili 11 soru sormuş ve bunların yanlış olduğunu bildikleri halde aynı yanlışlıkları yapmaya devam ettiklerini belirtmiştir.

Bu sorularında, İstanbul'da İşgal Kuvvetlerine niçin karşılama yaptıklarını, niçin Rum Pontus Devletinin kurulmasına çalıştıklarını ve bu faaliyetin ortaya çıkardığı problemleri, aslen Girit'li olan Meletyos'un mason olduğunun Kudüs'ten Antakya'ya bütün kiliselerce bilindiği halde niçin Patrik seçtiklerini, hükümete karşı niçin tavır aldıklarını dile getirmiştir.

Papa Eftim, sorularında dile getirdiği bu yanlışlıkların, yan yana yıllarca yaşamış olan insanların birbirine düşman ettiğini, bunun neticesinde Anadolu'da Ortodoks nüfusun kalmadığını, bu uygulamanın Fener'in hainliklerinin bir neticesi olarak ortaya çıktığını belirterek, aynı hataların tekrar yaşanmaması için Ortodoksları, Fener Papazlarının oyunlarına yeniden alet olmamaları hususunda uyarmıştır. Ayrıca bu beyannamesinde, kendisi ile ilgili olarak ileri sürülen suçlamalara, Kurtuluş Savaşı yıllarından itibaren yaptığı faaliyetleri anlatarak cevap vermiştir⁽¹⁰⁵⁾.

Her defasında Türk olduğunu söyleyen ve hükümete bağlılığını bildiren Papa Eftim, Grigoryus'dan sonra Konstantin dışındaki patrik seçimleri ile doğrudan ilgilenmemiş, buna rağmen dışarıdan takip etmiştir. Ancak Patrikhane ile olan sürtüşmesi son bulmamıştır. Fener Patrikhanesi, Papa Eftim'i Galata Kiliselerini ve Balıklı Rum Hastanesini haksız işgal ettiği gerekçesi ile mahkemeye vermiş, fakat bu girişimlerden sonuç alamamıştır. 1940'lı yıllarda da bu sürtüşmeler devam etmiş ve Rumca basılan gazetelere de konu olmuştur. Metapolitefsis Gazetesinin 31.3.1946 tarihli nüshasında, "Papa Eftim Galata'daki Kiliselerden uzaklaşmalıdır. Devlet otoritesi bu işe müdahale etmelidir." başlığı

(105) Bkz. Ergene, 144-185 ; Cihangir, 188-242.

(106) B.C.A. 030.01.101.623.9/1-3.

ile bir başyazı yazılmıştır. Bu yazıda, Papa Eftim'in aforoz edildiği, rahiplik sıfatını haiz bulunmadığı, Laik Türkiye Cumhuriyetinde devletin de din işlerine müdahale etmemesi sebebiyle, rahiplik sıfatını haiz olmayanlara böyle bir rütbe veremeyeceği dile getirilmiştir. Ayrıca bu yazıda, Papa Eftim'in kendine taraftar olmayanları bu devletin düşmanı kabul ederek böyle propaganda yaptığı, Papa Eftim tarafından Galata Kiliselerinin kanunsuz olarak işgal edildiği ve benzeri hususlar ileri sürülerek Hükümetten bu konularda tedbir alması istenmiştir⁽¹⁰⁶⁾.

Metapoliteftis Gazetesinin 7.4.1946 tarihli nüshasındaki bir başka yazıda da "Balıklı Hastanelerimizi Gözbebeğimiz Gibi Koruyacağız" başlığı altında da Balıklı Hastanesinin Rum Cemaatine devredilmesinin dört gözle beklendiği ve hükümetten bu konularda iyi niyet gördükleri, bu hastanenin cemaat tarafından seçilmiş mütevellilere teslimi işlerinin bitmek üzere olduğu belirtilmiştir⁽¹⁰⁷⁾.

Rumca yayınlanan Apoyevmatini Gazetesinin 4.4.1946 tarihli nüshasında da benzer talepler, "Hayırlı Başlangıç" başlığı altında dile getirilmiş, hükümetin bu konuyu halledeceği vurgulanmıştır⁽¹⁰⁸⁾.

Metapoliteftis Gazetesinin 5.5.1946 ve 6.5.1946 tarihli sayılarında iki gün devam eden baş yazıda da Balıklı Rum Hastanesi ve Galata'daki Kiliseler gündeme getirilmiş, Türk Ortodoks davası güdenlerin Rum cemaatine ait olan mahalleri işgal etmemeleri ve Hükümetin de buna dur demesi gerektiği belirtilmiştir⁽¹⁰⁹⁾. Her konuyu Papa Eftim ile sürüşme konusu yapan Patrikhane'nin sözcüsü konumunda olan Rumca gazetelerden Metarrithmis Gazetesinin 4.7.1946 tarihli nüshasında da Papa Eftim'in C.H.P tarafından milletvekili adayı olarak gösterileceğinin duyulması üzerine, "Boş Sözler. Halk Partisi Papa Eftimi Aday Gösteremez" başlığını atmıştır. Aynı konu 3/7/1946 tarihli Apoyevmatini gazetesinde de haber yapılmış ve Papa Eftim'in adaylığının Rumları rencide edeceği vurgulanmıştır⁽¹¹⁰⁾.

(107) B.C.A. 030.01.101.623.9/4.

(108) B.C.A. 030.01.101.623.9/59

(109) B.C.A. 030.01.101.623.10/9-16

(110) B.C.A. 030.01.101.624.5/3-4

Aynı tarihlerde bir Fransız gazeteci Papa Eftim ile yabancı bir gazete adına röportaj yapmış, bu röportajda Papa Eftim önemli açıklamalarda bulunmuş, açıklamaları ile ilgili belgeleri de yayınlanmak üzere gazeteciye vermiş, gazeteci de bu belgeleri yayınlamaksızın Fener Patrikhanesine satmıştır. Fener, ele geçirdiği bu belgeler ile Papa Eftim'in etrafındaki cemaatini, dini ve manevi telkinleri kullanarak birer birer ondan uzaklaştırmaya başlamıştır⁽¹¹¹⁾.

Papa Eftim, Athanegoras'ın ithal Patrik olarak gelip göreve başladığı ve Türkiye ile Amerika arasındaki dostluğun pekiştirilmeye çalışıldığı yıllarda biraz geri planda kalmıştır. Heybeliada Ruhban Okulu mezunu Başpiskopos Makarios'un ve adamlarının 1950'li yılların sonlarında Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamak amacıyla, Kıbrıslı Türklere karşı başlattıkları soy kırım Türkiye'de infiallere sebebiyet vermiştir. Papa Eftim, Patrik Athanegoras tarafından desteklendiği dünya basınında da açıkça yer bulan⁽¹¹²⁾ Makarios'un yaptıklarını ve yapmaya çalıştıklarını gerek yaptığı toplantılarda ve gerekse bu konu ile ilgili olarak yayınladığı beyannamede dile getirmiştir.

Papa Eftim, Eylül 1958 tarihinde Kıbrıs ile ilgili olarak yayınladığı bu beyannamesinde Makarios'la ilgili şunları söylemiştir : "Patrikhane gibi dini bir müessese asıl dini vazifesini unutmuş, Yunan Hükümeti'nin siyasi emel ve maksatlarına alet olmuş ve olmakta ısrar etmiştir. Hiç sıkılmadan ve çekinmeden taşıdıkları ruhani sıfatı Yunanlılar için taşıdıklarını açıkça ifade etmişlerdir. Kıbrıs işini ihdas etmiş olan Makarios'un, Athanegoras tarafından desteklendiğinden asla şüphe edilmemelidir. Nitekim Kıbrıs tedhiş hareketi başlamadan önce Makarios'un İstanbul'a gelerek Athenagoras ile konuşmuş olması son derece dikkat çekici bir olaydır. Makarios'un kilisesi müstakil dahi olsa, Ortodoks Kilisesinin merkezi olan İstanbul Patrikhanesinden ve Patrikten izin alınmaksızın öyle siyasi mahiyet taşıyan bir işin başına geçmiş olması-na ihtimal verilemez."⁽¹¹³⁾

(111) Bkz. Ergene, 237-240 ; Cihangir, 304-306

(112) Bkz. Şahin, 288

(113) Yeni Sabah, 25 Eylül 1958.

Eftim, Türk Milli Talebe Federasyonunda da gençlerle yaptığı sohbet, Patrik Athanegoras ve yanındaki papazların yurt dışı edilmelerinin gerektiğini, çünkü bunların Kıbrıs meselesinde E.OK.A katilleri ile işbirliği içinde olduğunu, Yunan Hükümetinin emri ile çalıştıklarını dile getirmiştir⁽¹¹⁴⁾.

O, yaptığı mücadelelerden vazgeçmesi karşılığında Patrikhane'nin kendisine Newyork'ta muazzam bir villa ve hayatının sonuna kadar da yaşesinin temini sözünü verdiğini, ancak kendisinin Türk olması ve bu memleketin evladı bulunması sebebiyle bu teklifi kabul etmediğini, 150 yıl önce istiklalini kazanan Yunanistan'ın Türklere yaptığı her şeyin ortada durduğunu açıklamıştır⁽¹¹⁵⁾.

1964 yılında Türklere karşı yeniden uygulanan soykırım üzerine 12 Ocak 1964 tarihli beyanatında Athanegoras, kamuoyunun baskısı karşısında Türkiye'nin Kıbrıs politikasını desteklediğini açıklamıştır. Bu beyanatında, Makarios ile ilgili gazetecilerin sorduğu bir soruya da, onun, artık bir ruhani değil, devlet başkanı olduğunu, Fener Patrikhanesinin Makarios ile bir münasebetinin bulunmadığını söylemiş, kiliselerin bağımsız olduğunu ve her kilisenin kendi hareketinde serbest olduğunu, Türkiye Hükümetinin Kıbrıs politikasını desteklediğini beyan etmiştir⁽¹¹⁶⁾.

Bu sıralarda, Papa Eftim'in devamlı olarak gündeme getirdiği Fener Patrikhanesinin siyasi faaliyetlerinin olduğu tezini desteklercesine Patrik Vekili Emilyanos ve Metropolit Canavalis, içteki ve dıştaki tutumları ile kendilerinin Türk vatandaşlığı hakkını muhafaza etmelerine imkan bırakmadıkları gerekçesi ile Vatandaşlık Kanununun ilgili hükümleri gereğince vatandaşlıktan çıkarılmışlardır. Bir çok rahip de, yıkıcı ve zararlı faaliyetleri neticesinde bu dönemde sınır dışı edilmişlerdir. Anılan Kişilerin vatandaşlıktan çıkarılmalarının akabinde Hükümet, taşıdıkları dini kisveye sadık ve layık hareket eden din adamlarının ruhani görevlerine her zaman olduğu gibi devam edebileceklerini açıklamıştır⁽¹¹⁷⁾.

(114) Bkz. Şahin, 288.

(115) Yeni Sabah, 13 Mart 1958.

(116) Bkz. Milliyet, 12 Ocak 1964.

(117) Bkz. Milliyet 18 Nisan 1964.

Papa Eftimden sonra, yerini alan II. Eftim unvanıyla oğlu Turgut Erenerol onun rolünü üstlenmiştir. Yapmış olduğu açıklamalarla, görüşmelerle Fener Rum Patrikhanesinin gizli emellerini ortaya çıkarmaya devam etmiştir.

Athenagoras'ın ölümü üzerine yeni Patrik seçimi gündeme geldiğinde, yıllardan beri gerek Kıbrıs ve gerekse yeni çıkarılan Özel Yüksek Okullar Kanunu gereği kapatılmış bulunan Heybeliada Ruhban Okulu problemlerinden dolayı Fener Patrikhanesinin yeniden Türkiye dışına gönderilmesi teklifleri gündeme gelmiştir. Bağımsız İçel Milletvekili Celal Kargılı, 1972 yılında Patrikhanenin Türkiye sınırları dışına çıkarılması hususlarında gerekli tedbir ve görüşleri tespit etmek için Meclis Başkanlığına bir önerge vermiştir⁽¹¹⁸⁾. Bu önergeden iki gün sonra da MHP Genel Başkanı Alpaslan Türkeş İstanbul'da basına verdiği demecinde; Patrikhane konusunun Türkiye'nin iç konusu olduğunu, İstanbul'da yaşayan Ortodoksların dini ihtiyaçlarını temin için bir kilise teşkilatı kurmanın yeterli olup Patrikhanenin ilga edilerek Türk Milletine düşman bu müesseseden kurtulmak gerektiğini belirtmiştir⁽¹¹⁹⁾.

Türk Ortodoks Patriği Turgut Erenerol da, düzenlediği basın toplantısında ; “ Fener Patrikhanesinin bir an önce Türkiye hudutları dışına çıkarılmasını istiyoruz. Çünkü Türkiye’de bir Türk (vatandaşı) Ortodoks toplumu vardır. Rumlar’ın işi ne? Şayet Rumluğu bırakırlarsa o vakit diyeceğimiz yok. Öte yandan şu günlerde yapılmakta olan Patrik seçimlerini de tasvip etmiyoruz.” diyerek başından beri zararlı faaliyetlerini yakından takip ettikleri Patrikhanenin Türkiye’den çıkarılmasını istemiştir⁽¹²⁰⁾.

Athenagoras’dan sonra yerine geçen Patrik Dimitrios, yaptığı faaliyetlerle Patrikhanenin konumunu daha üst noktalara taşımıştır. Kendisinin bütün Ortodoks aleminin Patriği olduğunu her defasında vurgulamış, Lozan Anlaşmasına göre İstanbul ve çevresindeki Rumlar’ın dini önderi olmasına rağmen, anlaşma maddelerini zorlarcasına kendisini

(118) Bkz. Akşam, 11 Temmuz 1972.

(119) Bkz. Akşam, 13 Temmuz 1972.

(120) Akşam, 15 Temmuz 1972.

hep “Cihan Patriği” olarak tanıtmış, 1990 yılında yaptığı Amerika gezisinde Başkan Bush ile Dünya Ortodoks Patriği sıfatı ile görüşmüştür⁽¹²¹⁾. Dimitrios’un anlaşma maddelerine aykırı olarak yürüttüğü faaliyetlere ve kullandığı unvanlara Özal’ın Başbakan olduğu Hükümetler tarafından, Amerika ile Türkiye arasında esen sıcak rüzgarlar ve Avrupa Birliğine girme hedefi dolayısıyla gerekli tepki gösterilmemiş, Lozan Anlaşmasının delinmesinin yolu açılmıştır.

1991 yılında Dimitrios’un ölümü üzerine patrik olma sevdasına düşen Yakovas, Amerika’nın desteğiyle Patrik unvanını almaya çalışmıştır. Bu haberlerin yayılması üzerine Türk Ortodoks Patriği II.Eftim Turgut Erenerol; “Yakovas, cihan patriği olma hevesinde. Azılı bir Türk düşmanı olan Yakovas, Amerika’dan çevirdiği dolaplarla kendisini hem Fener’in başına geçirmeye, hem de Fener’in statüsünü genişletmeye uğraşiyor.” beyanatıyla kamuoyunu bilgilendirmiştir⁽¹²²⁾. Türk kamuoyunun tepkisi, Türk düşmanı olduğu iddia edilen Yakovas’ın bu makama gelişini zorlaştırmış, yeni patriklik makamına Kadıköy Metropolit Dimitri Bartholemeos seçilmiştir. Bartholemeos’un seçiminde de Turgut Özal’ın “Patrikhane sebebiyle başımın ağrımasını istemiyorum” şeklindeki yaklaşımının büyük etkisi olmuştur⁽¹²³⁾.

Bartholemeos dönemi, Patrikhanenin yeniden uluslar arası arenaya taşınmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde Türk Ortodoks Patriği II.Eftim Turgut Erenerol vefat etmiş, kardeşi Selçuk Erenerol Kurtuluş Savaşından beri sürdürdükleri mücadeleyi III. Eftim olarak üstlenmiştir. Bu dönemde Fener ile Türk Ortodoks Patrikhanesi arasındaki mücadele yeniden hız kazanmıştır. Bu dönemde Türk Milletine ve Türk Devletine yönelik Fener tarafından yürütülen bütün yıkıcı faaliyetlerin karşısında Türk Ortodoksları haklı tepkilerini göstermiştir.

Patrikhane ; Balat ve civarındaki evleri satın alarak Vatikan’a benzer müstakil bir bölge oluşturmayı ve “İkinci Vatikan” olma hedeflerine ulaşmayı amaçlamıştır. Türk Ortodoks Patriği Selçuk Erenerol kendisi ile yapılan röportajda bu hususları dile getirmiştir.

(121) Bkz. Şahin, 307.

(122) Zaman, 17 Mayıs 1991

(123) Benlisoy-Macar, 56

Bu röportajında Selçuk Erenerol ; Hristiyanların, Ayasofya'nın yeniden kiliseye çevrilerek ibadete açılması konusundaki beş yüz yıllık büyük hayallerinin, İstanbul'da "İkinci Bir Vatikan Devleti" kurma teşebbüslerine dönüştüğünü, bu maksatla Ayasofya çevresindeki metruk yerlerin Fener Patrikhanesince satın alındığını, hiçbir geliri olmayan Patrikhane'nin bütçesinin Yunanistan'dan gelmesinin devam etmesi halinde de Yunanlıların emellerine hizmet etmeyi sürdüreceğini, Sovyetlerin dağılmasından sonra Rusya Devlet Başkanı Boris. Yeltsin'in Atina ziyareti sırasında Rusya ile Yunanistan arasında Fener Rum Patrikhanesinin ikinci Vatikan Devleti konumuna getirilmesi için on iki maddelik bir anlaşma imzalandığını, Türklere karşı Ortodoksların birbirine kenetlendiklerini, Avrupa Topluluğuna girmeyi de bu konuda koz olarak kullandıklarını, Yenikapı ve Topkapı'daki surların yenilendiğini, "İkinci Vatikan"ın bu surlar içinde düşünüldüğünü dile getirmiştir⁽¹²⁴⁾.

Türk Ortodoks Patrikhanesi, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin yapmış olduğu her faaliyeti yakından takip etmiş, attığı her adımın arkasındaki gizli amaçları Türk kamuoyuna açıklamayı görev bilmiştir. Almanya Cumhurbaşkanı Johannes Rau'nun Patrikhaneyi ziyareti ve ardında Patrik tarafından kendisine Aziz Andreas nişanı verilmesi üzerine yapılan basın açıklamasında Türk Ortodoks Patrikhanesi Basın ve Halkla İlişkiler Sorumlusu Sevgi Erenerol şöyle demiştir : “..Son iki yıldır Türkiye'yi ziyaret eden tüm devlet başkanlarının Fener Patrikhanesine uğramaları adet haline gelmiştir. Fakat çok dikkate değer ki, bu başkanların hiçbiri, Diyanet İşleri Başkanıyla veya Türk Milli Kilisesi olan Türk Ortodoks Patrikhanesinin Patriğiyle görüşmeye tenezzül etmemişlerdir. Patrik sanki T.C. Devleti sınırları içinde ikinci bir devlet başkanı varmış gibi hareket etmektedir. 1991 yılından beri Türk Ortodoks Patrikhanesi olarak bizler, Patriğin bu davranışlarını yakından takip etmekte ve Türk Milletinin başına örülmekteolan belaya karşı uyarıya çalışmaktayız. Bugün yine aynı görevi sürdürerek, Türk Milletine bu önemli açıklamayı yapıyoruz. Patrik, Alman Cumhurbaşkanı Johannes Rau'ya bir nişan vermiştir. Laik Türkiye Cumhuriyetinde bir

(124) Günaydın, 26 Ağustos 1993.

Türk vatandaşının başka bir devletin resmi temsilcisine dini nişan vermesi yasaktır. Fakat aradan bir hafta geçmesine rağmen yetkililerden hiç bir tepki gelmemiştir. Verdiği nişana gelince; bu Aziz Andreas nişanıdır. Çok anlamlı bir haçtır ve Hristiyan aleminde de çok kutsal bir değeri vardır... Türkiye’de ancak bir devlet başkanı başka bir konuk devlet başkanına nişan verebilir. Helsinki Zirvesi neticesinde Avrupa Birliği, Patriğin Devlet Başkanı statüsünü (!) belirlemiş olacak ki, bu sefer Alman Cumhurbaşkanı’nın boynuna söz konusu nişanı takmıştır...”(125)

Fener Patrikhanesi’nin yıkıcı faaliyetleri ile ilgili olarak Günaydın Gazetesine verdiği bir demeçte Patrik Erenereol şunları söylemiştir : “Türkiye’de altı tane ruhani daireleri var. Kendilerini Ankara, Kayseri, Maçka, Trabzon metropolitleri olarak adlandırıyorlar ama buralarda hiç Ortodoks Rum yok. Altı metropolit yerine onsekiz metropolite ihtiyaç duymaları, ‘Megalo İdea’ diye adlandırılan büyük hayalin ön çalışmasından başka bir şey değildir. Onlar Ayasofya’da beş yüz çan çalmak peşinde koşuyorlar.”(126)

Bartholomeos döneminde Fener Rum Patrikhanesi, değişik vesilelerle kendisini uluslararası arenaya çekmiştir. 1995 yılında Patrikhane’nin önderliğinde Patmos Adasında yapılan “Vahiy ve Çevre” konulu sempozyuma katılmak için adaya geldiğinde Bartholomeos, 21 pare top atışıyla bir devlet başkanı edasıyla karşılanmış, tören kıtasını denetlemiş, sempozyumu da Ökümenik Patrik olarak açmıştır. Bu toplantı, Fener Patrikhanesinin bütün Ortodoks dünyası üzerindeki ağırlığını güçlendirmek ve bunu sanki Türkiye’de kabul ettirmek için başlatmış olduğu bir girişim olarak kamuoyunda yer bulmuştur(127).

Fener Patrikhanesi, benzer faaliyetlerine devam etmiş; 20-28 Eylül 1997 tarihlerinde Karadeniz’e kıyısı bulunan 6 ülkenin limanlarında yapılacak olan Din-Bilim ve Çevre Sempozyumu’nu organize etmiştir. Trabzon’un bir Rum-Pontus şehri olduğunu vurgulamak için öncelikle

(125) Bkz. Yeni Hayat Dergisi, sayı 67.

(126) Günaydın, 26 Ağustos 1993.

(127) Bkz. Salim Gökçen, http://www.turk-yunan.gen.tr/turkce/makaleler/cevre_vahiy.html.

Sempozyum’a Trabzon Limanından başlamak istemişlerdir. Trabzon’da bu durum infiale sebebiyet vermiş, gerek Trabzon Limanı ve gerekse ha-vaalanında yoğun gösteriler olmuş ve bu gösteriden çekinen Patrik Bartholemeos ve yanındaki heyet; Trabzon’da yapmayı planladıkları açılış ve ziyaretleri iptal etmiş, daha sonra gemide yapılması planlanan Pontik Dans gösterisine de izin verilmemiştir. Bu toplantı Yunanistan’lı bir armatör tarafından tahsis edilen Venizelos isimli bir gemide yapılmıştır. Patriğin içinde olduğu gemi, Ege’ye geçişinde de Yunan Karasularında iki Yunan Savaş gemisi tarafından selamlanmış ve bir süre eşlik edilmiştir. 28 Eylül 1997 tarihinde Aya Dimitrios Kilisesinde sempozyuma katılanların iştirak ettiği bir kapanış töreni yapılmış, törene ayrıca Yunanistan Cumhurbaşkanı, bakanlar, milletvekilleri, generaller ve Avrupa Birliği ülkelerinin Selanik’teki konsolosları da katılmıştır⁽¹²⁸⁾.

Bu sempozyumun akabinde Türk Ortodoks Patrikhanesi, “Fener Rum Patrikhanesi Neyin Peşinde” başlığı ile bir basın bildirisi yayınlamıştır. Bu basın bildirisinde Fener Rum Patrikhanesinin faaliyetlerini şöyle değerlendirmiştir : “...Fener Rum Patrikhanesi Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş ilkelerini, devrim yasalarını ve Lozan Anlaşmasının hükümlerini her gün göz göre göre çiğnemektedir... Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi bir takım emrivakiler yaratarak, Türk yasalarıyla çerçevesi çizilmiş olan konunun tamamen dışına çıkmak, kendi kendisine biçtiği ‘yeni rolleri ve yeni statüyü’ Türk ve dünya kamuoyuna kabul ettirmek peşindedir... Fener Patriği Bartholemeos kendisini ‘ökümenik’ (evrensel) patrik ilan ederek görev ve yetkilerini aşmış, İstanbul’dan Kostantinopolis diye bahsetmek suretiyle de Bizans’ı yeniden kuracaklarını (ihya edeceklerini) ilan etmiştir. Geçen yıl Deniz Temiz Derneğinin faaliyeti bahanesiyle halen Yunanistan’ın egemenliğinde bulunan bir adada Bizans bayrakları altındaki toplantıyı tertip eden de aynı Patriktir. Bununla da yetinmeyen Patrik efendi, aynı toplantıyı bu yıl da özellikle Trabzon’da tertip etmeye kalkmıştır. Bundan maksat, Bizans’tan sonra bu defa da Pontus’un ihyasıdır... Toplantının yapıldığı Yunan gemisinin adının Venizelos ismini taşıması, bu gemide Pontus Halk

(128) Bkz. Salim Gökçen, http://www.turk-yunan.gen.tr/turkce/makaleler/din_Bilim_cevre.html.

oyunları sergilemek üzere bir folklor ekibine gösteri yaptırılmak istenmesi de, çevre ve deniz kirliliği ile hiçbir ilgisi bulunmayan papazların ve bizansofil tarihçilerin aynı gemide bulunması tesadüfi değildir... Patriğin Trabzon'da yaşayanların Türk olmadığı şeklinde bazı basın yayın organlarında çıkan propaganda yazılarının aynı döneme denk gelmesi de mi bir rastlantıdır..."⁽¹²⁹⁾

2000 yılında yapılması tasarlanan inanç turizmi üzerine bir yazı yazan Patrikhanenin Basın ve Halkla İlişkiler Sorumlusu Sevgi Erenerol, bu konudaki endişesini "İnanç Turizmi mi, Son Haçlı Seferi mi" (Geliyorum Diyen Tehlike) şeklinde yazısına atmış olduğu başlıkta gündeme getirmiştir. Yazısında; "İnanç Turizmi" olarak isimlendirilen ve devlet tarafından da desteklenen faaliyetin, Türk topraklarının işgal altında bulunan eski Hristiyan beldeleri olduğunun vurgulanmasına ve kiliseler arası birliğin oluşmasına neden olacağı, dolayısıyla da Türk Milletinin zararına bir faaliyet olacağı endişesini dile getirmiştir⁽¹³⁰⁾.

Hürriyet Gazetesinin 13 Haziran 1998 tarihli nüshasında yer alan haberde de Fener Patrikhanesine 1948 yılından beri sayısız tavizlerin verildiği, bu tavizlerle Patrikhanenin kendisini uluslar arası arenada kabul ettirdiği, şimdi de Batının baskısı ile istediklerini Türk Hükümetinden alma çabası içine girdiği, yaptığı faaliyetlerle içimizde Truva atına benzeyen bir konumda bulunduğu, Arnavutluk'a Fener tarafından atanan Başpiskopos ile başka ülkelerin içişlerine de karışıldığı, hükümetin bu hususlarda önlem almasının gerekli olduğu vurgulanmıştır⁽¹³¹⁾.

1994 yılında bir sempozyumda Türk Ortodoks Patriği Selçuk Erenerol, Patrik Bartholemeos'un, Ökümenik Patrik unvanına sahip olduğunda ilk icraat olarak Heybeliada Ruhban Okulunu açacağını, ruhbanlar için Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olma mecburiyetinin kalkacağını, dolayısıyla dışarıdan öğrenci ithal edeceklerini, sonuç itibarıyla da Vatikan tarzı bir konuma ulaşacaklarını bir tehlike olarak dile getirmişti⁽¹³²⁾. O, Fener Patrikhanesinin Heybeliada Ruhban Okulu'nun açıl-

(129) Yeni Hayat Dergisi, Sayı: 36.

(130) Bkz. Yeni Hayat Dergisi, Sayı: 44.

(131) Bkz. Hürriyet Gazetesi 13 Haziran 1998.

(132) <http://www.Enfal.de/tarih10.htm>.

ması için gösterdiği faaliyetleri de Türkiye Cumhuriyetini içeriden yıkmak için yapılan irticai faaliyetler olarak değerlendirmiştir⁽¹³³⁾.

Patrik Bartholemeos, Amerika ziyareti sonrasında Atatürk Havaalanında Amerika Devlet Başkanı Bush ile hangi sıfatla görüşme yaptığını soran gazetecilere, Ökümenik Patrik sıfatı ile olduğunu söylemiştir. Gazetecilerin, Heybeliada Ruhban Okulunu sormalarını üzerine de bu okulun açılmasının patrikhane için hayatiyet taşıdığını belirtmiştir. Türk Ortodoks Patrikhanesi, Patrik Bartholemeos'un bu açıklamaları üzerine Fener Patrikhanesinin artık Türkiye'den gitmesinin vaktinin gelip de geçtiğini ifade etmiş ; bundan sonra Atina'ya mı, yoksa Aynaroz'a mı yerleşirler diyerek tepkisini ortaya koymuştur.

Türk Ortodoks Patrikhanesi Türkiye'de yürütülen misyonerlik konularına da çok hassas bakmaktadır. Patrikhanenin Basın Sorumlusu Sevgi Erenerol, Misyonerlik faaliyetleri ile ilgili değişik Hristiyan gruplarının da katıldığı bir televizyon programında bir Türk Milliyetçisi olarak misyonerlik faaliyeti yürütenleri tenkit ettiğinde, programa katılan Hristiyan gruplarının temsilcileri tarafından bir Müslüman gibi konuşmakla itham edilmiş, o da bu ithama iyi bir Hristiyan ve Türk Milliyetçisi olduğunu vurgulayarak cevap vermiştir.

Misyonerlik faaliyetleri ile ilgili olarak Selçuk Erenerol, misyonerlik yapmamanın kendilerine baba vasiyeti olduğunu, Müslüman çocuklarının zaten bir dininin bulunduğunu, Protestan Kiliselerinin 2500 civarında misyoneri Anadolu'nun değişik bölgelerinde faaliyet yapmak üzere gönderdiğini, bunu da hoş karşılamadıklarını belirtmiştir⁽¹³⁴⁾.

Yaptığımız özel görüşme esnasında da Patrik Erenerol, misyonerlik faaliyetinin Fener Patrikhanesi gibi tehlikeli olduğundan bahsetmiş, Protestan veya Katolik olan bir Türk gencinin, Türkiye Cumhuriyetinin menfaatlerini ön plana alamayacağını, benliğiyle ve kimliğiyle asimile olacağını belirtmiştir(*).

(133) Yeni Hayat Dergisi, Sayı 36.

(134) Bkz. Aksiyon Dergisi, 31.

(*) Bu görüşme Patrik Selçuk Erenerol ile 1997 yılı Ekim ayında Panayia Kilisesinin Patriklik Makamı odasında yapılmıştır.

Sevgi Erenerol da, Türk Ocağı İzmit Şubesi tarafından organize edilen konferansta, misyonerlik konularındaki hassasiyetini dile getirerek Türkiye'deki misyonerlerin asıl hedeflerinin dinlerini yaymak değil, Türkiye'den toprak koparmak olduğunu, Osmanlı Devletinin de misyonerlik faaliyetleri neticesinde yıkıldığını belirtmiştir⁽¹³⁵⁾.

2 Aralık 2001 tarihli Türkiye Gazetesine bu konu ile ilgili verdiği beyanatında da; İstanbul'daki kiliselere her gün 3-5 kişinin Hristiyan olmak için baş vurduğunu, İstanbul'da 19 kilisenin denetimsiz olarak faaliyet gösterdiğini, Hristiyan olmak isteyen kimselerin daha ziyade yabancı ülkelere gitmek amacıyla kiliselerden Hristiyan olduklarına dair belge aldıklarını, bazı insanların para karşılığı Türk gençlerinin dinini değiştirmeye zorladıklarını, bütün bunların hedefinin Türkiye'yi Hristiyanlaştırmak olduğunu, Misyonerlik faaliyetlerinin artmasının ekonomik durumla paralel olarak yürüdüğünü, hiç Protestan olmamasına rağmen Diyarbakır'da Sur içinde Protestan Kilisesinin açılmasının çok manidar bulunduğunu vurgulamıştır⁽¹³⁶⁾.

Vatan Gazetesinin 22 Ekim 2002 tarihli nüshasında verdiği demecinde de Sevgi Erenerol, Türkiye'de iki yılda 200'ü aşkın kilise kurulduğunu, sekiz milyon bedava İncil dağıtıldığını, 100'er USD verilerek Türk gençlerinin Hristiyanlaştırıldığını, en kısa zaman içinde İstanbul'un %10'unun Hristiyan yapılmasının temel hedef olduğunu belirtmiştir⁽¹³⁷⁾.

Kısaca Türk Ortodoks Patrikhanesi, Kurtuluş Savaşı yıllarında Papa Eftim'in kendisine biçmiş olduğu rolünü hala oynamaya devam etmekte, içeride veya dışarıda Türk Milletine yönelik olan gerek Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, gerekse diğer Hristiyan gruplar tarafından yapılacak açık ve gizli saldırılara cevap vermek gibi bir görevi kendinde görmektedir.

(135) <http://www.huzuradogru.com/haber/kultur/180102.htm>.

(136) Bkz. Türkiye Gazetesi, 2 Aralık 2001.

(137) Bkz. Vatan, 22 Ekim 2002.

D- TÜRK ORTODOKS PATRIKHANESİ VE MÜBADELE

Kurtuluş Savaşının akabinde başlayan Lozan barış görüşmelerindeki önemli konulardan biri de karşılıklı nüfus mübadelesi olmuştur.

İki ülke arasında karşılıklı nüfusun değiştirilmesinin gerekliliği I. Dünya Savaşı sırasında hissedilmişti. Balkan Savaşlarından sonra iki ülke arasındaki sorunların büyük boyutlar kazanması, araya giren yabancı ülkelerin, bu sorunların artması hususunda yaptıkları tahriklerde başarılı olmaları, iki toplumun artık bir arada yaşayamayacağını ortaya koymuş, bu ülkelerdeki Türklerin ana vatanlarına dönmelerini kaçınılmaz kılmıştı.

Nüfus mübadelesi konusunun ilk gündeme gelmesinde ise Yunanistan'ın yayılmacı ve hayalci politikaları rol oynamıştı. Daha Balkan Savaşları esnasında Ege'yi bir Yunan gölü haline getirmeyi hedefleyen Yunanistan, aynı zamanda Yunanistan'ı da Yunanlılar'a özgü bir devlet haline getirmeyi amaçlamıştı. Bu faaliyetlerin gün yüzüne çıkması üzerine de Balkan Savaşlarından sonra Nüfus Mübadelesi ile ilgili düşüncesini taraflara duyurmaya başlamıştı. I. Dünya Savaşının patlak vermesi üzerine bu nüfus mübadelesi başlatılamamış, ancak bu durum Lozan'la gerçekleşebilmişti⁽¹³⁸⁾.

1- Mübadelede Türk Hristiyanlarının Yunanistan'a Gönderilmesi

Lozan Konferansı sırasında hararetli tartışmalara konu olan bu mesele, 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine dair Mukavelename ve buna bağlı olarak düzenlenen protokol ile karara bağlanmıştır. Bu anlaşmanın uygulanmasını sağlamak ve çıkabilecek uyuşmazlıkları halletmek üzere anlaşmaya taraf olan ülkelerin tayin edecekleri dörder kişi ile 1914 ve 1915 savaşına katılmamış olan hükümetlerin vatandaşları arasından seçilecek üç üyeden teşkil edilecek bir komisyon kurulmuştur. "Muhtelit Mübadele Komisyonu" olarak isimlendirilen bu komisyon çalışmalarına Ekim 1923'de başlamıştır⁽¹³⁹⁾.

(138) Bkz. Ramazan Tosun, Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Kayseri'deki Rumlar, Niğde 1998, 62.

(139) Ekincikli, 190.

Nüfus Mübadelesi anlaşmasının önemli bazı maddeleri şunlardır:

“Madde-1. 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türkiye arazisinde mütemekkin Rum Ortodoks dininde bulunan Türkiye tebaası ile Yunan arazisinde mütemekkin Müslüman dininde bulunan Yunan tebaasının mecburi mübadelesine iptidar edecektir.

Eşhası mezkûre Türkiye ve Yunan Hükümetlerinin kendi memleketleri hakkında müsaadesi olmadıkça ne Türkiye’de, ne de Yunanistan’da gelip tekrar yerleşemeyeceklerdir.

Madde-2. Birinci Maddede musarrah olan mübadele atideki ahaliye şamil değildir:

A- Dersaadet Rum Ahalisi.

B- Garbi Trakya’nın Müslüman ahalisi.

Dersaadetin Rum ahalisi addedilecekler 1912 kanunu mucibince tahdit edilmiş bulunan Dersaadet Şehremaneti havzasında 30 Teşrinievvel/Ekim 1918 tarihinden mukaddem sakin bulunmuş olan bilcümle Rumlardır.

Garbi Trakya’nın Müslüman ahalisi addedilecekler Bükreş Muahe-desiyle 1913’te tayin edilen hattı hududun şarkındaki havalide mütemekkin bilcümle Müslümanlardır.

Madde-3. Rum ve Türk ahalisi mütekabilen mübadeleye tabi tutulan araziye 18 Teşrinievvel/Ekim 1912 tarihinden itibaren terk etmiş olan Rum ve Müslümanlar birinci maddede musarrah olan mübadeleye dahil addolunacaklardır.

İş bu mukavelenamede zikri geçen (muhacir) tabiri muhaceret edecek veya 18 Teşrinievvel/Ekim 1912 tarihinden beri muhaceret etmiş bulunan bil cümle eşhas-ı maddiye ve maneviyeyi kasteder.

Madde-4. Aileleri Türkiye arazisini terk etmiş olup da kendileri el-yevm Türkiye’de alıkonulmuş Rum ahalisine mensup bilcümle gayrimalül eşhas iş bu muahedename ahkamı mucibince Yunanistan’a sevkedilecek ilk Rum kafilesini teşkil edeceklerdir.

...

Madde-7. Muhacirler terkettikleri memleketin tabiiyetini kaybedecekler ve azimet ettikleri memleketin tabiiyetini iktisap eyleyeceklerdir. İki memlekettten bir veya diğerini akdemce terk etmiş ve henüz yeni tabiiyetlerini iktisap etmemiş olan muhacirler iş bu mukavelenamenin imzası tarihinde iş bu tabiiyeti iktisap eyleyeceklerdir.

...

Madde-11. İş bu mukavelenamenin mevkii mer'iyete va'zından itibaren bir aylık müddet zarfında Tarafeyni Aliyeyni Akideynden her biri için dört ve 1914-1918 harbine iştirak etmemiş olan hükümet tebaası arasından Cemiyeti Akvam meclisince intihap edilmiş üç azadan mürekkep ve Türkiye'de veya Yunanistan'da mün'akit olacak muhtelit bir komisyon teşkil olunacaktır. Komisyonun riyaseti iş bu üç bitaraf azanın her biri tarafından münavebeten deruhte edilecektir...

Madde-12. Muhtelit Komisyon iş bu mukavelede mezkûr muharerete Vekalet etmek ve onu teshil etmek ve dokuzuncu ve onuncu maddelerde mezkur emvali menkule ve gayri menkullerin tasfiyesine tevesül eylemek vazifesiyle mükellef olacaktır..."⁽¹⁴⁰⁾

Bu anlaşmanın imzalanmasının ardından karşılıklı olarak nüfus mübadelesi başlanmış, Anadolu'da bulunan Ortodoks nüfus Yunanistan'a gönderilmiş, bunların yerine ise Yunanistan'dan mübadeleye tabi olan kimseler getirilmiştir.

Mübadele başlamadan önce yapılacak olan mübadele ile ilgili şayi-alar duyulmaya başladığında, Kurtuluş Savaşında Türk Ordusunun yanında yer almış bulunan Anadolu Türk Ortodoksları, kendilerinin mübadele harici kalacağı zannına kapılmışlardır. "Anadoluda Ortodoksluk Sadası" Gazetesinde "Anadolu Türk'tür" başlığı ile yazılan yazıda, mübadelenin gerektirdiği göç ve bu göçün neticesinde değişik milletlerin Anadolu'ya getirildiğinden bahisle şöyle denilmektedir: "...İşte ırk, lisan ve âdet olarak Türk, din olarak da Ortodoks olan biz Türk Ortodoksların Türklüklerinde hiçbir kimse şüphe edemeyeceğinden, gerek azınlıklar ve gerek mübadele hususlarının bizlere şamil olamayacağının tabii bir iş olduğu hususunu Avrupa bilmedir..."⁽¹⁴¹⁾.

(140) Tosun, 66-74.

(141) Anadoluda Ortodoksluk Sadası, 7 Kanunusani (Ocak) 1923, Sayı:14.

İstimat Zihni de, aynı gazetenin 28 Kanunusani tarihli sayısında mübadelenin Türk Ortodokslara uygulanmayacağını ileri sürerek “Anadolu’da Mecburi Mübadelenin Türk Ortodokslara Şümülu Var mıdır?” başlıklı yazısında konuyu şöyle dile getirmiştir : “Bu önemli soru gazetelerde mübadelenin mecburi olarak kararlaştırıldığı haberi okunduğu dakikadan itibaren iz’an ve efkar-ı umumiye-yi son derece meşgul etmektedir. Bu hususta herkesin konuyu mütalaa ettiği yönde kesin bir kanaat ortaya çıkarması mümkün değildir. Bu tereddüt sebebiyledir ki Türk Ortodoks alemi haksız olarak pek endişe etmektedir. Gerçi konferansça kararlaştırılan mecburiyetin hangi derecede olduğuna vakıf değil isek de gerçek maddeler ve şu anki durum ile konu tetkik ve muhakeme edildiğinde bu mübadelenin Anadolu dahilinde bulunan Türk Ortodokslara şamil olmayacağı kanaati ortaya çıkar. Zira biz Türk Ortodokslar henüz Lozan Konferansı başlatılmazdan çok önce Yunanlılar arazimizi işgal ettikleri zamanlarda Fener’in menfur, iğrenç siyasetine isyan ve feryat ederek fiilen alakayı keserek özel olarak dini ve mezhebi işlerimizle ile meşgul olacak kilisemizi teşkil ettik. Biz Türk Ortodokslar’ın ırken Türk olduğu tarihen sabittir... Türk kardeşlerimizle birlikte Türk Vatanının selamet ve saadeti olan yüce gayesine aynı fikir ve güzel düşüncelerle hissederek bir arada yaşamaya karar verdik... Doğup büyüdüğümüz ana topraklarımızdan başka bize külliye-yi yabancı, ahlak ve adeti-mize ve lisanımıza muvafık olmayan bölgelerde ve topraklarda yaşayamayız ve yaşamanın da kabiliyeti yoktur...” Bu yazısını bitirirken de İstimat Zihni, Yunan Ordusuna destek olanlarla, vatan müdafaasında bulunanların bir sayılamayacağını, kendisini Türk hissetmeyenlerin mübadeleye tabi tutulacağı kanaatinde olduğunu belirtmiştir⁽¹⁴²⁾.

Anadolu’daki Türk Ortodokslarının bu beklentilerinin aksine yapılan anlaşma gereği olarak İstanbul Şehrinin dışındaki bütün Ortodokslar mübadeleye tabi tutulmuşlardır. Papa Eftim ve ailesi, Anadolu kökenli ve yapılan anlaşmaya göre mübadeleye tabi olmasına rağmen Bakanlar Kurulu Kararı ile, İstiklal Savaşı esnasında göstermiş olduğu başarılı çalışmalar dikkate alınarak, mübadeleye tabi olmamıştır..

(142) Bkz. Anadoluda Ortodoksluk Sadası, 28 Kanunusani (Ocak) 1923, Sayı :15.

Bakanlar Kurulu Kararı öncesinde Rumca gazeteler Papa Eftim'in de mübadeleye tabi olduğunu yazmışlardır. 23 Haziran 1340 (1924) tarihli Keskin Gazetesinde bu konu ile ilgili olarak çıkan haber şöyledir : "Papa Eftim Efendi de Mübadele Edilecek mi ?Yakında Keskin Rumlarının mübadelesine başlanılacağı cihetle Keskin Metropoliti olan Papa Eftim Efendi'nin de mübadele edileceğini Rumca gazeteler yazıyorlar. Mübadele komisyonunda Yunan Murahhası olan Mösyö Gogos bu hususta bir muharririmize şu sözleri söylemiştir : 'Keskin Rumları mübadeleye tabidir. Mübadeleleri de yakında yapılacaktır. Eğer Papa Eftim Efendi Keskin'li ise o da Yunanistan'a gidecektir. Çünkü mübadele mecburidir. Papa Eftim Efendi Yunanistan'a gitmez ise emirlerimize mutavaat etmediğini Türk Hükümetine bildiririz. Eğer Hükümetiniz burada kalmasına müsaade ederse bi't-tabi cebr-i isti'mal edemeyiz. Dediğim gibi Papa Eftim Efendi'nin mübadelesi hükümetinizin tensip ve arzusuna bağlı bir iştir.'"(143)

Papa Eftim ile birlikte 17.2.340 tarih ve 1277 numaralı kararnameye zeyl olarak alınan Bakanlar Kurulu Kararı ile Kayseri'deki Türk Ortodoks Patrikhanesi kurucularından olan Bodrumlu İstimat Zihni'nin de Papa Eftim ile aynı gerekçelere bağlı olarak mübadeleden istisna tutulmasının İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarına bildirilmesi hüküm altına alınmıştır(144).

Mübadele konusu Lozan anlaşmalarından önce Türkiye Büyük Millet Meclisinde gündeme getirilmiştir. Mübadele konusunda ilk olarak fikirlerini açıklayan Karahisarısahip Meb'usu Mehmet Şükrü Bey bu konuyu şöyle dile getirmiştir : "... Dini ekalliyetler meselesine gelince bizim dinimizin icabatı olarak ve dünyada hiçbir milletin temin etmeyeceği bir rahat ve istirahatle yaşayanbu muzır insanlar, bu milleti mahvetmek için yapmadık şeneat, yapmadık cinayet bırakmamışlardı... Bunlar için yapılacak bir şey vardır; 'Mübadele'. Efendiler, bunları mübadele etmek lazımdır. Yoksa yeni Türkiye devleti içinde, dinî de olsa, yeni ekalliyetler hukukunu tanımaya katiiyen taraftar değilim. Bi-

(143) Sakallı, Keskin Gazetesi, 76.

(144) B.C.A. 0.30.18.01.013.25.18.

zim için de, onlar için de en salim yol, mübadeledir. Zaten bunu Yunanlılar vaktiyle kabul etmişlerdi. İ'tilafnameleri vardır.”⁽¹⁴⁵⁾

Lozan anlaşmaları görüşülürken de bu konu gündeme getirilmiş ve tartışma konusu olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yapılan gizli oturumlarında, patrikhane konusu gündeme gelmiş, mübadele konusu da ekalliyetler konusu arasında tartışılmıştır. Bu konularda değişik konuşmalar yapılmış bazı vekiller görüş belirtmişlerdir. 4 Şubat 1341(1925) Çarşamba günü yapılan gizli celse oturumunda mübadele ile ilgili olarak yapılan görüşmelerden bazıları şöyledir:

Dr. Rıza Nur, Lozan'da yapılan görüşmelerle ilgili olarak Meclisi bilgilendirmek için cereyan eden görüşmeler hususunda bilgi aktarmıştır.

“Rıza Nur (Devamla)- ... İstanbul'u mübadelede hariç tutmaya çok çalıştılar. Umumu birden bu hususa çalıştılar. Biz de garbi Trakya'yı mübadeleden ihraç etmek için bunu kabul ettik. Fakat bir çok şartlarla. İptida İstanbul hududunu çizmek istediler. Çatalca'nın hududundan, Şile'nin bilmem nesinden. Velhasıl böyle büyük bir hudut. Biz bunu Şehremaneti'ne indirdik. Ona da tuttular şimendifer yönü Caddebostan'ın da hudut olduğu halde Şehremanetini istediler. Maltepe'ye kadar, Kartaltepe'ye kadar olsun. En nihayet onu da kabul etmedik ve ihraç ettik ve şu şartı da koyduk; ki hariçten Anadolu'dan başka yerden İstanbul'a ne kadar sonradan gelmiş Rumlar varsa onlar da mübadeleye tabidir dedik...

...

Rıza Nur Bey (Devamla)- ... Fakat bir mesele vardır. Onu daima düşünmeniz lazımdır. O da mübadele-i ahali meselesidir. Bu mübadeleyi icbari bir surette kabul etmişizdir...

...

Tunalı Hilmi Bey (Bolu)- Efendim resmi, gayri resmi her fasıl olursa olsun ortada devran eden bir söz vardır. Türk Ortodoksları namı altında Anadolu'da patrikhane tesis etmiş bulunuyorlar. Bunlar mübadeleye tabi midir, değil midir?

Rıza Nur Bey (Devamla)- İsterseniz mübadele edersiniz, istemezseniz size tabidir. Çünkü böyle mübadele ahkâmında bir Türk Ortodoksları hariçtir diye bir kayıt yoktur.”⁽¹⁴⁶⁾

Bu görüşmelerin devam ettiği dönemlerde Türk Ortodokslar da boş durmamışlar, Türk Devletini arkadan vurmuş bulunan Rumlarla bir tutularak mübadele edilmemeleri için hükümet nezdinde gerekli girişimlerde bulunmuşlardır⁽¹⁴⁷⁾.

Türk Ortodoksları’nın yapmış oldukları bu mücadele yerlerinde kalmaları için yeterli olmamış, mübadele edilmemek için yapılan müracaatlardan, Papa Eftim ve aile fertleri ile İstimat Zihni gibi birkaç isim istisna tutulmuştur. Anadolu’daki diğer Ortodoks tebaa, milliyetlerine ve isteklerine bakılmaksızın yapılan anlaşma gereği olarak karşılıklı değişime tabi tutularak Yunanistan’a gönderilmişlerdir. Çoğunluğunun Türk soyundan geldiği açık olarak ortaya çıkan bu insanların kendi öz topraklarından çıkarılıp yabancı topraklara gönderilmelerinde, mübadele anlaşmalarında temel ölçünün din olarak yer alması ve ırk ayrımından söz edilmemesi rol oynamıştır⁽¹⁴⁸⁾.

Bu hususu, R.Mahmut Kösemihal ; “Biz Anadolu’nun bir miktar Hristiyan Türk’ü ile Hristiyan Elen’ini inceleyip ayırmaya vakit bulamadan ilk olarak umumi harpten evvelki Yunanistan’dan gelen Ele-nizm propagandaları, sonra da mübadele ile bir miktar Türk unsurunu Ortodoksdurlar diye Yunanistan’a göçürdük.” şeklinde dile getirmiştir⁽¹⁴⁹⁾.

Hamdullah Suphi Bey’in Mecliste yaptığı bir konuşmada mübadele konusunu gündeme getirerek, Hristiyan Türkleri Yunanistan’a göndermekle büyük hata yaptık dediği, Atatürk’ün de “hata işledik” diyerek bu kanaate katıldığı rivayet edilmiştir⁽¹⁵⁰⁾.

Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Celal Bayar arasında bu konu ile ilgili olarak şöyle bir konuşmanın geçtiği nakledilmiştir:

(146) Bkz. T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları, 8-12.

(147) Ekincikli, 190.

(148) Aygıl, 59.

(149) Eröz, 65.

(150) Eröz, 65.

Bayar- Bilir misin Hamdullah, Atatürk'ün son yıllarda en büyük üzüntüsü ne idi?

Tanrıöver- Ne idi ? Biliyorsunuz ben burada yoktum. Lütfen anlatın dinliyorum.

Bayar- Anadolu'dan binlerce Hristiyan Türk'ü göndermiş olmasındı.

Tanrıöver, Bayar'ın Atatürk'e Türk Ortodoksların mübadelesi hususunda "Paşam yapmayın, yollamayın, bunlar özbeöz Türk'tür" dediğini ve kendisine bu konu ile ilgili kitaplar gösterdiğini, ancak dinlemediğini belirttiğini söylemiştir."⁽¹⁵¹⁾

Bernard Lewis de Modern Türkiye'nin Doğuşu isimli çalışmasında yapılan mübadeleyi değerlendirirken; "İlk bakışta bu mübadele, her iki tarafta da milliyetçi ve vatancı fikirlerin ve ulus ile vatana daha büyük bir birlik ve bağlılık verme arzusunun hüküm sürmesinin bir belirtisi gibi görünür. Fakat olup bitenler daha yakından incelendiğinde, diğer fikirlerin ve bağlılıkların hala işin içine karıştıkları görünmeye başlar. Yunanistan'a gönderilen Karaman Rumları, din itibarı ile Hristiyan Rumlardı- yine de bunların çoğu Rumca bilmiyordu. Dilleri- Grek yazısı ile yazdıkları- Türkçe idi; Karaman'da bıraktıkları kilise ve mezarlarındaki yazılar, hala onların dil bakımından Türklüğüne tanıklık eder...Yapılan iş bir Türk-Rum nüfus mübadelesi değil daha çok Rum Ortodoks ve Osmanlı Müslüman mübadelesi idi..."⁽¹⁵²⁾

Mübadeleye tabi olan bu insanların topraklarını çok kolaylıkla bıraktıkları ve seve seve Yunanistan'a gittikleri söylenememektedir. Keskin'de mübadeleye tabi tutulan ve Yunanistan'a gönderilmek üzere kendilerine emir tebliğ edilen insanlar, belki bir tepkinin eseri olarak kaldıkları evlerin kapı pencere ve diğer işe yarayan kısımlarını kırmışlar ve evlerini kullanılamaz hale getirmişlerdir⁽¹⁵³⁾. Bir kısım mübadiller de, kaçarak saklanmışlar, komşuları bulunan Türklere sığınmışlar ve topraklarını terk etmemenin yollarını aramışlardır. . Bu gibi olayların ço-

(151) Aygıl, 59.

(152) Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu (Çev. Metin Kırıatlı), Ankara 1996, 352

(153) Sakallı, Keskin Gazetesi, 140.

ğalması neticesinde Hükümet bu gibi faaliyette bulunan veya saklanan kimselerin yerlerini bildiği halde söylemeyen kimseler hakkında takibat yapılacağını bölge halkına yazılı basın aracılığı ile bildirmiştir⁽¹⁵⁴⁾.

Nüfus Mübadelesi ve Kayseri'deki Rumlar üzerine yapmış olduğu araştırmada Ramazan Tosun, Kayseri ve civarındaki Rumlar'ın Yunanlılarla bir ilgilerinin bulunmadığını, Türk olduklarını belirterek mübadeleden muaf olmalarını Hükümetten talep ettiklerini belirtmiştir. Kayseri yöresinden mübadeleye tabi olan kimselerin; "Kibarkızı oğlu, Daltaban oğlu, Yedikardeş oğlu, Polat oğlu, İslambolu oğlu, Ayvaz oğlu, Ayna Oğlu, Gökgöz oğlu, Bozoklu oğlu, Sinan oğlu, Sünbül oğlu, Ekşioğlu, Niyaz oğlu" gibi unvan ve "Okudeli, Şahbaz, Arslan, Sinan, Bali, Yasef, Murat, Şahingöz, Abraham, Yakub, Acı, Közme, Ayvaz" gibi isimlerine bakıldığında da Türk olduklarının çok net olarak anlaşılacağını ifade etmiştir⁽¹⁵⁵⁾.

Milli Mücadele döneminde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ile ilişkilerini kesmiş olan Safranbolu'lu Rumlar da, kendilerinin Türk Ortodoks olduklarını, Fener ile irtibatlarının olmadığını, Türk Ortodoks Patrikhanesine bağlı bulunduklarını söyleyerek Yunanistan'a gitmemek için direnmişlerse de mübadeleden kurtulamamışlardır⁽¹⁵⁶⁾.

Yunanistan'a gönderilen Milli Mücadeleye katılmış bulunan bu Hıristiyan Türkler, orada da tam olarak kabul görmemişler, asıl vatanlarından uzak başka topraklar üzerinde hayat sürdürürken "Turko Sporos"(Türk Tohumu) olarak anılmışlardır⁽¹⁵⁷⁾. Gittikleri bu yeni ülkeyi hiç sevmemiş ve bunu da her defasında açıklamış, Karamanlılar, Sivaslılar, Akdağlılar, Bayburtlular diye anılmış olan bu Türkler; Yunanlılarla da hiç anlaşamamışlardır. Yunan Hükümeti bunların kiliselerinde Türkçe ibadet edildiğini görünce, papazlarını değiştirip, Rum Papazlar tayin etmiş, çocukları için de Yunanca öğretilen Kreşler açmıştır.

Niğde'nin Bor kazasından mübadele yoluyla olarak giden ve daha sonra kendi memleketlerini ziyarete gelenler Bor'lu hemşehrilerine dert

(154) Sakallı, Keskin Gazetesi, 177-178.

(155) Tosun, 112.

(156) <http://www.karabuk.gov.tr/tarihce3.html>.

(157) Aygıl, 60.

yanmışlar, kendilerinin Yunan ahlak ve karakteriyle katiiyen bağdaşamadıklarını, onların içinde hala yabancı gibi kaldıklarını, buradan edindikleri terbiye, adet ve ananeleri orada muhafaza ettiklerini ve daima vatan hasretiyle yandıklarını büyük bir üzüntü ile anlatmışlardır⁽¹⁵⁸⁾.

Bu insanlar gittikleri Batı Trakya'da biraz da Anadolu'yu hatırlamak için olsa gerek "Karaman" adını verdikleri bir yerleşim birimi kurmuşlardır. Bütün uyum gayretlerine rağmen Yunanistan'da horlanan ve ayrıma tabi tutulan bu insanların bir kısmı da Avrupa'nın çeşitli ülkelerine dağılmışlardır⁽¹⁵⁹⁾.

2- Patrikhanenin Cemaatini Kaybetmesi ve Fener Karşısında Zayıflaması

Anadolu'da yeni kuruluş bulunan ve Kurtuluş Savaşı esnasında da yapmış olduğu faaliyetler ile büyük yararlıklar sağlamış bulunan Türk Ortodoks Patrikliği, karşılıklı nüfus mübadelesi neticesinde büyük bir darbe almış ve binlerce üyesini yitirmiştir. Anadolu'daki Türk Ortodoks nüfusun mübadelesinin getirmiş olduğu bir diğer sonuç da, cemaati kalmadığı için, yeni kurulmuş bulunan patrikhanenin kapatılması olmuştur. Lozan sonrasında patrikhanenin kapatılma kararı Fener Patrikhanesindekileri sevindirmiş, bu fırsatı değerlendirerek, cemaatlerine bu patrikhane-nin er geç kapatılacağı sözlerini yerine getirdiklerini söylemişlerdir⁽¹⁶⁰⁾.

Papa Eftim'i Fener Patrikhanesinin yeni Patrik seçimi öncesinde özel olarak çağırıp, bu konularda gerekli girişimlerinde bulunmak üzere İstanbul'a gitmesini isteyen dönemin Başbakanı Fethi Bey, Patrikhanenin kapanma konusunu bir emri vaki olarak kabul etmesini söylemiş, kendisini teselli edici sözlerde bulunmuştur⁽¹⁶¹⁾.

Papa Eftim, gitmiş olduğu İstanbul'da Galata civarındaki Ortodokslar ile İstanbul'un değişik bölgelerindeki Türk Ortodoksları bir araya toplayarak İstanbul'da yeniden cemaat oluşturmuş, Anadolu'da

(158) Eröz, 65-66.

(159) Bkz. Aksiyon Dergisi, 30.

(160) Bkz. Cihangir, 99.

(161) Cihangir, 99.

kapanmış bulunan Türk Ortodoks Patrikhanesini, merkezi Panayia Kilisesi olmak üzere İstanbul'a nakletmiştir. Yanına almış olduğu cemaati ile Fener karşısında mücadelesine devam etmiş, ancak gerek Fener Patrikhanesi'nin ve gerekse de zaman içinde Hükümetin yanlış uygulamaları sebebiyle Patrikhane, bu cemaatini de kaybetmeye başlamıştır.

Türk Ortodoks Patrikhanesinin cemaatinin azalmasını ve Fener karşısında zayıflamasını gören, onlara destek olan insanların başında; Türk Ortodokslarını başından beri savunan Türk Ocaklarının meşhur hatibi Hamdullah Suphi Tanrıöver gelmektedir. Tanrıöver'in, en önemli arzularından biri Romanya'daki Hristiyan Türkleri getirip, Marmara yöresine yerleştirmek olmuştur. Ancak 1940 yılında Basarabya'nın, 1944 yılında da Dobruca'nın Almanlar tarafından işgal edilmeleri bu isteklerin gerçekleşmesini engellemiştir⁽¹⁶²⁾.

Hamdullah Suphi, bu düşüncesinin öncesinde cemaat yönünden zayıflamakta olan Patrikhane için Romanya'da Büyükelçilik görevini yürüttüğü sıralarda, 10 tanesi kız olmak üzere yetmiş öğrenci getirmiş, bunları çeşitli okullara yerleştirmiş, dini yönden de bu öğrencileri Papa Eftim'in eline teslim etmiştir. 16 Eylül 1943 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararı ile Türk Vatandaşlığına geçirilen bu gençlerin nüfus kağıtlarına din hanesine "Türk Ortodoks" açıklaması yazılmıştır. Türkiye'de eğitimini bitirip iş aramaya başlayan bu gençler, Hristiyan olmaları sebebiyle iş bulamamış, yeni hayatlarını sürdürebilmek için Müslüman olmak veya Müslüman biri ile evlenmek zorunda kalmışlardır. Zaten Lozan anlaşması neticesindeki mübadelede binlerce mensubunu yitirmiş bulunan Papa Eftim, bu durum karşısında Hamdullah Suphi Beye şöyle sitemi etmiştir : "Hamdullah Bey! Hani ya benim yetmiş kişilik cemaatim? Müslümanlığın defterinde yetmiş kişi mi eksikti ?"⁽¹⁶³⁾

Athanegoras'ın Patrikliği döneminde güçlenen ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerini arkasına alan, aynı zamanda İstiklal Harbinden beri Papa Eftim'in yanında yer alan başta İstimat Zihni Öztamar olmak üzere, yakın arkadaşlarını birer birer ondan koparan Fener Patrikhanesi, yaptığı bütün faaliyetlere rağmen Türk Ortodoks Patrikhanesini kapatamamıştır.

(162) Bkz. Aygıl, 61

(163) Aygıl, 61-62.

Kıbrıs olayları patlak verdiğinde Başbakan İsmet İnönü, Yunanistan'a bir ders olur diyerek İstanbul'daki Rumların mübadelesini gündeme getirmiştir. Papa Eftim, İsmet Paşa ile Taşlıktaki evinde görüşerek kendisinden ikinci bir Lozan faciasının yaşanmamasını istemiştir. Bu konuda aralarında sert tartışmalar da yaşanmıştır. Ancak bu konuda kararlı olan İsmet Paşa, Lozan'da olduğu gibi kökenine bakmaksızın 70 bin kişiyi sınır dışı etmiştir. Selçuk Erenerol bu rakamın 86 bin olduğunu ve 15-20 bin kişi hariç sınır dışı edilenlerin çoğunluğunun Türk Ortodokslardan ibaret bulunduğunu iddia etmiştir⁽¹⁶⁴⁾.

Yapılan bu sınır dışı sonrasında Patrikhanenin Erenerol ailesi ve yakın akrabalarının dışında cemaati kalmamış ve bu sebeple de Fener karışısındaki mücadelesini Hükümetler nezdinde sürdürememiştir. Türk Ortodoks Patrikhanesi ile siyasi hayatında yakın olarak ilgilenen Alpaslan Türkeş, aynı zamanda Patrikhanenin cemaat konusunda desteklenmesi konusunda da çalışmalar yapmıştır. Selçuk Erenerol ile 1997 yılı Ekim ayında yaptığımız görüşmede bütün Türk Dünyasında ismi saygı ile anılan Alpaslan Türkeş'in, Stefan Topal Gagavuzların Cumhurbaşkanlığı iken buradan bin kişilik bir nüfusun Türkiye'ye getirilerek İstanbul'a yerleştirilmesini ve Patrikhane'nin cemaat yönünden desteklenmesini düşündüğünü belirtmiştir. Türkeş'in bu husustaki gerekli çalışmaları da başlattığını, Türkiye Cumhuriyeti nezdindeki görüşmeleri bitirdiğini ve planı uygulama aşamasına getirdiğini ifade etmiştir. Ancak bu aşamada, yani nüfusun İstanbul'a getirilmesi noktasına gelindiği sıralarda, Gagavuz'ların Cumhurbaşkanının değiştiğini ve tasarlanan planın gerçekleştirilemediğini söylemiştir.

Türk Ortodoks Patrikhanesinin, halen İstanbul'da meskun mahdut sayıda cemaati bulunmaktadır. Aksiyon Dergisine verdiği röportajda Selçuk Erenerol, 250 civarında bir cemaatlerinin olduğunu açıklamıştır⁽¹⁶⁵⁾. Ayrıca Türk Dünyasından gelen Hristiyan asıllı Türk öğrenciler de Patrikhane ile ilgilerini devam ettirmektedir.

(164) Bkz. Aksiyon Dergisi, 31

(165) Bkz. Aksiyon Dergisi, 31. Patrikhane'de 05 Mayıs 2002 tarihinde katıldığım Paskalya ayınınca Türk Dünyasından gelen öğrencilerin dışında 20-30 civarında bir cemaatin bulunduğu görülmüştür.

III. BÖLÜM

TÜRK ORTODOKS PATRİKHANESİ'NİN İNANÇ VE UYGULAMALARI

Türk Ortodoks Patrikhanesine bağlı Hristiyanların inanç ve uygulamaları, genelde Ortodoks anlayışı yansıtmaktadır. Yapmış olduğumuz görüşmelerde Patrik Selçuk Erenerol, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ile aralarında dini inanç, anlayış ve uygulama noktasından farklılıklarının olmadığını, her iki Patrikhane arasındaki ihtilafın temelinde siyasi ayrılığın bulunduğunu belirtmiştir. Bu bölümde verilen bilgiler, genel olarak Türk Ortodoks Patrikhanesinden alınmış bilgi ve broşürler esas alınarak verilmiştir. Bunun dışında Patrik Erenerol'un sözlerine dayanılarak genel Ortodoks kaynaklardaki bilgiler de kullanılmıştır. İnanç ve uygulamalar hususunda Türk Ortodoks Patrikhanesinin Rum Ortodokslardan farklı uygulamalarına da ayrıca vurgu yapılmıştır. Dinî uygulamalar bölümündeki bilgilerde ise, tamamen Türk Ortodoks Patrikhanesinden alınan uygulama ile ilgili broşürler esas alınmıştır..

A- İNANÇLAR VE İNANÇ ESASLARI

Türk Ortodokslar, diğer Ortodoks Hristiyanlarla aynı inançları paylaşmaktadır. İnançlarının esası, kutsal kitap ve kutsal kitap geleneğine dayanan ilahi ilkelere dayanmaktadır⁽¹⁾.

(1) Bkz. Türk Ortodoks Patrikhanesinden alınan "Türk Ortodoks Patrikhanesinin İnanç ve Uygulamaları" Broşürü, I.

Hristiyanlıkta dine giriş için vaftiz ve iman ikrarı yeterlidir. İman ikrarında bulunan inanç esasları (Kredo), Hristiyanlığın ilk yıllarından itibaren tartışma konusu olmuş, Havariler döneminde başlayan ve daha sonraki yıllarda devam eden tartışmalar sonucunda, 4. ve 5. yüzyıllarda yapılan konsillerle belirlenmiştir⁽²⁾. Ortodoks Kilisesinin inanç esasları da bu dönemlerde yapılan ilk yedi konsilin oluşturduğu temeller üzerine oturmuştur⁽³⁾. Havariler İnanç Sistemi (Havariler Kredosu) olarak bilinen ve bütün Hristiyanlarca kabul gören bu ilkeler üç bölümlü ve on iki maddeli olarak formüle edilmiştir⁽⁴⁾.

Kredo, temel olarak Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan teslis anlayışına dayanmaktadır. Ortodoks inancına göre tesliste tam bir uyum vardır. Üç varlık bir aradadır. Onların anlayışına göre; İsa Mesih'in ilahi ve insani nitelikleri birbirinden ayrılmaz, ancak ayırt edilebilir özelliğindedir. Tanrı (Baba) yaratılmamıştır, görünen ve görünmeyen her şeyi yaratmıştır. Oğul sonsuzlukta yaratılmıştır ve zaman içinde Bakire Meryem tarafından dünyaya getirilmiştir⁽⁵⁾. Teslis'in üçüncü unsuru ise Kutsal Ruhtur. Oğul insanlara nasıl Baba'yı işaret ediyorsa Kutsal Ruh da aynı şekilde insanlara Oğul'u işaret etmektedir⁽⁶⁾. Dengeyi kuran

(2) Tümer- Küçük, 280.

(3) Bkz Nicolas Zernov, *Orthodox Encounter*, London 1961, 90.

(*) I. 1. Ben Tanrı'ya, kudretli Baba'ya

II. 2. ve onun biricik Oğlu Rab İsa'ya,

3. Bakire Meryem ve Kutsal Ruh'dan doğmuş olduğuna,

4. Platus zamanında çarmıha gerildiğine, öldüğüne ve gömüldüğüne,

5. Üçüncü gün ölümler arasından dirildiğine,

6. Göklere yükseldiğine,

7. Baba'nın sağında oturduğuna,

8. Oradan ölümleri ve dirileri yargılamak üzerine ineneğine;

III. 9. Ve Kutsal Ruh'a,

10. Kutsal Kilise'ye,

11. Günahların bağışlanacağına,

12. Ölümlerin dirileceğine, sonsuz hayata inanırım. (Bkz. Albert Houtin, "Hristiyanlığın

Kısa Tarihi" Çev. Abdurrahman Küçük, A.Ü.İ.F.D. Ankara 1981, XXV/446-447 ; Tümer-Küçük, 280-281).

(5) İnanç ve Uygulamalar, I.

(6) Bkz. Penagiotis Bratsiotis, *The Greek Orthodox Church*, London 1968, 37

Baba'dır. Bunun için tesliste tam bir uyum vardır. Teslis anlayışının bütün unsurları ve özellikleri konsillerde karar altına alınmıştır⁽⁷⁾.

İnancın temelini oluşturan üç unsur şunlardır.

a- Tanrı (Baba)

Teslisin birinci ve asıl unsuru Tanrı (Baba) dır. Hristiyanlığın, Yahudilik ve İslam'la paylaştığı temel inancı Allah'ın tek oluşudur. Hristiyanlar, Allah'ın ebedi, her şeye muktedir, her şeyi bilen, evreni ve içerdiği her şeyi yaratan, her yerde hazır ve nazır, hayatı ihsan eden merhametli ve bağışlayıcı yüce ve fakat içkin (mündemiç), her şeye üstün Rab, kıyamette tüm insanlığın adil yargıcı, ebedi mükafatı veya cezayı veren tek varlık olduğuna inanmaktadır⁽⁸⁾. İstanbul'un Fethinden sonra Patrik olarak seçilen ve Fatih Sultan Mehmet tarafından geniş yetkilerle tayin edilen Gennadios'un Fatih Sultan Mehmet için hazırladığı Ortodoks İtikatnamesinde bu anlayış şöyle dile getirilmektedir: *"İtikadumuz bunun üzerinedir kim Allah vardır, halık-ı cümle mevcuttur; kim yoktan var eyledü. Ne cisimdir, ne cismanidir; Hayydir akıl gibi ve hem akıldır akla benzemez; Kamil ve Mükemmil, Alim, Basit, Kadim bila nihaye. Alem içündür, dışındadır, lamekandır. Her yerde hazır dur. İş bu zikrolunan sıfatlar Allah'a mahsustur. Bunlarla mahlukat mümtaz olur, dahi neki bunlara benzer varsa. Yani alimdir ve Halimdir, gerçektir. Ve gerçek kendidir. Ne kadar haslet varsa mahlukata taksim olunmuş mecmuu ali mertebe ile kendinde mevcuttur. İş bu zikrolunan hasletler mahlukunda da vardır."*⁽⁹⁾

Ortodokslara göre Tanrı, yaratıcı olmakla birlikte alemin ve yarattığı şeylerin içerisinde. Varlığını her şeyde sürdürmektedir. Bu özelliği ile Tanrı, daima insanla birliktedir; insan da Tanrı ile birlikte olduğundan Tanrı, her yerde hazır ve nazırdır⁽¹⁰⁾. Tanrı, bir olduğu halde

(7) İnanç ve Uygulamalar, I.

(8) Thomas Michel, Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş, İstanbul 1992, 55-56

(9) Ragıp Özdem, "Gennadios İtikatnamesi", Ülkü, Ankara 1938, C.X, Sayı:60, 535.

(10) Timothy Ware, The Orthodox Church, London 1997, 209 ; Demetrios J. Constantelos, Understanding The Greek Orthodox Church, Massachusetts 1998, 47.

kendi içinde üçlü bir şahsiyeti de bulundurmaktadır. Baba, Oğul ve Kutsal Ruhtan oluşan bu üçlü; bir araya gelmişlik değil, birliğin bizzat kendisi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu üçlünün merkezinde Baba Tanrı bulunmakta ve diğer ikisi kaynağını babadan almaktadır⁽¹¹⁾.

Hristiyanlar Tanrı'yı Baba olarak isimlendirmektedir. Bu uygulama, onlara Tanrı'ya Baba, Yahudi kavmine de Tanrı'nın Oğulları diyen Yahudilerden geçmiştir. İsa, bu tabire daha samimi ve daha içten anlam vererek şakirtlerine Tanrı'ya "Abba" demelerini öğretmiştir. Abba ise tıpkı bir ailede çocuğun babasına verdiği ad gibi bir sevgi sözcüğüdür⁽¹²⁾. İncillerin bir çok yerinde Hz. İsa da, bizzat Tanrı'dan "Baba" olarak bahsetmiştir⁽¹³⁾.

b- İsa-Mesih (Oğul) ve Tenleşme (İnkarnasyon)

Ortodoks imanının ikinci maddesinde, yalnızca Baba'ya ait olan yaratılmamış, Baba ile aynı özü paylaşan bir Tanrı İsa Mesih'e inanırız denilmektedir⁽¹⁴⁾. Bu göstermektedir ki teslisin ikinci unsuru, Oğul olan İsa Mesih'tir. Bu inanç, Tanrının yaratılmamış ezeli Kelamının tenleştiği ve İsa Mesih olarak insanların arasında dolaştığı şeklinde kabul edilmektedir⁽¹⁵⁾. Bu anlayış, en açık şekilde Yuhanna İncili'nde ifadesini şu şekilde bulmaktadır: "Kelam beden olup inayet ve hakikatle dolu olarak aramızda sakın oldu; biz de onun izzetini Babanın biricik oğlunun izzeti olarak gördük."⁽¹⁶⁾

Gennadios İtikatnamesinde de bu durum şöyle dile getirilmektedir: *"Yani itikadımız üzerinedir kim Allah sözü ve ademlik, anın gibi ademlik ki nutku varmış ve Allah sözü anı kisveledi: İsa'dur. İsa'nun hayatı cismanisi adem hayatı, veliler hayatı gibidir. Dahi Allah evin ... ilmi külli ve mucizeleri kuvveti ilahidir. Yani itikadımız bunun üzerinedir kim, Allah sözü ve ademlik, anın bir şahsa nazır bir adem ol-*

(11) Bkz. Ware, 210-213.

(12) Michel, 567.

(13) Bkz, Matta, VI/1-19; Yuhanna, XIV/6-22.

(14) Bkz. Constantelos, 54.

(15) Michel, 57.

(16) Yuhanna, I/14

du. Bi aynihi barinin nutku tahlisi bir taraftan ve bir taraftan ruh ile cismi, İsa ibni Meryem sureti İsa oldu ve nitekim cismi daim adem-de iki hakikat idi. Her biri Allah idi. Hakikatli hakikatıyla bir birinden ayrı idi. Ne hod ol nutku ilahi cesedi İsa oldu ve ne hod İsa'nın kanı ve canı nutku ilahi oldu. Evet daim...hem çün nutku ilahi ve ademlik.... ve dahi her nesne kim baridedür ve andandır, hakikati baridedür. zira kim baride arizi değildir; zatidür. Anın için barinin nutku tahlisine bari der ve inanırız; Zira bu nutkı bari İsa'da olduğu için İsa'ya Tanrı ve adem diriz. Adem tesmiye olundu ruh ile cese-de nazar, İsmi Bârîye tesmiye olundu, Bârînin nutku tahlisine nazar.”(17)

Ortodokslara göre İsa Mesih, insan oğlunun Hz. Adem'den başlamış olan günahlarına son vermek için gelmiş, insanlar arasında yaşamış, çarmıha gerilmiş ve göğe yükselmiştir. O, zamanı geldiğinde de insanlığı kurtarmak amacıyla geri gelecektir⁽¹⁸⁾.

Hristiyanlar, Hz. İsa'ya Tanrı oğlu adını vermektedir. Bu sıfat Hz. İsa için İnciller'de sık sık kullanılan bir sıfattır⁽¹⁹⁾. Bu unvanla belirlenmek istenilen olgu, Tanrı'nın İsa ile benzeri olmayan içten bir ilişki oluşturduğu, ezeli ve yaratılmamış mesajının İsa'da var olduğudur⁽²⁰⁾. Tanrı oğlu olan Hz. İsa, aynı zamanda Danyal kitabında yazılı ahir zamanda gök yüzünden gelecek ve Tanrısal devlete hükmetme yetkisinde bulunacak insanoğludur⁽²¹⁾. Bu sıfat da İncillerde sık olarak kullanılan sıfatlardandır.

Hz. İsa için kullanılan sıfatlardan bir diğeri ise “Rab”dir. Bu unvan yetki ve otorite ile donatılan kimseyi hatırlatmaktadır. Hristiyanlarca bu yetki ve otoritenin İsa'ya, Tanrı tarafından ölümlerden dirildiği an ve-

(17) Gennadios İtikatnamesi, 337-338.

(18) Bkz. Constantelos, 64.

(19) Luka, I/35 de şöyle ifade edilmektedir: “Melek cevap verip ona dedi; Ruhulkudüs senin üzerine gelecek, Yüce olanın kudreti üstüne gölge salacak; bunun için de doğacak olan mukadde-se Allah'ın oğlu denecektir. Diğer anlatımlar için Bkz. Matta, XI/27, XVI/16 ; Luka, X/22; Markos, XIV/61.

(20) Michel, 60.

(21) Michel, 61 ; Aydın, 44; Ekrem Sankcioğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Isparta 1999, 286.

rildiğine inanılmaktadır⁽²²⁾. İncillere göre Hz. İsa da bu tabiri benimsemiştir. Son Akşam Yemeğinde öğrencilerinin ayaklarını yıkamış ve sofraya oturunca onlara ; “Benim size ne yaptığımı biliyor musunuz ? Siz beni muallim ve Rab diye çağırıyorsunuz; iyi diyorsunuz. Zira ben oyum.”⁽²³⁾ demiştir.

Hz İsa’nın adeta ikinci adı olan, bir diğer sıfatı ise Mesih (Christus) oluşudur. Mesih kelimesi, Yahudi kavmine vaat edilen kurtarıcıya işaret etmektedir.O, yaşadığı müddetçe Mesih unvanını hiç kullanmamış olsa da, Hristiyan inancına göre yeniden dirilişinden sonra İlk Hristiyanlar, onun gerçekten vaat edilen Mesih olduğuna kanaat getirmişlerdir⁽²⁴⁾.

Hz. İsa, aynı zamanda Tanrının Kelamının yerleştiği bir insan olarak, Tanrı Kelamı, yer yüzünde gerçek adaleti kuracak Tanrı Kulu, insanların kurtuluşunu getirmekle görevli Kurtarıcı, Tanrı’nın mesajını insanlara getiren Peygamberdir⁽²⁵⁾.

c- Kutsal Ruh

Teslis’in üçüncü unsuru ise Kutsal Ruhtur. 381 yılında yapılan İstanbul Konsilinde, İznik Konsilinde kabul edilen Kredoya Kutsal Ruh’un tanrısal tabiatını belirten ifadeler konmuştur. İstanbul Konsili, genel bir konsil olmamasına rağmen, Kutsal Ruh ile ilgili karar dolayısıyla genellik kazanmıştır⁽²⁶⁾.

Kutsal Ruh, İsa’nın vaftizinde, onun Tanrılığını açığa vurmak için bir güvercin şeklinde üzerine konmuştur. Kutsal Ruh Tanrı gibi her yerdedir⁽²⁷⁾. O, Tanrının dünyada etkin olan, güçlü ve içkin mevcudiyetidir. İsa, onunla rahme düşmüş ve onun tarafından çöle götürülmüştür. Kutsal Ruh, Hristiyan Topluluğunu yönlendirmekte ve eğitmektedir⁽²⁸⁾. O, İsa’nın bir

(22) Michel, 61; Aydın, 44; Sarıkcıoğlu, 287.

(23) Bkz.Yuhanna, XIII/6-13.

(24) Bkz. Michel, 61-62.

(25) Bkz. Michel, 62-63 ; Aydın,45-47.

(26) Francis Dvornik, Konsiller Tarihi İznik’ten II. Vatikan’a, (Çev. Mehmet Aydın), Ankara 1990, 11.

(27) Tümer-Küçük, 285.

(28) Michel, 67.

temsilcisi olarak görüldüğü gibi Hristiyan Kilisesinin ruhu ve insanları rahlatıcı bir karakteri bulunan varlık olarak kabul edilmektedir⁽²⁹⁾.

Kutsal Ruhun menşei Ortodoks aleminin ile Katolik aleminin arasında problem olmuştur. Katolik Kilisesi, Yuhanna'daki "Ruh Babadan çıkar" sözüne latince "filioque" yani "ve oğuldan" kelimesini ilave etmiştir⁽³⁰⁾. Bu durum, Yuhanna İncilinde şöyle ifade edilmektedir: "Babadan size göndereceğim Tesellici, Babadan çıkan hakikat Ruhu geldiği zaman, benim için o şahadet edecektir."⁽³¹⁾ Ortodokslar, ise Kutsal Ruh'un oğul aracılığı ile Baba'dan çıktığına inanmaktadır⁽³²⁾.

Bu üç unsurun dışında Ortodoks inancında önemli yer tutan esaslardan biri de Kutsal Kitap'tır. Kutsal Kitap, Ortodoks inancında Tanrının insanlar için kendisini açıkladığı ifadelerdir. O, Tanrı vahyinin yazıya geçirilmiş şekliyle, Kutsal Ruh'un açıklamış olduğu gerçeklerin bir arada olduğu bir kitaptır. Açığa vurulmamış ve bu kitapta yazılmamış gerçekleri temsil edecek ve yayacak olan Ortodoks Kilisesidir⁽³³⁾.

Ortodokslar bu sebeple, diğer Hristiyanlar gibi dini temellerini önce Yeni Ahit'e, sonra da Eski Ahit'e bağlar. Doktrinlerini İncil'den alırlar ve felsefi bir anlayışa dayandırır. Doktrin kesin olmamakla beraber, kesine yakın sağlam bir özellik taşır. Bu sebeple itaat mecburi değildir. Ancak dogma, inanç esası olarak kabul edildiğinden ve Kutsal Kitap da inanılması gereken esasları açıkladığı için kabul edilmesi zorunludur. Bunlara kesin olarak inanılması, inanmayanların ise Kiliseden çıkarılması gerekir⁽³⁴⁾.

Haç, Hristiyanlara Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesini ve bu esnada çektiği acıları ve ölümünü hatırlatmaktadır. Bu sebeple Hristiyan Kiliseleri bu anı hatırlamak için Haç'ı bir sembol olarak hem Kiliselerinde, hem üzerlerinde ve hem de mezarlıklarında bulundurmaktadırlar⁽³⁵⁾.

(29) Bkz. Bratsiotis, 37

(30) Clement, 205

(31) Yuhanna, XV/26

(32) Bkz. Houtin, "Hristiyanlığın Kısa Tarihi", A.Ü.İ.F.D. XXV/447 ; Tümer-Küçük, 285.

(33) Bkz. Ware, 199 .

(34) İnanç ve Uygulamalar, 2.

(35) Bkz. Tümer-Küçük, 296.

Ortodokslar, uçları eşit olan Haç'ı kullanmakta ve sağdan sola haç çıkarmaktadırlar⁽³⁶⁾.

B. AYİNLER VE İBADETLER

a- İbadetler

Ortodoks inanç esasları, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh etrafında oluşmakta, ibadetler de bu üçlü üzerine yapılmaktadır. Hristiyanlar, bizzat Hz. İsa'nın, Havarilerine ibadetin nasıl olduğunu öğrettiğini kabul etmektedirler. Bu da dua ve ayinlerle gerçekleşmektedir. Hristiyanlıkta dua (ibadet) Tanrı'ya varma, kişinin aklını ve yüreğini Tanrı'ya yöneltmesi olarak kabul edilmektedir⁽³⁷⁾.

Ortodoks Kilisesinde dualar kilise mensuplarının farklı durumlarına göre üç gruba ayrılır. Birinci grubun ki Mezmurlar gibi dini ilahilerden oluşan halk tabakasının duasıdır. Bunlar ibadet eden insanları inanç, ibadet ve sevgiye çağırان ve şiirsel bir dili olan dualardır. İkinci grup ise Diyakosların okuduğu tekrar ettikleri sürekli dualardır. Üçüncü grup ise, papazlar ve piskoposların gizlice okudukları dualardır⁽³⁸⁾.

İbadet ferdi veya topluca yapılır. Toplu yapılan ibadet ve ayinler Kilisede Ruhban gözetiminde olur. İbadetler günlük, haftalık ve yıllık olmak üzere üç çeşittir.

Günlük olarak yapılan ibadet ve dualar, sabah ve akşam olmak üzere iki kısımda yapılmaktadır⁽³⁹⁾. Sabah ibadeti kilisede toplu veya ferdi olarak icra edilebilmektedir. Sabah ibadeti ile Ortodoks, kötülükten kendisini arındırmakta, zihninin ve kalbinin aydınlanmasını sağlamakta, Kutsal Üçlüye sığınarak ondan yardım beklemektedir⁽⁴⁰⁾. Akşam ibadetine de, dualar yapılarak Tanrı'dan bağışlanma dilenmekte, uyku esnasında şeytanın tuzaklarından korunma ve gecenin getireceği şeylerden sakınma talep edilmektedir⁽⁴¹⁾. Kilise, toplu ibadetleri ferdi ibadetten

(36) Tümer-Küçük, 301.

(37) İnanç ve Uygulamalar, 2.

(38) Bkz Zernov, 58-59.

(39) Bkz. Ware, 267.

(40) Bkz. <http://www.goarch.org/print/en/prayers/morningprayers>.

(41) Bkz. <http://www.goarch.org/print/en/prayers/eveningprayers>.

üstün görmektedir. Bundan dolayı, mecburi olmasa da günlük olan sabah ve akşam ibadetleri papaz Vekaletinde Kilisede yapılmaktadır. Bu ibadetlerde, Kutsal Kitaptan parçalar okunmakta, ilahiler söylenmektedir⁽⁴²⁾. İbadetlere çağrı ise “Kilise Çanları” ile yapılmaktadır⁽⁴³⁾.

Türk Ortodokslara göre günlük ibadet, sabah, öğle ve akşam olmak üzere üç vakittir. İbadet için kiliseye girildiğinde, saygılı bir şekilde diz çökme, istavroz çıkarma adettir⁽⁴⁴⁾.

Doğu kiliselerinde, batı kiliselerinden farklı olarak daha az disiplin ve resmi davranışlara rastlanır. Kiliseye girildiğinde batıda olduğu gibi ayinlerin sonuna kadar beklenilmez. İnananlar da, kilisede önceden belli formel düzen içinde değildir. Bazıları, Kiliseye ayin başladıktan sonra da gelebilir. Kilisenin içinde de, bazıları oturur, bazıları ayakta durur. Ayinlerde bir çok çocuğun bulunması da dini seremoninin havasını daha sivil hale getirir. Bununla birlikte Ortodoks kiliselerde yapılan ibadet, ağırbaşlı, ciddi ve iyi biçimlenmiştir. Özgürlüğü, ritüalizmi, sadeliği ise ilahî ihtişamı ahenkle bir araya getirmiştir. Kilisenin yapısı ve ibadet edenlerin davranışlarında ortaya çıkan farklılıklar, bütünüyle tarihsel şartlar veya iklim koşuluyla izah edilmeyebilir. Bu sebeple, bir Batılı, Doğu Kilisesini ziyaret ettiğinde Hristiyanlığın alışılmamış bir dereceye kadar şaşırtıcı yorumu ile karşılaşırken, bir doğulu da Hristiyan Batı Kilisesini ziyaret ettiğinde çeşitliliğin yokluğunu görebilir⁽⁴⁵⁾.

Haftalık ibadet (ayin olarak) Pazar günleri kilisede ve cemaatle yapılmaktadır. Hristiyanlara göre Hz İsa'nın mezardan dirildiği gün olduğu için bugünün büyük önemi vardır. Bundan dolayı her Hristiyan, kiliseye temiz olarak gelmeye özen göstermektedir⁽⁴⁶⁾.

Pazar ayinleri, hazırlık ibadeti ve şükran duası ile ekmek şarap ayini olarak iki kısımda icra edilmektedir.

1- Hazırlık İbadeti ve Şükran Duası; toplu olarak yapılan dualardan, İncillerden ve Eski Ahitten parçalar okumaktan ve yapılan vaazdan ibarettir.

(42) Bkz. Tümer-Küçük, 293.

(43) Bkz. Aydın, 69.

(44) İnanç ve Uygulamalar, 2.

(45) Ortodoks Encounter, 53.

(46) Aydın, 69 ; Tümer-Küçük, 293-294.

2 Ekmek Şarap Ayini (Evharistiya); baştan sona kadar İsa'nın gerçek mevcudiyetinin kutsal ayini olarak tasavvur edilen bir ibadettir⁽⁴⁷⁾. Kilisede ve mutlak olarak papaz gözetiminde yapılması gereken bu ayin ile İsa'nın manevi vücuduna iştirak edileceğine inanılmaktadır⁽⁴⁸⁾. Ekmek Şarap Ayini esnasında sadece alınan şaraba batırılmış ekmekle kutsal ihсанlar verilmemekte; Meryem'e Selam Duası (Ave Maria) ve Beytullah'm'den Calvary(*) ve Zeytin Dağı'na kadar Hz. İsa'nın doğuşundan göğ'e çıkışı süresindeki hululün bütün esrarı canlandırılmaktadır⁽⁴⁹⁾.

İbadetler, çoğunlukla kilisede musiki ile zenginleştirilir. Papaz ve cemaat, duayı besteli bir şekilde de yapabilir. Okunan İncil metnine ve vaaz konusuna uygun olarak ilahiler de söylenebilir.

Papaz ve yardımcılar ayinlerde özel elbiseler giyer. Bu elbiselerin şekil ve renkleri özel bir kanuna tabidir. Sıradan bir pazar ayininde yeşil, oruç ve tövbe zamanında menekşe (mor) rengi kullanılır. Sunakta bulunan örtülerde kilise yılının gereklerine göre değişir. İbadetlere katılan cemaat, çoğu kez papazın okuduğu dualara "Amen"lerle katılır⁽⁵⁰⁾.

Yıllık ibadetler, yılın belirli günlerinde yapılan bayram ve anma günü şeklindedir. Kilise yılı, normal yıldan farklıdır. Bazı bayramların günü sabit, bazılarının ki ise her yıl yeniden tespit edilir⁽⁵¹⁾. Genel olarak bu ibadetler, bayramlar, oruç, perhiz gibi günlerde yapılan ayinler ve törenlerdir. Ortodoks Kilisesinde ihtiva ettiği bayramlar ve benzer ayin ve törenlerin temelinde İsa başta olmak üzere Meryem ve azizler bulunur⁽⁵²⁾. Hristiyanlık'ta çok sayıda bayram kutlanır. Büyük bayramlar; İsa'nın Doğuşu, Dirilişi, Göğ'e Çıkışı anısına yapılan bayramlardır. İsa'nın doğuşu (Noel) günü sabittir, 24-25 Aralıkta kutlanır. 28 Kasım-

(47) İnanç ve Uygulamalar, 2-3.

(48) Tümer-Küçük, 294.

(*) Calvary: Hz İsa'nın Hristiyan inancına göre çarmıha gerildiği kabul olunan yer.

(49) Joseph L. Hromadka, "Doğu Hristiyanlığı", Çev. Günay Tümer, A.Ü.İ.F.D. Ankara 1971, XVII/248 ; İnanç ve Uygulamalar, 3.

(50) İnanç ve Uygulamalar, 3.

(51) Tümer-Küçük, 294.

(52) Bkz. Ware, 298.

dan itibaren başlayan dönem, bu bayrama hazırlık ve tövbe zamandır. 6 Ekim, Aziz Nikola günü kabul edilir.

Bazı kutsal günler ve renkler şöyledir: Noel'den önceki dört Pazar ayininde resmi renk menekşedir. Noel, İsa'nın doğum günü olan 24-25 Aralık günlerinde yapılan bayramdır. Bu günün resmi rengi beyazdır. 26 Aralık, Kilisenin ilk şehidinin anılmasıdır (Istofanos). Cuma günüdür, renk kırmızıdır. 28 Aralık, suçsuz öldürülen çocukları anma günüdür. Günün rengi kırmızı veya menekşedir. Kırmızı, şehitlerin ve Ruhü'l Kudüs'ün rengidir. 6 Ocak, (Epiphanie) sihirbazların çocuk İsa'ya bağlılık bildirmeleri, İsa'nın vaftiz olması ve putperest krallara açıklanmasıdır. İsa'nın dirilişi bayramı olan Paskalya Bayramının tarihi ise her yıl değişir. 20 Mart ile 19 Nisan arasında bir Pazar gününe rastlar. Bu bayram öncesi paskalya oruç hazırlığı vardır⁽⁵³⁾.

Büyük paskalya orucu 48 gündür. Bu oruçta etsiz ve yağsız yemekler yenir. Son hafta ise İsa'nın öldüğü hafta olarak büyük haftadır. Bu haftada her günün özel ibadetleri vardır. Bu haftanın Perşembe günü, İsa'nın ölüm günüdür. Renk siyahtır. Bir gün öncesi ise, Evharistiya'yı tesis ettiği gündür. Renk beyazdır. Paskalya gününün rengi de beyazdır. Bu gün İsa'nın ölümünden üç gün sonrası, yeniden dirilişini anma günüdür. Ayrıca İsa'nın dirilişinin kutlandığı gün olduğundan kilisenin en büyük günüdür. Onun dirilmesi günah, ölüm ve kötülüğün mağlubiyesini ortaya koyar, bu vesile ile bütün ölümler cehennem azabından kurtulurlar. Bundan sonra devam eden 40 gün boyunca kilise bu olayı hatırlar. Paskalya'nın 40. günü İsa'nın göğe çıkışıdır. Renk yine beyazdır. Bu, 10 gün boyunca kutlanır. Paskalya'nın 50. günü ise Kutsal Ruh'un havarilere inmesidir. Renk kırmızıdır. Bu bayram ile kilise yılının önemli kısmı biter⁽⁵⁴⁾.

Bu bayramların dışında kutlanan daha birçok bayram bulunmaktadır. 15 Ağustos'a rastlayan Pazar günü, Meryem Ananın göğe yükselmesi (Assemption); 25 Mart, Cebrail'in Meryem'e gebe kalacağını açıkla-

(53) İnançlar ve Uygulamalar, 3-4. Ayrıca bu günler ve renkler için bkz. Ware, 293; Şahin, 151-152; Annamari Schimmel, Dinler Tarihine Giriş, İstanbul 1999, 203-205.

(54) İnançlar ve Uygulamalar, 4

ması (Annonciation); 24 Haziran vaftizci Yahya'nın günü; 8 Eylül Mer-yem Ana'nın doğum günü, yine Eylül ayında kutsal Haç'ın bulunma günü gibi günler kutlanmaktadır⁽⁵⁵⁾. Ayrıca azizlere ait bazı günler de bayram kabul edilmektedir⁽⁵⁶⁾.

Paskalya ayininde^(*); Kilise önceden görevliler tarafından tütsülen-mekte, temizlenmekte, mumlar yakılarak ibadete hazır hale getirilmek-tedir. Kiliseye giren herkes, ön tarafta bulunan ve ayinin icra edildiği parmaklıklarla bölünmüş kısım önüne gelmekte, Haç'a yönelip diz çö-küp istavroz çıkarmaktadır. Daha sonra mumların bulunduğu yerlerden mum alıp yakılarak, yine ön bölmenin önünde bulunan şamdanlara ko-nulmaktadır.

Patrik Selçuk Erenerol tarafından icra edilen ayin, yaklaşık bir saat kadar sürmüştür. Ayin esnasında, içeride bulunan cemaat zaman zaman okunan dualara sessiz bir şekilde iştirak etmiştir. Ayinin bitiminde, içe-ride bulunan cemaate ekmek şarap verilmiş, daha sonra da paskalya pastası ikram edilmiştir. Ayin, Patrik Erenerol dışında iki kişinin de ka-tılımı ile üç kişilik bir ruhani ekip tarafından icra edilmiştir. Ayin esna-sında bir küçük çocuk da elinde haç tutarak ruhanilerin arasında yerini almıştır.

b- Sakramentler (Ayinler)

Dini Ayinler; İsa ile Kilisesinin mistik birliğinin bir ifadesi ve ye-niden teyididir. Sırrı ise; günah, ölüm ve azap aleminin içinde İsa'nın muzaffer hayatının bozulmaz ilahi armağanlarının ulaşım kanalıdır. Kur-tarıcı, dini ayinle ortaya çıkan esrarengiz bir yolla kendini bir Hristi-yan'ın kalbinde mukim kılmakta ve kuvvetini onun bütün davranışların-da izhar etmektedir. Dini ayinler; Kutsal Ruh'un mevcudiyetinin, şifa vermesinin, hayatı ıslah kuvvetinin anlaşılamaz ve esrarengiz vasıtala-rıdır. Dini ayinlerde Kutsal Ruh, mü'minlere ihsanda bulunmaktadır.

(55) Ware, 293; Schimmel, 203-205

(56) İnançlar ve Uygulamalar, 4-5

(*) 05 Mayıs 2002 tarihinde Pazar günü Türk Ortodoks Patrikhanesinin Merkezi Panayia Kilise-sinde icra edilen bu ayine katılarak, gözlemlerde bulundum.

İsa'nın vücudu da onlar vasıtasıyla münferit Hristiyanların kalp ve vücutlarında yaşamaktadır⁽⁵⁷⁾.

Ortodokslarda şu yedi sakrament bulunmaktadır. Vaftiz (Baptism), Güçlendirme/İlk Yağlama (Chrismasyon:Confirmasyon), Tövbe (Penance), Ekmek-Şarap Ayini (Evharistiya), Kutsal Emirler (Holy Orders), Evlilik (Marriage), Hastanın yağ sürerek takdisi (Unction of Sick)⁽⁵⁸⁾.

ba- Vaftiz

Terim olarak Hristiyanlıkta dine girmek demek olan vaftiz, “asli günahtan” kirli geçmişten temizlenmek ve kutsal hayat tarzına kavuşmak amacıyla yapılan bir sakramenttir⁽⁵⁹⁾. Vaftiz, Batı Kilisesinde insan ve onun kurtuluşu ile ilgili olurken Doğu Kilisesinde bu anlamla birlikte kozmik bir önemi de ifade etmektedir⁽⁶⁰⁾. Vaftiz edilen, Tanrı'nın mağfiretinden yararlandırılmış, Tanrı'ya olan inancı geliştirilmiş olmaktadır. Vaftiz töreni, Hz. İsa'nın; “İmdi siz gidip bütün milletleri şakirt edin, onları Baba ve Oğul ve Ruh'u'l Kudüs ismile vaftiz eyleyin”⁽⁶¹⁾ sözüne dayanılarak yapılmaktadır.

Vaftizin “Teslis” adına icra edilmesi şarttır⁽⁶²⁾. Baba, Oğul ve Ruh'u'l Kudüs adına vaftiz olan bir Hristiyan, Teslis'e inancını açıklamış ve yeryüzünde insanın kavuşabileceği en büyük nimete kavuşmuştur⁽⁶³⁾. Hz. İsa, Hz. Yahya tarafından vaftiz edilmiştir⁽⁶⁴⁾. Ona göre vaftiz ölmek, ateşle vaftiz olmak demektir⁽⁶⁵⁾. Pavlus, vaftizin yeni bir hayata götüren ölüm olduğunu işaret etmiştir⁽⁶⁶⁾. Bu sebeplerle vaftiz,

(57) Hromadka, “Doğu Ortodoksluğu”, XVII/249.

(58) Hromadka, “Doğu Ortodoksluğu”, XVII/249-250 ; İnançlar ve Uygulamalar, 5.

(59) Mustafa Erdem, “Hristiyanlıkta Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma” A.Ü.İ.F.D. Ankara 1993, XXXIV/133.

(60) Orthodox Encounter, 77.

(61) Matta, 28/20,

(62) İnanç ve Uygulamalar, 5.

(63) Erdem, “Hristiyanlıkta Vaftiz Anlayışı Üzerine bir Araştırma”, A.Ü.İ.F.D. XXXIV/141.

(64) Markos, 1/9.

(65) Markos, 10/38.

(66) Romalılara, 6/3-6.

Ruhu'l Kudüs'le yeni bir hayata girmek demektir⁽⁶⁷⁾. Vaftiz, dini hayata ve kilise cemaatine girmeye vesile olduğundan aynı zamanda ruhi aydınlanma için bir araç olarak kabul edilmiştir⁽⁶⁸⁾.

Vaftizde ruh temizliğinin sembolü olarak kullanılan şey ise gerçek ve tabi sudur. Törende vaftiz edilen tamamen suya daldırılmaktadır. Genel olarak çocuklar doğar doğmaz vaftiz edilmektedir⁽⁶⁹⁾. Ortodokslarda, anne-baba ve yeni doğan çocuğun kilise ile ilk karşılaşması tam olarak vaftiz değildir. Yeni doğmuş çocuğa genellikle sekizinci gün içinde ismi verilmekte, papaz, ilk günlerde çocuk ve anneyi ziyaret ederek kutsamaktadır. Kutsanmış bu çocuğun vaftizi ise sekizinci gün ile kırkinci gün arasında icra edilmektedir⁽⁷⁰⁾.

Vaftiz icra edilirken Kilisede bulunan vaftiz havuzları veya kazanları su ile doldurulmaktadır. Vaftiz edilecek çocuk, ayaklarından tutularak baş aşağı su dolu kazana veya havuza batırılıp çıkarılarak vaftiz edilmektedir. Vaftiz töreninde vaftiz edilecek çocuğun vaftiz anne ve vaftiz babası hazır bulunmakta, tören esnasında çocuğu onlar tutmakta, büyüyünceye kadar da çocukla ilgilenmektedirler⁽⁷¹⁾. Vaftiz ayini Ortodokslarda hem evde hem de kilisede icra edilmektedir⁽⁷²⁾.

bb- Güçlendirme

Güçlendirme, Hristiyanlığa kabul ayinin ikinci kısmını oluşturmak-tadır. Vaftiz, asli günahtan kurtulmayı; güçlendirme ise, Tanrı'nın İsa aracılığı ile insan soyu için yaptıklarına tanıklık etmeyi ve bu görevi yerine getirmek için Kutsal Ruh'un gücünün bağışlanması olayını vurgulamak-tadır⁽⁷³⁾. Bu ayinle imanın kuvvetlendirilmesi ve Hristiyanlığın sorumluluğunun bilincine varılması amaçlanmaktadır. Bu ayin, aynı zamanda Tanrı'nın kalplere kendi ruhunu vermesini simgelemektedir. Güçlendir-

(67) İnanç ve Uygulamalar, 6.

(68) Erdem, "Hristiyanlıkta Vaftiz Anlayışı Üzerine bir Araştırma", A.Ü.İ.F.D. XXXIV/143.

(69) İnanç ve Uygulamalar, 6.

(70) Orthodox Encounter,77.

(71) İnanç ve Uygulamalar, 6.

(72) Orthodox Encounter,77.

(73) Michel, 90.

me, vaftizden hemen sonra yapılır. Kutsal yağlama ile insanlar kilise tarafından ibadetlere katılma hususunda yetkilendirilmiş olurlar⁽⁷⁴⁾.

Aslında güçlendirme, vaftiz ile aynı ayının iki ayrı bölümü olarak aynı anda icra edilir⁽⁷⁵⁾. Güçlendirme ayini işlemi, takdis edilmiş yağ ile vaftiz edilmiş vücudun çeşitli yerlerini yağlamaktır. Ayinde insan bedeni yağlanırken, Kutsal Haç'da önce alından başlanarak gözlere, dudaklara, göğüse, bele ve ellere sürülmektedir⁽⁷⁶⁾. Bu ayin, Crismasyon (Confirmasyon) olarak anılmaktadır. Ayinde kullanılan yağ, çeşitli çiçek ve kokulu otların zeytinyağı ile karıştırılmasından elde edilmekte, "Miron" olarak isimlendirilmektedir⁽⁷⁷⁾. Ayinin sonunda vaftiz edilen ve yağlanan çocuğa komünyon ekmeği (şaraplı ekmek) verilerek, üç sakrament bir arada icra edilmektedir⁽⁷⁸⁾.

bc- Evharistiya (Ekmek-Şarap) Ayini

Ekmek-Şarap ayini, Hristiyan inancının ve ibadetinin temel taşı oluşturduğu bir ayindir. Ortodokslar tarafından Kutsal Litürji olarak isimlendirilmekte ve kilise hayatının tam merkezinde yer almaktadır⁽⁷⁹⁾. Evharistiya şükretmek demektir. Bu ayin, Hz. İsa'nın çarmıh olayından önce son akşam, havarileri ile yediği akşam yemeğini anma ayinidir. Bu yemek esnasında İsa, kendi vücudu olarak ekmeği ve kanı olarak da şarabı vermiştir. Hristiyanlar, bu komünyon yemeğini paylaştıklarında İsa'nın bedensel olarak aralarında var olduğuna inanırlar⁽⁸⁰⁾. Evharistiyanın temel amacı da İsa'nın ölümünü ve tekrar dirilişini canlı tutmaktır⁽⁸¹⁾.

Ortodoks Kilisesinde Evharistiya Ayini İsa-Masih'in hayatı esas alınarak üç aşamada icra edilir. Bu aşamalar, İsa'nın kayıt dışı kalan dönemleri, verdiği dini eğitimin dönemleri, hayatının son olayları ve ölü-

(74) Orthodox Encounter, 80.

(75) Michel, 90.

(76) Orthodox Encounter, 79.

(77) İnanç ve Uygulamalar, 6.

(78) Bkz. Orthodox Encounter, 80; İnanç ve Uygulamalar, 6.

(79) Bkz. Orthodox Encounter, 70; Bratsois, 50 .

(80) Michel, 94 ; İnanç ve Uygulamalar, 6-7.

(81) Bkz. Constantelos, 75.

mü dönemleridir. Bütün ayin süresince, İsa'nın doğallığı hatırlanır, insanların kurtuluşu için yaptığı nasihatler, Kutsal Kitaptan okuduğu pasajlar dinlenilir⁽⁸²⁾. Ayine katılanlar, İsa'nın kanıyla Tanrı ile olan bağlarının pekiştiğini kabul eder⁽⁸³⁾.

Evharistiya ayini, toplumsal bir ibadet niteliği ortaya koyan bir ibadettir ve Kilisede icra edilir⁽⁸⁴⁾. Yalnız başına papaz veya piskoposlar tarafından icra edilemez ve gerçekleşmesi için Mesih'in cemaatini temsil eden bir topluluğun bulunması gerekir⁽⁸⁵⁾.

Bu ayin esnasında hemen hemen her kilisede Kutsal kitaptan parçalar okunmakta, birlik yemeği (Kominyonu) alınmaktadır. Papaz, töreni resmi kıyafeti ile başlatmakta, topluca Tanrı'nın inayetine ulaşmak için ilahi af talebinde bulunmaktadır⁽⁸⁶⁾. Ekmek ve şarap hazırlanmakta, İsa'nın Son Akşam Yemeği ve çarmıha gerildiği yerde yapılan ayin icra edilmektedir. Ayinin bu kısmı, İsa Mesih ile manevi birliğin olduğu andır ve ayinin özü olmaktadır. Ayinin sonunda ise hayır dualar okunmakta, son af ve kutsama yapılmaktadır⁽⁸⁷⁾.

İyi bir Hristiyan, komünyona her Pazar katılmak zorundadır. Ayrıca komünyon alacak kimselerin uyması gereken bazı kurallar bulunmaktadır. Bu kişilerin, Kutsal Kitabı okuması, dargın olduğu dindaşları ile barışması, günahlarının bağışlanmasını istemesi, oruç tutması gerekli görülmektedir. Komünyon için tutulan oruç, gece yarısı saat 12'den başlayarak komünyon zamanına kadar ağza bir şey almamaktır.

Ayinin sonunda komünyon alacaklar, mihrabın önünde toplanırlar. Papaz, sırayla bu kişilerin hepsini takdis eder, daha sonra bunlara ekmek verilir. Papazın yardımcısı da şarap içirir. Böylece ayin icra edilmiş olur⁽⁸⁸⁾.

(82) Bkz. Orthodox Encounter, 64.

(83) İnanç ve Uygulamalar, 7.

(84) İnanç ve Uygulamalar, 7.

(85) Bkz. Orthodox Encounter, 74-75.

(86) İnanç ve Uygulamalar, 7.

(87) Bkz. Michel, 94 ;Ware, 286-287.

(88) İnanç ve Uygulamalar, 7.

bd- Tövbe

Tövbe, günah işleyen kimsenin kaybettiği vaftiz şuurunu tekrar kazanmak amacı ile baş vurduğu bir işlem olduğundan vaftiz sakramenti ile doğrudan ilişkilidir. Bu sebeple Ortodokslarca ikinci vaftiz olarak da isimlendirilmektedir⁽⁸⁹⁾. Tövbe sakramenti, yapılan bir hatadan dolayı vicdanen hissedilmiş bir acıyı ve bağışlanma iradesini ihtiva etmektedir. Birini tövbe eden, diğeri de tövbeyi idare eden rahip olarak iki özellik taşımakta, bu iki şeyin birleşmesi ile uzlaşma ve inayet halini sağlamaktadır⁽⁹⁰⁾. Ayin sadece pişmanlık duyan kimsenin şahsında gerçekleşmekte, ayini yöneten piskopos tövbe eden kimse için kutsal bir yol gösterici, aracı ve danışman olmanın dışında bir özellik taşımamaktadır. Ortodokslara göre, günah itirafı ayinine iştirak eden papaz veya piskoposa af yetkisi tanınmamaktadır⁽⁹¹⁾. Günahların affetme yetkisi Kilise'ye veya papazlara değil sadece Tanrı'ya tanınmaktadır⁽⁹²⁾.

Bu sakrament, temel olarak vaftizden sonra günah işleyenlerin günahlarından pişmanlık duyarak tövbe etmesi olmakla birlikte, Tanrı'ya karşı yapılan hatalar için af dilemede tövbe olarak kabul edilmektedir. Günahtan kurtulmak için sadece pişmanlık duymak yeterli görülmemekte, tekrar günah işlememek esas olarak kabul edilmektedir. Kutsal Kitap insanın günahlarından pişmanlık duyup, affedilmesini talep ettiğinde affedileceğini vurgulamaktadır⁽⁹³⁾. Yuhanna, I. Mektubunda şöyle demektedir: “Eğer günahlarımızı ikrar edersek, günahlarımızı bize bağışlamak ve bizi her haksızlıktan temizlemek için o sadık ve adildir.”⁽⁹⁴⁾

Ortodokslar, cemaatin bir bütün olması sebebiyle aralarında organik bir bağın bulunduğu, bu sebeple de kazanılmış bulunan günahların bütün cemaati etkilediğine inanmaktadırlar. Bu sebeple, ayine tövbe eden kişinin kendi kusurlarından dolayı incinmiş olan kimselerle manevi uzlaşması ile başlanmaktadır. Tövbekâr, itiraftan önce yakın arkadaş-

(89) Bkz. Ware, 288.

(90) Aydın, 75.

(91) Bkz. Constantelos, 81.

(92) Bkz. İnanç ve Uygulamalar, 8.

(93) İnanç ve Uygulamalar, 7-8.

(94) Yuhanna I. Mektup, 1/9.

larını ve akrabalarını ziyaret ederek onlardan helallik almakta, daha sonra günah itirafında bulunmaktadır⁽⁹⁵⁾.

be- Evlilik

Hristiyanlıkta evlilik hiçbir zaman medeni hal ile ilgili laik bir olay değildir. Evlilik, Tanrı'nın insanlığa sevgisini simgeleyen bir yaşam halidir. Karşılıklı sadakat ve yarar duyguları ile çocukların doğabileceği ve Hristiyan inancında yetişebileceği bir ortam yaratmayı taahhüt eden iki kişinin sevgi birliğidir⁽⁹⁶⁾. Bu bağlamda evlilik, Tanrı'nın meydana getirdiği bir kurum olduğundan her zaman kutsal sayılmıştır. İnciller'e göre evliliğe Tanrı izin vermiş, "Çoğalın ve yeryüzünü doldurun" buyurmuştur. İnciller, yapılan evlilikle karı kocanın bir birine bağlanarak bir beden olduğunu belirtmiş, karı kocadan her birinin diğerini kendi nefsinin sevdiği gibi sevmesini, kadının kocasına saygı duymasını, kocanın da karısını sevmesini öğütlemiştir⁽⁹⁷⁾.

Ortodoks Kilisesinde evlilik ayini taç giyme töreni olarak bilinmektedir⁽⁹⁸⁾. Tören nişan ve taç giyme şeklinde iki aşamalı olarak yapılmaktadır. Nişan, yüzüklerin takılması, çiftlerin kutsanmasıyla evliliğe atılan ilk adımı oluşturmaktadır. Törenin temelini oluşturan taç giyme ise Kilisede toplumun önünde yapılarak ayin yerine getirilmiş olmaktadır. Ayin esnasında gelin ve damat, papazın Kutsal Kitaptan okuduğu pasajlara ve dualara iştirak etmektedir⁽⁹⁹⁾. Yapılan ayin, iki kişinin verdiği kararın Kilise tarafından kutsanmasıdır. Ayin papaz tarafından yönetilmektedir. Papaz, evlenecek çiftten verdikleri kararı açıklamalarını istemekte, yapılan ikrarın arkasından dualarla ayin yapılmaktadır⁽¹⁰⁰⁾. Ayinin bitiminde çift, bundan sonraki hayatlarında bir beden ol-

(95) Bkz. Orthodox Encounter, 45. Ayrıca Tövbe ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Mehmet Katar, Hristiyanlıkta ve Yahudilikte Tövbe, Ankara 1995

(96) Michel, 91.

(97) Bkz. Matta, 19/6 ; Efeslilere, 5/25-32.

(98) Bkz. Orthodox Encounter, 85.

(99) Bkz. Ware, 294.

(100) İnanç ve Uygulamalar, 8.

duklarını vurgulamak için İsa Mesih'in Kana'da bir düğünde yaptığı gibi şarap içmektedirler⁽¹⁰¹⁾.

Evlenecek çiftlerin aralarında sağlam hat üzerinden nesep yakınlığı bulunan “zevi’l eħram” olmaması, üç defadan fazla evlilik yapmamış olması, vaftizden doğan ve evliliğe engel yakınlıklarının bulunmaması gerekmektedir. Evlenecek çiftlerin aralarında tayin edilen dereceden daha az bir yakınlık ve alaka bulunması, nikahlı bir kişinin, boşanmasızın nikah kıydırması, eşinden ayrılan veya kocası ölen kadının bir yıl iddet beklemekten evlenmesi, dul birinin evlenmek istemesi halinde çiftlerden birinin ölümünün resmen sabit olmaması gibi hususlarda kıyılan nikah ise geçerli sayılmamaktadır⁽¹⁰²⁾.

Türk Ortodokslara göre evlilik bağı, ancak zina gibi sadakatsizlik ile bozulabilmektedir. Kilise ikinci ve üçüncü evliliğe hoş bakmamaktadır⁽¹⁰³⁾. Doğu Kiliseleri boşanma konusunda batı kiliselerinden farklı bir tavır sergilemektedir. Onlar, zorunlu olduğunda boşanmaya ve yeniden evlenmeye izin vermektedirler⁽¹⁰⁴⁾.

bf- Ruhbanlık (Kutsal Rütbeliler-Emirler)

“Ordre” olarak da isimlendirilen bu sakrament, kilise hiyerarşisi ile ilgili olarak, dinî görev rütbelerinde, din adamlarının yükselme merasimidir. Bu merasimle bir göreve gelen din adamı, Mesih’in sırrını başkalarına öğretmeyi ve hayatının geri kalan kısmını insanlık için ayırmayı görev edinir⁽¹⁰⁵⁾.

Kilisede görev üstlenenler arasında belli bir hiyerarşik sıra bulunmaktadır. Sıralamanın üstünde ise Piskopos, daha sonra sırasıyla papaz ve diyakos gelmektedir. Kilisenin yöneticisi Rahip veya papazdır. Onların altında diyakos bulunmaktadır. Papaz, rahip ve diyakos ise piskoposun altında yer almaktadır⁽¹⁰⁶⁾.

(101) Ware, 295.

(102) Anadolu'da Ortodoksluk Sadası, 17 Eylül 1922, Sayı :9

(103) Bkz. İnanc ve Uygulamalar, 8.

(104) Ware, 295.

(105) Bkz. Orthodox Encounter, 84; Aydın, 74.

(106) Orthodox Encounter, 84; İnanc ve Uygulamalar, 9.

Bu sayılan rütbelerde görev yapmak için takdis olunmak gerekmektedir. Takdis esnasında bu göreve getirilenlerin evli veya bekar olup olmadığına bakılmamaktadır. Ortodokslar piskoposluk için bekar olma şartını getirmiş olmakla birlikte⁽¹⁰⁷⁾ Türk Ortodokslar dini rütbelerin hiç birinde bekar olma şartını uygulamamaktadırlar⁽¹⁰⁸⁾.

Ortodoks Kilisesine göre, bir ayin ile aynı kilisenin içinde bir kişi papaz olarak atanabilmektedir. Takdis ayininde cemaatin tamamının oluru alınmakta, bir kişinin bile isteksizliği atanmayı imkansız kılmaktadır. Takdis töreni mutlaka usule uygun olarak atanmış bir ruhani tarafından yapılmaktadır. Takdis yetkisinin ve gücünün papaz veya piskopos değil, Kutsal Ruh'a ait olması, onun da toplu yapılan dua ve niyazlar yoluyla konuşması ve eylemini gerçekleştirmesi sebebiyle cemaatin törene iştiraki şart koşulmaktadır⁽¹⁰⁹⁾.

Türk Ortodokslarda diyakos ve papaz olacak bir kimsenin takdisi için en az bir piskoposun ayini idare etmesi gerekmektedir. Bir kimsenin papaz olabilmesi için diyakos veya cemaatten Hristiyan dinini iyi bilen erkek ve reşit olması şart koşulmaktadır⁽¹¹⁰⁾. Papazın, piskopos olabilmesi için de törende en az üç piskoposun bulunması ve en kıdemli olanının ayine başkanlık etmesi gerekmektedir⁽¹¹¹⁾. İdari görev yapmak üzere takdis olunmuşlar arasından seçimle başpapaz ve metropolit (başpiskopos) belirlenmektedir⁽¹¹²⁾.

Piskopos, papaz ve diyakos dışında kalan patrik, başpiskopos, arhimandrit gibi unvanlar, kilisede sırila ilgili olmamakla birlikte özel görevleri belirlemektedirler⁽¹¹³⁾.

bg- Hastanın Yağ Sürülerek Takdisi (Son Yağlama)

Hristiyanlar, hastalandıklarında veya ölüme yaklaştıklarını fark ettiklerinde "Unction" denilen kilise sakrementine baş vurumaktadırlar.

(107) Bkz. Ware, 291-292.

(108) İnanç ve Uygulamalar, 9.

(109) Bkz. Orthodox Encounter, 84-85.

(110) İnanç ve Uygulamalar, 9.

(111) Bkz Türk Ortodoks Patrikhanesinden Alınan Üç Sınıf Ruhsal Kademenin Yapılış Törenleri ile ilgili broşür, s.1.

(112) İnanç ve Uygulamalar, 9.

(113) Bkz. Michel, 92 ; Aydın, 74.

Bu ayinde papaz, okunmuş yağı hastalara sürmekte ve şifa dilemektedir⁽¹¹⁴⁾. Son yağlama asıl olarak manevi ve cismani hastalığın tedavisi olarak bilinmektedir⁽¹¹⁵⁾. Son yağlama Kutsal Kitapta ifadesini şöyle bulmaktadır: “İçinizden biri hasta mı? İnananlar topluluğunun ihtiyarlarını çağırın, Rab’bın adıyla üzerine yağ sürüp onun için dua etsinler. İmanla edilen bu dua hastayı iyileştirecek ve Rab onu ayağa kaldıracaktır.”⁽¹¹⁶⁾

İsa Mesih, Tanrı tarafından hastalara teselli ve şifa vermek üzere gönderildiğinden, yapılan bu ayin ile Tanrı’nın sevgisiyle hastanın yanı başında olduğu, onu terk etmediği vurgulanmaktadır⁽¹¹⁷⁾. Özellikle son nefesinde olan insanın huzur bulmasını sağlamak için papaz gelmekte, bu kişiye dua etmekte ve yağ sürmektedir. Bu da, ölecek olan insanın huzur bulmasını sağlamak için yapılmaktadır⁽¹¹⁸⁾. Bu sakramente, sadece ölümcül hastalıklara maruz kalmış kişiler değil, aynı zamanda fiziki hayatını güçlendirmek ve temizlemek isteyenler de baş vurmaktadır⁽¹¹⁹⁾.

C- UYGULAMALAR

Türk Ortodoks Patrikhanesinde din dili olarak Türkçe kullanıldığından ayinler tamamen Türkçe olarak icra edilmektedir. İcra edilen bazı ayinlerin uygulamaları şöyledir:

a- Vaftiz Töreni

Vaftiz olacak kimsenin kuşağı papaz tarafından çözülür. Elbisesi soyulur. Papaz, onu, bir gömlekle başı açık ve yalın ayak, ellerini baş aşağı tutar, doğuya karşı durdurur, yüzüne eliyle istavroz çıkarır şöyle der: “Babanın, Oğulun ve Eren Ruhun adına şimdi ve daima ve ebetle-re dek. Amin.” Bu duayı üç kere tekrarlar. Daha sonra papaz, elini vaf-

(114) Aydın, 76.

(115) Bkz. Orthodox Encounter, 87.

(116) Yakup’un Mektubu, 5/14.

(117) Michel, 93.

(118) İnanç ve Uygulamalar, 10.

(119) Orthodox Encounter, 87.

tiz olacak kimsenin başına koyarak dua okumaya başlar, arkasından üç kere şeytana beddua edilir. Daha sonra yine dua edilir. Papaz, duaları okuduktan sonra vaftiz olacak kimseyi elleri yukarıda olarak batıya doğru çevirir ve üç defa “şeytanı ve avanesini red ettin mi”, üç defa da “Hristosa tabi olup olmadığını ve ona iman edip etmediğini” sorar ve bu soruların cevabını alır (Sorulara vaftiz olacak kimsenin yanındaki biri, genellikle de vaftiz babası cevap verir). Vaftiz olacak kimse, bu cevabın arkasından “inanın nişanını” okur. Bu nişanın arkasından papaz, tekrar üçer kere Hristos’a tabi oldun mu diye sorar, tabi oldum cevabını alınca ona tapın der. Vaftiz olacak kimse de Babaya, Oğula ve Eren Ruha bir cevherde ayrılmaz üçlüye tapınırım diye cevap verir ve papaz dua okuyarak birinci bölümü bitirir.

Bu başlangıç törenin arkasından vaftiz töreni başlar. Papaz, beyaz kıyafete bürünür, “künnük” kabını eline alır, vaftiz kazanını ve bütün cemaati tütsüler. Vaftiz ile ilgili kısa bilgi verdikten ve künnüğü yaptıktan sonra dualar okur. Diyakos da, barış yakarışları okur, toplu dua yapılır. Papaz, vaftiz suyuna eliyle istavroz işareti yaparak “senin istavrozunun şeklinin işaretiyle bütün karşı olan kuvvetler ezilsin” sözünü üç kere tekrarlar, toplu dua okunur. Papaz, vaftiz olacak kimseyi kabul edecek vekilin elindeki zeytinyağı kabını üç defa eliyle istavroz işareti ederek mühürler, Tanrı’ya yalvarışlar yapılır. Papaz, zeytinyağı duasını okur, “Aliluya İlahisini” üç kere cemaatle beraber tekrarlayarak zeytinyağı ile suda üç defa istavroz işareti yapar ve dua eder. Koro, amin diyerek duaya katılır.

Bunun ardından vaftiz olacak kimse papaza sunulur. Papaz, zeytinyağına elini batırarak üç parmağı ile vaftiz olanın alınına, göğsüne ve kulaklarına üç defa istavroz işareti yapar. Vaftiz olanın bütün vücuduna zeytinyağı sürüldükten sonra papaz, onu ayak üstü ve yüzü doğruya doğru tutarak vaftiz eder. Bunu yaparken “Baba, Oğul, Eren Ruh” isimleri ayrı ayrı anılır. Bu sırada papaz, vaftiz olacak kimseyi üç kere suya batırır, çıkarır. Vaftiz bu şekilde yapılmış olur. Vaftizden sonra papaz, elini yıkarken, vaftiz olanın elbisesi giydirilir ve giydirilmesinin sonrasında dualar yapılır. Bu dualardan sonra, vaftiz olan kimsenin “Kutsal Miron”la alınına, gözlerine, yanaklarına, ağzına, iki kulağına, göğsüne,

dizlerine, ayaklarının altına, ellerinin içine istavroz işareti yapar, bu işlemlerin her birinde “Eren Ruh bahışının mühürü amin” der.

Vaftiz olacak kimseyi kabul eden vekil, çocuk kucağında ve elinde mum papazla karşı karşıya durur. Papaz vaftiz olan kimseye “künnük” yapar. Daha sonra topluca vaftiz kazanı etrafında dualar okunarak dönerler. Papaz, ayin bitimine doğru çocuğun kuşağını ve örtüsünü çözer, uçlarını birleştirir, temiz suya batırarak çocuğa serper. Boş bir süngeri temiz suya batırarak vaftiz olan kimsenin yüzünü, başını ve göğsünü siler, dualarla saçını istavrozlayıp keser. Diyakos ise, vaftiz olacak kimseyi ve vekilini (vaftiz anası ve babasını) anarak yakarışlarda bulunur, dualar yapılarak tören sona erdirilir⁽¹²⁰⁾.

b- Kutsal Zeytinyağının (Konfirmasyon Ayinin) Yapılış Töreni

Vaftiz ayinin kuvvetlendirmesi anlamına gelen konfirmasyon, vaftizin hemen arkasından yapılır. Kutsal zeytinyağı duası, yedi papaz tarafından okunur. Eğer yedi papaz bulunmazsa yedi mum yakılarak bir papaz tarafından yapılır. Dualarda bulunulup, Mezmurdan parçalar okunduktan ve şakımlar yapıldıktan sonra papaz; yalnız olarak zeytinyağının duasını okur. Bu dua okunurken koro tarafından bazı şakılar söylenir. Merasim, çeşitli dualarla icra edilir.

Konfirmasyon, bir hasta için yapılmış ise Papaz, kutsal zeytinyağı ile hastayı mesh eder, dualar eder ve İncil’den parçalar okur. Bu dualardan sonra kutsal ayini yapan papazların başkanı, eline İncil’i alır, diğer papazlara İncil’e ellerini onunla birlikte koymalarını söyler. Sonra ayinde bulunanların başları üstüne İncil’i hep birlikte tutarak Başkan, dua eder. Bu duadan sonra herkes, İncil’i öperek kutsal yağla mesh olunur. Herkes birbirinden bağış diler, ayin dualarla bitirilir⁽¹²¹⁾.

c- Evharistiya (Ekmek-Şarap) Töreni

Evharistiya şükretmek demektir. Bu ayin, Hz. İsa’nın ölmeden önce son akşam, havarileri ile yediği akşam yemeğini anma ayinidir. Bu

(120) Bkz Türk Ortodoks Patrikhanesinden Alınan Vaftiz Töreni ile ilgili broşür, s.1-14.

(121) Bkz Türk Ortodoks Patrikhanesinden Alınan Kutsal Zeytinyağının Yapılışı ile ilgili broşür, s.1-22.

yemek esnasında İsa, kendi vücudu olarak ekmeği ve kanı olarak da şarabı vermiştir. Hristiyanlar da bu kominyon yemeğini ayin esnasında paylaştıklarında İsa'nın bedensel olarak aralarında var olduğuna inanırlar⁽¹²²⁾.

Bu ayin kilisede icra edilir. Ayinde Kutsal Kitaptan parçalar okunur. Papaz ve cemaat, Tanrı'nın inayetine ulaşmak için ilahi af talebinde bulunur. Ekmek ve şarap hazırlanır, ayine katılanlar, birlik yemeği (Kominyonu) alırlar. Hz. İsa'nın son akşam yemeği ve çarmıha gerildiği yerde yapılan ayin tekrar edilir. Bu, İsa Mesih ile manevi birliğin olduğu andır ve ayinin özüdür. Ayinin sonun da hayır dua ile son af ve kutsama yapılır. Komünyon'a her Pazar katılmak dini bir görevdir.

Komünyon almak isteyenler de, bazı kuralları yerine getirmelidir. Kutsal Kitabı okumalı, dindaşları ile barışmalı, günahlarının bağışlanmasını istemeli, ayrıca da oruç tutmalıdır. Oruç, gece yarısı saat 12'den Komünyon zamanına kadar ağza bir şey almamaktır. Komünyon alacaklar, mihrabın önünde toplanırlar. Papaz sırayla bu kişilerin hepsini takdis eder, ekmek verilir, yardımcısı papaz da şarap içirir. Kutsal Komünyon, sonsuz hayatı kabul etmek anlamındadır⁽¹²³⁾.

d- Evlilik Töreni

Evlilik ayinine Papaz, dualar ile başlar ve evliliği kutsar. Daha sonra taç giyimi yapılır. Papaz, erkeğe güveylik tacını giydirirken "Tanrı'nın kulu Bay..... Tanrı'nın kulu Bayan 'a Babanın, Oğulun ve Eren Ruhun adı ile bağlanır. Şimdi ve ebetlere dek." Kadına gelinlik tacını giydirirken de aynı şeyleri söyler. Sağdıç, gelin ve güveyin taçlarının üç kere istavrozlayarak değiştirir. Taç değiştirme yapılırken "Rab Tanrımız! Ün ve saygı ile bunları bağla." denir. Daha sonra İncil'den parçalar okunur, gelin ve güvey için dualar yapılır. Bu dualardan sonra papaz, orada bulunan şarap kadehini kutsar, kadehi önce erkeğe ve sonra geline verir. Gelin ve güvey, bu kadehten üçer yudum içerken "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adına" denilir. Sağdıç, yeniden gelin ve gü-

(122) Michel, 94 ; İnanç ve Uygulamalar, 6-7.

(123) İnanc ve Uygulamalar, 7.

veyin taçlarını arkadan değiştirir. Bunlar yapılırken dualar okunur. Papaz, taçları kaldırır ve erkeğin tacını kaldırırken ona, gelinin tacını kaldırırken de geline nasihatte bulunur. Arkasından dualar yapılır ve ayine son verilir⁽¹²⁴⁾.

e- Ölüye yapılan Dinsel Tören

Ölüye yapılan dini tören de Papazlar, ölü evinde dinsel kıyafetlerini giyinerek Diyakos ile karşılıklı yakarmalarda bulunurlar. Ölünün başında ve evinde bu yakarma töreni bittikten sonra adet olduğu üzere cenaze taşınarak kiliseye getirilir. Cenaze, kilisenin ortasında hazırlanmış yere konulur. Cenazeye katılacaklar, kilisede yerini aldıktan sonra tören başlar. Sağ ve sol taraflarda bulunan şakıcılar ilahiler okurlar. Psalti (mezmur okuyucuları) tarafından, “Duruşlar” ve “Ölümsel Kutlulamalar” okunur. Topluca dualar yapılır. Töreni yöneten Episkopos veya papaz, bağış duaları okur. Bu arada diyakos, Tanrı’ya yalvaralım diyerek seslenir. Töreni yöneten Papaz, ikinci bağış duasını okur, ardından papazlar, ayrı ayrı dualar yaparlar. Bu dualardan sonra son helalleşme ve ayrılış töreni yapılır. Bu yapılırken şakıyanlar da, bir nevi helalleşme yaptırırlar. Cenaze mezara kaldırılır, orada mezarın başında “Eren Üçsel Dua” yapılır. Cenaze mezara indirilir. Papaz, eline şarap alarak, istavrozlayıp ölüye serper, “Zufa otuyla bana serpesin” der. Son olarak kürek ile biraz toprak alır, ölünün üstüne atar, “topraktır ve toprağa döner” der. Tören böylece bitirilir⁽¹²⁵⁾.

f- Diyakosun Takdis Töreni

Ortodoks inancının bilgisine vakıf, inançlı bir Hristiyan, cemaat tarafından diyakosluk ödevi için seçilir ve Episkopos tarafından takdis edilir. Bu ruhsal ödevde seçilen kimse, önce perhiz, oruç ve yakarıyla kısınma (az yeme) erdemini benimser. Ruhsal Babaya gider, günahlarını ikrar ederek tövbede bulunur. Ondan ruhani görev yapmaya engel bir şeyi bulunmadığını gösteren tanıksal belge alır ve Episkoposa götürür.

(124) Bkz Türk Ortodoks Patrikhanesinden Düğün Töreni ile ilgili broşür, s.1-7.

(125) Bkz Türk Ortodoks Patrikhanesinden Alınan Ölüye Yapılan Dinsel Tören ile ilgili broşür, s.1-8.

Episkopos, cemaat tarafından ruhani göreve aday olarak seçildiğini ve bu görevi yapmaya engel bir şeyi bulunmadığını gösteren belgelere dayanarak kutsamayı yapar.

Ayin özet olarak şöyle icra edilir: Episkopos, bu ayinin bir parçası ruhsal ve kutsal giyimi ile güzel ve orta kapı önünde kutsal ayin başlamanı bekler. Ayine yardımcı olan Diyakos tarafından, aday olan kimse kaftan giyinmiş ve kuşak kuşanmış olarak Episkoposa sunulur. Diyakos, “Emir buyur ya Eren Buyurman! Emir buyurun şimdi sana sunulanı” diyerek seslenir. Episkopos, sunulan adayın başını eli ile üç defa kutlar, “Babanın, Oğulun ve Eren Ruhun adına şimdi ve daima ve ebetlere dek Amin.” der. Sonra adayın başından istavroz işaretinde makasla saç keser, elini adayın başına koyarak dua okur. Duadan sonra adayın sol omzuna havlu koyar, eline leğen ve ibriği verir. Aday olarak kutsanan kimse, episkoposun elini öper, eline su döker ve üç defa; “sana sadığım ve bağlıyım, inanlılar sana sadık ve bağlıdır” diyerek episkoposun elini yıkar. Kutsanan aday, böylece episkopostan kutluluğu alarak gider ve kutsal kapıların önünde sol tarafta durur, kendi kendine ne kadar dualar biliyorsa okuyarak yakarışını yapar. Büyük çıkış olacağı zaman içeri girer, yine episkoposun eline su döker. Ayine katılan diğer ruhanilerin büyük çıkışı olduğu zaman, hepsinin arkasından o da çıkışta yer alır. Elinde leğen ve ibriği tutarak hepsinin arkasından gider. Büyük çıkış sona erip hepsi içeri girince o, dışarıda yerinde durarak bekler.

Kutsal Ayinde episkopos; “Ulu Tanrı’nın ve kurtarıcımız İsius Hristos’un bahışları hepinizle beraber ola” sözlerini söyledikten sonra içerden iki diyakos dışarı çıkar. Bunlar, adayı alarak orta kapıdan içeri girerler, ona üç defa kutsal sofrayı dolaştırırlar. Diyakoslar, adaya kutsal sofrayı dolaştırırken; “Ya! çok iyi savaşıp taçlandırılan Eren tanıklar çok acıgman Ulu Tanrı’ya canlarımıza acıması için şefaatinizi edin.” ilahisini söylerler. Kutsal sofrayı üç defa dolandıktan sonra onu episkoposa sunarlar. Episkopos, takdis olacak kişinin başına üç defa eli ile istavroz işareti yaparak kutsadıktan sonra aday, alnını kutsal sofraya yapıştırır ve sağ dizinin üzerine çöker. Daha sonra episkopos, sağ elini adayın başına koyar. Diyakoslar ve Episkopos duada bulunur. Episkopos, duası sona erince diyakosluk kuşağını adayın sol omzuna koyarak “layıktır” di-

ye seslenir, diyakosluğu adayın adını söyleyerek kutsar. Bundan sonra içerdeki ruhaniler bir ağızdan; “Ya Rab acıma eyle” diye üç defa tekrarlar. Episkopos, yine eli ile adayın başına üç defa istavroz işareti yaparak dua okur. Diyakoslar da, herkesin duyacağı sesle barış dilekleri seslendirir. Layıktır sözü, üç defa içeride ve dışarıda bulunanlar tarafından tekrarlanır. Episkopos da, layıktır diyerek adaya yelpaze verir. Bütün diyakoslar adayı kucaklayıp öper ve onu kutlarlar. Daha sonra yeni diyakos, kutsallardan pay alma ayini yapar. Onlardan pay alır, ayin okunan dualarla son bulur.

g- Papazın Takdis Töreni

Papaz Takdis Töreninde papaz olacak diyakos, dışarıda orta kapının önünde bulunur. İçeriden iki diyakos dışarı çıkarak onu kapının önüne getirirler, dışarı çıkan iki papaza teslim ederler. Bu papazlar, adayı sağlı ve sollu tutarak içeri alır ve üç defa kutsal sofrayı dolandırır. İki papaz, kutsal sofrayı dolandırırken; “Ya çok iyi savaşıp taçlandırılan Eren Tanıklar, çok acıgman Ulu Tanrı’ya canlarımıza acıması için şefaet edin.” şakısını söyler. Papazlar, bu şakıyı söyleyerek kutsal sofranın etrafını dolandırırken, episkoposun önüne geldiklerinde ona baş eğerek saygı sunarlar, aday ise episkoposun dizinin üstünden omuzluğunun üstünü öper. Aday bunu üç defa tekrarlar, kutsal sofrada üç defa dolanılır.

Kutsal sofrada dolandıldıktan sonra episkopos, ayağa kalkar ve papaz adayı ona takdim edilir. Episkopos, eli ile üç defa onun başına istavroz işareti yaparak, kutluladıktan sonra aday, alnını kutsal sofraya koyar ve dizlerinin üzerine yere çöker. Episkopos, sağ elini adayın başına koyar, yüksek sesle ismini anarak papazlığın ruhsal büyük sınıfına geçirdiğini belirtir. Bunun üzerine içeriden, “Ya Rab acıma eyle” denilir. Bu söz sağ ve soldaki şakıyanlar tarafından üç defa tekrarlanır. Episkopos, yine eli ile adayın başına üç defa istavroz işareti yaparak ve elini onun başına koyarak gizlice dua okur. Duadan sonra Başpapaz (Arhimandrit) tarafından barış yakarışları içeridekilerin işiteceği sesle okunur. Başpapaz yakarışları okurken, episkopos, elini yine adayın başına koyarak gizlice dua da bulunur. Dua bittikten sonra adayı tutarak yukarı kaldırır, kuşağının arkadaki ucunu sağ omzundan önüne getirerek yüksek sesle;

“Layıktır” diye seslenir. Papazlar hemen yeni papaz takdis olunana papaz libasını giydirerek, “layıktır” diye seslenirler. Bu, içeriden ve dışarıdan üç defa tekrarlanır. Takdis olunan aday, episkoposun elini öper, papazlarla kucaklaşarak öpüşür ve onların arasında yer alır. Diyakos, dışarı çıkar, “Rab Tanrı’ya yakarışımızı tamamlayalım” diye başlayan yakarışları okur.

Kutsallar tamamlanınca, “Pay Alanlar” duası okunur. Bu sırada episkopos, yeni papaz olana Kutsal Ekmeği verir; “Bu vasiyetnameyi al ve Rabbimiz İisus Hristos’un ikinci gelişine dek bunu sakla ki, o zaman onun tarafından bu senden istenecektir.” der. Takdis olunan papaz, episkoposun elini öper, Kutsal Ekmeği sağ eli üstte ve sol eli altta iki eli ile alır. Ekmeği aldıktan sonra kutsal sofranın arkasına geçer, ekmeği tutan ellerini sofraya üzerine koyar ve kendi kendine okuması gereken duaları okur. “Dikkat edelim Erenler Erenlere mahsustur” duası söyleneceği zaman yeni papaz, elindeki ekmeği episkoposa geri verir. Episkoposun başlayarak diğer papazlardan payını alır. Ayinin son genel duası yeni papaz tarafından okunarak bitirilir.

h- Episkoposun Takdis Töreni

Bu törenin yapılması için en az üç episkoposun bulunması gerekir. En kıdemli olanı ayine başkanlık eder. Ayine katılan Diyakos ve papazlar, adet üzere ayine başkanlık edecek birinci ruhsal başkandan izin alarak içeri girerler ve ruhani elbiselerini giyinirler. Papazlardan birisi ön hazırlık yapar. İki diyakos, ellerinde üçlü ve ikili şamdanlar tutarak içeriden dışarı çıkarlar. Tahtta bulunan ruhani başkanın önünde saygı ile eğilerek dururlar. Başkan, tahttan iner, güzel orta kapı önüne gelir. İzin alma töreni yapar, geri gelerek tapınağın ortasında ve tahtın karşısında kendisine hazırlanmış bulunan koltuğa oturur. Bu arada onunla ayine ortak olacak olan diğer ruhani başkanlar gelir. Ayini yöneten başkana saygılarını sunarak izin alır, içeri girerek elbiselerini giyinirler. Bunların ardından episkopos adayı gelir. O da, başkandan izin alarak içeri girer ve papaz elbisesini giyer. Sonra başkan, ayağa kalkar, içinde bulunduğu aya ait ruhsal başkanlık elbisesini giyer. Ayine ortak olan diğer ruhaniler etrafında sıra ile yer alırlar. İçeride yalnız kalan episkopos ada-

yını, iki diyakos elinde İncil’le orta kapı önüne getirir. Diyakoslar, cemaate “dikkat ediniz” diye seslenir. Aday, elindeki İncil’i açarak yüksek sesle “Tanrı’nın bahşışı ile ben, (ismini söyler) Eren (yerin adını söyler) kutsal dairenin adaylısı olarak kendi elimle kendimi önceden adadım.” diyerek imanın tanık sözünü sonuna kadar söyler, ikrarını yapar. Bundan sonra diyakos, onun elinden İncil’i alır, Kutsal Sofra üstüne koyar.

Diyakoslar, adayı alarak başkana getirir ve onu başkana sunarlar. Ruhsal başkan eli ile onu kutsar, ismini ve görev dairesini episkoposluğunu zikreder. Aday, Ruhsal başkanın ve öbür başkanların ellerini öper. Onlar da, adayın alnından ve iki omuzlarının üstünden öperler. Aday, geri gelerek orta kapının önünde durur. Papazlardan ikisi onu alarak Başkana sunarlar. Yapılan kutsamadan sonra yine başkanlar önceden yaptıkları gibi onu öperler. Bundan sonra kutsal ayin başlar.

Tapınaktaki cemaate mumlar verilir. Şakılar okunduktan sonra iki papaz, adayı iki taraftan tutarak, sol kapıdan dışarı çıkarlar ve tapınağın ortasına getirip dururlar. Yüksek sesle ona dönerek; “Emir buyrun, Emir Buyrun.”, ruhsal başkana dönerek de; “Emir buyrun ya Eren Buyurman” diye seslenirler. Adayı orta kapıya götürür ve bırakırlar. Burada adayı ruhsal başkanlar alır. Birlikte içeri girer, üç defa kutsal sofranın etrafını; “Ya iyi olarak savaşıp taçlandırılan Eren Tanıklar, çok acımağan Ulu Tanrı’ya canlarımıza acıması için şefaati edin” şakısını söyleyerek dolaşırlar. Daha sonra ruhsal başkan, kutsal sofranın ön basamağında dururken, episkoposlar adayı ona getirir ve sağ taraftan sunarlar. Aday, iki eli üst üste ve ellerinin üstüne alnını koyarak durur. Ruhsal başkan, adayın başına omuzluğu ve omuzluğun üzerine de Kutsal İncil’i koyarak yüksek sesle adaylıyı takdis ettiğini belirtir. Adayın seçim kağıdını eline alarak yüksek sesle cemaatin önünde okur. Herkes tarafından dua edilir. Ruhsal başkan, sonra adayın başına kendi omuzluğunu ve onun üstüne Kutsal İncil’i koyar, başına üç defa istavroz işaretini yapar. Elini adayın başında tutarak duada bulunur. Episkoposun biri içeriden barış yakarışları okur. Başkan, elini adayın başında tutarak yine duada bulunur ve takdisi yapar. Takdis edilen episkoposu, önce başkan ve daha sonra diğer episkoposlar kucaklayıp öperler. Kutsallardan pay alma bölümünde yeni episkopos, herkesten önce kutsal ten ve

kandan pay alır. Kendisini kutsayan Ruhsal Başkan ve diğer episkoposlara da ten ve kandan payı o verir. Ayinin bitimini ise yeni episkopos yapar⁽¹²⁶⁾.

1- “Önceden Kutsu, Kutsal Ayin” Yapılışı

Bu ayin yalnız büyük perhizin hafta arası, Çarşamba ve Cuma günleri veya hafta arasına gelen yortularda yapılır. Hristos’un doğuşundan kırk gün sonra gelen Heykele Giriş Yortusu eğer büyük perhize rastlarsa, o gün öncül kutsu ayin yapılmaz. Yine Müjde Yortusu hangi güne rastlarsa o günde de öncül kutsu ayin olmaz. Bu ayine öncül kutsu ayini denilmesinin sebebi, ayinde sunulan bahışların daha önceden başka ayinde kutsandığı için bir değişim kabul etmemesidir. Öncül kutsu ayin daima sabah ve akşam ibadetleri yapıldıktan sonra yapılır. Kutsal perhiz ve oruç tutulan güne hürmeten yapılan ibadetlerle oruç tutulmuş, gün tamamlanmış sayılır. Bu ayinde, yası temsilen ruhaniler siyah elbise giyerler. Kutsal sofraya ve başka yerler siyah örtülürler.

Bu tören de kutsulanmış ekmek sunulur. Kutsanmış ekmeğin hazırlanışı şöyledir: Bu ayinde kullanılan ekmek, Cumartesi ve Pazar günleri yapılan ayindeki kutsal ekmek gibi çıkarılarak kutsal tepsiye bir arada konulur. Bu ayinde ekmekler kutsanırken, “bu ekmekleri” denilme-yip, “bu ekmeği” denilmesi gerekir. Ekmeklerden o gün için birisi parçalanır. Parçalanmış ekmek kutsal kadeh içine konulduktan ve sıcak su eklendikten sonra ekmeği kutsayan, sağ eline kutsal kaşığı sol eline de her bir ekmeği alır. Daha sonra kutsal kaşıkla kutsal kadehten aldığı kutsal kanla ekmeklerin içini ıslatır ve özel kabına koyar.

Diyakos, “kutla ya buyurman” diyerek ayini başlatır. Ayin esnasında mezmurdan parçalar okunur. Bunları zaman zaman cemaat ve papaz gizli, bazen de papaz gizli cemaat aşıkarak okurlar. Duaların okuması devam ederken papaz ve diyakos yalnız; “Rab Tanrı’ya yalvaralım. Ya Rab İsius Hristos Tanrımız Eren babalarımızın duası ile bize acıma eyle” diyerek elbiselerini giyerler. Ön durağa gelerek kutsal kapları hazır-

(126) Bkz Türk Ortodoks Patrikhanesinden Alınan Üç Sınıf Ruhsal Kademenin Yapılış Törenleri ile ilgili broşür, s.1-9.

ladıktan sonra, bir papaz, kutsal sofranın üzerinde duran ve önceden bir Evharistiya Ayini sırasında kutsanmış bulunan kutsal ekmeği saygılı bir şekilde iki eli ile başı üzerinde tutarak getirir. Ön durakta hazırlanmış kutsal tepsiye koyar. Sonra kutsal kadehe şarap ve su koyar. Diyakos bunlara “künnük” verirken üzerini kapatır. Bu arada papaz, elbise giyerken yaptığı duayı yapar. Çünkü bu önceden kutsanmış ve tamamlanmıştır. Bunlar yapılırken dışarıda mezmurlar okunur. Bu arada dualar okunur. Papaz küçük girişi yapar ve giriş duasını okur. Papaz girişi yaptıktan sonra diyakos, “künnük” kabı ve İncil ile; “doğru ilim” diyerek içeri girer. “Ya parlak nur” duası makamsız okunur. Günün kutsal yazgısı okunur. Yazgı okunurken papaz, içeride elinde “künnük” kabı ile yanmış bir mumu tutarak, kutsal sofranın katına yükselterek durur. Yazgı sona erince papaz, “künnük” kabı ve mumla doğruya doğru istavroz işareti yaparken “doğru ilim”, batıya dönerek “Hristos’un ruhu”, sağa dönerek “herkesi” ve sola dönerek “aydınlatır” der. Bunun akabinde dışarıdan Peygamberlik yazgısı okunur. Yazgılar dışarıdan okunurken Papaz, “künnük” kabı ile sofranın önünde, diyakos da, yanmış mumla sofranın arkasında durur. Önce papaz, sonra da cemaat tarafından yakarışlar tekrarlanır. Papaz, bu yakarışların her birinde kutsal sofranın dört bir yanına geçerek, kutsal sofrayı tütsüler. Bu esnada yakarıшта bulunulur. Papaz, orta kapı önüne gelir, cemaati ve tapınağı tütsüler. Dualar yapılır. Bu dualar esnasında cumhuriyetin devamı, cumhurbaşkanının ve devlet büyüklerinin esenliği dlenir.

Ayin papazın inançlıların duasını okuması ile devam eder. Duaların ikinci kısmını oluşturan dualar başladığında papaz, kutsal sofranın üzerini açar ve inanlıların duasını içinden okur. Diyakos ve şakiyanlar, duaya açık olarak katılırlar. Papaz “künnük”le sofrayı dolandır, bütün cemaati ve tapınağı tütsüler. Mezmur’dan bölüm okunur. Bu bölümün belli kısmına gelindiğinde içeri girer, sofrayı ve içeriyi tütsüler. “künnük”ten sonra diyakosla birlikte kutsal sofranın önünde üç defa secde yaparak saygılarını sunarlar. Kutsal sofrayı öptükten sonra, ortakapı önünde cemaatten bağış dileyerek ön durağa yaklaşır. Burada gereken saygıdan sonra daha önceden hazırlanmış kutsalları (ekmek-şarap) başlarının üzerinde taşıyarak sol kapıdan çıkış yaparlar. Bu çıkış, kutsal resimlerin önün-

en orta kapiya kadar olur. Kutsalları, burada bulunan kutsal sofraya koyarlar, daha sonra onu sofraya ile birlikte büyük örtü ile kapatır. Bu iriş çıkış esnasında papaz ve diyakos, kendi kendilerine yaptıkları duanın dışında bir şey söylemez. Papaz, kutsalları tütsüler, öperek saygısını sunar. Diyakos da papazın elini öperek dışarı çıkar. Dileklerde bulunur, dualar yapılır. Papaz ve diyakos, daha sonra yine secde ederek aygılarını sunarlar. Bu secdeden sonra papaz, büyük bir örtü ile kapalı bulunan kutsal bahşıları, elini örtünün altından koyarak inanç, korku ve saygı ile yukarı kaldırır; “Önceden kutsulanmış erenler, Erenlere Kutsallar, kutsal olan kimselere mahsustur” der. Şakıyan da; “Tadin örün. Çünkü Rab Hristos iyi ve asıgıdır. Aliluyia” der. Bunun peşinen papaz, kutsalların üzerindeki büyük örtüyü kaldırarak açar ve öbür yinlerde yaptığı gibi pay alma işini yapar. Pay alma işi tamamlandıktan sonra, kutsal ekmeği kutsal kadehe koyar ve gizlice dua eder, sonra kutsal tepsi üzerine kutsal yıldızla istavroz yapıp üç defa vurur.

Diyakos, papazdan kutsal kadehi alarak orta kapının önüne gelir ve atıya cemaate doğru seslenir. Onları davet eder ve kutlar. Papaz, kutsalları tütsüler. Diyakos, papazdan kutsal tepsi ve başka kapları da alarak onları yerine ön durağa koyar. Papaz, kutsal kadehi eline alırken izliden “Tanrımız kutludur”, Cemaate dönerek yüksek sesle de “şimdi e daima ebetlere dek” der. Şakıyan da; “Amin” der. Yukardaki sözleri öyleyerek geri dönen papaz, kutsal kadehi yerine koyar ve kutsal sofraya gelip sofraya altını düzer. Diyakos ise dışarı çıkarak, Hristosun resminde durur, dileklerde bulunur. Papaz, şükürde bulunurken İncil’i line alır ve kutsal sofraya üstüne İncil ile istavroz işareti yapar, İncil’i sofranın üstüne koyar. Daha sonra papaz, adet olduğu üzere son ve genel duayı okur. Bu arada sofranın duasını da yapar ve son verme duası e ayine son verilir. Ayine son verildikten sonra papaz, cemaate bahşış arşılığı olan kutsulanmış ekmeği verir ve herkes evine döner⁽²⁷⁾.

Kapadokya yöresinde yaşamış olan Türk olduklarında şüphe bulunmayan Ortodoksların, kaynaklarda Hac ve Kurban ile ilgili dini uygulamaları şöyle nakledilmektedir:

27) Bkz Türk Ortodoks Patrikhanesinden Alınan Roma Papası Sözmen Eren Grigoryus’un Düzüğü “Önceden Kutsu, Kutsal Ayin” Yapılış Törenleri ile ilgili broşür, s.1-17.

“Hayvanların kurban edilmesi Kapadokya’nın diğer yerlerinde olduğu gibi Sinasos’ta (Ürgüp) da Rumlar ve Türkler arasında 20 yüzyılın başlarına kadar süre gelmiştir. Kurbanlık hayvanın özellikle erkek koç olması gerekiyordu. Bazen kapı eşiğinde bazen de kilisenin ortasında boğazlanıyordu. Sabahleyin bir oğlan çocuğu kurbanlık hayvanı kilisenin kapısına getirip bağlardı. Daha sonra rahip gelir, İncil okur ve hayvanı kutsardı. Bir akşam öncesinden azize kurban sunmak isteyen aile, ertesi günkü ayine davet ettikleri kişileri de çağırarak kiliseyi temizlerlerdi.

Kurbanın kutsanmasından sonra çocuklar dışarıda ateş hazırlarken herkes kiliseye girerdi. Kilisede yapılan “Hamd Duası” esnasında ev sahibi kurbanı çözer, kiliseye sokar ve üç defa mihrabın çevresinde dolaşır, üçüncü turdan sonra hayvanın başını doğuya çevirerek sunağa yatırır. Sunak taşının ortası kan sıçramasın diye çukur olurdu. Hayvanın boğazına bıçakla üç defa haç işareti yapar, keserken de ‘Allah kabul et-sin’ derdi. Bu dua, etrafı tütsüleyen rahip tarafından da tekrarlanırdı.

Kilisede yapılan ayinden sonra kurban pişirilir, yemek yenirdi. Bunun yanında davetli davetsiz herkese pirinç pilavı dağıtılırdı. Sonra herkes hep beraber yer, içer ve neşeli dakikalar geçirilirdi. Kurban günü bir kutlama günü idi.”⁽¹²⁸⁾

“Sinassos’un yaşlıları bize şöyle anlatıyor: Sinassos’daki herkes kut-sal toprakları ziyaret etmeyi düşlerdi. Her yıl iki, üç veya daha fazla ki-şi oraya giderdi. Bazen kadınlar bile genellikle büyük perhizin ilk haf-tasında yola çıkarlar ve paskalyanın ilk Pazar günü dönerlerdi. Yola çık-madan önce şefaata ayini için kiliseye giderlerdi. Bundan sonra affedi-lirler ve yıkanırldı. ‘Eğer bir birimize kötü söz söylediysek, eğer ara-mızda kötü bir şey geçtiyse Allah bizi affetsin’ diyerek cemaatle veda-laşırlardı. Cemaat de; Allah sizi affetsin, haydi yolunuz açık olsun şek-linde karşılık verirdi. Sonra Mersin’e hareket ederler, oradan da Filis-tin’e giderlerdi. Orada elle dokunmuş ibadet kurdeleri satın alırlardı. Sinassos’a (Ürgüpe) geri döndüklerinde siyahlarını yaşlılara grilerini gençlere dağıtırlardı. Kefen bezlerini de oradan satın alırlar ve bunu di-

(128) Kostas Stamatopoulos, “Kapadokya-Sinassos’da Günlük Hayat”, Kapadokya’daki Sinassos, Basılmamış Ter. Ertuğrul MALÇOK T.y. 29.

ğer eşyalarıyla birlikte tahta sandıklarda saklardı. Halk iyi hacılara; günahlarını Kudüs'te bıraktı, hacılıkla alakası olmayanlara da; oraya bir şeytanla gitti, ama iki iblis ile geri döndü derlerdi.”⁽¹²⁹⁾

D- MABETLER

Hristiyanlığın ilk yıllarında İsa'ya inananların bir mahalde meydana getirdikleri topluluk, “Kilise” yahut Meclis veya Cemaat diye adlandırılan bir teşkilatı meydana getirmiştir⁽¹³⁰⁾. İlk dönemlerden itibaren kilise kelimesi, dar ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde kullanılmıştır. Asıl ve geniş anlamı ile Hristiyan topluluğu ve cemaat manasını taşıırken, dar anlamda ise Hristiyanların toplandığı yer, mekan olarak ibadethaneye isim olarak verilmiştir⁽¹³¹⁾. Ortodoks Kilise İlmine göre kilise, evharistik cemaatlerden oluştuğu için birinci derecede İsa'nın bedeni olarak tarif edilmiştir⁽¹³²⁾. Türk Ortodoksların anlayışına göre İsa Mesih, Tanrı tarafından insanların günahlarının keffaretini ödemek için ve onları kurtarmak için gönderilmiş, bunun için de çarmıha gerilmiştir. Mesih, göğe Tanrı'nın katına yükseldikten sonra geride keffaretin devamını, ke- lam ve yapılan ayinlerle sağlamak üzere kiliseyi bırakmıştır⁽¹³³⁾.

Kilise kelimesi, Yunanca toplantı anlamına gelen “Ekklesia” kelimesinden türemiştir. Bu kelimenin içerdiği mana, alelde bir toplantı değil davet ile bir araya gelinen toplantı olarak tezahür etmektedir. Buna göre kilise, “Hristiyan Cemaatının Toplantısı” manasına gelmektedir⁽¹³⁴⁾.

Hristiyan cemaatinin ibadethanesi olarak manasını bulan kilise ise; içinde vaftiz odasının, papazın ayinleri yönettiği özel bölümün, koro yerinin, sunağın, İsa, Meryem, havariler ve azizlerin resim ve ikonalarının bulunduğu özel bir mekandır⁽¹³⁵⁾. Kiliseler, mimari büyüklüklerine göre manastır, kilise ve şapel olarak isimlendirilmektedir⁽¹³⁶⁾.

(129) Stamatopoulus, 32.

(130) Houtin, “Hristiyanlığın Kısa Tarihi”, A.Ü.İ.F.D. XXV/442.

(131) Bkz. Sarıkçıoğlu, 298.

(132) Clement, 217.

(133) İnanç ve Uygulamalar, 1.

(134) Bkz. Aydın, 65-66 ; Sankıoğlu, 297.

(135) Bkz. Sarıkçıoğlu, 298.

(136) Bkz.Stamatopoulus, 24-27.

Türk Ortodoks Kilisesi, Fener Patrikhanesinin Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu Türk Ortodokslarına yönelik zararlı ve yıkıcı faaliyetlerine bir tepki olarak kurulmuştur. Kayseri Zincidere Kilisesinde icra edilen bir ayin ve Kayseri Metropoliti Meletyos'un dualarından sonra⁽¹³⁷⁾ Papa Eftim, 21 Eylül 1922 Çarşamba günü kongreyi Roma'dan ayrılan Doğu Kilisesinin örnek alınmasını belirten bir konuşma ile açmış⁽¹³⁸⁾, yapılan toplantılar neticesinde 72 ruhani daire başkanının da iştiraki ile alınan kararla Türk Ortodoks Patrikhanesinin kurulduğu tutanak altına alınarak kilise oluşmuştur⁽¹³⁹⁾.

Lozan Barış Anlaşmasının akabinde yapılan mübadele ile Anadolu'daki cemaatine kayıp etmiş, aslen Anadolu'lu olup İstanbul'da bulunan Ortodoks cemaat heyetleri tertip edilen kongrelerin 14 Temmuz 1924 tarihinde yapılan oturumunda ulaşılan nihai karar Patrikhane'nin İstanbul'a taşınmasına karar verilmiştir⁽¹⁴⁰⁾. Bu kongre Galata'daki Panayia Kilisesi Türk Ortodoksların yeni kilisesinin merkezi olarak kabul edilmiştir. Papa Eftim ise Türk Ortodoksların cemaat başkanlığını ve Galata'da bu cemaate ait bulunan Aya Nikola, Aya Yani ve Hristos Kiliselerinin başpapazlığını üstlenmiştir⁽¹⁴¹⁾.

Mabetlerle ilgili bilgi verdiğimiz bu bölümde kullanılan kilise tabiri cemaat manasından daha ziyade cemaatin toplandığı mekan anlamını ifade etmektedir. Ulaşılan kaynaklar, elde edilen bilgi ve gözlemler neticesinde kiliselerin, yani Türk Ortodoksların ibadethanelerinin konusu, kurulları ile ibadet usulleri incelenmektedir.

a) Kiliselerin Konumu

Kayseri'de bağımsız bir Türk Ortodoks Patrikhanesinin kurulması kararlaştırılmış, bu kararın altına Anadolu'da bulunan 72 ruhani daire başkanı da imza atmış ve bu kuruluşu onaylamıştır⁽¹⁴²⁾. Fener Rum Or-

(137) Bkz. Anadoluda Ortodoksluk Sadası, 9 Temmuz 1922, Sayı: 1.

(138) Bkz. Jaschke, "Die Türkisch Ortodoks Kirche", XXXI/113.

(139) Bkz. Anadolu Ortodoksluk Sadası, 24 Eylül 1922, Sayı: 10; Ercan, 420-422 ; Cihangir, 56-59.

(140) Ergene, 188-189.

(141) Bkz. Ercan, 425-426 ; Cihangir, 244-250.

(142) Bkz. Anadolu Ortodoksluk Sadası, 24 Eylül 1922, Sayı: 10; Ercan, 420-422 ; Cihangir, 56-59.

todoks Patrikhanesi, yeni kurulan bu patrikhanenin kendileri tarafından onaylanmadığını, bu sebeple de bağımsız bir kilise olarak tanınmasının mümkün olmadığını iddia etmiştir⁽¹⁴³⁾.

İlk kurulduğu dönemlerde hemen hemen bütün Anadolu Ortodoks cemaatini yönetmeye talip olan Türk Ortodoks Kilisesi Yunanistan ile yapılan karşılıklı nüfus mübadelesi ile cemaatini kaybetmiştir. Daha sonra Fener Patrikhanesi ile yürüttüğü mücadelenin bir neticesi olarak Anadolu'da cemaati kalmayan Kilisenin merkezinin 14 Temmuz 1924 tarihinde yapılan toplantıda İstanbul'a taşınmasına karar verilmiştir⁽¹⁴⁴⁾. Yine bu kongrede yeni kilisenin merkezi olarak Galata'daki Panayia Kilisesi kabul edilmiş, Galata'da bulunan Aya Nikola, Aya Yani ve Hıristos Kiliseleri de bu merkeze bağlanmıştır⁽¹⁴⁵⁾. Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi bu kiliselerin işgal altında olduğunu sık sık gündeme getirmiş, bu kiliselerin Fener Patrikhanesine verilmesini talep etmiştir⁽¹⁴⁶⁾.

Bu gün Türk Ortodoks Patrikhanesine bağlı olarak üç Kilise bulunmaktadır. Türk Ortodoks Patrikhanesinin cemaati olmadığından, bu kiliselerin, merkez dışındakileri uzun zamandan beri kullanılmamaktadır. Bu kiliseler; Patrikhane Merkezi olarak kullanılan (Panayia) Meryem Ana Kilisesi, Aya Nikola Kilisesi, Aya Yani Kilisesidir. Bu kiliselerin üçü de Galata bölgesinde bulunmaktadır⁽¹⁴⁷⁾.

b) Kilise Kurulları

Ortodoks kilisesinin yönetimi Sabornost prensibi üzerine dayanmaktadır. Buna göre, her müstakil (kendi kendini idare eden) kilisenin kendi politikasını kendisinin belirleme hakkı bulunmaktadır. Ancak bütün Ortodokslar adına alacağı kararlarda diğer kiliselerin de rızasını alma gerekmektedir. Yine bu anlayışa göre, kilisede görevli papazlar kadar cemaatin de görüşlerini açıklaması bir hak olarak ortaya çıkmaktadır⁽¹⁴⁸⁾.

(143) Bkz. Ercan, 422.

(144) Ergene, 188-189.

(145) Bkz. Ercan, 425-426 ; Cihangir, 244-250.

(146) B.C.A, 030.01.101.623.9.

(147) İnanç ve Uygulamalar, 10.

(148) Bkz. Orthodox Encounter, 98.

Kilise, bir topluluk olarak kilise çatısı altında bir araya gelmiş insanlardan oluşmaktadır. Kiliseye bağlı olan bu topluğun yönetilmesi içinde bazı görevlilerin bulunması gerekmektedir. Bu görevi üstlenenlere görevleri, kutsal bir törenle verilmektedir. Kendilerine kilise içinde değişik rütbeler verilen bu kişiler, yapılan törenden sonra Tanrı'nın temsilcileri görevini üstlenmekte, hayatını Hristiyanlığa ve kiliseye hasretmeyi va'detmektedir. Kilisede görev, belli bir hiyerarşik sıra içinde üstlenilmektedir⁽¹⁴⁹⁾.

Kilisenin yöneticisi rahip veya papazdır. Eğer din adamı evlenmemiş ise rahip, evlenmiş ise papaz olarak isimlendirilmektedir. Papazın öncesinde ruhani rütbede Diyakos gelmektedir. Papaz ve rahip ruhani olmalıdır. Diyakos ruhani veya sivil olabilir. Ayrıca papaza yardım eden Zangoç (Hademe) ve ilahi söyleyen koro bulunur⁽¹⁵⁰⁾.

Türk Ortodoks Patrikhanesinde din adamlarının evli olmaması şartı yoktur. Diğer kiliselerde din adamlarının evli olmaları terfi etmelerini zorlaştırmaktadır. Türk Ortodoks Patrikhanesi ise hiç bir ruhani kade-me için evli olmama şartı koymamaktadır⁽¹⁵¹⁾.

Türk Ortodokslar, papaz olacak kişilerin niteliklerinin belirlenmesi için Kayseri'de yapılan kongrede papazların seçim, tayin ve görevden alınmaları ile ilgili bir talimat yayınlamışlardır. Bu talimatnameye göre Türk Ortodoks Kilisesinde papaz olarak görev yapacak olan kişinin; baba ve dedesinin Türk Ortodokslarından olması, dini konularda yetiştirilmiş, namuslu ve iyi hal kağıdının bulunması, Türkçe konuşup ve yazması, kilise tarafından cezalandırılmamış olması gibi şartları taşıması istenmiştir.

Yine bu talimatta atanacak görevlilerin görev yapacakları yerlerin nüfusu ile ilgili oranlar da belirlenmiştir. Bu oranlara göre; 150 haneye kadar bir papaz, 150 haneden 300 haneye kadar iki papaz, 300 haneden 500 haneye kadar 3 papaz bir piskopos, 500 haneden daha fazla sayıda olan yerler için 4 papaz bir diyakos görevlendirilmesi esas

(149) Şahin, 115.

(150) Bkz. Şahin, 115 ; İnançlar ve Uygulamalar, 9-10.

(151) Bkz. İnanç ve Uygulamalar, 10.

alınmıştır. Bu talimatta ruhaniler arasındaki kıdem tayini ile ilgili olarak da, kilise sayısının fazla bulunduğu mahallerdeki papazlardan birinin diğerlerine metropolit olarak tayin edilmesi olarak atanmasıyla diğerlerine kıdemli olduğu, metropolit dışında kalan ruhanilerin haiz oldukları ruhani rütbeyle göre tasnif edileceği, aynı rütbede bulunanların ise kıdemlerinde takdis tarihlerinin esas alınması gerektiği belirtilmiştir⁽¹⁵²⁾.

Takdis ile alınan ruhani rütbelerin en yükseği olan Piskopos, birkaç tane kilisenin amiri olarak görev yapmaktadır. Bir bölgede birden fazla piskopos varsa biri, diğerlerine metropolit tayin edilmektedir. Başpapaz (Ahrimandrit) ve metropolit (başpiskopos) takdis edilmişler arasından seçilmektedir. Bunlar, halk ile patrikhanenin arasındaki bağlantıyı sağlamaktadırlar. Metropolit olabilmek için adayın, en az 30 yaşında olması gerekmektedir. Kilisede en üst dini rütbe başpiskopos rütbesini haiz Patriktir. Patrik, piskoposlar arasından seçimle gelmektedir⁽¹⁵³⁾.

Türk Ortodoks Patrikhanesinin en üst karar mercii olarak, 6 asıl, iki yedek metropolitin yer aldığı Sen Sinod meclisi bulunmaktadır. Bu meclis, patrikhane ile ilgili tüzüğü hazırlamakta ve yürütmektedir. Patrik de, bu meclis tarafından seçilmektedir. Bu meclisin patrik seçmenin dışında metropolit, piskopos ve papazları atamak veya görevden almak gibi başka görevleri de bulunmaktadır⁽¹⁵⁴⁾.

Türk Ortodokslar, Kayseri Kongresinde ruhani görev alacaklarda aranan şartlar gibi kilise mütevellileri olarak görev alacak kimselerde aranan şartlar ve bu kişilerin seçimi ile ilgili 20 maddelik bir talimatname hazırlamışlardır. Bu talimatta, kilise mütevellisi olacak kişi için 30 yaşını geçmiş olması, papaz olacak kimselerde aranan şartlara haiz olması, kilisenin bulunduğu mahalde oturması, kiliseye devamlı gitmesi gibi bazı şartlar aranmıştır⁽¹⁵⁵⁾.

(152) Bkz. Anadoluda Ortodoksluk Sadası, 20 Ağustos 1922, Sayı 6.

(153) Bkz. İnanç ve Uygulamalar, 10.

(154) Bkz. İnanç ve Uygulamalar, 10.

(155) Bkz. Anadoluda Ortodoksluk Sadası, 17 Eylül 1922, Sayı 9.

Türk Ortodoks Patrikhanesinin yapılanması şöyledir:

PATRİK İstanbul Baş Episkoposu			
PATRİK VEKİLİ			
Kadıköy Metropoliti		Adalar Metropoliti	
Tarabya Metropoliti	Beyoğlu Metropoliti	Bozcaada Metropoliti	
Yedek Metropolit		Yedek Metropolit	
Episkopos Despot	Episkopos Despot	Episkopos Despot	
Ahrimandrit(Başpapaz)		Ahrimandrit(Başpapaz)	
Papaz	Papaz	Papaz	Papaz
Diyakos	Diyakos	Diyakos	Diyakos
İdare Amiri	Baş Diyakos	Baş Katip	
Muhasip		Kahya	
II Kandilci	IV Psalti (Mezmun Okuyucu)	II Kapıcı	

Türk Ortodoks Patrikhanesi cemaatini kaybettikten sonra zor şartlar altında varlığını devam ettirmektedir. Bu sebeple yapılanma ve kurullarla ilgili olarak verilen bu bilgiler evrak üzerinde kalan bilgiler olarak görülmektedir.

c) Kilisede İbadet ve Usulleri

Ortodoks Kiliselerinde kilise içi davranışlar, batı Katolik kiliselerine göre daha az disipline ve resmi bir görünüm arzetmektedir. Ortodokslar, ayin için önceden tayin edilmiş düzene uymamaktadırlar. On-

lar, kilisede ibadete ziyafete katılan konuklar gibi gitmekte, kendilerini burada ermişlerin şeref misafiri olarak görmektedirler⁽¹⁵⁶⁾. Kilisede yapılan ayinler, toplu ve bir ruhban gözetiminde yapılmaktadır. Türk Ortodokslarda, günlük olarak sabah öğle ve akşam ibadetleri yapılmakta, haftalık ayin ise pazar günü icra edilmektedir⁽¹⁵⁷⁾.

İbadet amacıyla kiliseye giren bir Ortodoks, işaretler yoluyla görünmeyen davet sahibi (Tanrı) tarafından hatırlanmak istemektedir. Bunun için kiliseden içeri girdiğinde, ilk eylem olarak ikonaların önünde eğilmekte, mum yakarak saygı gösterisinde bulunmaktadır. Bu da, daha önceki Hristiyan azizlerini hatırlama merasiminin bir sembolü olarak tezahür etmektedir⁽¹⁵⁸⁾.

Türk Ortodoks Patrikhanesinin dini uygulamalarda genel olarak Rum Ortodoks Patrikhanesinden ayrı bir durumu bulunmamaktadır. Her iki patrikhane arasındaki en önemli fark milliyet olduğundan Türk Ortodokslar, tarih boyunca yaptıkları gibi günümüzde de ayinlerini Türkçe olarak icra etmektedirler⁽¹⁵⁹⁾.

05 Mayıs 2002 tarihinde katıldığım Paskalya ayininde, bütün ayin Patrik Selçuk Erenrol tarafından Türkçe olarak icra edilmiştir. Ayine katılmış bulunan cemaat zaman zaman istavroz çıkararak ve dualara katılarak ayine iştirak etmiştir. Ayin esnasında cemaatten bazılarının dışarı çıkıp içeri girdikleri, kiliseye ilk girdiklerinde azizlerin resmi önünde mum yakarak tazimde bulundukları müşahede edilmiştir.

Ayin öncesinde kilise, yakılan tütsüler, yapılan temizlik gibi diğer işlemlerle ayine hazırlanmakta ve ayin zamanları halka çalınan çanlar aracılığı ile duyurulmaktadır⁽¹⁶⁰⁾. Katıldığım Paskalya ayininde de kilisenin gerek temizlik, gerek yakılan mumlar ve tütsülerle ayine hazırlandığı ve içerde farklı bir kokunun bulunduğu müşahede edilmiştir.

(156) Orthodox Encounter, 53.

(157) İnanç ve Uygulamalar, 2.

(158) Orthodox Encounter, 57.

(159) Bkz. İnanç ve Uygulamalar, 10.

(160) İnanç ve Uygulamalar, 2.

IV. BÖLÜM

GÜNÜMÜZ TÜRK DÜNYASI VE TÜRK ORTODOKS PATRİKHANESİ

Bu bölümde günümüzde Türk Dünyasının genel durumu ele alınarak Hristiyan Türkleri etkisi altına almaya çalışan kurumlar ve gruplar hakkında bilgi verilecektir. Türk Ortodoks Patrikhanesinin yeni ortaya çıkan gelişmeler karşısında yapması ve üstlenmesi gereken konum tartışılarak, Hristiyan Türk birliğinin oluşturulması için nelerin yapılabileceği hususunda bir fikir egzersizi yapılacaktır.

A- GÜNÜMÜZ TÜRK DÜNYASININ DİNİ DURUMU

Türk Milleti tarih boyunca benimsemiş olduğu dini inanışlarını günümüze kadar taşımış, bu inanışlarla varlıklarını devam ettirmiştir.

Türkler, hangi dine inanırlarsa inansınlar, genel olarak örf, adet ve ananelerinin hemen hemen bir birine benzer olduğu ve kendi kültür değerlerini bozmaksızın inançlarıyla birlikte devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Anadolu'nun değişik yörelerinde çocukların oyunlarında söyledikleri tekerlemelerin, sadece birkaç kelime değişikliği ile Gagavuzlar arasında da aynı şekilde terennüm edildiği, çocuklara benzer masallar anlatıldığı dikkat çekmektedir⁽¹⁾.

(1) Bkz. Harun Güngör-Mustafa Argunşah, Gagavuz Türkleri (Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı), Ankara 1991, 187-194; 202-300.

Bugün dünya üzerindeki Türk Boyları incelendiğinde nüfus olarak çoğunluk Müslüman olmakla birlikte, Hristiyanlık, Yahudilik, Şamanizm, Budizm gibi dini inançlara sahip olanlar da görülmektedir. Genel olarak Anadolu, Irak, Suriye, İran, Afganistan, Rumeli, Kırgızistan, Azerbaycan, Tataristan, Kırım, Özbekistan, Türkmenistan, Doğu Türkistan, Kazakistan ve bunların dışında bazı özerk Türk Cumhuriyetlerindeki Türk Boyları Müslüman olarak varlıklarını devam ettirmektedir.

Çuvaşistan, Tuva, Hakasya, Moldova, Romanya, Yakutistan gibi bölgelerdeki Türk boylarının arasında Şamanizm'in dışında halkın benimsediği ikinci din olarak Hristiyanlık gelmektedir. Yahudiliği benimsemiş olan Türk Boyları ise Hazar Türklerinin devamı olan Karaimler (Karaylar) ve çoğunlukla Kırım-Akmescit civarında bulunan Kırımçaklar'dır.

Altay, Şor, Yakut, Hakas Türklerinin arasında ise Şamanizm varlığını devam ettirmektedir. Tuva Özerk Cumhuriyetinde yaşayan Tuvalar ve Doğu Türkistan'da varlıklarını devam ettiren Sarı Uygurlar gibi bazı Türk toplulukları ise Budizm'i din olarak benimsemektedirler⁽²⁾.

a- Müslüman Olan Türkler

Türklerin, İslamiyet'i kendi dinlerine olan benzerlikleri sebebiyle hiçbir baskı altında kalmaksızın kabul ettikleri ifade edilen görüşlerdendir. İslam öncesinde de Araplar tarafından tanınan Türklerin, Müslümanlarla ilk ciddi münasebetleri Emeviler dönemine rastlamaktadır. Bu dönem, İslam Ordularının Maverâünnehr bölgesine girdikleri ve doğuda da ikinci Göktürk Devletinin kurulduğu döneme rastlamaktadır⁽³⁾.

Türkler, Emeviler döneminin baskıcı politikaları sebebiyle bu dönemde İslam'a sıcak ilgi duymamışlardır. Kendi bölgelerine yönelen İslam Ordularının fetih hareketlerinin önüne set çekmişlerdir. Semerkant, Buhara ve diğer müstahkem Maverâünnehr şehirlerinin fethedilmesinin akabinde yerli halkın çıkardığı isyanları bastırmak isteyen Araplar,

(2) Bkz. Harun Güngör, "Eski Sovyetler Birliğinde Gayri Müslim Türkler" Türk Dünyasının Dini Meseleleri, Ankara 1998, 159-167.

(3) Bkz. Osman Turan, Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul 1980, 34.

Türklerin de işe müdahil olmaları sebebiyle çok zorlanmışlardır(4). Kuteybe b. Müslim tarafından fethedilmiş olan bu toprakların geri alınması ve Soğd Halkının desteklenmesi için Kültegin komutasında bir ordunun Zerefşan (İnci) Nehrini geçerek Demirkapıya kadar ilerlediği Orhun Abidelerinde dile getirilmiştir(5).

Doğuda İslam Ordularının önüne bir set olarak çıkan Türkleri, İslam'a ısındırmak için Emevi Halifesi ve İkinci Ömer olarak anılan Ömer b. Abdulaziz döneminde değişik metotlar denenmiştir. Ancak, İslamiyeti kabul ettikleri halde fethedilen topraklardaki Müslümanlardan, gayri müslimden alınan cizye vergisi alınması gibi yanlış uygulamaların tesiri ile bu gayretler de başarıya ulaşamamıştır(6).

Emeviler'in yıkılıp Abbasiler'in idareyi ellerine almalarından sonra İslamiyet'in Türkistan'da yayılmasını hızlandırmıştır. Halife Mehdi döneminde bağımsız olarak varlıklarını devam ettiren Türk Boyları, mektuplar yazılarak İslam'a davet edilmişlerdir(7). Abbasiler döneminde İslamiyet'i kabul eden Türkler, bu tarihten itibaren İslam'ın savaşan unsuru olmuşlar, gittikleri bölgelerde askeri yapılarıyla egemenlikleri ellerinde tutmuşlardır.

Gazneliler ve Selçuklular arasında vuku bulan Dandanakan Savaşının akabinde, gittikçe büyüyen dalgalar halinde gelişen Oğuz Göçleri ve onun neticesinde Anadolu'nun fethedilmesi, bu yörelerin Türk Yurdu haline gelmesine zemin hazırlamıştır.

Selçuklular tarafından Anadolu'nun fethedilmesinin akabinde Sır Derya ve Maveräünnehr'de kalan diğer Oğuz Boyları da buraya akmaya başlamışlardır. Bir biri ardınca gelen bu göç dalgaları, Anadolu'nun sathına yayılmış ve bu yeni vatan coğrafyasına yerleşmişlerdir. Yeni bir vatana kavuşan Türkler, burada birçok köy ve kasaba kurmuş, kurdukları bu köy ve kasabalara kendi isimlerini vermişlerdir(8). Anadolu'ya

(4) W.Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1981, 241.

(5) Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul 1979, 217 ; Barthold, 241.

(6) Bkz. Türk Cihan Hakimiyeti, 218.

(7) Türk Cihan Hakimiyeti, 219.

(8) Gen. Bil. İç. Bkz. Mustafa Kafalı, "Anadolunun Fethi ve Türkleşmesi" Tarih Boyunca Anadolu'da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı, Ankara 1995, 23-28.

göç etmeyen Türk Boylarının büyük bir kısmı da yine anavatan olan Türkistan'da kalmışlar, burada Timur, Altın Ordu, Babür devletleri, Kazan, Hive Hanlıkları gibi devletler kurmuşlardır. Kurulan bu devletler, 17. yüzyıldan sonra artan Rus ve hiç eksilmeyen Çin baskıları neticesinde zaman içinde yıkılmışlar, bu bölgedeki Türk Boyları için günümüze kadar sürecek olan bir esaret dönemi başlamıştır.

İslamiyeti kabul etmiş bulunan ve halen Müslüman olarak varlıklarını devam ettiren Türk topluluklarının başında Anadolu Türkleri gelmektedir. Rumeli, Suriye ve Irak Türkleri de, Anadolu Türkleriyle aynı kökenden gelmişlerdir. Temel olarak Oğuzların 24 boyu başta olmak üzere, önce Selçuklular Döneminde başlayan Türk Göçleri, daha sonra ise Moğol İstilasası neticesinde oluşan ikinci göç hamlesi neticesinde bu bölgeye gelerek yerleşmişlerdir. Ruslar tarafından işgale uğrayan bölgelerle, Doğu ve Batı Türkistan'dan 19. ve 20. yüzyıllarda göç eden Türkler de bir sığınma yeri olarak Anadolu'yu görmüşlerdir.

Anadolu'ya göç ederek bu bölgelere yerleşmiş bulunan Türkler, bugün Müslüman Türk Dünyasında nüfus itibarıyla en fazla sayıya sahip olanlardır. Osmanlı Devleti'nin Batıya doğru ilerlemesi neticesinde Avrupa içlerine kadar dağılmış ve fethettikleri bölgelere yerleşerek buraları kendilerine vatan edinmişlerdir. Balkan ve Birinci Dünya Savaşı dönemlerinde bir kısmı, Anadolu'ya göç ederek gelmişlerse de diğer bir kısmı da, topraklarını terk etmemiş ve bulundukları bölgelerde her türlü sıkıntıya göğüs gererek varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bugün çoğunlukları Türkiye'de olmak üzere Irak, Suriye, Kıbrıs, Batı Trakya, Makedonya, Kosova, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerdeki Türkler bir zamanlar Anadolu'ya göç etmiş bulunan Türk Boylarının kalıntılarıdır. Ayrıca, Anadolu Türklerinin sayıları yüzbinleri geçen, zaman zaman da milyonlara ulaşan bir kısmı da 1960'lı yıllardan sonra Avrupa'nın değişik ülkelerine işçi olarak çalışmaya gitmiş ve buralara yerleşmişlerdir.

Anadolu'ya göç etmeyen ve topraklarında kalan Türk Boyları da varlıklarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Büyük çoğunluğu Müslüman olan bu Türk boyları bu gün dağılmış bulunan Sovyetler Birliği toprakları üzerinde bağımsız devletler veya topluluklar olarak ortaya çıkmışlardır. Kırgızlar, Türkmenler, Özbekler, Kazaklar, Azeriler, Ta-

tarlar, Başkurtlar, Ahıska Türkleri, Kırım Tatarları bu bölgelerde bütün baskı ve yıldırmalara rağmen Müslüman olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Türkistan coğrafyasının dışında, İran'da Azeriler, Kaçarlar ve Kaşgay Türkleri; Afganistan'da Özbek Türkleri, Doğu Türkistan'da Uygur Türkleri de Müslüman Türk toplulukları olarak varlıklarını devam ettirmektedir.

Türkiye'nin başkanlığında bu Türk boyları ile ilki 21-23 Mart 1993 tarihinde gerçekleşmiş ve her yıl devam ettirilen "Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayları" düzenlenmektedir. Ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığınca da Avrasya olarak anılan Adriyatik'ten Çin Seddine kadar olan coğrafya içinde yaşayan Türk ve Müslüman toplulukların katıldığı, problemlerin tartışılarak çözümlerinin araştırıldığı "Avrasya İslam Şuraları" tertip edilmektedir.

b- Hristiyan Türkler ve Konumları

Türklerin İslam'dan önce erken devirlerde tanıdıkları dini inanışlardan biri olan Hristiyanlık ile tanışmalarını tarihçiler ikinci yüzyıl olarak kabul etmektedir⁽⁹⁾. Türkler arasında Hristiyanlık faaliyetleri iki bölgede, Orta Asya'da ve Balkanlarda yoğunlaşmıştır. Orta Asya'daki Türkler arasında Hristiyanlık faaliyetlerinin özellikle Nesturi Hristiyan Misyonerleri eliyle yürütüldüğü görülmektedir. Bu bölgeye Nesturi Hristiyanların girişi daha ziyade ticaret yolu ile olmuştur. Bu bölgeye ticaret için gelen Nesturi Hristiyanları aracılığı ile pek çok Türk bu dini tanıması ve benimsemiştir⁽¹⁰⁾.

Nesturi Patriği Timothe (Temateus) Hristiyanlığın yayılması amacıyla Türk Hakanını Hristiyanlığa davet etmiş ve onu ikna etmek için mektuplar göndermiştir⁽¹¹⁾. Bu patrik, Marunilere yazdığı mektupta Türklerin Hakanının halkıyla birlikte putperestliği bırakarak Hristiyan olduğunu, bir başka mektubunda Türkler için bir piskopos kutsadığını

(9) Bkz. Aygıl, 14-15.

(10) Ekincikli, 44-45.

(11) Tanyu, 87.

bildirmiştir. Türkleri Hristiyanlaştırmaya çalışan bir diğer Nesturi Misyoneri Thomas Marga da, yazdığı mektupların birinde, Patrik Timothe'nin üzerinde çalıştığı Türklerle diğer milletleri Hristiyanlığa çevirdiğini belirtmiştir⁽¹²⁾.

Türklerin Hristiyanlaştırılması faaliyetleri Orta Asya'da II. yüz yıldan itibaren devam etmekle birlikte beklenen sonuçları vermemiştir. Kendilerine yabancı olan bu dine Türk Boyları rağbet etmemişler, kendi inançlarını devam ettirmişlerdir. Hristiyan misyonerlerinin Türklere yönelik bu faaliyetleri, Orta Asya'da başarısız olmakla birlikte Rusya, Kuzey Kafkasya, Hazar Ülkesi ve Balkanlarda başarı elde etmiştir. Bu bölgelerde yapılan çalışmalar sonuç vermiş ve bazı Türk Boyları Hristiyanlaşmıştır. Bu Boyların Hristiyanlaşmasında Bizans ve Rus Kilisesi önemli rol oynamıştır.

XVII. Yüzyıldan sonra bütün Orta Asya'yı hakimiyeti altına almış bulunan Ruslar'ın, gerek Müslüman ve gerekse Eski Türk Dinî inanışlarını devam ettiren Türk boylarına yönelik biraz da baskıcı misyonerlik faaliyetleri netice vermiş, bu bölgelerde yaşayan Çuvaşlar, Yakutlar, Teleütler, Şorlar, Hakaslar'dan bir kısmı Hristiyanlığı din olarak benimsemişlerdir. Bu Türk Boyları, "bazı tarihçilerimizin, Hristiyanlığı kabul etmiş bulunan Türkler, asimile olarak tarih sahnesinden çekilmişlerdir" tezini tekzip edercesine kültürel özelliklerini koruyarak varlıklarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir.

Tarih içinde Asılları Onogurlar'a dayanan, Balkanlara gelip yerleşerek devlet kuran, Bizans'ın da etkisi ile zaman içerisinde Hristiyanlığı kabul edip Hristiyan isimleri ve unvanları alarak, özellikle 870 yılılarından sonra kendi kültürlerinden uzaklaşarak Slavlaşan Bulgar Türkleri⁽¹³⁾, Hristiyan olduktan sonra Gürcü Prensliğinin emrinde Müslüman Türklere karşı savaşmış bulunan, 1200 yıllarından sonra fethe ettikleri Ani-Şeddatlı Emirliğindeki Gregoryen Kilisesine bağlanan Kuman-Kıpçak Türkleri⁽¹⁴⁾, bu teze uygun olarak tarih sahnesinden silinmiş ve asimile olmuşlardır.

(12) Bkz. Aygıl, 14-15.

(13) Eröz, 7-9.

(14) Bkz. Aygıl, 27.

Günümüze kadar varlığını devam ettiren önemli bazı Türk Boyları şunlardır.

1- Gagavuzlar

Gagavuzların tarihi kökenleri, Balkanlara inerek burada Bizans ve Avrupa içlerine akınlar yapmış ve devletler kurmuş olan Uzlar, Peçenekler ve Kumanlara kadar dayanmaktadır⁽¹⁵⁾. Büyük çoğunluğu Moldova Cumhuriyetinin güneyinde Komrat, Keadar-Lunga, Kangaz, Taraçya, Vulcanesti gibi kasabalarla, Ukrayna'nın güneyinde yer alan Zaporaje, Odessa bölgeleri ile Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya, Özbekistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Litvanya ve Estonya Cumhuriyetleri ve Balkan Yarımadasının Romanya, Bulgaristan gibi bölgelerinde yaşamaktadır⁽¹⁶⁾.

Gagavuzlar, hakkında yapılan araştırmalar, onların Kumanların ve uzların devamı olduğunu açık olarak ortaya koymakla birlikte, Fener Patrikhanesine gönderilen 1867 tarihli bir raporda bu insanlar, "Türkçe konuşan Elenler" olarak anılmışlardır⁽¹⁷⁾. Gagavuz Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Deniz Hancıoğlu, 1993 yılında yapılan Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayında yaptığı konuşmasında "Gagavuz" kelimesinin "Hak Oğuz" dan geldiğini ifade etmiştir. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra Şamani inanışlarını bırakmayan Oğuz boylarının kendilerini Hak Oğuz olarak isimlendirdiklerini, daha sonra Avrupa'ya geçip Balkanlara yerleştiklerini, burada isimlerinin politik değişimle Gagavuz olduğunu, Gök Oğuz tabirini kabul etmediğini, tarihte de bu isimde bir Oğuz boyu olmadığını vurgulamıştır⁽¹⁸⁾.

Gagavuzlar, XI. Yüzyıldan itibaren özellikle Bizanslı misyonerlerin faaliyetleri sonucu Hristiyanlığı kabul etmişlerdir⁽¹⁹⁾. Onlar, 18. ve 19.

(15) Aygıl, 69 ; Güngör, "Eski Sovyetler Birliğinde Gayri Müslim Türkler" Türk Dünyasının Dini Meseleleri, 160.

(16) Bkz. Tanyu, 77 ; Aygıl, 70 ; Güngör, "Eski Sovyetler Birliğinde Gayri Müslim Türkler" Türk Dünyasının Dini Meseleleri, 160.

(17) Bkz. Güngör-Argunşah, 12.

(18) Bkz. II. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı (T.D.T.D.K.İ.K.), Konuşma Bildiri ve Karar Metinleri, Ankara 1993, 81.

(19) Tanyu, 79, Güngör, "Eski Sovyetler Birliğinde Gayri Müslim Türkler", Türk Dünyasının Dini Meseleleri, 160.

yüzyıllarda Bulgarların baskılarına dayanamayarak, Tuna Irmağını geçerek Rusya'ya yerleşmişler ve Besarabya'yı yurt edinmişlerdir. Rus propagandalarıyla Ruslaştırılmak istenmişler ve onlar tarafından sınır muhafızı olarak kullanılmışlardır⁽²⁰⁾. Besarabya'ya yerleştikten sonra üzerlerinde Rus papazlarının etkisi artmış, bu etki ile günümüze kadar gelmişlerdir. Gagavuzlar, bu etki neticesinde Provoslav dini denilen Rus Hristiyanlığını benimsemişler ve bugün Kşinev Metropolitiği yoluyla Moskova Patrikliğine bağlıdır. Gagavuzlar'ın büyük çoğunluğu Ortodoks olmakla birlikte, son zamanlarda aralarında Baptist, Adventist Protestanlığın da yayıldığı gözlenmektedir⁽²¹⁾.

Gagavuzlar, Sovyetlerin dağılmasından sonra Milli mücadeleye girmiş ve Gagavuz Yeri Cumhuriyetini kurmuşlardır. Onlar, 1990 yılında Ekim ayında secimle Milli Meclislerini oluşturmuşlardır. 1991 yılının aralığında yaptıkları seçimde de Stefan Topal Mihailoğlu'nu Cumhurbaşkanı, Mihail Kendigelen'i Meclis Başkanlığına, Fodor Monolov'u da Başbakanlığa getirmişlerdir⁽²²⁾.

2- Çuvaşlar

Çuvaşlar, Orta İdil (Volga) bölgesinde yer alan Rusya Federasyonu'na bağlı özerk Çuvaşistan'da yaşamaktadırlar. Çuvaşlar, 1.340.000 olan Çuvaşistan nüfusunun bir milyona yakınına oluşturmaktadır⁽²³⁾.

Çuvaşlar, İdil Bulgarları döneminde bu devletin sınırları içinde yaşayan bir Türk halkıdır. İdil Bulgarları, İslamiyet'i din olarak benimse-dikten sonra Müslüman olanlar Tatar, Başkurt olarak; Müslüman olmayanlar da Çuvaş olarak anılmıştır. İdil Bulgarları Devletinde İslam'ı kabul etmeyen, ekseriyetini de Bulgar ve Suvar (Sabir-Sibir) Türklerinin oluşturduğu Türkler; İdil'in daha batı ve ortasına çekilerek yeni bir

(20) Tanyu, 78.

(21) Göngör, "Eski Sovyetler Birliğinde Gayri Mülim Türkler", Türk Dünyasının Dini Meseleleri, 161.

(22) Bkz. Aygıl, 76.

(23) Harun Güngör, "Çuvaşların Dini Durumu", Dinler Tarihi Araştırmaları 1, Ankara 1998, 249

kimlik oluşturmışlardır. Çuvaş Türklerinin ataları da bu Türk boyları kabul edilmiştir⁽²⁴⁾.

Çuvaşların yaşadığı bölgenin Hristiyanlaştırılması 16. yüzyıllarda başlamıştır. Kazan'ı işgal ettikten sonra Ruslar, burayı Hristiyanlaştırmanın merkezi yapmışlardır. Bu bölgedeki Türk topluluklarına, özellikle de Çuvaşlara yönelik baskılar neticesinde Müslüman olmayan Çuvaşlar, Hristiyanlığı kabul etmişlerdir⁽²⁵⁾. Çuvaşların Hristiyanlığı kabulü kolay bir şekilde olmamış, dört yüz yıl boyunca devam etmiştir. Bu süreç içerisinde her yol denenmiş, yapılan baskı yıldırma politikaları neticesinde eski Türk inanışlarını sürdüren Çuvaşların büyük bir bölümü Ortodoks Hristiyan dinini benimsemişlerdir⁽²⁶⁾.

Çuvaşların Hristiyanlığı kabulü için 17. ve 18 yüzyıllarda Rus Hükümeti her çeşit baskıyı uygulamış, bu uygulamalar Çuvaşları yıldırmamıştır. Yapılan baskılara karşı da zaman zaman ayaklanmışlar, misyonerlerle silahlı mücadelelere girerek, kiliseleri yakıp, din adamlarını öldürmüşlerdir. Yine bu yıllar içinde, Hristiyan olanların ekonomik durumlarının iyileştirilmesi ve toprak sahibi yapılması gibi tedbirler alınmakla birlikte, bu tedbirlerin akabinde misyonerler baskılarını sebepsiz olarak artırmışlardır. Bu baskılara karşı başkaldırıları yapılmış, hatta Hristiyan olan bazı Çuvaşlar da tekrar eski dinlerine dönmüşlerdir⁽²⁷⁾.

Dinin zorla benimsetilmesi, Hristiyan Papazlarının yapmış oldukları istismar ve haksızlıklar, bunun yanında Müslümanların dine çağırma baskı uygulamaları neticesinde 19. yüzyılda da Çuvaşlar'dan bir kısmı eski dinlerine dönmüşlerdir. Yine bu dönemde Ruslar'ın baskısına maruz kalan bazı Çuvaşlar da, İslam'dan etkilenmiştir⁽²⁸⁾. Bu yüzyılda Hristiyanlaştırma faaliyetlerine yönelik olarak Çuvaşların yaşadığı bölgelerde okullar açılmış, ünlü Rus Misyoneri ve Oryantalisti

(24) Bkz. Yakup Deliömeroğlu, "Çuvaşların Yaşadığı Sahalar" Bilig, Ankara 1997, Sayı:5, 210 ; Bu konuda gen. bil. için bkz. Durmuş Arık, Çuvaşların Dini İnanışları Üzerine Bir Araştırma (Baskılmamış Dok. Tezi), Ankara 2001, 4-8.

(25) Güngör, "Çuvaşların Dini Durumu", Dinler Tarihi Araştırmaları I, 250.

(26) Deliömeroğlu, 210.

(27) Bkz. Arık, 253-256.

(28) Güngör, "Çuvaşların Dini Durumu", Dinler Tarihi Araştırmaları I, 252.

N.İ. İlminski tarafından geliştirilen eğitim programı bu okullarda uygulanmıştır. Ancak İlminski'nin programı da yeterince etkili olamamış, Çuvaşlar tam olarak Hristiyanlaştırılamamışlardır⁽²⁹⁾.

Çuvaşlar, Kilisenin ve Çarlığın yoğun baskılarına dayanamayınca kendi inanışları ile Hristiyanlığı bağdaştırmaya çalışmışlardır. Bu sebeple halk arasında hala eski dini inanışları derin bir manada yaşamaya devam etmiştir⁽³⁰⁾. Çuvaş Etnoğrafı Nikolski de, Çuvaşların sadece ismen Hristiyan olduklarını, özellikle köylerde yaşayanların kendi geleceklerine göre yaşadıklarını, Rus baskısı altında kiliseye gidenlerin bile dini doğmaları bilmediklerini ifade etmiştir⁽³¹⁾.

3- Yakutlar

Hun Türklerinin bir kolu olan Kurıkanlar veya Sakalar'dan geldiği ileri sürülen Yakut Türkleri, Yakutistan Özerk Cumhuriyetinde yaşamaktadır. Çok güçlü milli kültüre sahip olan Yakutlar, yapılan bütün Ruslaştırma faaliyetlerine rağmen ayakta kalarak milli özelliklerini korumaya devam etmişlerdir. Yakutistan'ın işgalinden sonra bu bölgeye yerleştirilmiş bulunan Ruslar, nüfusun yarıya yakınıni oluşturmaktadır⁽³²⁾. Yakutlar, milli özelliklerine sağlam bir şekilde bağlı olmalarından dolayı ülkelerine yerleşmiş bulunan Ruslar'a Yakutça'yı öğretmişler ve onları da kendilerine benzetmişlerdir⁽³³⁾.

Yakutlar kendilerini "Sahalar" olarak tanımlamaktadır⁽³⁴⁾. "Saha" kelimesi Moğolca'da "Yaku" şeklinde söylenip "t" çokluk eki ile birlikte "Yaku-t" olarak ifade edildiği için Saha Türkleri genellikle "Yakut Türkleri" olarak anılmaktadır⁽³⁵⁾. Yakut Türkçesi ile konuşan Yakut

(29) Güngör, "Eski Sovyetler Birliğinde Gayri Müslim Türkler", Türk Dünyasının Dini Meseleleri, 161.

(30) Deliömeroğlu, 210.

(31) Bkz. Güngör, "Çuvaşların Dini Durumu", Dinler Tarihi Araştırmaları I, 253.

(32) Bkz. [http://www.turkolog.org/Yakut Türkleri](http://www.turkolog.org/Yakut_Turkleri).

(33) Bkz. Charles Warran Hostler, Türkler ve Sovyetler (Çev. Mithat San), Ankara 1976, 139.

(34) Aygıl, 32.

(35) Münir Yıldırım, Hikmet Tanyu ve Türk Dini Tarihi Üzerine Bir Araştırma (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1996, 57

Türklerinin içinde hala eski Türk Dini inanışlarını devam ettirenler bulunmaktadır⁽³⁶⁾.

Ruslar, 1630 yılından sonra bölgeyi işgal etmiş ve Yakutları Hristiyanlaştırma faaliyetlerine girmişlerdir. 1681'de 26 Yakut Türkü Hristiyanlığı kabul etmiş, Çar Petro'nun uyguladığı vergi indirimi ve mükafatlandırma çabalarının neticesinde Yakutlar'ın yarıya yakını Hristiyanlaştırılmıştır. Yakutların yaşadığı her yerde kiliseler açılmış, halkın daha iyi kazanılması için Yakut Dilinde ibadetler yapılmaya başlanmıştır. Buna rağmen, Yakut halkı eski dini gelenek ve ibadetlerini de devam ettirmiştir⁽³⁷⁾.

Ruslar, diğer Türk boylarına uyguladıkları aşırı ekonomik ve siyasal baskıları Yakutlara da uygulamıştır. Yakut Şamanlarının tamamı öldürülmüş, halk Ruslar tarafından küçük görülerek tahkir edilmiş, dini inançlarının hiçbir özelliği olmadığı iddia edilmiştir. Bu gün resmi din olarak Hristiyan olan Yakutlar (Sahalar), Şamani gelenekleri de devam ettirmektedirler⁽³⁸⁾.

4- Karamanlılar

Karamanlılar daha önce de belirttiğimiz gibi köken itibarıyla Balkanlardan getirilerek Anadolu'nun değişik yerlerine yerleştirilmiş bulunan Uzlar, Peçenekler, Bulgarlar ve Kumanlar'ın torunları olan Hristiyan olmaları sebebiyle de Rumlar'la özdeşleştirilmiş bulunan Türk boyudur. Osmanlı Devleti döneminde günlük hayatlarında ve ibadetlerinde dil olarak Türkçe'yi konuşmuşlar ve Karamanlı Rum olarak anılmışlardır. Karamanlılar, gerek örf, adet, gerekse dini inancın dışındaki bütün özellikleri ile Rumlardan çok farklı bir görüntü sergilemişlerdir. Türk asıllı olduğunda şüphe bulunmayan bu Hristiyanlar, Anadolu'da yoğun olarak Konya, Beyşehir, Akşehir, Karaman, Niğde, Nevşehir, Uluborlu, Egirdir, Isparta, Karahisar ve bu bölgelere yakın mıntıkalarda yaşamışlardır⁽³⁹⁾.

(36) Bkz. Yıldırım, 59-60 : Aygıl, 32.

(37) <http://www.turkolog.org>.

(38) Bkz. Güngör, "Eski Sovyetler Birliğinde Gayri Müslim Türkler", Türk Dünyasının Dini Meslekleri, 163.

(39) Bkz. Erdoğan, 75.

Cami, Karamanlılar'ı şöyle anlatmaktadır: "İstanbul'luların 'Karamanlı Rum'diye diğerlerinden ayırt ettikleri bu Hristiyan taifenin diğer Rumlar nazarında bir hususiyetleri vardır. Karamanlı Rum, Yunan dilini hiç bilmez; gayet saf –hatta Müslüman Türklerden daha temiz- bir Türkçe ile konuşur. Kendilerine mahsus kiliselerinde Türkçe ibadet ederler, kendilerine mahsus papazları Türkçe ayin yaparlar. ...Yalnız Ahmet, Mehmet yerine Hristo ve Petro adını taşıyan bu Hristiyan Türklerin aile isimleri: Çakır Oğulları, Çınar Oğulları, Arslan Oğulları gibi halis Türk unvanlarıdır."⁽⁴⁰⁾

Karamanlı olarak anılan ve Türk oldukları şüphe götürmeyen bu insanlar, nüfus mübadelesi yapıldığı yıllarda mübadeleye tabi tutulmuşlardır. Ancak gönderildikleri Yunanistan'da Türkçe konuştukları için tam olarak kabul görmemişler, konuştukları dili terke zorlanmışlardır⁽⁴¹⁾.

(40) Cami, 5-6.

(41) Tez takdiminden sonra basılmış bulunan Yonca Anzerlioğlu'nun Karamanlı Ortodoks Türkler isimli çalışmasında kendisi ile röportaj yapılan Karamanlı Türkü Maria Sütöğlu bunu şöyle dile getirmektedir; *"Buraya gelincikte Türkçe konuşuyorduk. Urumca bilen yok idi. Çocuklarımız bilmiyordu Urumca. Yasak etiler bizim dilimizi mektepte..Bkz.Yonca Anzerlioğlu, Karamanlı Ortodoks Türkler, Ankara, 2003, 144. Rumlar tarafından kendilerine "Karamanlis veya Karamanos" isimleri verilen bu insanlar, Anadolu Türkü ile benzerlikleri devam eden örf, adet ve geleneklerini günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Anzerlioğlu çalışmasında Yunanistan'da yaşayan Karamanlılar arasında evlilik, doğum, günlük hayata dair bazı geleneklerin Anadolu'da olduğu gibi devam ettiğini, bir çok ortak şarkı ve türkünün terennüm edildiğini vurgulamıştır. ... Bkz.Anzerlioğlu, 149-153.Kayseri Çukurköy'den mübadil olan Sultan Aslanoğlu kendisi ile yapılan röportajda yeni gelinin davranışlarını şöyle dile getirmiştir; "Gelin oldunmuydu, kaynana, kaynata, eltiye söylemezdik. Var mı sizin orda? Zabanan kalktıkmıydı elimize bir desti alırdık, ellerine su dökerdik, o elini yurdu, öteki elini yurdu. Elti eltinin elini öperdi. Çocuk varsa onun da yüzünü öpüyodun. Her vahut bunu yaparlardı. Şimdi burdu bü-yüğün elini bile öpmüyorlar. Benim beş genlim var. Beşi de el öper. Yerli öpmiyor. Köyü bozdular. Ayakkabıları çıkarırdık bir misafir geldiymiş, gidecek vahut, yatacak vahut ayaklarını yurduk. Siz yur musunuz? Öyleydi adet. Kaynata kaynana döşeğe girmeyincik gelin girmeyeceğidi döşeğe...Ölen kızım güccüdü, yeni yürüyodu... Şora babamın evi, çocuğu aldık geliyor. Babamın arkasında ben önündeyim. Gel yavrum gel dedim. Kaynanam da sordu soruduyor. Utanmıyon mu babanın yanında yavrum demeye dedi. Sevemiyodun çocuğu...Bkz. Anzerlioğlu, 154. Halen bir başka versiyonu ile Anadolu'da çocuklara küçük yaşta öğretilen duanın bir benzeri olan duayı, Akaterini Evyenidou gece yatmadan önce annesinin şu şekilde söylediğini belirtmektedir; "Aman Panayiam, tatlı Panayiam, sağdan sola yokla Panayiam. Yoklasında bekleyesin. Hristos Efendinin kilitleri başıma yastık. Yatım sağuma, döndüm soluma, melekler şahit olsun datlı canıma, gümüş dinime, altın imanuma... Bkz.Anzerlioğlu, 146*

Cami, köylü-kaba adamlar zümresi olarak kabul edilen “Karamanlı Rum” ünvanını taşımaktan kurtulmak, Yunanistan’ın siyasi hayatına ortak olmak isteyen bu Hristiyan Türklerden zengin olanlarının, Yunan kızları ile evlenerek ve çocuklarını Yunan bakıcılara teslim ederek kendi kültürlerinden uzaklaştıklarını, böylelikle de milli özelliklerini kaybederek Helenleştiklerini belirtmektedir. Bu bağlamda Yağcı Oğullarının Ladopulos, Çakır Oğullarının Galanikis, Boyacı Oğullarının Vafiya-dis, Çınar Oğullarının Palatanidis vb. şekilde isim değiştirdiklerini zikretmektedir⁽⁴²⁾.

1958 yılında Atina’da basılan **Karamanlıdika** isimli Grek Harfleri ve Karamanlı Türkçesi ile yazılmış 1500-1900 yılları arasındaki eserlerin tanıtıldığı bibliyografya kitapları⁽⁴³⁾ bu bilgilere şahit olarak durmaktadır. Rus Etnolog V.A. Moşkov, Balkanlarda yapmış olduğu gezi esnasında Bulgaristan’da Küçük Asya’dan gelmiş bulunan Karamanlılardan bahsetmekte, bu insanların yaşadığı Karamanova isimli bir köyün bulunduğunu haber vermektedir⁽⁴⁴⁾.

Urum Türkleri olarak isimlendirilen Abhazya Özerk Cumhuriyetinde, Ermenistan’da ve Azak Denizinin Canov/Azov bölgesinde yaşayan, Türkçe konuşan topluluktan bahsedilmektedir. Yapılan araştırmalar bu insanların, anılan bölgelere 18. yüzyılın ikinci yarısında Gürcistan’daki madenlerde çalışmak üzere Anadolu’dan geldiklerini ortaya koymaktadır. Bugün büyük çoğunluğu Ukrayna’nın Donetsk Eyaletinde yaşamakta olan bu insanlar, Kırım Türkleri ile Özbekistan’a sürülmüşlerdir. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bir kısmı eski topraklarına geri dönmüştür. Son dönemlerde hem Rumca hem de Türkçe konuştuklarından bu insanların, bir kimlik arayışı içine girdikleri ifade edilmiştir⁽⁴⁵⁾. Kanaatimize göre bu insanlar da Anadolu’da yaşayan ve Karamanlılar olarak isimlendirilen Türk topluluğu ile aynı soydan gel-

(42) Bkz. Cami, 23-24.

(43) Eröz, 34.

(44) Moşkov, 21.

(45) Bkz.[http://www.turkolog.org/Urum Türkleri](http://www.turkolog.org/Urum_Turkleri) ; <http://www.crimenahome.org/tat/greeks/main.htm>.

mehtedirler. Dini uygulamalarında Rumca'yı, günlük hayatlarında ise Türkçe'yi konuşmaları buna açık bir delil teşkil etmektedir⁽⁴⁶⁾.

5- Hakaslar

Hakaslar, Güney Sibirya'da yaşayan en eski Türk Halkıdır. Hakasların iki bin yıla uzanan tarihleri onların Kırgızların bir grubu olduğunu ortaya koymaktadır. Hakasların bu isimle anılmasında Rus istilasından sonra yaşanan sürecin etkisi olmuştur. Rus Türkologları Hakaslar'ı, hem Kırgızlar'dan hem de Tatarlardan ayırt ederek Hakas kimliğinin yerleşmesini başarmışlardır⁽⁴⁷⁾. Hakas adının Çin yıllıklarında "Geges" şeklinde geçtiği ve Çinlilerin bu isimle Yenisey Kırgızlarını kastettiği ileri sürülmektedir⁽⁴⁸⁾. Hakaslar, yaşamış oldukları bölgeden dolayı Abakan Tatarları olarak da anılmışlardır⁽⁴⁹⁾.

Hakasların bulunduğu topraklar, tarih boyunca Yenisey Kırgızları, Moğollar, çeşitli Türk Boyları ve son olarak da Ruslar tarafından işgal

(46) Yonca Anzerlioğlu'nun anılan çalışmasında Urumlar, Kırım'da Türkçe Konuşan Ortodokslar; Urumlar başlığı altında incelenmiştir. Yazarın yaptığı görüşmelerde bizzat kendi ağızları ile örf, adet ve gelenekleri ile Yunanlılar'dan farklı olduklarını söyleyen bu insanların, resmi kayıtlarda Grek olarak adlandırıldıkları, yoğunluklu olarak Ukrayna'nın Donetsk, Starolaspa, Staroignatovka, Mirna, Storomolinovka, Starobeşevo, Komar, Uralaki, Bagatiri, Ukrayna dışında Kuzey Kafkasyada Pyatigorski, Mozdok kasabalarında yaşadıkları, nüfuslarının 1989 sayımında 60.000 olduğu belirtilmiştir. Yazar, yine bu kişiler ile birebir yaptığı görüşmelerde düğün, doğum, ölüm törenlerinin Anadolu ile benzeşmesini vurgulamış, bazı kelimelerin, soy isimlerinin ve oyun çeşitlerinin de Türkler arasında bilinen isim ve oyunlar olduğunu, Türkçe konuştuklarını, bu dili Greko-Tatar dili veya Urumca olarak isimlendirdiklerini, niçin bu dili konuştuklarını da sorgulamadıklarını ifade etmiştir. Aralarında Rusça konuşanları "bizces laf et" diyerek uyardıklarını ifade etmiştir. Yunanistan ile bağlantılı çalışan Grek federasyonunca, bu insanların daha önce Anadolu'da Karamanlılara yapıldığı gibi Türk baskısı ile Türkçe'yi öğrendikleri propagandası yapılarak Helen soyundan geldikleri fikrinin aşılma-ya çalışıldığı açıklanmıştır. Yazar, bu insanların gerek örf,adet, gerek dil ve gerek kültür itibarı ile Yunanlılardan farklı olmalarını değerlendirmiş, aralarında Hristiyanlığı benimseyen Kıpçak Türkleri ile Anadolu Türklerinin bir karışımı oldukları görüşünde bulunanların olduğunu ifade etmiştir. Kendi kanaati olarak da Anadolu'dan Kırım'a yanında bir grup asker ile geçen İzzettin Keykavus ile bu kişilerin ilişkilendirilebileceği görüşünü ileri sürmüş, bu topluluk üzerinde daha ciddi araştırmaların yapılmasının bu tezleri netleştirebileceğini belirtmiştir. (Anzerlioğlu, 186-203)

(47) Bkz. Yakup Deliömeroğlu, "Hakaslar ve Tarihleri", Bilig , Ankara 1996, Sayı:3, 53.

(48) Yıldırım, 81.

(49) http://www.turkolog.org/Hakas_Turkleri.

edilmiştir. Bugün Rusya federasyonu içinde yer alan Hakas Cumhuriyetinin %17'sini Hakaslar oluşturmaktadır⁽⁵⁰⁾. Rus İşgalinden önce Eski Türk dini geleneğini devam ettiren bu Türk topluluğu da işgal sonrası aşırı baskı ve yıldırma politikalarına maruz kalmıştır.

Hakaslara yönelik yürütülen asimilasyon faaliyetleri, özellikle XVII-XIX. yüzyıllarda hız kazanarak devam etmiştir. Hakaslar, Hristiyanlığı kabul edenleri kendi toplumlarından dışlamışlar, onları Rus köylerine göç etmeye zorlamışlardır. Rus misyonerleri tarafından, Hakasların Hristiyan olmaları için kendilerine devlet memuriyeti ve vergiden muafiyet gibi imkanlar sağlanmıştır. Bu Hristiyanlaştırma faaliyetleri esnasında aynı zamanda Ruslaştırma ve asimilasyon faaliyetleri de devam ettirilmiştir. Din değiştirmeleri sebebiyle kendi toplumlarından dışlanan Hakaslar'ın, kendi kültürlerini koruyarak Hristiyan Hakaslar olarak varlıklarını devam ettirmelerine müsaade edilmemiştir. Kacmasts, 1883 yılında Ust-Çul bölgesine uğradığında bu bölgede oturanların "Carım Kazakter" olarak anıldıklarını belirtmiştir. Hakaslar'a çok benzeyen bu insanların, asıl itibarı ile din değiştirdiği için toplum dışı yaşamaya mahkum edilmiş ve asimilasyona uğramış Hakaslar olduğu ileri sürülmüştür⁽⁵¹⁾.

Hakaslar'ın bağlı bulundukları din, resmen Hristiyanlık olarak görülmekte ise de, onların Yakutlar gibi Şamani geleneklere sıkı sıkıya bağlı oldukları da bilinmektedir⁽⁵²⁾.

Hakkında kısa bilgiler verdiğimiz bu Türk Boylarının dışında, Teymür yarım adasının Dolgan-Neneth Muhtar bölgesi ile Saha Cumhuriyeti'nin Anbar bölgesinde yaşayan Dolganlar, Tuva-Buryat sınır bölgesinde yaşayan Karagaslar'da Hristiyanlığı kabul etmiş Türk Boylarıdır⁽⁵³⁾. Radloff, "Sibiryadan" isimli meşhur eserinde Altay ve Teleüt

(50) Güngör, "Eski Sovyetler Birliğinde Gayri Müslim Türkler", Türk Dünyasının Dini Meseleleri, 162.

(51) Bkz. Hakaslar ve Tarihleri, 58.

(52) Güngör, "Eski Sovyetler Birliğinde Gayri Müslim Türkler", Türk Dünyasının Dini Meseleleri, 162.

(53) Güngör, "Eski Sovyetler Birliğinde Gayri Müslim Türkler", Türk Dünyasının Dini Meseleleri, 163.

Türklerinin arasında da Hristiyanlık faaliyetlerinin olduğunu, Bu boy-lardan bazı kimselerini Hristiyanlığı kabul ettiklerini bildirmiştir. Aynı-ca Hristiyan olan bu kişilerin, eski dinlerini kötilediklerini ve şaman-ları şeytanın hizmetçisi olarak kabul ettiklerini belirtmiştir⁽⁵⁴⁾.

Kazan Bölgesinin Ruslar tarafından işgal edilmesinin sonrasında bu bölge insanlarına uygulanan baskı yıldırımlar neticesinde bazı Ka-zan Tatarları Hristiyanlığı kabul etmiştir. Bunlar, Müslüman Tatarlar-dan ayrı olduklarının vurgulanması için “Kreşin” (Kryaşen) adıyla anıl-mışlardır⁽⁵⁵⁾.

Hristiyanlığı seçmiş bulunan bu Kreşin Tatarlarının yanında Yukarı Ural bölgesinde beş ayrı Hristiyan Köyü olarak oturan Nogay Bak-ları da Hristiyan Türklerdendir⁽⁵⁶⁾.

Bu sayılanların dışında Katolik ve Protestan misyonerler aracılığı ile Türkiye ve dünyanın diğer bölgelerinde Hristiyanlığı kabul etmiş bulu-nun Türklerin varlığı da ayrı bir gerçektir.

Bu gün dünyadaki Hristiyan Türk nüfusunun 10 milyon kadar ol-duğu yapılan toplantılarda dile getirilmektedir. Yakup Aygıl, bu rakamı tahmini olarak aşağıdaki rakamlarla vermektedir. Ancak bu sayılanların arasında isimleri zikredilmeyen Türk Boyları da bulunmaktadır.

Gagavuzlar	: 307.370
Çuvaşlar	: 1.750.333
Yakutlar	: 284.000
Kryaşenler ve Nogay Bakları	: 112.685
Beltirler	: 12.000
Tubalar	: 6342
Protestan Türkler	: 1070
Genel Toplam	: 2.473.800 ⁽⁵⁷⁾

(54) Bkz. W.Radlof, Sibiryadan (Seçmeler) Çev. Ahmet Temir, Ankara 1976, 286.

(55) Betül Arık, İdil-Ural Bölgesinde Yaşayan Türklere Yönelik Dini Etkileme ve Eritme Faali-yetleri (Basılmamış Yük. Lis. Tezi.), Ankara 1999, 75.

(56) Aygıl, 34.

(57) Bkz. Aygıl, 84.

c- Ortodoksluk ve Milli Patrikhaneler

Ortodoksluk, Batı (Roma) Kilisesi ile Doğu Roma'yı temsil eden İstanbul Kilisesi arasındaki siyasi çekişmeler neticesinde, 1054 yılında bu kiliselerinin kesin olarak ayrılımları ile ortaya çıkmıştır. XI. yüzyıldan itibaren Rum Ortodoks Kilisesi doğu kiliselerinin merkezi olarak Ortodoks Hristiyanları temsil etmiştir⁽⁵⁸⁾.

Ortodoks inanca göre kilisenin en iyi şekilde tanzimi, mahalli cemaatlerin metropol, metropollerin de patriklik şeklinde organize edilmesiyle mümkün olmaktadır⁽⁵⁹⁾. Bu özelliği ile Papalığın merkezi otorite olduğu Katolik Kilisesinden farklı bir yapılanma içinde olan Ortodoksluk, diğer bir manada mahalli kiliseler birliğidir⁽⁶⁰⁾.

Ortodoks Kilisenin yönetim esasına göre her müstakil (kendi kendini idare eden) kilise, kendi politikasını kendi belirler, bütün ortodoks kilisesi adına üyelerin rızasına baş vurulmaksızın hiçbir karar alınamamaktadır. Kilise papazları ve cemaati görüşlerini açıklama hakkına sahiptir⁽⁶¹⁾.

Ortodoks geleneğin oluşturduğu bu mahalli özelliğe sahip olan kiliseler, XIX. ve XX. yüzyılda gelişen milliyetçilik hareketleri ile bağımsızlıklarını ilan etmişler ve milli kiliseler haline dönüşmüşlerdir. Bu milli kiliselerde Patrik olarak göreve getirilen kişi, kendi kilisesinin topluluğu tarafından seçilmiştir. Rahipler ve cemaat tarafından yapılan bu seçimlerin neticesinde tayin edilen patriğin İstanbul'daki Fener tarafından onaylanması gerekmektedir. Ancak totaliter rejimler döneminde özellikle Balkanlar'da bu ilke uygulamaya konulmamıştır⁽⁶²⁾.

Ortodoks gruplar, bağlı bulundukları kilise itibariyle farklılık arz etmişlerdir. Fener Patrikhanesi yıllar boyunca kendisine bağlı olarak dini hayatlarını devam ettirmeye çalışan bu grupları yanlış politikalarına alet ederek asimile etmeye çalışmıştır. Bu yanlış ve siyasi amaçlar netice-

(58) Bkz. Aydın, 122-123.

(59) Aydın, 121.

(60) Bkz. Clement, 218.

(61) Orthodox Encounter, 98.

(62) Clement, 218; Aydın, 125.

sinde bağımsız kiliseler aynı zamanda milli kiliseler olarak varlıklarını devam ettirmiş, bu kiliselerin Fener ile bağlantısı da yok denilecek kadar azalmıştır.

Ortodoks dünyasında bağımsız birim olarak dördü tarihi, dördü de milli olmak suretiyle sekiz patriklik, beşi Otosefal ve ikisi otonom kilise olmak üzere onbeş kilise mevcuttur.

Tarihi Patriklikler, aşağıdaki patrikliklerdir.

Fener Patrikhanesi : İstanbul'da ilk kilise M.S. 37 tarihinde Aziz Andreas tarafından kurulmuştur. İstanbul Yine Roma'nın başkenti oluncaya kadar bu kilise Ereğli Metropolitliğine bağlı piskoposluk olarak kalmıştır. İstanbul başkent olduktan sonra da bağımsız başpiskoposluk olmuş ve "Yeni Roma ve Konstantinopol Başpiskoposluğu", olarak anılmaya başlamıştır⁽⁶³⁾.

Batı (Roma) Kilisesi ile İstanbul Kilisesi arasında ihtilaflar çıkmış, karşılıklı aforozlar yapılmıştır. İki Kilise arasında devam eden siyasi çekişmeler, 1054 yılında bu kiliselerinin kesin olarak ayrılımları ile son bulmuştur. XI. yüzyıldan itibaren Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, doğu kiliselerinin merkezi olarak Ortodoks Hristiyanları temsil etmiştir⁽⁶⁴⁾.

İstanbul 'un Fethinden sonra Fener Patriğine geniş yetki ve imtiyazlar tanınmış olmakla birlikte, Ayasofya'nın Camiye çevrilmiş olması sebebiyle Patrikhaneye, bugün Fatih Camiinin bulunduğu yer olan Havariyyun Kilisesi tahsis edilmiştir. Patrikhane buradan Çarşamba civarındaki Pammakaristos Manastırına, daha sonra da Balat'taki Aya Dimitri Kilisesine taşınmış ve Fener adını almıştır. Patrikhane, 1602 tarihinde de bu gün bulunduğu Haliç kenarındaki Aya Yorgi manastırına taşınmıştır⁽⁶⁵⁾. Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi tarihi Patriklikler içinde protokolde ilk sırada yer almaktadır⁽⁶⁶⁾.

İskenderiye Patrikhanesi : Aziz Markos tarafından 62 yılında kurulmuş, İznik Konsili ile Patriklik olmuştur. İskenderiye Patriği aynı

(63) Bkz. Benlisoy-Macar, 19.

(64) Bkz. Aydın, 122-123.

(65) Şahin, 57-59.

(66) Benlisoy-Macar, 9.

zamanda “Papa” ünvanı taşıyan tek patriktir. Resmi ünvanı ; “İskenderiye ve Tüm Afrika Patriği ve Papası”dır.

Antakya Patrikhanesi : Aziz Petros tarafından kurulmuştur. İznik Konsilinde İskenderiye ile Patriklik yapılmıştır. 1268 yılında Mısır Hükümdarı Baybars’ın Antakya’yı fethetmesi ile Şam’a taşınmıştır. İstanbul’un önceliğinin bulunması sebebiyle Patriklik ve din adamları sınıfı genel olarak Rumlardan doldurulmuştur. Ancak son yıllarda Arapların da eğitim seviyelerinin yükselmesi ve yeni ruhbanların kazandırılması neticesinde Arap asıllı Patrikler göreve gelmeye başlamışlardır. Antakya Patriğinin Ünvanı ; “Büyük Şehr-i Antakya Suriye, Arabistan, Kilikya, İviryay, Mezopotamya ve Tüm Anadolu Patrikliği” dir.

Kudüs Patrikhanesi : 55 yılında İakovos tarafından kurulmuştur.. Kadıköy Konsilinden sonra Patriklik yapılmıştır. Birinci amacı Kutsal Bölgelerin korunmasına yöneliktir. Piskoposluk seçimlerinde zaman zaman Arap ve Rum asıllı din adamları arasında kavgalar yaşanmıştır. Kudüs Patriğinin Ünvanı ; “Kutsal Şehir Kudüs ve Tüm Filistin, Suriye, Arabistan, Ürdün Nehri’nin öteyanı Galilea’daki Kanaa ve Kutsal Sion Patriği” dir.

Milli Patriklikler ise şunlardır.

Moskova Patrikliği : Kilise Aziz Andreas’ın Kiev Prensi Vladimir’i vaftiz etmesiyle kurulmuştur. 1448 yılına kadar İstanbul’dan atanan Metropolitlerle yönetilmiş, bu tarihte otosefal hale getirilmiş, 1589 yılında ise Patriklik olmuştur. Günümüzde Fener Patrikhanesi ile kiliselerin liderliği konusunda çekişme halindedir. Ünvanı; “Moskova ve Tüm Rusya Patriği” dir.

Sırbistan Patrikliği : Kilise Krillos tarafından 867 yılında kurulmuştur. 1346 yılında kurulan Peç Patrikhanesinin Fatih tarafından kapatılması üzerine Bulgar Ohri Kilisesine bağlı kalmıştır. Sokullu Mehmet Paşa Sadrazam iken Patrikhaneyi yeniden kurdurmuş ve başına da kardeşi Makarios’u getirmiştir. 1766 yılında İstanbul’a bağlanmıştır. 1920 yılına Yugoslavya’nın kuruluşu ile Sırp Patrikliği olmuştur. Fener 1922 yılında bu Patrikliği tanımıştır. Ünvanı “Peç Başpiskoposu, Belgrad ve Karlofça Metropolit ve Sırların Patriği”dir.

Romanya Patrikliği : Kilisenin kuruluşu ilk yüzyıldaki misyonerlerin Romanya kıyılarına gelmelerine dayanmaktadır. 1359 yılında İstanbul'un yönetimi altına girmiş, 1885 yılında yapılan anlaşma ile otosefal, 1925 yılında da patriklik yapılmıştır. Unvanı; "Bükreş Baş Piskoposu, Transilvanya Metropoliti ve Romanya Patriği" dir.

Bulgaristan (Eksarhlığı) Patrikliği : Bulgarlar Hristiyanlıkla Bizans Misyonerleri aracılığı ile tanışmışlardır. Kilisenin 864 yılında kurulduğu tahmin edilmektedir. Bir süre bağımsız kilise olarak kalmış, Bizans işgali ile bu duruma son verilmiştir. 13. yüzyılda Tırnova Patrikhanesinin kurulması ile Bulgar Kilisesi yeniden bağımsız olmuştur. Osmanlı Hakimiyeti döneminde yine bağımsızlığına son verilerek Fener'e bağlanmış, 1870 yılında ise Bulgar Piskoposlar Fener'e karşı bağımsızlık isteklerini dayatmışlardır. Bunun üzerine 1872 yılında Bulgar Kilisesinin kuruluşu tamamlanmıştır. Fener, Bulgar Kilisesinin halkların bir birine karşı rekabet ve düşmanlığını kışkırttığı gerekçesiyle mahkum etmiş. Otosefalliğini 1945 yılında tanımıştır. Bulgar Eksarhi unvanı ile anılan Bulgar Metropoliti, 1961 yıldan sonra Patrik unvanını almıştır. Unvanı ; "Sofya Metropoliti ve Tüm Bulgaristan Patriği" dir.

1922 yılında Anadolu Türk Hristiyanları tarafından kurulmuş bulunan Türk Ortodoks Patrikhanesi hala resmen tanınmamaktadır.

Otosefal (Bağımsız) kiliseler ise; Gürcistan Kilisesi, Kıbrıs Kilisesi, Yunanistan Kilisesi, Polonya Kilisesi, Arnavutluk Kilisesi'dir. Otonom olarak varlığını devam ettiren kiliseler ise Çekya ve Slovakya Kilisesi ile Finlandiya kilisesidir⁽⁶⁷⁾.

B- HİRİSTİYAN TÜRK BİRLİĞİNDE

TÜRK ORTODOKS PATRİKHANESİ'NİN ROLÜ

Üçüncü bin yıla girilen bu günlerde dünya çok hızlı cereyan eden olaylara sahne olmuştur. 1980'li yıllardan sonra başlayan globalleşme ile yıkılmaz zannedilen Sovyetler Birliği yıkılmış; yıkılan bu İmparatorluktan bağımsız ve yarı bağımsız bir çok devlet ortaya çıkmıştır. Ortaya

(67) Kiliselerle ilgili gen. bil. için bkz.Benlisoy Macar, 9-18.

çıkan bu devletlerin çoğunu da Türk devletleri ve toplulukları oluşturmaktadır. Bu Türk topluluklarının içinde sayıları hiç küçümsemeyecek oranda Ortodoks Hristiyan Türkler de bulunmaktadır.

Sovyetler Birliği hakimiyeti altında yaşamış olan Yakutlar, Hakaslar, Gagavuzlar, Çuvaşlar gibi çoğunluğu Hristiyan Türk Boylarının arasında bir organizasyonun yapılması ve kendi benliklerine kavuşturulması gündeme gelen konulardandır. Bu gün; bir taraftan Ökümeniklik iddiası ile Fener Patrikhanesi, diğer taraftan Türk toplulukları üzerinde yılların mirasını taşıyan Rus Ortodoks Patrikhanesi, bir diğer taraftan da farklı farklı Hristiyan misyoner grupları 70 yıldan fazla bir süre “dinsizlik propagandası” altında bulunan bu insanlara yönelik faaliyetler içine girmekte ve bu faaliyetlerini de artırarak sürdürmektedir. Bütün bunlar Hristiyan Türkler’in yabancı güçler tarafından, kendi insanlarına karşı kullanılma imkanını sağlamaktadır. Bu zararlı faaliyetlerin engellenmesi için Hristiyan olan Türk Boyları arasında bir birliğin oluşturulması ve oluşturulacak bu birliğin Türk Ortodoks Patrikhanesinin koordinatörlüğünde olması ileri sürülen görüşler arasındadır⁽⁶⁸⁾.

a- Hristiyan Türk Birliğinin Önemi

XXI. Yüzyıla girildiği bu dönemde dünyada çok süratli bir şekilde cereyan eden gelişmeler ve değişimler vuku bulmaktadır. Gelişen teknoloji ile kocaman dünya, küçük bir merkez haline dönüşmekte, dünyanın en ücra köşesinde meydana gelen bir olay, aynı anda bütün dünyaya yayılmakta ve etkisini göstermektedir. İletişim ve ulaşım teknolojisi sayesinde iktisadî, siyasî, sosyal ve kültürel alanlarda bazı ortak değerlerin yerel ve millî sınırları aşarak dünya çapında yayılmasını sağlayan bu olgu, küreselleşme olarak ifadesini bulmaktadır.

Küreselleşme, kültürel etkileşimi hızlandırmış, dünyayı küçük bir köy haline getirmiş, kimsenin kimseden gizleyebileceği bir şeyi bırakmamıştır. Yerel değerleri bir kesimin yerine bütün insanlığın hizmetine sunmaya çalışmıştır. Örneğin; siyasi alanda demokrasiyi, insan haklarını saygıyı, hukukun üstünlüğünü, din ve vicdan özgürlüğünü vazgeçil-

(68) Bkz. Zaman Gazetesi, 27 Mart 2000.

mez küresel değerler olarak takdim etmek gibi önemli fonksiyonlar icra etmiştir. Bu olgu sayesinde, dünyanın neresinde olursa olsun yapılan insanlık suçları dünyanın gündemine getirilebilmiş ve reaksiyon görmüştür.

Dünyayı etkileyen bu olgu, aynı zamanda içinde bir çok olumsuzlukları da barındırmaktadır. Olumlu etkilerinin yanında küreselleşme sürecinin, zayıf kültürlerin, kuvvetli ve hakim olmaya çalışan güçler tarafından asimile edilebileceği sakıncaları da bulunmaktadır. Bugün dünyayı etkilemeye çalışan Batı Kültürünün insanlık üzerinde oluşturduğu etkiler, bunu açık olarak ortaya koymaktadır. Ancak bu sakıncayı bertaraf etmek, bu değişime karşı çıkarak içe kapanmak ve sınırları kapatmakla mümkün değildir. Mevcut teknoloji sınır tanımadığından, ülkeler isteseler de farklı kültürlere tam olarak sınır koyamamaktadırlar. Bu sebeple mahalli değerlerin korunması için, global planda savunulabilecek biçimde güçlendirilmesinden daha emin ve köklü bir tedbir yoktur. Bu tedbirin başında da aynı kültüre sahip olan insanların birlik ve beraberlik içinde olmaları gerekmektedir.

Patrik Bartholomeos, Bosna'da Sırp vahşetinin zirvede olduğu, Birleşmiş Milletler tarafından da Sırbistan'ın ambargoya tabi olduğu bir dönemde bu ülkeyi ziyaret etmiş, yaptığı konuşmalarla Sırp Birliklerinin vahşetini de desteklemiştir. Sırp gazeteleri bu geziyi "Balkanlar'da gelişen Türk-İslam yayılmasına ve Katolik Kilisesi'nin Balkanlar ile Doğu Avrupa'ya girme çabalarına karşı Ortodoks Cephenin teşekkülündeki katkılarının da büyük olduğu" şeklinde değerlendirmiştir⁽⁶⁹⁾. Türkiye'nin kuzeyden ve Balkanlar'dan bir Ortodoks çemberi ile sarılmaya çalışıldığı ve bunun için Fener Patrikhanesi tarafından Ortodoks aleminin birleştirilmeye çalışıldığı sık sık gündeme getirilmiştir⁽⁷⁰⁾.

Bugün dünyaya baktığımızda bu manada Avrupa Birliği, Nafta, Apek gibi birlikteliklerin olduğu görülecektir. Bunlar, müşterek bir takım değerlerden ve yakınlıklardan yola çıkılarak oluşturulmuş birlikteliklerdir. Türk Devlet ve Topluluklarının da bu manada, ortak tarih, coğ-

(69) Bkz. Şahin, 326-327.

(70) Bkz. Altındal, 132 ; Yeni Hayat, Sayı 36.

rafya ve kültür değerlerinden yola çıkarak bir birlik oluşturmaları küreselleşmenin ortaya çıkarabileceği muhtemel zararların engellenmesini sağlayacaktır.

Adriyatik'ten Çin Seddine kadar bulunan coğrafyada Müslüman Türk ve akraba toplulukların Diyanet İşleri Başkanlığının başkanlığında Avrasya İslam Şurası ismiyle bir Şura oluşturmuşlardır. Bu Şura idaresince ilki 23-27 Ekim 1995 tarihinde Ankara'da olmak üzere, her iki yılda bir bu bölgedeki Müslümanların problemlerinin tartışıldığı Şûralar tertip edilmiştir. Bu Şûra'nın oluşturulması, bu coğrafyada yaşayan insanları sadece Rusya ve diğer devletlerin etki alanından kurtarmış, ortaya çıkan bir çok problemin hızlı ve anında çözülmesini sağlamıştır⁽⁷¹⁾.

Bugün, bağlı bulundukları kiliseler tarafından yönlendirilen Hristiyan Türkler arasında bir birliğin oluşturulması ve onların Fener Rum Ortodoks veya Rus Ortodoks Patrikhanelerinin insafına bırakılmaması önemli bir hususiyettir. Yürütülen Ruslaştırma faaliyetlerine rağmen, Türkliklerini koruyarak günümüze gelmiş bulunan bu insanların, başta asimilasyon faaliyetleri olmak üzere karşı karşıya oldukları bütün zorluklarla mücadele edebilmeleri de böyle birliğin oluşturulmasına bağlıdır.

1993 yılında yapılan Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı'na katılan Gagavuz Temsilcisi konuşmasının bir yerinde Gagavuzların durumunu şöyle dile getirmiştir : "...Biz Gakoğuzlar Balkan'da Hak Oğuzlar'dan çıkıp düştük orada Bizans'ın etkisi altına. Düştük orada Bulgar'ın etkisi altına. Onlar bizim Gakoğuzlar'ı Balkanlar'da Hristiyanlığa çevirdiler, Hristiyan dinini verdiler bize, Hristiyan Kiliselerini düzdüler. Hristiyan Kilise hizmetlerini Grek dilinde. Bulgar dilinde göturdüler ve bu iki dil bizim Oğuz, Gakoğuz dilimizi bastırdı. Öyle asimilasyon giderdi. Gakoğuzlar kaybolacaktı o zaman. Bugün Gakoğuzlar olmayacaktı... Osmanlı Türkleri uslandırıd Bulgarlar'ı, Rumlar'ı ve bizi kurtardılar yok olmaktan... Daha sonraki yıllarda Gakoğuz halkımız gene zora düştü, gene yok olmayla karşı karşı karşıya geldi. Dilimizi Rusladılar, gençlerimizi,

(71) Mehmet Nuri Yılmaz, "Önsöz", Dördüncü Avrasya İslam Şurası, Ankara, 2001, 1-2

uşaklarımızı Rus'ladılar. Çünkü Rus okulları bizim halkımızı kaybolmayla yüz yüze getirdi..."⁽⁷²⁾

1995 yılında yapılan III. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı'na katılan Şor ve Teleüt Türkleri Temsilcisi, asimilasyon faaliyetlerinin kendi boylarına getirdiği durumu vurgularken sıkıntılarını söyle dile getirmişlerdir: "...Rusya Federasyonu içinde çok problemler var, ama bizim problemlerimiz bunlardan daha çok. Çünkü bizler için ölüm-hayat meselesidir. Şorlar'ın 12.500 kişiden ana dilinde okuma yazmayı bilen sadece 900 kişi bulunmakta. Bu 900 kişi arasında değilim. Sadece 900 kişi, ne korkunç şey... İnsan ana dilini kaybedince, hayatını da kaybeder ve ben demek istiyorum ki benim halkım bu basamakta..."⁽⁷³⁾

1996 yılında yapılan 4. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayının açılış konuşmasında Teleüt Türkleri Temsilcisinin şu sözleri de oldukça dikkat çekicidir: "...Özür dilemek istiyorum sizleri selamladıktan sonra Rusça devam etmek zorundayım. Çünkü Türk Dilini bilmiyoruz. Bizim dilimiz maalesef edebi olarak yok... Dedelerimizi ve babalarımızı hatırlama hakkından mahrum kaldık. Atalarımızın ruhunu unuttuk... Biz tarihimizi unuttuk. Bunun yerine de ahlaksızlık, inançsızlık geldi ve böylece geri çevrilemez asimilasyon süreci başlamış. Bugünkü Teleütler, kendilerine, artık yardım edememe durumunda kalmışlardır..."⁽⁷⁴⁾

Bunlar ve örneklerini gerek tarihten, gerekse günümüzden verebilecek olduğumuz asimilasyon faaliyetlerinin etkilerini en aza indirmek için aynı kültür, örf, adet ve geleneklere sahip olan Hristiyan Türkler arasında bir birlik oluşturulmasının önemi ortadır. Bu birliğin, bütün dünyayı etkileyen küreselleşme süreci esnasında onları da etkilemeye çalışacak olan güçlü ve hakim kültürler karşısında kimliklerini ve benliklerini koruma da sağlayacağı imkanlarda tartışmasızdır.

Türk Devlet ve Toplulukları arasında oluşturulan birlikteliklerin içerisinde alt birliktelik olarak çoğunluğu Ortodoks ve Moskova Patrik-

(72) I.T.D.T.D.K.İ.K, Konuşma, Bildiri ve Karar Metinleri, Ankara 1993, 81.

(73) III.T.D.T.D.K.İ.K, Konuşma, Bildiri, Karar Metinleri ve Kurultay Tutanakları, Ankara 1997, 71.

(74) IV. T.D.T.D.K.İ.K, Konuşma, Bildiri, Tutanak ve Karar Metinleri, Ankara 1997, 123.

liğine bağlı olan Hristiyan Türk Birliği, Fener karşısında da milli bir birlik olarak duracaktır.

b- Hristiyan Türkleri Etkisi Altına Almaya Çalışan Kurumlar

Hristiyanlığın Türkler arasında yayılmasında, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ile daha sonraki yıllarda onun yerini ve rolünü üstlenmeye çalışmış bulunan Rus Ortodoks Patrikhanesi etkili olan önemli kurumlardandır. Son zamanlarda, özellikle de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkmış bulunan bağımsız ve özerk Türk Cumhuriyetlerine ve topluluklarına yönelik olarak Protestanlar başta olmak üzere bütün Hristiyan gruplarının çalışması dikkat çekmektedir.

1- Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi

Ortodoks dünyanın en eski kilisesi “İstanbul Ortodoks Kilisesi”dir. Daha sonra Antakya, İskenderiye ve Kudüs Kilisesi gelmektedir. Bunun için İstanbul Kilisesi, Ortodoks dünyanın problemlerinin tartışıldığı konsillerde daima Antakya, İskenderiye ve Kudüs kilisesinin yanında olmasını istemiştir. Bu metotla İstanbul Kilisesi diğer kiliseler üzerinde manevi otorite kurmuş oluyordu. Ancak Osmanlı Devletinin zayıflaması, Fener Rum Patrikhanesi olarak anılan “İstanbul Kilisesi”nin de zayıflamasına, bağımsızlıklarını kazanan Balkan Milletlerinin aynı zamanda İstanbul Kilisesinden de kopmasına ve bağımsız olarak hareket etmesine yol açmıştır⁽⁷⁵⁾.

İstanbul Kilisesinin Ortodoks dünyasındaki yeri, Roma Kilisesinin Katolik dünyasındaki konumundan farklı telakki edilmiştir. Bu, Ortodoks dünyasındaki eşitler arasında birincilik olarak belirlenmiştir. Bu önceliği ise onursal bir önceliktir⁽⁷⁶⁾. Tarabya Metropolit Harisiadis bu önceliği açıklarken, Ortodoks Patriklerin Otosefal (Bağımsız) hareket ettiğini, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin görevinin ise bu Patriklikler arasındaki koordinasyonu sağlamak olduğunu belirtmiştir⁽⁷⁷⁾.

(75) Mehmet Aydın, “Batı ve Doğu Hristiyanlığına Tarihi Bir Bakış”, A.Ü.İ.F.D. Ankara 1985, XXVII/146.

(76) Bkz. Benlisoy-Macar, 26.

(77) Göknur Calan, “Fener Patrikhanesi Vatikan Olma Yolunda”, Nokta Dergisi, 4-10 Eylül, 1994, 29.

Fener Patrikhanesi, Ortodoks alemindeki bu birinciliğini zaman zaman istismar ederek, etki altında bulundurduğu milletlere Helenist propagandalar yürüterek, hegemonyası altına almaya çalışmıştır. Otosefal Milli Patriklikler kurulduklarında Fener Patrikhanesi tarafından kabul lenilmemiş, bu patrikliklerin kabullenilmesi ise yüz yıla yakın bir zaman dilimine yayılmıştır⁽⁷⁸⁾. Yine bu hegemonyanın tesis edilmesine yönelik olarak Kudüs Patrikhanesinde yapılan Piskoposluk seçimlerinde Arap asıllı olanlarla, Yunan asıllı olanlar arasında gerginlikler yaşanmış, bu gerginliklerin giderilmesi için Arap asıllı olan Ortodoks halka ve din adamlarına da zaman zaman Piskoposluk unvanı verilmiştir⁽⁷⁹⁾. Patrikhane, Bulgaristan'ı da Rumlaştırmayı kendisine hedef seçmiş, bu bölgede Rum asıllı olmayan halkı nüfuzunu kullanarak sindirmeye çalışmıştır. 1800 tarihinde İstanbul Patriği, Bulgaristan'daki metropolilere gönderdiği bir tamimle, Bulgar Kilise mekteplerinin kapatılmasını, kiliselerde yalnız Yunanca yazılmış din kitaplarının okunmasını, mekteplerde Yunanca kitapların kullanılmasını emretmiştir⁽⁸⁰⁾.

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi bu politikasını özellikle Müslümanların hakimiyetinde bulunan ve zimmi statüsündeki Türklere karşı da uygulamıştır. Türklerin bulunduğu bölgelere Rum asıllı din adamları göndererek onların Türkçe konuşan Rumlar olduğu fikrini aşılmasını ve asimile etmiştir. Papa Eftim, Anadolu Ortodokslarına yayınladığı beyannamesinde bu yıkıcı faaliyeti, dinin siyasete alet edilmesi olarak yorumlamıştır⁽⁸¹⁾.

Fener Patrikhanesi tarafından asimile edilen bu Türklerin, Hristiyanlık Dini ile tanışmaları, Türk akınlarının Balkanlara inmesiyle başlamıştır. Bizans desteğini yanına alan Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, Balkanlara inmiş bulunan Türklere karşı yoğun bir din değiştirme faaliyeti uygulamış, yapılan baskı ve yıldırma politikaları neticesinde bu bölgedeki Uz, Kuman ve Peçenek Türkleri, Hristiyanlığı din olarak benimsemişlerdir. Bizans Döneminde bu Türk Boyları, sınır boylarında

(78) Bkz. Benlisoy-Macar, 11-14.

(79) Benlisoy-Macar, 11.

(80) Bkz. Sofuoğlu, 26-27.

(81) Bkz. Hakimiyet-i Milliye, 30 Teşrinisani (Kasım) 1921.

paralı askerlik yapmış ve yapılan savaşlarda da hep ön safta görev üstlenmişlerdir. Anadolu Topraklarının Türklerin hakimiyeti altına girmesinden sonra yerleştirildikleri topraklarda rahat bir hayat tarzı sürdüren ve Türkçe konuşan, örf, adet ve hayat tarzlarıyla Müslüman Türklerden farkı olmayan bu insanlar⁽⁸²⁾, Fener Patrikhanesinin yaptığı yıkıcı faaliyetlerin içine çekilmeye çalışılmıştır. Kendilerinin Rum asıllı oldukları ikna edilmiş, daha sonra da Megalo-İdea fikri için çalıştırılmışlardır.

Safranbolu İlçesinde yaşayan Türk Ortodoksları, Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara'ya çektikleri müstakil bir Patrikhane kurmak amacıyla yönelik telgraflarında Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin bu faaliyetlerini şöyle dile getirmişlerdir: “Menşe, âdet, ananat ve lisan itibarıyla Türk olan bizler, şimdiye kadar Panelenizm amalinin husulüne hasr-ı mesai eden İstanbul Patrikliği'nin taht-ı tazyik ve tesirinde kalarak milliyet-i asliyemizi izhar edemedik. Filhakika sahaif-i tarih tetkik edilecek ezmine-i mütেকaddimede ‘Ortodoks’ mezhebinin kabul etmiş Türk olduklarında şüphe kalmayan ve fakat tazyikat-ı maruzadan dolayı Rum namı altında yaşayan kardeşlerimizden, mezkûr patrikliğin teşvikat ve telkinatına tabi olan aramızda yanlış yollara gidenler oldu...”⁽⁸³⁾

Fener Rum Patrikhanesinin yapmış olduğu bu asimilasyon faaliyetleri olumlu neticeler verdiğini tarih ortaya koymuştur. Ortodoksluğu kabul ederek Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Türk Boyları asimile olmuş, bunların büyük bir kısmı kendilerinin Karamanlı olarak anılan ve Türkçe konuşan Rumlar olduğu tezini kabul etmişlerdir.

Buradan anlaşılmaktadır ki Türk Boylarına karşı yürütülen Ortodoks misyonerlik faaliyetleri aynı zamanda bir asimilasyon politikası olarak kullanılmıştır. Hıristiyanlığı kabul eden Türkler'in bazılarına Rumca isimler verilmiş, kendi dillerinin unutturulması için kiliselerine Rum asıllı papazlar gönderilmiştir⁽⁸⁴⁾.

(82) Bkz.Cami, 5-11; Jaschke, “Die Türkisch Ortodoks Kirche”,XXXI/, 96.

(83) Hakimiyet-i Milliye, 1 Mayıs 1921. Ayrıca bu konuda bkz. Jaschke, “Die Türkisch Ortodoks Kirche”, XXXI/104-105 ; Ekincikli, 167-168.

(84) Bkz. Ekincikli, 75.

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi son yıllarda Osmanlı Devletinin yıkılış süreci ve Kurtuluş Savaşı sonrasındaki durumundan kurtulmuş, Patrik Athanegoras ile başlayan, Dimitrios ile devam eden ve nihayet, Bartholomeos ile zirveye çıkan bir “Dünya Patrikhanesi” (Ökümenik Patriklik) olma yolunda sağlam adımlar atmıştır. Mezkûr Patrikler, Lozan Anlaşmaları hükümlerini hiçe sayarak her fırsatta kendilerinin “ökümenik” (Evrensel) Patrik olduklarını vurgulamışlardır. Özellikle de Patrik Bartholomeos yaptığı bütün toplantılara bu unvanla katılmış, yine bu unvanla Avrupa Birliği Parlementsos’un açılış konuşmasını yapmıştır⁽⁸⁵⁾.

Ökümeniklik sıfatı ile Ortodoks aleminde otoritesini tesis ettirmiş bulunan Rum Ortodoks Patrikhanesi, Rusya topraklarında yarı bağımsız cumhuriyetler veya Rusya Vatandaşı olarak varlıklarını devam ettiren Hristiyan Türkler üzerinde de aynı otoriteyi tesis ettirecektir. Hristiyan oldukları için zaman zaman Osmanlıya karşı Ruslar tarafından sınır muhafızı olarak kullanılan Gagavuzlar⁽⁸⁶⁾, bu otoritenin hangi amaçla kullanılabileceğini ortaya koymaktadır..

2- Rus Ortodoks Patrikhanesi

Rus Ortodoks Kilisesi, 988 yılında, Kiev Prensi Vladimir’in Aziz Andreas tarafından vaftiz edilmesiyle kurulmuştur. Rus Ortodoks Kilisesi, 1448 yılına kadar İstanbul’dan atanan metropolitlerce yönetilmiş ve bu tarihte otosefal (bağımsız) olmuş, 1589 yılında da Patrikliğe yükseltilmiştir⁽⁸⁷⁾. Rus Kilisesi, bağımsızlığı kabul edildikten sonra, İstanbul Patrikliği ile işbirliği içerisinde hareket etmiş, yaptığı konsillere Doğu Kilise Patriklerini dahil etmiş ve böylece geleneksel sistemle bütünleşmiştir. Ancak XIX. asırdan itibaren “Rus Kilisesi” diğer Ortodoks kiliselerarasında birinci derecede rol oynamak için özellikle yeni kilise fikrini savunmuştur. Rus Kilisesi, kendisine kuzeyde yükselen “Yeni Ro-

(85) Bkz. Patrikhane Konusu Türkiye’nin Bir Milli Meselesidir, <http://www.inaf.gen.tr/turkish/newslet/tn1031.htm>.

(86) Bkz. Tanyu, 78.

(87) Benlisoy-Macar, 11..

ma", Moskova'yı "Mukaddes Toprak", Romanın varisi ve İmparatorluk misyonunu devam ettirmeyi üstlenen kurum olarak kabul etmiştir⁽⁸⁸⁾.

Rus Ortodoks Kilisesi, Türk dünyası ile en çok ilişkiler içinde olan bir kurum olmuştur. Korkunç İvan (IV. İvan. 1547-1584) döneminde, Kazan Devletinin Ruslar tarafından işgal edilmesinden başlamak üzere Rus Kilisesinin, Türk topluluklarına karşı çok aşırı baskı ve yıldırma politikaları ile yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri, aynı zamanda bir Ruslaştırma politikasını da içermektedir.

Korkunç İvan, Kazan üzerine yaptığı savaşını Haçlı Seferi gibi kabul etmiş, Kilise adına yapmıştır. O, savaş kampanyasından önce, Hristiyanlık ve kutsal kiliseler için ıstırap çektiğini ifade etmiş, zaferden sonra da Rusya'nın yeni üyelerinin "gerçek Tanrı"yı bilmelerini ve ebediyete kadar Kutsal Üçlemeye dua etmelerini istemiştir⁽⁸⁹⁾.

Kazan'ın işgalinden sonra Korkunç İvan'ın 2 Ekim 1552 tarihinde başlattığı bir uygulama ile Hristiyanlığı kabul etmeyen ahalinin malları elinden alınarak vatanlarından uzaklaştırılmıştır. Baskıya maruz kalanlar arasında Hristiyanlığı kabul eden kimselere malları geri verilmiştir. Vatanlarından uzaklaştırılanların yerlerine Rus ve Hristiyan nüfus yerleştirilerek nüfus dengesi Müslüman nüfus aleyhine bozulmuştur. Ruslar, bununla da yetinmeyip dinî asimilasyon ve Ruslaştırma faaliyetlerine de girmeye başlamışlardır. 1555 yılında Kazan'da bir Ortodoks Piskoposluğu kurularak başına Guri isimli bir misyoner Piskopos atanmıştır. Guri, Kazan'da ilk olarak üç manastır ve bunların içinde üç okul yaptırmış, görünüşte dinden çıkmış Tatar, Çuvaş Türkleri için açılan okullarda, zorla veya gizlice kaçırılmak ya da aldatılmak suretiyle yerleştirilen Müslüman Tatar çocukları eğitilmiştir. Değişik dünyevi menfaatler, arazi tahsisi ve vergi muafiyeti gibi imkanlar sağlanarak, Müslümanların Hristiyanlaştırılmasına çalışılmıştır⁽⁹⁰⁾.

Rus Kilisesi, Müslüman olan Türklerin dışında Eski Türk Dinî inandığı Altay, Çuvaş, Yakut, Hakas ve diğer Türk Boylarına yönelik

(88) Bkz. Aydın, "Doğu Batı Hristiyanlığı", 146-147.

(89) Bkz. Betül Arık, 73.

(90) Mustafa Erdem, Kırgız Türkleri, Ankara 2000, 7.

olarak yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinde de aynı baskı ve yıldırma metodunu uygulamıştır. Yapılan çalışmaların neticesinde bu boylara mensup bir çok Türk artık kendisini bir Rus olarak kabul etmeye başlamıştır. VI. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayında Çuvaşistan Temsilcisi Viocheslav Timofeyev, bu asimilasyonun hazin neticesini şöyle dile getirmiştir: “...En ağır problemlerden biri de bazı Çuvaşlar’ın asimileye uğrayarak kendilerini bir Rus olarak tanımlarıdır. Burada şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü Resmi Rus ideolojisi buna yardımcı oluyor. Bazı sayımlara göre bugün Çuvaşlar’ın sayısı 3 milyonu aşkın olmalıydı. Fakat düşündüğümüz gibi 3 milyona yakın Çuvaş asimile olarak Rus olmuşlardır...”⁽⁹¹⁾

Rus Ortodoks Patrikhanesi, Fener Patrikhanesi karşısında özellikle 19. yüzyıldan itibaren devamlı olarak yükseliş kaydeden bir trentle güç kazanmaya başlamış, hatta zaman zaman kendisini İstanbul Patrikhanesinin, dolayısıyla Ortodoks aleminin hamisi konusunda görmüştür. Moskova, İstanbul’un Fethinden sonra itibar kaybettiğini düşündüğü Fener’in yerine kendinden “Üçüncü Roma” olarak bahsetmeye, Bizans Kilisesi’nin unvanını kazanmaya çalışmıştır. Bu nüfuz rekabeti bitmemiş, gizliden gizliye süregelmiştir. Sovyetler Birliği döneminde Moskova Patriği Dimen, bu rekabetin göstergesi olarak Gürcistan Patriği’nin derecesini 9. sıradan 6. sıraya yükseltmiş, Fener Patriği Dimitrios ise buna Fener Patrikhanesinin otoritesine karşı çıkmak olarak değerlendirmiş ve sert tepki göstermiştir⁽⁹²⁾.

Sovyetler Birliği döneminde etkin gücünü yitirmiş olmasına rağmen, Moskova Ortodoks Patrikliği, İstanbul Patrikliğinin yapmış olduğu birlik konferanslarını dikkate almaksızın, 1969 yılında cemaatini Katoliklere açmış, 1970 yılında da Amerika’da bağımsız Ortodoks Kilisesini kurmuştur. Moskova Patrikliği, yapmış olduğu bütün icraatlarını “Ortodoks Birliği”ne danışmadan yapmış, bu hareketiyle de Patrik Atahanegoras’ın başlattığı konsil öncesi gelişmeleri çiğnemiş, bağımsız hareket ederek kendini Ortodoks hareketin üzerinde görmüştür⁽⁹³⁾.

(91) VI. T.D.T.D.K.İ.K, Konuşma, Bildiri, Karar Metinleri ve Kurultay Tutanakları, Ankara 1999, 453.

(92) Bkz. Şahin, 308.

(93) Bkz. Aydın, “Doğu Batı Hristiyanlığı”, 147.

Her ne kadar 1997 yılında Ukrayna'nın Karadeniz kıyısındaki Odesa Şehrinde yapılan "Karadeniz'i Kurtaralım" amaçlı Din, Bilim, Çevre Sempozyumunda her iki patrik arasında görüşmeler yapılmış, Moskova Patriği Alexios; "bu görüşmede ikili ilişkiler, Ortodokslararası iş birliği ve kilisenin koyduğu kurallara muhalefet problemleri üzerinde durulduğunu" belirtmiştir. Bununla birlikte Patrik Alixios, Fener Patriğini gönderdiği bir heyetle limanda karşılatmış, kendisi de kilisede beklemiştir. Bölünmüş durumdaki Ukrayna Patrikliğinin üzerindeki yetki konusunda da her iki patrik arasında görüşmeler yapılmıştır⁽⁹⁴⁾.

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi karşısında yıllardan beri nüfuz ve egemenlik mücadelesi veren Rus Ortodoks Patrikhanesi, kendi egemenliği altında bulunan cemaatinin üzerindeki nüfuzunun kaybolmaması için her türlü yola başvurmaktadır. Tarihi örnekler, bize, Rus Ortodoks Patrikhanesi'nin Hristiyanlaştırdığı Türk Boylarını asimile ettiği gibi, aynı zamanda onları zaman zaman kendi soydaşlarına karşı asker olarak da kullandığını göstermektedir..

c- Hristiyan Türk Birliğinde Patrikhanenin Rolü

Türk Ortodoks Patrikhanesi kurulduğu dönem itibarıyla, Anadolu sınırları içinde bulunan Türk asıllı ve Rum Ortodoks Patrikhanesinin yıkıcı faaliyetlerini desteklemeyen insanların birlikteliğinden ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda milli özelliklerin öne çıkmasıyla oluşturulan Patriklikler, bu konuda Türk Ortodoks Patrikhanesi için bir örnek teşkil etmiştir. Bolu Mebusu Cevat Abbas, Türk Ortodoks Patrikhanesinin kurulması aşamasında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına verdiği tezkerede, Anadolu Türk Ortodoks Patrikliği ihdasının Yunanlıların ve Rum Patrikhanesinin Anadolu, Kafkasya, Rumeli ve bütün Türk Ortodokslar üzerinde oynamakta oldukları oyuna set çekeceğini, Balkanlarda Dobruca ve Tuna Boylarında yaşamakta olan Hristiyan Türkler üzerindeer geç tesir yapacağını ve bu insanların kendilerini imhaya çalışanlar karşısında kuvvet bulacağını, Fener karşısında istiklal mücadelesi veren Bulgar Kilisesince de bu kuruluşun olumlu karşılandığını belirtmiştir⁽⁹⁵⁾.

(94) Bkz. http://www.turk-yunan.gen.tr/turkce/makaleler/din_bilim_cevre.html, 1-2.

(95) Bkz. B.C.A. 18.94.4.1921.

Türk Ortodoks Patrikhanesi, Lozan Anlaşması ile yapılan mübadele neticesinde cemaatini kaybetmiş, ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında Fener karşısında etkin bir rol üstlenmiştir. Zaman içinde cemaatinin azalması, Fener Patrikhanesinin 1946 yılından sonra yeniden güç kazanmasıyla da kısmen kabuğuna çekilmiştir. Bu dönemlerde, Sovyetler Birliğinde Komünist rejim ve bu rejimin getirdiği baskı politikaları neticesinde, Bolu Mebusu Cevat Abbas'ın Patrikhanenin kuruluşunda yapılması gerektiğini vurguladığı Hristiyan Türk toplulukları ile temas kurulması da zorlaşmıştır.

Patrikhane, günümüzde kuruluşundaki amacına uygun etkin bir rol üstlenememiş ve Cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu nüfuzlu günlerini de arar hale gelmiştir. 1960 İhtilali sonrası Türk Milliyetçiliğine gönül vermiş olan Alparslan Türkeş, Başbakanlık Müsteşarı olduğu dönemde Patrikhaneye gerekli ilgiyi göstermiş ve devlet nezdinde yeniden itibar kazanması için çaba sarf etmiştir. Ancak Türkeş ve arkadaşlarının sürgüne gönderilmesi sebebiyle bu çalışmalar yarım kalmıştır. Daha sonra yapılan bir çok teşebbüs de netice vermemiştir.

Alparslan Türkeş'in Patrikhane ile olan ilişkileri daha sonraki dönemlerde devam etmiş, Erenerol ailesi dışında hemen hemen cemaati kalmamış olan Patrikhaneyi cemaat yönünden güçlendirmenin yollarını aramaya devam etmiştir. Bu amaçla Gagavuz (Gökoğuz) Türklerinden bir grup insanın, Türk Vatandaşlığına alınarak Patrikhane'nin yeniden ihya edilmesini planlamıştır. Yapılan çalışmalarla birlikte gerek Gagavuz (Gökoğuz) Türklerindeki iktidar değişikliği, gerekse uygun siyasi şartların Türkiye'de de oluşmaması ve nihayet Alparslan Türkeş'in vefatı da bu teşebbüsün gerçekleşmesine imkan vermemiştir.

1990'lı yıllardan itibaren dünyada yeni gelişmeler olmuş ve Türk Dünyasının büyük bir kısmını içinde barındıran Sovyetler Birliği dağılmış, bağımsız ve yarı bağımsız bir çok devlet ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler neticesinde Türk Dünyasında Hristiyan Ortodoks olarak varlığını devam ettiren, başta Gagavuzlar (Gökoğuzlar) olmak üzere, Çuvaşlar, Hakaslar, Yakutlar gibi Türk boylarının bütün millî özelliklerini koruyarak bu güne geldikleri görülmüştür. Türkiye Cumhuriyetinin, günümüzde, aralarında kan ve tarihi bağlar bulunan diğer Türk topluluklarıyla diyalogo, işbirliği, gönül birliğikaçınılmaz hale gelmiştir.

Karşılıklı yapılan anlaşmalar neticesinde bu cumhuriyetlerden ve boylardan gerek ticaret ve gerekse eğitim için bir çok kimse Türkiye'ye gelmektedir. Bu insanların bir kısmı işçi olarak uzun süre, bir kısmı da eğitimi süresince Türkiye'de kalmaktadır. Türk Ortodoks Patrikhanesi Türkiye'ye gelen bu Hristiyan öğrencilerle ilgilenmektedir⁽⁹⁶⁾.

Milli bir yapılanma özelliğine sahip olan Ortodoks geleneğinde Ortodoks Türk boylarının birliğinin önemi hep vurgulanmaktadır. Bu birliğin oluşması için, Papa Eftim tarafından kurulmuş ve bugüne kadar bütün olumsuzluklara karşın varlığını devam ettirmiş bulunan Türk Ortodoks Patrikhanesine önemli görev düşmektedir.

Hristiyan Türkler'in arasında bir birlik oluşturulması ve Patrikhaneye canlılık kazandırılması fikri değişik delegasyon tarafından Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultaylarında dile getirilmiştir. 2000 yılında yapılan 8. Kurultayda bu konuda önemli adımlar atılmış; Türk ailesinin bir parçası olan gayri müslim Türk Boylarının kendi inançları çerçevesinde teşkilatlanmaları ve kültürlerini yaşatmaları için her türlü yardımın verilmesi. Gagavuz, Çuvaş ve diğer Ortodoks inanca sahip Türklerin Türk Ortodoks Kilisesi etrafında toplanması ve bu kiliseye Ökümenik statüsü kazandırılması gibi teklifler sonuç bildirgesinin maddeleri arasında zikredilmiştir⁽⁹⁷⁾.

Ortodoks yapılanma sistemi ile "milli" bir kilise olma imkanı bulunan Türk Ortodoks Patrikhanesinin, gerek Hristiyan Türk Dünyasına, gerekse aynı kökenden oldukları Karamanlı Türklerine yönelik faaliyetler yürütebilmesi için daha güçlü bir hale getirilmesi şarttır. Türk Devletinin desteğini arkasına almış güçlü bir Patrikhane, Hristiyan Türk Birliğinin oluşturulmasını kolaylaştırılacak, bu vesile ile Hristiyan

(96) Patrikhanede 05 Mayıs 2002 tarihinde katıldığım Paskalya Ayininde yaklaşık Türk Dünyasından gelmiş 20'ye yakın öğrenci tarafımdan müşahede edilmiştir. Daha önce yaptığım görüşmeler esnasında da Azerbaycan asıllı Hristiyan Türk Öğrencilerden bazılarını yine Patrikhane de görmüştüm. Yaptığımız görüşmede Sevgi Erençerol, Türk Dünyasından İstanbul'a çalışmaya gelenlerin zaman zaman Patrikhanenin bulunduğu Panayia Kilisesine ibadet için geldiklerini ve bu kişilerle görüştiklerini ifade etmiştir.

(97) Zaman Gazetesi, 27 Mart 2000.

Türklerin, dini birliktelikleri kullanılarak Türk Milli Menfaatlerinin dışında kullanılmasını engelleyici bir fonksiyon icra edecektir.

C- KARŞILAŞTIRMA (Fener Rum Ortodoksluğu ve Türk Ortodoksluğu arasındaki benzerlikler ve farklılıklar)

Karşılaştırma bölümünde konu bütünlüğü göz önüne alınarak ulaşılabilen bilgiler ışığında Türk Ortodoks ve Fener Rum Ortodoks kiliseleri arasında bulunan farklılıklar ve benzerlikler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türk Ortodoksları tarih boyunca Fener Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlı olarak varlıklarını devam ettirmiş ve yoğun bir Elenizm propagandalarına tabi olmuşlardır. Bu sebeple dini hayatlarını ve anlayışlarını da Fener Patrikhanesinin çizdiği Ortodoks anlayış ile şekillendirmişlerdir. Her iki kilise arasında bazı uygulama farklılıkları, temelinde siyasi ihtilafların bulunduğu ayrılık sonrasında kendini göstermiştir.

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ile Türk Ortodoks Patrikhanesi arasında dini anlayış ve uygulamalarda çok fazla farklılıklar bulunmaktadır. Patrik Selçuk Erenrol, her iki patrikhane arasındaki en büyük ayrılığın milliyet ve milli meselelere bakışta olduğunu; Türk Ortodoks Patrikhanesinin, Türk Milletinin varlığına zarar getirecek bütün faaliyetlerin karşısında olma gibi bir görevi üstlendiğini belirtmiştir. Bunun karşısında Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin, kendisine Türkiye Cumhuriyeti tarafından sağlanan imkanlarla Bizans'ı diriltmek için her çeşit faaliyetin içine girdiğini, onların bu faaliyetlerini takip ederek Türk kamuoyunu aydınlatmak görevini üstlendiklerini belirtmiştir(*).

Türk Ortodoks Hristiyanlarla, Rum Ortodoks Hristiyanlar arasında tarih boyunca sürüp gelen en önemli farklılık, bağlı oldukları milletin örf, adet ve geleneklerini devam ettirmeleridir. Kurtuluş Savaşı esnasında Fener Rum Ortodoks Patrikhanesine cephe alan bu insanlar, kendilerinin örf, adet, gelenek ve dil itibarıyla Rumlar'dan farklı olduklarını vurgulamışlardır.

(*) 1997 yılı Ekim ayında Patrik Selçuk Erenrol ve Patrikhane Basın, Halkla İlişkiler Sözcüsü Sevgi Erenrol ile birlikte yapılan söyleşi.

Ürgüp yöresindeki Ortodoksların örf, adet ve gelenekleri anlatılırken, düğün merasimi, kız istenmesi, gelinin eve girmesi ile ilgili motiflerin bugün hala Anadolu'da yaşayan gelenekler olduğu görülmektedir⁽⁹⁸⁾. Gerek bu gelenekler, gerek kullanılan dil, aile ve şahıs isimleri itibariyle Rumlar'dan farklı oldukları görülmektedir.

Türk Ortodoks patrikhanesinin dini konularda Rum Ortodoks Patrikhanesinden ayrıldığı en önemli farklılık dil konusudur. Türk Ortodokslar, tarih boyunca ibadetlerini hep Türkçe ile yapmışlar, Rumca'yı öğrenememişlerdir. Rumca'yı öğrenme zorluğunu Zincidere Manastırındaki eğitim faaliyetlerini anlatırken Stamatopoulos şöyle dile getirmektedir: "Türkçe konuşan kızlar Yunanca öğrenmekte başarısızdılar. Öyle ki tatiller bitip Zincidere okuluna geri döndüklerinde, onlar konuştuğu Yunanca'nın bir kelimesini anlayamaz duruma geliyorlardı."⁽⁹⁹⁾ Tarihi kaynaklar bize çok açık olarak bu insanların dini hayatlarını devam ettirebilmeleri için yazılmış Türkçe din kitaplarının varlığını bildirmektedir⁽¹⁰⁰⁾. Bir dürtükte içinde bulundukları bu durumu şöyle dile getirmektedirler.

"Kerçi Rum isek de Rumca pilmez Türkçe söyleriz,

Ne Türkçe yazar okuruz ne de Rumca söyleriz.

Öyle bir mahludi hattı tarikatımız vardır

Hurufumuz Yunanice Türkçe meram eyleriz⁽¹⁰¹⁾.

Papa Eftim, milli idealinin bir neticesi olarak yıllardan beri yapmak istediği bir uygulamayı hayata geçirmek istemiş, bütün kutsal ayinlerde okunan duaları ve ilahileri Türkçe'ye çevirerek bir ayin esnasında cemaatin tepkisini ölçmek için okumuş ve olumlu tepki almıştır. Daha sonra bütün ayinleri Türkçe ile icra etmeye başlamıştır. Bunun

(98) Görücü usulü ile kız istenmesi, nişan için gidildiğinde hediyelerin götürülmesi, nişanlılık süresi esnasında nişanlıların, ancak bir akraba yanında görüşmeleri, gelinin eve girerken kucağında çocukla girmesi, gerdektensonra çömlek kırılması gibi gelenekler halen Anadolu'da devam eden geleneklerdir. (Bkz. Stamatopoulos, 33-35.)

(99) Stamatopoulos, 18.

(100) Bkz. Eröz, 35-42.

(101) Eröz, 42.

üzerine Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi aşırı tepki göstermiş, “Grek lisanı ile yazılan dualar ve ilahilerin Türkçe’ye çevrilmeleri ve kilisede okunmaları, büyük ve yetkili başkanlar tarafından dinin icaplarına hiç de uygun görülüyor ve cemaat tarafından hoş karşılanmayacağı ve cemaati kiliselerden soğutacağı muhakkak addediliyor...” diyerek bu uygulamanın din dışı olduğunu vurgulamışlardır⁽¹⁰²⁾.

Çalışma esnasında Patrik Selçuk Erenerol ve Sevgi Erenerol ile yaptığımız görüşmelerde, halen ayinlerin Türkçe icra edildiği ve bunun da Fener Patrikhanesi ile aralarındaki en önemli ayırıcı özellik olduğu vurgulanmıştır. Patrikhane 05 Mayıs 2002 tarihinde katıldığım Paskalya ayininde, dualar, Patrik Selçuk Erenerol tarafından Türkçe okunmuş ve ayin Türkçe icra edilmiştir.

Türk Ortodoks Patrikhanesi çalışma usullerinde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin nizamnamesine bağlı kalmamış, kendi şartlarına uygun olarak yeni bir tüzük hazırlayarak cemaat ve ruhanilerin uyacak olduğu esasları buna göre belirlemişlerdir⁽¹⁰³⁾. Buna göre Fener Patrikhanesinde Sen Sinod’da 12 metropolit görev yaparken⁽¹⁰⁴⁾ Türk Ortodoks Patrikhanesinde altı asil iki yedek metropolit bulunmaktadır⁽¹⁰⁵⁾.

Türk Ortodoks Patrikhanesi, ruhani memurların Fener Patrikhanesi döneminde olduğu gibi meşru ticaretle meşgul olmalarını yasaklamamış, bu konularda serbestlik getirmiştir. Yine ruhanilerin sakal bırakma mecburiyetlerini de kaldırılmıştır⁽¹⁰⁶⁾.

Fener Patrikhanesi Nizamnamesinde, Piskopos seçilmek için en az beş sene rahip (evli olmayan din adamı) olarak Patrikhane veya bir metropolit maiyetinde çalışmasının gerektiği vurgulanmaktadır⁽¹⁰⁷⁾. Bu da din adamının terfi edebilmesi için evli olmamasını gerektirmektedir. Türk Ortodoks Patrikhanesinde din adamlarının evli olmaması şartı yoktur. Hiçbir ruhani kademe için evlenmeme şartı da bulunmamakta-

(102) Bkz. Ergene, 209-210 ; Cihangir, 269-270.

(103) Her iki tüzük için Bkz. Ergene, 190-193, Cihangir, 247-250. Krş. Benlisoy-Macar, 71-77

(104) Bkz. Şahin, 125.

(105) Bkz. İnançlar ve Uygulamalar, 11.

(106) Bkz. Ergene, 191 ; Cihangir, 248.

(107) Bkz. Elöve, 359 ; Benlisoy-Macar, 76.

dır⁽¹⁰⁸⁾. Patriklik makamını deruhte eden gerek Papa Eftim ve gerekse diğer Patrikler hep evlidir. Bu husus iki patrikhane arasındaki en önemli ayırıcı özelliklerden biridir.

Kilisede görev, belli bir hiyerarşik sıraya göre üstlenilmektedir. Türk Ortodokslar Kayseri Kongresinde kilise mütevellileri olacak kimselerde aranan şartlar ve bu kişilerin seçimi ile ilgili 20 maddelik bir talimatname hazırlamışlardır. Bu talimatta kilise mütevellisi olacak kişinin 30 yaşını geçmiş olması, papaz olacak kimselerde aranan şartlara haiz olması, kilisenin bulunduğu mahalde oturması, kiliseye devamlı gitmesi gibi bazı şartlar belirtilmiştir⁽¹⁰⁹⁾.

Türk Ortodoks Patrikhanesi, papaz olacakların baba ve dedesinin Türk Ortodokslarından olması, yetiştirilmiş, namuslu ve iyi bilinir bulunması, Türkçe konuşup ve yazması, kilise tarafından cezalandırılmamış olması gibi şartları öngörmüştür⁽¹¹⁰⁾.

Dikkatlice bakıldığında her iki kilise arasında dinin uygulanması ve algılanması noktasında çok fazla ayırıcı özellik bulunmadığı, en önemli ayırıcı farkların özellikle milli konularda ve bazı dini teferruatta olduğu göze çarpmaktadır.

(108) Bkz. İnançlar ve Uygulamalar, 10.

(109) Bkz. Anadoluda Ortodoksluk Sadası, 17 Eylül 1922, Sayı 9.

(110) Bkz. Anadoluda Ortodoksluk Sadası, 20 Ağustos 1922, Sayı 6.

SONUÇ

Türk topluluklarını kazanma yönünde İslam, Budizm, Maniheizm, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinlerin mensuplarının büyük gayretleri olmuştur. Bu dinlerden Hristiyanlık, ikinci yüzyıldan itibaren Türk Boyları arasında yayılma amacı gütmüştür. Orta Asya'da ve Balkanlarda yoğunlaşan Hristiyan misyonerlerinin faaliyetleri neticesinde, Rusya, Kuzey Kafkasya, Hazar Ülkesi ve Balkanlardaki Türk Boylarının bir kısmı Hristiyanlığı benimsemişlerdir. Rum Ortodoks Patrikhanesinin etkisiyle Hristiyanlığı din olarak benimseyen Uzlar, Peçenekler, Kumanlar gibi Türk boyları, Bizans Devletinin bu boylardan kurtulma ve kendini savunma politikası doğrultusunda Anadolu'nun değişik yerlerine yerleştirilmiş, kültürel yapılarını bozmaksızın Osmanlı Dönemine kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Osmanlı Devleti, bünyesinde farklı dinlere ve farklı anlayışlara sahip grupları bir arada barındırmıştır. Farklı kültürler ve dini anlayışlar, inanışlarını hiçbir baskı altında olmaksızın devam ettirmişlerdir. Anadolu'ya geldikleri tarihten itibaren Türkçe'den başka bir dil kullanmayan ve Karamanlılar olarak bilinen, Türk asıllı Hristiyanlar da aynı mezhepten olmaları sebebiyle Osmanlılar tarafından Rum Ortodoks Kilisesine bağlanmışlardır. Türk olduklarında şüphe olmayan bu insanlar, tarihi süreç içerisinde Fener Patrikhanesi tarafından aralarındaki dini bağ kullanılarak, yoğun Helen propagandasına tabi tutulmuşlar, kendilerinin Türkçe konuşan Rumlar olduğuna inandırılmışlardır.

Osmanlı Devletinin zayıfladığı dönemlerde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, kendisine tanınan imtiyazlardan faydalanarak Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunmuş, Mora İsyanı'nın patlak vermesinde ve Bağımsız Yunanistan'ın kurulmasında önemli rol üstlenmiş, I. Dünya Savaşı sonrasında da bu faaliyetlerini artırarak devam ettirmiştir. Patrikhane, Kurtuluş Savaşı yıllarında da Yunan Ordusunu desteklemiştir.

Keskin Metropolit Vekili Papa Eftim'in başkanlığında Anadolu'daki Hristiyan Türkler, Fener Kilisesinin desteklenmesi yönündeki tamimlerine rağmen, Yunan İşgaline karşı çıkmışlar ve Ankara'ya telgraflar çekerek kurulan yeni hükümete destek vermişlerdir. Papa Eftim, yayınladığı tamimler, değişik mekanlarda yapmış olduğu konuşmaları ile işgal kuvvetlerinin aleyhinde olmuş ve İstiklal Mücadelesini desteklemiştir. Bu faaliyetler karşısında Fener Patrikhanesinin takındığı sert tutum, bağımsız bir patrikhane kurulmasına atılacak adıma zemin oluşturmuştur. Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi, Kayseri-Zincidere Manastırında yapılan toplantılar neticesinde 21 Eylül 1921 tarihinde hayata geçirilmiş ve halktan oluşan 12 kişilik Sen Sinod Meclisi kurulmuştur. Bu toplantılar ve sonucunda alınan yeni bir Patrikhane kurulması kararı, Fener Patrikhanesi tarafından tanınmamış, Türk Ortodokslarla Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi arasında başlayan ve günümüze kadar devam eden mücadelenin ana sebebi olmuştur.

Kurtuluş Savaşı sonrasında Lozan Anlaşmaları gereği yapılan mübadele ile Anadolu'daki Ortodoks nüfus Yunanistan'a gönderilmiş, Türk asıllı Hristiyanlar da bu uygulamaya tabi olmuşlardır. Papa Eftim, Anadolu'da cemaati kalmayınca İstanbul'a yerleşmiş ve mücadelesine burada devam etmiştir. 06/06/1924 tarihinde aslen Anadolu'lu olup İstanbul'da bulunan Ortodoks cemaat heyetleri ile tertip ettiği kongre neticesinde, Kayseri'de kurulmuş olan Türk Ortodoks Patrikhanesinin İstanbul'un Galata Semtindeki Panayia Kilisesine nakledilmesini sağlamıştır. Bu kongrede, Papa Eftim, Patrikhane'nin başkanlığına getirilmiştir. Patrikhanenin bağımsız bir kilise olarak faaliyet göstermesi için hükümet nezdinde girişimler başlatılmıştır. Galata'da bulunan Aya Nikola, Aya Yani ve Hristos Kiliseleri de yeni Patrikhane'ye bağlanmışlardır. Panayia Kilisesi merkezli olarak teşkilatlanmış bulunan bu yeni Patrikhane, mübadele yılarının devamı içerisinde yavaş yavaş cemaatini kaybetmeye başlamıştır.

Türk Ortodoks Patrikhanesi, daha sonraki yıllarda, gerek cemaatinin azalması ve gerekse İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği diğer etkenleri göz önüne alarak Fener ile olan mücadelesini yavaşlatmıştır. Athanegoras'ın Fener Patriği olarak göreve başlamasından sonra Fener Patrikhanesinin, Hükümet ile sıcak bir ilişki oluşturması Türk Ortodoks Patrikhanesinin ko-

numunu biraz daha geri plana itmiştir. Buna rağmen onlar, Fener Patrikhonesi ile olan mücadelelerini bırakmamışlar, günümüze kadar attığı her adımın takipçisi olarak Türk kamuoyunu aydınlatmayı bir görev bilmişlerdir.

Patrikhanenin başına, Papa Eftim'in ölümünden sonra, büyük oğlu Dr. Turgut Erenerol (II Papa Eftim), Turgut Erenerol'un ölümünün sonrasında da kardeşi Selçuk Erenerol Patrik olarak geçmiştir. Selçuk Erenerol da, geçirdiği bir kalp krizi neticesinde 20 Aralık 2002 tarihinde vefat etmiştir.

Patrikhane, Turgut Erenerol döneminde de etkin rol üstlenememiş ve Devlet nezdinde Cumhuriyetin ilk yıllarındaki nüfuzlu günlerine dönemiştir. 1960 İhtilali sonrası Alparslan Türkeş Başbakanlık Müsteşarı olarak görev aldığı Patrikhanenin devlet nezdinde yeniden itibar kazanması için çaba sarfetmiş, ancak yurt dışına gönderilmesi sebebiyle bu çalışmalar yarım kalmıştır. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Alparslan Türkeş, Patrik Turgut Erenerol ile bir çalışma yaparak Gagavuz Türklerinden bir grubu İstanbul'a getirip Patrikhanenin cemaat yönünden güçlenmesini hedeflemişse de bunu gerçekleştirememiştir.

Türk Ortodokslarının dini olarak Fener Rum Ortodoks Patrikhonesi ile aynı inancı esas almakta, aynı sakramentler kutsamakta ve aynı ayinleri yapmaktadır. Ancak Türk Ortodokslar, bariz bir şekilde tarihleri ibadet dili Türkçe'yi kullanmaları, bağlı bulundukları milletin örf adet ve geleneklerini devam ettirmeleri, ruhani memurların meşru ticaretle meşgul olmaları, serbestlik tanımları, ruhanilere sakal bırakma mecburiyeti koymamaları, din adamlarının yükselmesi için evli olmama şartını koymamaları, papaz olacakların baba ve dedesinin Türk Ortodokslarından olmaları, namuslu ve iyi bilinir olması, Türkçe konuşup yazan kimselerden bulunması gibi şartlar istenmesi farklılıklar olarak ortaya çıkmaktadır. Zaman içinde belki sakramentlerin ve diğer dini görevlerin yerine getirilmesi noktasında, Türk Ortodoksların kendilerine has uygulamaları, her iki Patrikhane arasında dini yönden de millilik arz eden bir ayrılığı ortaya koyacaktır.

Büyük kesimi Müslüman olan Türk Dünyasındaki Hristiyan Türk boyları, kültürel varlıklarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir. 1990'lı yıllarda Türk Dünyasının büyük bir kısmını içinde barındıran Sovyetler Birliğinin dağılması, bağımsız ve yarı bağımsız bir çok devletleri ortaya çıkarmıştır. Hristiyan Ortodoks olarak varlığını devam ettiren, başta Gaga-

vuzlar (Gökoğuzlar) olmak üzere, Çuvaşlar, Hakaslar, Yakutlar gibi Türk boylarının bütün milli özelliklerini koruyarak bu güne geldikleri görülmüştür. Türkiye Cumhuriyetinin, aralarında kan ve tarihi bağlar bulunan bu topluluklarla diyalogu kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Globalleşen dünyamızda bu Türk Boylarının arasında tesanütün sağlanması, öz benliklerinden uzaklaşmalarının engellenmesi için bir birliğin oluşturulması gereği de ortaya çıkmıştır. Bu birliğin oluşturulmasının önemi, Türk Dünyasına yönelik olarak 1993 yılında başlatılan Türk Dünyası Kurultaylarında da devamlı olarak gündeme getirilmiştir.

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin, Ortodoks Hristiyanlar arasında birlik oluşturarak Türkiye'yi kuzeyden kuşatma altına almaya çalıştığı hususu son yıllarda sıkça gündeme getirilmektedir. Ortodoks Aleminde oluşabilecek bu faaliyetin önüne geçmek için Hristiyan Türk Dünyası arasında bir birliğin ve dayanışmanın sağlanması gerekmektedir.

Türk Ortodoks Patrikhanesi, Türk Devlet ve Topluluklarına mensup Hristiyan Türk Boylarından Türkiye'ye gelen insanlar ve öğrencilerle imkanları ölçüsünde ilgilenmektedir. Bu çalışmaların, Türk Ortodoks Patrikhanesini anılan kimselerin üzerinde etkili kılacağı düşünülse de, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi veya Moskova Rus Ortodoks Patrikhanesinin kendilerine bağlı olarak varlıklarını devam ettiren Türk boylarının kendi kontrollerinin dışına çıkmasına izin vermeyeceği gerçeği de gözden uzak tutulmamalıdır.

Genel olarak milli kiliseler birliği şeklinde bir yapılanması olan Ortodoks dünyasında, Türk Ortodoks Patrikhanesinin de yerini almasının, güçlendirilmesinin ve Hristiyan Türk birliğinde öncülük yapabilecek konuma kavuşturulmasının yerinde olacağı kanaatindeyiz. Güçlendirilmiş Türk Ortodoks Patrikhanesinin, gerek Türk Dünyasındaki Hristiyan Türklere, gerekse Anadolu'dan Yunanistan'a, oradan da değişik Avrupa Ülkelerine dağılmış bulunan mübadil Anadolu'lu Hristiyan Türklere yönelik önemli faaliyetler yürütebileceği, Hristiyan Türk Kiliseleri birliğini oluşturacağı inancını taşımaktayım. Bu oluşuma büyük ihtiyaç olduğu da ortak bir beklenti halini almıştır.

ABSTRACT

The present thesis examines the activities of the Turkish Orthodox Patriarchy beginning from its rise to the present day and comprises four chapters with an introduction. In Introduction, brief information about the reason why this subject was preferred for thesis as well as its limitations, sources and methodology pursued is given. The introductory section also accounts the spread of Christianity among the Turks and of those who converted into Christianity. This is followed by a brief account of settlements of Turkish clans in Anatolia.

In the first chapter, this study primarily deals with the Turkish Orthodoxies during the Independence War of Turkey. It also evaluates the issue of the Christian population in Anatolia, Greek Orthodox Patriarchy of Fener and its political activities at that time, the Christian groups opposed Greek occupation and the political activities of Fener Patriarchy, the activities of Papa Eftim, and the establishment of Turkish Orthodox Patriarchy.

The second chapter focuses upon the state of Turkish Orthodoxies after the proclamation of the Republic of Turkey. Within this framework, it discusses the struggle between Papa Eftim and Fener Patriarchy, the initiatives of the Fener to ensure a dialogue with the government, appointment of Eftim as Acting Patriarch as well as his dismissal, taking the Patriarchy in Kayseri into Istanbul. Besides this, it also examines the years in which the exchange of population with Greece took place; the Patriarchy lost its congregation, its relation with the Turkish governments and struggles with the Fener Patriarchy.

In the third chapter, the Turkish Orthodox Patriarchy's main the places of worship, the issue of the Church Boards and the worship in Church are tackled.

The last chapter mainly focuses upon the Turkic world of today and present situation of Turkish Orthodox Patriarchy. The religious state of Turkic World of today, the Christian and Muslim Turkic clans, the concept of orthodoxy and national patriarchies are examined. This chapter draws our attention to the activities of Churches trying to ensure hegemony upon Christian Turks and importance of unity among the Turks and role to be played by the Patriarchy to achieve this curial goal. At the end some concluding remarks concerning similarities and diversities of the Fener Patriarchy and Turkish Orthodox Patriarchy are mentioned.

BİBLİYOGRAFYA

ALBAYRAK Kadir, Keldaniler ve Nesturiler, Ankara, 1997.

ALKAN Hakan, Türk Ortodoks Patrikhanesi, Ankara, 2000.

_____, Fener Rum Patrikhanesi, Ankara, 1999.

ALTINDAL Aytunç, Türkiye ve Ortodokslar, İstanbul, 1995.

ANZERLİOĞLU Yonca, Karamanlı Ortodoks Türkler, Ankara, 2003

ARIK Betül, İdil-Ural Bölgesinde Yaşayan Türklere Yönelik Dini Etkileme ve Eritme Faaliyetleri (Basılmamış Yük. Lis. Tezi. A.Ü. Sos. Bil. Ens.) Ankara, 1999.

ARIK Durmuş, Çuvaşların Dini İnanışları Üzerine Bir Araştırma (Basılmamış Dok. Tezi), Ankara, 2001.

ATATÜRK Mustafa Kemal, Nutuk, 1962, İstanbul, 1962, C:I-III.

AUGUSTINOS Gerasimos, Küçük Asya Rumları Çev. Devrim Evcı, Ankara, 1997

AYDIN Mehmet, Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık, Ankara, 1995.

_____, “Batı ve Doğu Hristiyanlığına Tarihi Bir Bakış” A.Ü.İ.F.D. Ankara, 1985, Sayı:XXVII.

AYGİL Yakup, Hristiyan Türklerin Kısa Tarihi, İstanbul, 1995.

BARTHOLD W., Moğol İstilasına Kadar Türkistan Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1981.

BENLİSOY Yorgo - MACAR Elçin, Fener Patrikhanesi, Ankara, 1996.

BİLGE Yakup, Süryaniler, İstanbul, 1996.

BROWNİNG Robert, “Tarihi Zemin” Kapadokyadaki Sinasos, Basılmamış Ter. Ertuğrul MALÇOK T.y.

BRATSİOTİS Penagiotis, The Greek Orthodox Church, London, 1968.

CAMİ A.Baykurt, Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler, İstanbul, 1932.

CİHANGİR Erol, Papa Eftim’in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi, İstanbul, 1996.

CLEMENT Olivier, “Ortodoksluk Mezhebi” Din Fenomeni Çev. Mehmet Aydın, Konya, 1993 .

CONSTANTELOS Demetrious J, Understanding The Greek Orthodox Church, Massachusetts, 1998.

DELİÖMEROĞLU Yakup Bilig "Hakaslar ve Tarihleri", 1996, Ankara, 1996, Sayı:3.

_____ Bilig "Çuvaşların Yaşadığı Sahalar", Ankara, 1997, Sayı:5.

DVORNİK Francis, Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a, Çev. Mehmet Aydın, Ankara, 1990.

EKİNCİKLİ Mustafa, Türk Ortodoksları, Ankara, 1998.

ELÖVE Mustafa Emil, "Türkiyede Din İmtiyazları", A.Ü.H.F.D. Ankara, 1953, C:X/1-4.

ERCAN Hikmet Yavuz, Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi, A.Ü.D.T.C.F. Tar. Ar. Der. Ankara, 1967, C: V.

ERDEM Mustafa, "Hristiyanlıkta Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma" A.Ü.İ.F.D, Ankara, 1993, Sayı: XXXIV.

_____ Kırgız Türkleri, Ankara, 2000.

ERDOĞRU Mehmet Akif, Beyşehir Sancağı İcmal Defteri, 1988.

ERGENE Teoman, İstiklal Harbinde Türk Ortodoksları, Karaköy (İstanbul), 1951.

ERÖZ Mehmet, Hristiyanlaşan Türkler, Ankara, 1983.

EYİCE Semavi, "Karamanlidika, Yunan Harfleri ile Türk Dilinde Basılmış Kitapların Analitik Bibliyografyası" Belleten, 1962, XXVI.

GALANTİ Avram, Ankara Tarihi, İstanbul, 1950.

GÜNGÖR Harun, Dinler Tarihi Araştırmaları "Çuvaşların Dini Durumu", Ankara, 1998.

_____ Türk Bodun Bilimi Araştırmaları, Kayseri, 1998.

_____ Türk Dünyasının Dini Meseleleri "Eski Sovyetler Birliğinde Gayri Müslim Türkler" Ankara, 1998.

GÜNGÖR Harun- ARGUNŞAH Mustafa, Gagavuz Türkleri (Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı), Ankara, 1991.

HAYDAROĞLU İlknur Polat, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, Ankara, 1990.

HOSTLER Charles Warran, Türkler ve Sovyetler Çev. Mithat San, Ankara, 1976.

HOUTİN Albert, "Hristiyanlığın Kısa Tarihi" Çev. Abdurrahman Küçük, A.Ü.İ.F.D. Ankara, 1981, Sayı: XXV.

HROMADKA Joseph L., "Doğu Hristiyanlığı" Çev. Günay Tümer, A.Ü.İ.F.D. 1971, Ankara, 1971, Sayı: XVII.

JASCHKE, Von Gottard, "Die Türkisch Ortodoks Kirche", Der Islam, Münster 1964, C:XXXI.

- KAFALI Mustafa**, Tarih Boyunca Anadolu'da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", Ankara, 1995.
- KAFESOĞLU İbrahim**, Türk Milli Kültürü, Ankara, 1977.
- KARAL Enver Ziya**, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1983, C:V.
- KATAR Mehmet**, Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam'da Tövbe, Ankara 1997.
- Kitab-ı Mukaddes, İstanbul, 1981.
- KURAT Akdes Nimet**, "Peçenekler" İ.A. , İstanbul, 1988, C: IX .
- KÜÇÜK Abdurrahman**, Ermeni Kilisesi ve Türkler, Ankara, 1997.
- LEWIS Bernard**, Modern Türkiye'nin Doğuşu Çev. Metin Kırıatlı, Ankara, 1996.
- LİGETİ L.**, Bilinmeyen İç Asya, Çev. Sadrettin KARATAY, İstanbul, 1990, C: I-II.
- MİCHEL Thomas**, Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş, İstanbul, 1992.
- MOŞKOV V.A.** Balkan Yarımadasında Türk Kavimleri Çev. Elena İvanova, Kayseri, 1999.
- NİKİTİNE B.**, "Nesturiler", İ.A. , İstanbul, 1988, C: IX .
- NALBANTOĞLU Muhittin**, Türklere Karşı Ermeni Vahşeti. İstanbul, 1992.
- ÖZDEM Ragıp**, "Gennadios İtikatnamesi" Ülkü, Ankara, 1938, C:X Sayı:60.
- ÖZGÖKMEN Ali**, Konya Şer'iye Sicilleri Işığında Müslim Gayr-i Müslim Münasebetleri (Basılmamış Doktora Tezi) Konya, 1995.
- ÖZÖNDER Hasan**, Sille (Tarih, Kültür, Sanat) Konya, 1998.
- ÖZTUNA Yılmaz**, Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul, 1978, C: X.
- RADLOF W.**, Sibiryadan (Seçmeler) Çev. Ahmet Temir, Ankara, 1976.
- RASONYI L.** Tarihte Türklük, Ankara, 1971.
- SAFRAN Mustafa**, Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lügatlara Göre Kuman/Kıpçaklarda Siyasi İktisadi Sosyal ve Kültürel Yaşayış, Ankara, 1993.
- SAKALLI Bayram**, Cumhuriyetin İlk Yıllarında "Keskin" Gazetesi, 1999. Ankara.
- SARIKÇIOĞLU Ekrem**, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Isparta, 1999.
- SCHİMMELE Annamari**, Dinler Tarihine Giriş, İstanbul, 1999.
- SEPETÇİOĞLU M. Necati**, H. Suphi Tanrıöver'den Seçmeler, İstanbul, 1971.
- SERTOĞLU Mithat**, Süryani Türklerinin Siyasi ve İktisadi Tarihi, İstanbul, 1974.
- SEVİM Ali**, Anadolu'nun Fethi, Ankara, 1988.
- SOFUOĞLU Adnan**, Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri, İstanbul, 1996.
- SOTİRİYYU Dido**, Benden Selam Söyle Anadolu'ya, Çev. Atilla Tokatlı, İstanbul, T.y.
- STAMATOPOULOS Kostas**, "Kapadokya-Sinasos'da Günlük Hayat" Kapadokyadaki Sinasos, Basılmamış Ter. Ertuğrul MALÇOK T.y.

- SÜMER Faruk**, Oguzlar, İstanbul, 1999.
- ŞAHİN M.Süreyya**, Fener Patrikhanesi ve Türkiye, İstanbul, 1996.
- T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, İş Bankası Kül. Yay. Ankara, 1985, C: IV.
- TANYU Hikmet**, Türklerin Dini Tarihçesi, İstanbul, 1978.
- TOGAN Zeki Velidi**, "Hazarlar", İ.A. , İstanbul, 1987, C:VII.
- _____ Kur'an ve Türkler, İstanbul, 1971.
- _____ Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981.
- TOSUN Ramazan**, Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Kayseri'deki Rumlar, 1998, Niğde, 62.
- TURAN Osman**, Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul, 1980.
- _____ Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul, 1979.
- TÜMER Günay - KÜÇÜK Abdurrahman**, Dinler Tarihi, Ankara, 1997.
- TÜRKDOĞAN Orhan**, "Karamanlılar" Etnik Sosyoloji, Haz. Harun Güngör, İstanbul, 1998.
- WARE Timothy**, The Orthodox Church, London, 1997.
- Türk Ansiklopedisi, "Süryaniler" Ankara, 1981 C: XXX.
- Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı, Konuşma Bildiri ve Karar Metinleri, Ankara, 1993.
- Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı III, Konuşma Bildiri ve Karar Metinleri, Ankara, 1997.
- Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı IV, Konuşma Bildiri ve Karar Metinleri, Ankara, 1997.
- Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı VI, Konuşma Bildiri ve Karar Metinleri, Ankara, 1999.
- YAVUZ Ercan**, "Sürgündeki Hristiyan Türkler" Aksiyon Dergisi, 17-23 Ocak 1998, Sayı: 163.
- YEŞİLYURT Süleyman**, Türk Hristiyanların Patrikhanesi, Ankara, 1995.
- YILDIRIM Hüsametdin**, Ermeni iddiaları ve Gerçekler, Ankara, 2000.
- YILDIRIM Münir**, Hikmet Tanyu ve Türk Dini Tarihi Üzerine Bir Araştırma (Basılmamış Yük. Lis. Tezi), Ankara, 1996.
- YILDIRIM Suat**, Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık, Ankara, 1988.
- YILMAZ Mehmet Nuri**, "Önsöz" Dördüncü Avrasya İslam Şurası, Ankara, 2001.
- ZERNOV Nicolas**, Orthodox Encounter, London, 1961.

ARŞİV BELGELERİ

Basbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A), Bel.No: 18.94.6.1921.

B.C.A. 0.30.18.01.013.25.18.

B.C.A. 030.01.101.623.10/9-16.

B.C.A. 030.01.101.623.9/1-6.

B.C.A. 030.01.101.624.5/3-4.

B.C.A. 030.01-101.623.9 ; 030.01-101.623.10.

B.C.A. 030.18.01-010.37.1.

B.C.A. 030.18.01-013.25.18.

B.C.A. 18 94 55 – 0.30.18.01- 0.20.52.16.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), YMTV. 41/43.

PATRİKHANEDEN ALINAN EVRAK VE BROŞÜRLER

Türk Ortodoks Patrikhanesinden alınan “Türk Ortodoks Patrikhanesinin İnanç ve Uygulamaları” Broşürü.

Türk Ortodoks Patrikhanesinden Alınan Kutsal Zeytinyağının Yapılışı ile ilgili Broşürü.

Türk Ortodoks Patrikhanesinden Alınan Ölüye Yapılan Dinsel Tören ile ilgili Broşürü.

Türk Ortodoks Patrikhanesinden Alınan Roma Papası Sözmen Eren Grigoryus’un Düzdüğü “Önceden Kutsu, Kutsal Ayin” Yapılış Törenleri ile ilgili Broşürü.

Türk Ortodoks Patrikhanesinden Alınan Üç Sınıf Ruhsal Kademenin Yapılış Törenleri ile ilgili Broşürü.

Türk Ortodoks Patrikhanesinden Alınan Vaftiz Töreninin Yapılışı ile ilgili Broşürü.

Türk Ortodoks Patrikhanesinden Alınan Düğün Töreni ile ilgili Broşürü.

SÜRELİ YAYINLAR (GAZETE VE DERGİLER)

Aksiyon Dergisi, 17-23 Ocak 1998, Sayı: 163.

Akşam, 11-13-15 Temmuz 1972.

Anadolu’da Ortodoksluk Sadası, 9 Temmuz 1922-8 Nisan 1923, Sayı: 1-16.

Günaydın, 26 Ağustos 1993.

Hakimiyet-i Milliye, 1 Mayıs, 7-9-12-18-30 Teşrinisani (Kasım), 12-22-29 Kanunuevvel (Aralık), 1921, 20 Kanunisani (Ocak) 1923

Hürriyet Gazetesi 13 Haziran 1998.

İkdam, 25-26-27-28-30 Kanunuevvel (Aralık), 3-7 Mayıs 1921.

Milliyet, 12 Ocak 1964, 18 Nisan 1964.

Nokta Dergisi, 4-10 Eylül, 1994.

Posta, 23 Aralık 2002.

Star, 23 Aralık 2002.

Tanin, 2 Kanunuevvel (Aralık) 1922 (1338), 4-6-8-10-14 Kanunuevvel (Aralık), 2 Temmuz, 1923 (1339).

Tarih Konuşuyor, C.8. Sayı 52. 1968.

Tercüman Gazetesi, 15-18 Mart 1968.

Türkiye Gazetesi, 2 Aralık 2001.

Yeniçağ, 23 Aralık 2002.

Yeni Hayat Dergisi, sayı 36, 44. 67.

Yeni Sabah, 13 Mart 1958.

Vatan, 22 Ekim 2002.

Zaman Gazetesi 17 Mart 1991, 27 Mart 2000, 23 Aralık 2002

İNTERNET ADRESLERİ

<http://www.turkolog.org>

[http://www.turkolog.org/Hakas Türkleri](http://www.turkolog.org/Hakas_Turkleri)

[http://www.turkolog.org/Urum Türkleri](http://www.turkolog.org/Urum_Turkleri)

[http://www.turkolog.org/Yakut Türkleri](http://www.turkolog.org/Yakut_Turkleri)

<http://www.crimeanhome.org/tat/greeks/main.htm>

<http://www.Enfal.de/tarih10.htm>

[http://www.haberx. Com/news](http://www.haberx.Com/news)

http://www.turk-Yunan.gen.tr/turkce/makaleler/din_Bilim_cevre.html

http://www.turk-yunan.gen.tr/turkce/makaleler/cevre_vahiy.html

[http://www.huzuradogru.com/haber/kültür/180102.htm](http://www.huzuradogru.com/haber/kultur/180102.htm)

<http://www.karabuk.gov.tr/tarihce3.html>

<http://www.goarch.org/print/en/prayers/morningprayers>

<http://www.goarch.org/print/en/prayers/eveningprayers>

<http://www.inaf.gen.tr/turkish/newslet/tn1031.htm>

EKLER

**Ek: 1- Hıristiyan Türkler ve mücadeleleri ile ilgili olarak
Hakimiyeti Milliye Gazetesinden haber örnekleri.**

Ek: 2- Tanin ve İkdam Gazetelerinden bazı haberler

18. 010.77.1
020. 18.01- 010.77.1

Türkiye Cumhuriyeti
Bavkale
Kalem-i Mahsus Müdiriyeti
Adet
Tas

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CLAMPURİTET ARŞİM

Karaoke

[illegible]

Türkiye Refe-iushliru
Casi M. Kozal

Bagvaxil va HB-101-ye Vekfili
1999

Emel'ca-i Milliyye Vekili	Adliyye Vekili
Klarn	Mustafa, Sazali

Emiliyye Vekilati Vekili
Dr. Refik

MSliyye Vekili	Muarif Vekili
Mustafa Abdullhalik	Yusuf

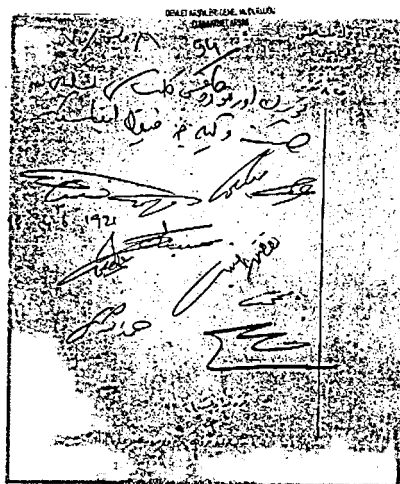
Kâfiye Yoklu
Nispetiye Şirki

Zirakat Vekili	İcraat Vekili
Tebliğ	Katip

Eğilim ve Akademi-i İhtisat
Dr. Refik

re Vakfı Mubâdele, İdar ve İnkâr Vakfı
Bakat

Papa Eftim ve ailesinin Mübadeleden istisna tutulduğu Karamname Örneği

Türk - Ortodoks Kilisesi Topraklı Başvezi Vakıfları Zabihî Mülkiyefir,
2 Mayıs 1337

FILE # 7-50216 WJL/PLG
2008/01/25

İçre Fakulleri Hıfzı Kısak
Mıdıkıba Mıdıkıba Vokallı
Zevk

307-1/2 Ton
Tons

ALLIJO VEDLOZL
Hansot

Don't like Vellie
Kisses All

Heriye Vahid
Rustam Sarf

Enlightenment Youth
()

1 f 70211
Susan S. Jones

Yusuf Vezir
Jan. 1991

Yacht Club
Calif

at Mykonos Hotel
Nafiz

Erklärt Verbleibende "Ausländische Wertschöpfung" Verbleibende
Zinsen

Washlet Washit

Türkiye Tıp Akademisi Genel Kuruluna
M. Kemal

K. Tiedt

Topic:

Group No.	9.16	
Gr.	C No.	3
Dr. #	B No.	17

наблюдения (1984) описываются.

[illegible]

2000 2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016 2017 2018 2019 2020 2021 2022 2023 2024 2025 2026 2027 2028 2029 2030 2031 2032 2033 2034 2035 2036 2037 2038 2039 2040 2041 2042 2043 2044 2045 2046 2047 2048 2049 2050 2051 2052 2053 2054 2055 2056 2057 2058 2059 2060 2061 2062 2063 2064 2065 2066 2067 2068 2069 2070 2071 2072 2073 2074 2075 2076 2077 2078 2079 2080 2081 2082 2083 2084 2085 2086 2087 2088 2089 2090 2091 2092 2093 2094 2095 2096 2097 2098 2099 2100 2101 2102 2103 2104 2105 2106 2107 2108 2109 2110 2111 2112 2113 2114 2115 2116 2117 2118 2119 2120 2121 2122 2123 2124 2125 2126 2127 2128 2129 2130 2131 2132 2133 2134 2135 2136 2137 2138 2139 2140 2141 2142 2143 2144 2145 2146 2147 2148 2149 2150 2151 2152 2153 2154 2155 2156 2157 2158 2159 2160 2161 2162 2163 2164 2165 2166 2167 2168 2169 2170 2171 2172 2173 2174 2175 2176 2177 2178 2179 2180 2181 2182 2183 2184 2185 2186 2187 2188 2189 2190 2191 2192 2193 2194 2195 2196 2197 2198 2199 2200 2201 2202 2203 2204 2205 2206 2207 2208 2209 2210 2211 2212 2213 2214 2215 2216 2217 2218 2219 2220 2221 2222 2223 2224 2225 2226 2227 2228 2229 2230 2231 2232 2233 2234 2235 2236 2237 2238 2239 2240 2241 2242 2243 2244 2245 2246 2247 2248 2249 2250 2251 2252 2253 2254 2255 2256 2257 2258 2259 2260 2261 2262 2263 2264 2265 2266 2267 2268 2269 2270 2271 2272 2273 2274 2275 2276 2277 2278 2279 2280 2281 2282 2283 2284 2285 2286 2287 2288 2289 2290 2291 2292 2293 2294 2295 2296 2297 2298 2299 2300 2301 2302 2303 2304 2305 2306 2307 2308 2309 2310 2311 2312 2313 2314 2315 2316 2317 2318 2319 2320 2321 2322 2323 2324 2325 2326 2327 2328 2329 2330 2331 2332 2333 2334 2335 2336 2337 2338 2339 2340 2341 2342 2343 2344 2345 2346 2347 2348 2349 2350 2351 2352 2353 2354 2355 2356 2357 2358 2359 2360 2361 2362 2363 2364 2365 2366 2367 2368 2369 2370 2371 2372 2373 2374 2375 2376 2377 2378 2379 2380 2381 2382 2383 2384 2385 2386 2387 2388 2389 2390 2391 2392 2393 2394 2395 2396 2397 2398 2399 2400 2401 2402 2403 2404 2405 2406 2407 2408 2409 2410 2411 2412 2413 2414 2415 2416 2417 2418 2419 2420 2421 2422 2423 2424 2425 2426 2427 2428 2429 2430 2431 2432 2433 2434 2435 2436 2437 2438 2439 2440 2441 2442 2443 2444 2445 2446 2447 2448 2449 2450 2451 2452 2453 2454 2455 2456 2457 2458 2459 2460 2461 2462 2463 2464 2465 2466 2467 2468 2469 2470 2471 2472 2473 2474 2475 2476 2477 2478 2479 2480 2481 2482 2483 2484 2485 2486 2487 2488 2489 2490 2491 2492 2493 2494 2495 2496 2497 2498 2499 2500 2501 2502 2503 2504 2505 2506 2507 2508 2509 2510 2511 2512 2513 2514 2515 2516 2517 2518 2519 2520 2521 2522 2523 2524 2525 2526 2527 2528 2529 2530 2531 2532 2533 2534 2535 2536 2537 2538 2539 2540 2541 2542 2543 2544 2545 2546 2547 2548 2549 2550 2551 2552 2553 2554 2555 2556 2557 2558 2559 2560 2561 2562 2563 2564 2565 2566 2567 2568 2569 2570 2571 2572 2573 2574 2575 2576 2577 2578 2579 2580 2581 2582 2583 2584 2585 2586 2587 2588 2589 2590 2591 2592 2593 2594 2595 2596 2597 2598 2599 2600 2601 2602 2603 2604 2605 2606 2607 2608 2609 2610 2611 2612 2613 2614 2615 2616 2617 2618 2619 2620 2621 2622 2623 2624 2625 2626 2627 2628 2629 2630 2631 2632 2633 2634 2635 2636 2637 2638 2639 2640 2641 2642 2643 2644 2645 2646 2647 2648 2649 2650 2651 2652 2653 2654 2655 2656 2657 2658 2659 2660 2661 2662 2663 2664 2665 2666 2667 2668 2669 2670 2671 2672 2673 2674 2675 2676 2677 2678 2679 2680 2681 2682 2683 2684 2685 2686 2687 2688 2689 2690 2691 2692 2693 2694 2695 2696 2697 2698 2699 2700 2701 2702 2703 2704 2705 2706 2707 2708 2709 2710 2711 2712 2713 2714 2715 2716 2717 2718 2719 2720 2721 2722 2723 2724 2725 2726 2727 2728 2729 2730 2731 2732 2733 2734 2735 2736 2737 2738 2739 2740 2741 2742 2743 2744 2745 2746 2747 2748 2749 2750 2751 2752 2753 2754 2755 2756 2757 2758 2759 2760 2761 2762 2763 2764 2765 2766 2767 2768 2769 2770 2771 2772 2773 2774 2775 2776 2777 2778 2779 2780 2781 2782 2783 2784 2785 2786 2787 2788 2789 2790 2791 2792 2793 2794 2795 2796 2797 2798 2799 2800 2801 2802 2803 2804 2805 2806 2807 2808 2809 2810 2811 2812 2813 2814 2815 2816 2817 2

we-type V-tilt	Vtilt=000	Vtilt=001	Vtilt=010	Vtilt=011	Vtilt=100	Vtilt=101	Vtilt=110	Vtilt=111
(0, 0, 0, 0, 0, 0, 0, 0, 0)	00000000	00000000	00000000	00000000	00000000	00000000	00000000	00000000
(1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1)	11111111	11111111	11111111	11111111	11111111	11111111	11111111	11111111
(0, 1, 0, 1, 0, 1, 0, 1, 0)	01010101	01010101	01010101	01010101	01010101	01010101	01010101	01010101
(1, 0, 1, 0, 1, 0, 1, 0, 1)	10101010	10101010	10101010	10101010	10101010	10101010	10101010	10101010
(0, 0, 1, 1, 0, 0, 1, 1, 0)	00110011	00110011	00110011	00110011	00110011	00110011	00110011	00110011
(1, 1, 0, 0, 1, 1, 0, 0, 1)	11001100	11001100	11001100	11001100	11001100	11001100	11001100	11001100
(0, 1, 1, 0, 0, 1, 1, 0, 0)	01100110	01100110	01100110	01100110	01100110	01100110	01100110	01100110
(1, 0, 0, 1, 1, 0, 0, 1, 1)	10011001	10011001	10011001	10011001	10011001	10011001	10011001	10011001
(0, 0, 0, 1, 1, 1, 1, 0, 0)	00011110	00011110	00011110	00011110	00011110	00011110	00011110	00011110
(1, 1, 1, 0, 0, 0, 0, 1, 1)	11100001	11100001	11100001	11100001	11100001	11100001	11100001	11100001
(0, 1, 0, 0, 1, 1, 0, 0, 1)	01001101	01001101	01001101	01001101	01001101	01001101	01001101	01001101
(1, 0, 1, 1, 0, 0, 1, 1, 0)	10110010	10110010	10110010	10110010	10110010	10110010	10110010	10110010
(0, 0, 1, 0, 0, 1, 0, 1, 1)	00100101	00100101	00100101	00100101	00100101	00100101	00100101	00100101
(1, 1, 0, 1, 1, 0, 1, 0, 0)	11011010	11011010	11011010	11011010	11011010	11011010	11011010	11011010
(0, 1, 1, 1, 0, 0, 0, 1, 1)	01110010	01110010	01110010	01110010	01110010	01110010	01110010	01110010
(1, 0, 0, 0, 1, 1, 1, 0, 0)	10001101	10001101	10001101	10001101	10001101	10001101	10001101	10001101
(0, 0, 0, 0, 1, 1, 1, 1, 0)	00001111	00001111	00001111	00001111	00001111	00001111	00001111	00001111
(1, 1, 1, 1, 0, 0, 0, 0, 1)	11110000	11110000	11110000	11110000	11110000	11110000	11110000	11110000
(0, 1, 0, 1, 1, 0, 0, 1, 0)	01011010	01011010	01011010	01011010	01011010	01011010	01011010	01011010
(1, 0, 1, 0, 0, 1, 1, 0, 1)	10101001	10101001	10101001	10101001	10101001	10101001	10101001	10101001
(0, 0, 1, 1, 1, 0, 0, 0, 1)	00111001	00111001	00111001	00111001	00111001	00111001	00111001	00111001
(1, 1, 0, 0, 0, 1, 1, 1, 0)	11000101	11000101	11000101	11000101	11000101	11000101	11000101	11000101
(0, 1, 1, 0, 1, 0, 0, 1, 1)	01101010	01101010	01101010	01101010	01101010	01101010	01101010	01101010
(1, 0, 0, 1, 0, 1, 1, 0, 0)	10010101	10010101	10010101	10010101	10010101	10010101	10010101	10010101
(0, 0, 0, 1, 0, 1, 1, 1, 0)	00010101	00010101	00010101	00010101	00010101	00010101	00010101	00010101
(1, 1, 1, 0, 1, 0, 0, 0, 1)	11101001	11101001	11101001	11101001	11101001	11101001	11101001	11101001
(0, 1, 0, 0, 0, 1, 1, 0, 1)	01000101	01000101	0					

2011-12 Yılı Gelirler	2011-12 Yılı Harcamalar	2011-12 Yılı Kar ve Zarf
2012 Yılı Gelirler	2012 Yılı Harcamalar	2012 Yılı Kar ve Zarf

[illegible][illegible]

